

LUND UNIVERSITY

Expeditioner i det förflutna : etnologiska fältarbeten och försvinnande allmogekultur under 1900-talets början

Gustavsson, Karin

2014

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Gustavsson, K. (2014). *Expeditioner i det förflutna : etnologiska fältarbeten och försvinnande allmogekultur under 1900-talets början*. [Doktorsavhandling (monografi), Institutionen för kulturvetenskaper]. Nordiska museets förlag.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Expeditioner i det förflutna

Etnologiska fältarbeten och försvinnande
allmogekultur under 1900-talets början

KARIN GUSTAVSSON

We don't see things as they are, we see them as we are.

Anais Nin

KARIN GUSTAVSSON

Expeditioner i det förflutna

Etnologiska fältarbeten och försvinnande
allmogekultur under 1900-talets början

Nordiska museets handlingar 140

Nordiska museets förlag

Stockholm 2014

Tryckt med bidrag från
Gyllenstiernska Krapperupsstiftelsen,
Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur,
Stiftelsen Konung Gustav VI Adolfs fond för svensk kultur,
Letterstedtska föreningen och Landshövding Per Westlings fond.
Bidrag till bearbetning av illustrationer och bilder från
Gulli och Nils Strömboms fond.

Denna utgåva är skyddad enligt licensen Creative Commons
Erkännande, icke kommersiell, inga bearbetningar (BY-NC-ND).

Nordiska museets förlag
Box 27820, 115 93 Stockholm
www.nordiskamuseet.se/förlag

© Karin Gustavsson 2014

Nordiska museets handlingar 140
ISSN 0346-8585
ISBN 978-91-7108-570-2

REDAKTÖR Anders Carlsson
OMSLAG OCH GRAFISK FORM Göran Eklund
OMSLAGSBILD se sid. 148
PAPPER Arctic Volume White
TYP SNITT Hypatia Sans Pro & Minion Pro
TRYCK Printografen, Halmstad 2014

INNEHÅLL

FÖRORD 7

KAPITEL 1 – Inledning 11

Stockholm–Karlshamn, juni 1924 11

Problemområden och syften 13

Det empiriska fältet 14

Teoretiska utgångspunkter 18

Material och metod 23

Forskningsöversikt 28

Disposition 33

KAPITEL 2 – Den samhälleliga och vetenskapliga kontexten 35

Resande och rörelse i vetenskapen 36

Vetenskapliga ideal 37

Nationalism, regionalitet och modernitet 46

Kreativitet, drivkrafter och nätverk 51

Utredning och betänkande 53

Sverige, Norden, Europa – det förflutna finns överallt 54

Museum som kontext 55

KAPITEL 3 – Blick för det förflutna 59

Mannens blick för män 59

Rätt kompetens 65

Var fanns allmogekulturen? 68

Det ålderdomligas företrädesrätt 71

Troféer 79

Möten med uppgiftslämnarna 84

Blicken i gemenskap 89

KAPITEL 4 – Rörelse i rummet 95

Ett ovärderligt redskap 96

Övergång till bil 100

Den rätta linjen genom landskapet 104

KAPITEL 5 – Fältarbetets föremål 107

Teknik för tusen år 108

Betraktaren skapar bilden 122

Vanskelig teknik 128

KAPITEL 6 – Uppmätning och ritande 139

Teckning som tolkning 149

Rekonstruktion – bakom samtidens skymmande lager 162

Från världen till text 171

KAPITEL 7 – Materialiserad kunskap 177

Omvandlingar 179

Materialitetens vikt 181

Att kvantifiera det förflutna 186

KAPITEL 8 – Kulturens ordnande 191

Tankestil, praktik och teknik 192

Ordning och oordning 198

Teknik, bilder och inskriptioner 199

Förtätning av det förflutna 200

NOTER 207

ENGLISH SUMMARY 222

KÄLLOR OCH LITTERATUR 229

PERSONREGISTER 238

FÖRORD

Det har varit en stor förmån att få ha varit verksam vid Institutionen för kulturvetenskaper vid Lunds universitet. Jag vill rikta ett tack till miljön som helhet, och i det tacket inkludera alla verksamma på den etnologiska avdelningen, de andra ämnena vid institutionen liksom den administrativa personalen.

Mina handledare Lars-Eric Jönsson och Fredrik Nilsson har granskat mina texter i varierande stadier och föreslagit förändringar, som har lett till avsevärda förbättringar. Stort tack för att ni stod ut! Flera andra läsare har tagit sig an manuset i olika skeden. Ett särskilt tack riktar jag till Birgitta Svensson, Inger Lövkrona, Gunnar Broberg och Kristina Lundblad. Jag vill också tacka Magnus Wikdahl som var opponent vid mitt slutseminarium, samt alla närvarande som då lämnade bidrag till textens slutförande. Gunilla Törnvall, Jens Arvidson och Johanna Rosenqvist, liksom Henrik Ranby som också läste texten i det stadiet, kom med värdefulla synpunkter.

Carina Sjöholm, Orvar Löfgren och Tom O'Dell var slutläsare av manuset våren 2014 och bidrog till att göra texten skarpare och tydligare. Margareta Tellenbach granskade akribi och språkbehandling och räddade mig från mer än ett platt formaliafall.

Det finns ett kreativt samarbete mellan etnologiämnet vid olika svenska lärosäten som jag har haft förmånen att få vara en del av. Nationella doktorandkurser och textseminarier har gett viktiga inspel från både doktorandkollegor och seniora forskare. Ett varmt tack till er alla! År 2013 deltog jag i en kurs inom Forskarskolan i kulturhistoriska studier vid Stockholms universitet och jag vill tacka lärare och doktorander där för engagemang i mitt projekt.

Jag har fått möjlighet att presentera texter vid flera olika tillfällen och i andra miljöer än min heminstitution. Seminarier vid Institutionen för historiska studier vid Malmö högskola, Institutionen för kulturvård i Göteborg, etnologiseminarier vid Stockholms universitet samt museiseminarier vid Nordiska museet har gett många värdefulla synpunkter. Tom O'Dell bjöd sommaren 2011 in den etnologiska avdelningens doktorander till ett hemtrevligt utbyte av text och erfarenhet, som gav ytterligare inspiration. Genom Kjell och Märta Beijers stiftelse fick jag möjlighet att presentera avhandlingsprojektet vid de svenska historiedagarna i Stockholm 2011. Stort tack till alla som i dessa sammanhang bidragit med sin tid och sina erfarenheter till mitt projekt.

En stunds vila och kontemplation under 1920 års Skåneexpedition. Bruno Kjellström stod bakom kameran och sannolikt är det Harry Henschen som poserar på stenbron över Rönneå i Västra Sönnarslövs socken, nära Klippans samhälle. Under armen har han sitt kartfodral. *Helsingborgs museer.*

Mina etnologiska doktorandkollegor Niclas Hagen, Helena Larsson, Dragan Nolic, Åsa Alftberg, Niklas Ingmarsson, Andréa Wiszmeg, Jón Þór Pétursson och Meghan Cridland har liksom doktoranderna från institutionens andra ämnen stått för kollegialt stöd och ett positivt arbetsklimat.

Etnologkollegorna Gabriella Nilsson, Ingrid Fioretos, Anna Burstedt och Charlotte Hagström har liksom Karin Salomonsson bidragit till att förgylla vardagen i skrivtråsket. Den har också avsevärt förenklats genom den service som HT-biblioteken med Viktoria Hörnlund i spetsen har erbjudit.

Personalen vid Nordiska museets arkiv i Stockholm, Linköpings stiftsbibliotek, Sigtunastiftelsens klipparkiv, universitetsarkivet i Lund och universitetsbibliotekets handskriftsavdelning tackas för kvalificerad hjälp med att hitta rätt i samlingarna. Göran Sjögård, Patrik Sandgren och Charlotte Hagström vid Folklivsarkivet i Lund, som är tätt förbundet med Lundaetnologin, tackas speciellt för all hjälp och engagemang.

Kollegor vid Kulturmagasinet i Helsingborg har släppt in mig i arkivet, skannat och fotograferat av foton och ritningar – tack Sven Olof Larsén och Ronny Ekdahl, och tack till Lena Wilhelmsson som bidragit med sitt fotokunnande. Kina Linscott och Gunhild Eriksdotter har hjälpt mig att tolka ritningar och förstå hur de har kommit till. Kerstin Arcadius ledde mig fram till källor som kom att få stor betydelse för texten.

Gyllenstiernska Krapperupsstiftelsens välvilja har varit avgörande för denna avhandlings tillkomst och för min möjlighet att bedriva forskarstudier. Tack vare ett generöst anslag beviljat 2008 blev det möjligt för mig att påbörja forskarutbildningen, då med en

licentiatexamen som slutmål. År 2010 erhöll jag en fakultetsfinansierad doktorandtjänst och projektet kunde utvidgas till en doktorsavhandling. Ett stort tack till stiftelsens forskningsråd som trott på mig och kulturintendenten vid Krapperup, Eva Lillienberg Olsson, för positiv support hela vägen, liksom till den lärda krets som kallas Krapperupsakademien.

Under doktorandtiden har jag njutit av naturaförmåner på flera inspirerande platser som har gett skrivro. Tack till Harald och Louise Ekmans stiftelse som har möjliggjort vistelser på Sigtunastiftelsen, Kungl. Gustav Adolfs Akademien som gav mig sitt Jonseredsstipendium samt Ellen Keys Strand.

Nordiska museet har visat mig förtroende genom att ge ut avhandlingen i sin skriftserie. På förlaget har Christina Westergren, Kristina Lund och Anders Carlsson tagit hand om processen att göra bok av manus.

Bidrag till avhandlingens tryckning har kommit från Gyllenstiernska Krapperupsstiftelsen, Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, Stiftelsen Konung Gustav VI Adolfs fond för svensk kultur, Letterstedtska föreningen och Landshövding Per Westlings fond. Tack vare anslag från Gulli och Nils Strömboms fond har avhandlingen kunnat ges så många illustrationer.

Familj och vänner har längs vägen funnits till hands med allehanda praktiska ting, lån av bostäder och moraliskt stöd och glada tillrop. Ja, jag är faktiskt helt överväldigad över hur många som har bistått längs vägen under min doktorandtid för att avhandlingsprojektet skulle kunna genomföras, och upprepar därför ett innerligt tack till er alla!

Karin Gustavsson, juni 2014

Gösta Selling och Bertil Nyström vid gården Filborna nr 16 i Filborna by öster om Helsingborg. Foto av 1920 års Skåneexpedition. *Helsingborgs museer* (4393-2009).

Inledning

Stockholm–Karlshamn, juni 1924

Klockan på stationshuset i Nässjö visade två minuter i fem på eftermiddagen den 26 maj 1924 när ett tåg rullade iväg söderut. I en andraklassvagn satt amanuensen vid Nordiska museet Sigurd Erixon tillsammans med arkitekten Nils Berglind. Deras resa hade börjat sju timmar tidigare vid Stockholms central, dit de hade kommit med droskbil från museet. Med sig hade de kläder, skor och personliga tillhörigheter och en kamerautrustning. I packningen fanns också glasplåtar från Nerliens fotografiska, nyinköpta skissböcker från Svanströms kontorsbutik och ett måttband köpt hos järnvaruhandeln John Wall.

När tåget närmade sig Alvesta skrev Erixon i en liten anteckningsbok med blanka, svarta pärmar. Den var knappt tolv centimeter hög och åtta centimeter bred och innehöll ungefär hundra linjerade sidor med slätt papper: »Strax söder om Nässjö äro halmtaken syds v med 2 långsgående stänger upptill. Ibland 3 stänger. Vanl åtm på stora halvgamla ladug.« Efter Alvesta fortsatte Erixon sitt noterande. Mycket fanns att se utanför fönstret, järnvägsknutens alla anläggningar, stationssamhällets bebyggelse, skog, odlingsland-

skap och agrar bebyggelse. Erixons blick var främst riktad mot ålderdomliga företeelser och han skrev: »Nu efter Alvesta lutande gårdesgårdar. Gammal ladugård med bindtak och korta nockstänger. Runda tätta vedstaplar. Söder om Blädinge v. om järnvägen lada.«

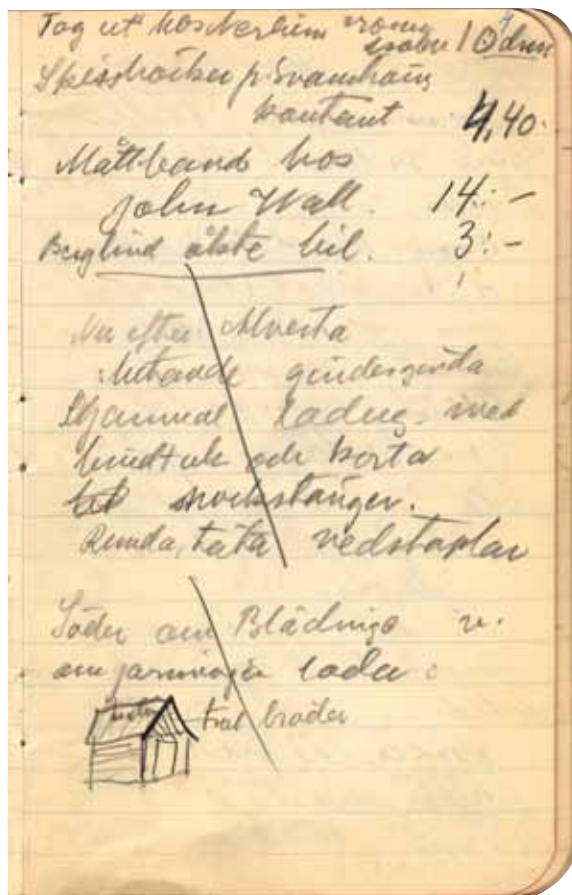
Eftersom detta var ett snälltåg gjordes inget uppehåll i Blädinge, en liten ort i en öppen jordbruksbygd med många fornlämningar. Här kompletterade Erixon texten med en enkel skiss av ladans konstruktion. Taket var täckt med halm, det hade synts tydligt från tågupén, men vad halmen vilade på var mer osäkert. »Trol bräder« står noterat med en hänvisning till ladans inre.

Strax efter halv sju på kvällen var det dags för tågbyte i Vislanda. Erixon och Berglind behövde bara vänta i drygt tio minuter. Klockan tio i sju började den sista etappen av resan. Den järnvägsvagn de klev på var mindre än den de hade rest i tidigare eftersom de nu färdades på en smalspårig järnväg, den privatägda banan Karlshamn–Vislanda–Bolmen. Detta tåg var långsammare och gjorde många uppehåll – det fanns 13 stationer längs banan innan slutstationen nåddes. Erixon var fortfarande efter den långa resan

uppmärksam på vad han såg genom tågfenstret och skrev: »De skarplutande gärdesgårdarna fortsätta ut efter linjen Vislanda Karlshamn.«

Efter ytterligare drygt två timmars resa, fem över nio, var Erixon och Berglind framme i Karlshamn, som var slutstation på järnvägslinjen och resans mål. Här tog de in på hotell och åt supé. Erixon var inbjuden att hålla ett föredrag om allmogebebyggelse hos Blekinges hembygdsförbund vid ett kommande årsmöte i Karlskrona. Under tre veckor skulle han och Berglind resa runt i Blekinge, och den anteckningsbok som påbörjades under tågresan kom att fyllas med noteringar om ålderdomlig bebyggelse, seder och bruk i byarna på landsbygden, och uppgifter om föremål som var möjliga att köpa in till Nordiska museet. Varje gång som kameran användes gjorde Erixon en anteckning om motivet. I anteckningsboken fanns noteringar om allt vad han iakttagit under resan och den hade därför ett avsevärt värde. På insidan av den främre pärmen stod skrivet: »Sigurd Erixon, Artillerigatan 3, Stockholm. God hittelön utlovas.«¹

Framåt hösten skulle de fotografier, ritningar och beskrivningar som producerats under sommarveckorna i Blekinge komma att sorteras och inordnas i akter i Nordiska museets arkiv. Erixon hade då utvecklat sina fåordiga noteringar i anteckningsboken till mer fullödiga texter som arkiverades tillsammans med fotografier och ritningar. 1924 års arbete byggde vidare på och kompletterade de iakttagelser han hade gjort vid en resa i landskapet 1914. En ständigt ökande mängd av dokument tog plats i stora kapslar, som fyllde hylla efter hylla i arkivet. Alla kapslar hade samma format och utseende och arkivtillväxten redovisades varje år i museets publikation *Fataburen*. Allmogekulturen ute i landskapet fanns lagrad på dokument i arkivet, mer och mer för varje år.

Sigurd Erixons anteckningsbok från fältarbetet i Blekinge 1924. Strecken som är snett dragna över texten återkommer i anteckningsböckerna från olika fältarbeten och markerar att innehållet har förts över till andra ark. *Nordiska museets arkiv, Sigurd Erixons samling (NMA.0064834).*

Problemområden och syften

I Blekinge skulle Erixon och Berglind undersöka ålderdomlig bebyggelse och byorganisation. Deras fältarbete utgjorde ett litet inslag i den dokumentation av vad som benämndes som allmogekultur, som bedrevs i Sverige under flera decennier men särskilt intensivt under 1920-talet. Denna avhandling behandlar de by- och bebyggelsedokumentationer som utfördes av flera institutioner, främst Nordiska museet, där Sigurd Erixon som amanuens på 1910-talet påbörjat en kartläggning av byar och bebyggelse i olika landsändar. Under hans ledning organiserades arbetet i »expeditioner« – det var det uttryck som användes i samtiden – mellan 1912 och 1934. Expeditionerna bemannades med två till fyra akademiskt utbildade unga män, som liksom Erixon och Berglind gav sig ut på tågresa, kompletterade med ibland vidsträckta turer på tungt lastade cyklar, så småningom också med motorcykel och bil. Under fältarbetena användes kamera laddad med antingen glasplåtar eller bladfilm. Skisser och beskrivningar gjordes på papper och mätningar utfördes med hjälp av måttband och andra redskap. När Erixon satt på tåget mot Blekinge och betraktade landskapet utanför flackade han inte med blicken. Han var säker på vilka objekt han sökte efter för att skissa av och skriva korta noteringar om.

Frånvaron av något, de mellanrum där något borde ha funnits, kan väcka nyfikenhet och sätta igång tankeprocesser lika väl som någots närvaro. Bristen på beskrivningar av fältarbetspraktiken har varit ett sådant tomt mellanrum som bidragit till att producera forskningsfrågor under mitt avhandlingsprojekt. Fältarbetenas resultat i form av artiklar och böcker om bebyggelse i olika landsändar är väl kända. Likaså finns hyllmeter efter hyllmeter med arkivkapslar hos några institutioner, där underlaget till publikationerna från expeditionerna förvaras. Landet runt pro-

ducerades under stora delar av 1900-talet också museiutställningar om allmogen som baserades på det insamlade materialet. Frågan *vad* fältarbetena resulterade i är alltså ganska lätt att svara på. Men *hur* hade det gått till när dessa resultat producerades? Varför fanns inga beskrivningar av fältarbetets praktik, mer än i form av några anekdotiska återberättelser, ibland skrivna decennier senare?² Mina forskningsfrågor väcktes av detta påtagliga tomrum.

Avhandlingens problemområde rör relationen mellan praktiskt fältarbete och vetenskapliga kunskapsprocesser. I centrum står vardagen i fält, och den funktion som teknik och redskap hade för fältarbetet och för produktionen av vetenskaplig kunskap. I avhandlingen figurerar både personer, publikationer och praktiker som var väsentliga i museiväsendet och i den tidiga etnologin i Sverige. Avhandlingen kan läsas som ett stycke etnologisk ämneshistoria och museihistoria, sedd genom fältarbetspraktiken snarare än de texter som de tidiga etnologerna skrev, eller de biografier som skrivits över de stora män som brukar pekas ut som vetenskapens pionjärer.³

Ur detta problemområde framträder det övergripande syftet med avhandlingen: att med exempel hämtade från bebyggelsedokumentationernas fältarbetspraktik undersöka hur vetenskaplig kunskap produceras. Min studie avgränsas till en specifik tid – 1910-tal till tidigt 1930-tal – och ett visst rum – Sverige och i någon mån övriga Skandinavien. Dokumentationerna av en försvinnande allmogekultur förekom i hela Europa, men min undersökning begränsas till en nordisk kontext. Dessa tidliga och rumsliga avgränsningar har uppstått ur det tillgängliga källmaterialets kvaliteter och begränsningar.

För att uppnå avhandlingens syfte arbetar jag med ett antal frågor. Ovan berörde jag att det är väl känt vad som blev resultatet av utforskandet. Jag kommer att göra vissa reflektioner kring *varför* utforskandet

gjordes, men det är inte det som är min huvudfråga. Tyngdpunkten finns istället på *hur* det gick till. Jag ägnar också uppmärksamhet åt hur den vetenskapliga kontexten såg ut. Vilken betydelse hade tillgången till teknik och redskap under fältarbetena i forskningsprocessen? Varför bar man till exempel omkring på en oerhört tung och skrymmande kamerautrustning istället för att som tidigare generationers utforskare ha papper och penna i fickan och teckna av de objekt som besöktes? Vilken betydelse hade olika kommunikationsslag, som cykel och bil, för fältarbetet och det vetenskapliga resultatet? Vad styrde var fältarbetena genomfördes – dels geografiskt, dels i urvalet av objekt – och hur de utfördes, var det enbart vetenskapliga frågeställningar eller fanns det andra faktorer?

Det är företeelser ur det förflutna som är ämnet för denna avhandling. Och det förflutna finns i flera skikt i texten, dels i form av situationen då utforskandet av allmogesamhället genomfördes, dels genom att utforskandet i sin tur tittade bakåt. Etnologen Anneli Palmasköld har beskrivit en liknande situation. I sin avhandling om halländska allmogetextilier arbetade hon med flera förflutenheter och flera »nu« samtidigt, var och en med olika förutsättningar.⁴ Hon citerar etnologen Magnus Berg som menat att »nuet väljer sitt förflutna«.⁵ I sin avhandling *Museum på svenska* menade etnologen Kerstin Arcadius att relationen till det förflutna framför allt avslöjar något om den som gör tillbakablickandet.⁶ Min syn på historieberättande och förflutenhet sammanfaller med Bergs, Palmaskölds och Arcadius. Det förflutna erbjuder en mångfald av möjliga berättelser och i nuet finns möjlighet att dels välja berättelse, dels granska hur ett »nu« i det förgångna valde att skildra det förflutna. Hur detta görs berättar samtidigt om ideal och förutsättningar i den samtid som väljer.

Det bakåtblickande mot ett förflutet som gjordes av utforskarna av allmogesamhället riktades inte

mot någon specifik historisk epok som avgränsades av årtal, utan mot omständigheter och förhållanden som utforskarna knöt till en mycket lång historisk kontinuitet. Någon historisk epok rubricerad som »allmogetiden« har aldrig etablerats. Föremålet för undersökningarna definierades inte av *tid*, utan av förekomsten av vissa specifika fenomen som kunde återfinnas hos en specifik befolkningsgrupp, »allmogen«. Vilka individer och grupper som ingick i kategorin allmoge tillhörde en gemensam samsyn i det dåtida samhället. I en instruktionsskrift från 1916 talades det om »den egentliga allmogekulturen«. Definitionen är vag, men exempelvis en »storbonde« och en »småborgare« ansågs inte ingå i allmogen.⁷ *Allmoge* framstår som ett självklart begrepp som inte behövde definieras. De sakkunniga som författade Folkminneskommitténs betänkande 1924 menade att »svensk allmogekultur innefatta[r] hela vårt lands folkliga odling«.⁸ Här är det ordet *folklig* som blir särskiljande. Allmogen kan ses som ett begrepp som i dåtiden verkade strukturerande och som en kategori från en förmodern epok, bortom historiens alla politiska och ekonomiska konflikter som behövdes för att skapa berättelser om det förflutna.⁹ Folkminneskommittén resonerade om ett förflutet då »den gamla allmogekulturen ännu levde sitt ostörda liv«.¹⁰ Höga ålder var en variabel som ökade intensiteten i utforskandet, men det fanns inte någon tidlig avgränsning för det som dokumenterades. Geografiska rum och territoriell utbredning, och därmed gränser, kom att bli desto viktigare i studiet av allmogens kultur.

Det empiriska fältet

Erixon och Berglind kom att resa runt i Blekinge i flera veckor. Snart anslöt sig också arkitekten John Lindros.¹¹ Berglind och Lindros gjorde byggnadsuppmätningar, Erixon fotograferade och anteckna-

de. Ritningarna, beskrivningarna och fotografierna finns nu i Nordiska museets arkiv i Stockholm, efter att ha använts av Erixon i olika publikationer. Vissa av iakttagelserna från 1924 års fältarbete kom snabbt på pränt. I årsboken *Blekingebygder 1924* finns en artikel av Erixon om gårdesgårdar i Blekinge.

Insamlingsarbetet som gjordes under stora delar av 1900-talet har varit väsentligt i etnologins vetenskapliga framväxt och i museernas etablering som kunskapsinstitutioner. Längre var det insamlade materialet – uppteckningar om traditioner, seder och bruk, sagor och sägner samt beskrivningar av föremål, bebyggelse och byväsende – starka inslag i den etnologiska ämnesidentiteten och utgjorde källmaterial för etnologiska forskningsuppgifter.¹² På samma sätt har samlingar (av föremål, dokument och fotografier, också hela hus) varit identitetsskapande och gett relevans i museernas institutionella utveckling.

En stor mängd av det som samlades in under 1900-talets inledande decennier var beskrivningar och avbildningar av bebyggelse. Etnologen Karl-Olov Arnstberg har påpekat hur byggnader utgjorde väl lämpade »kondensationspunkter« för en tidig etnologisk forskning, alltså punkter där olika vetenskapliga frågor både kunde samlas och spridas. Byggnader och fysiska föremål sågs enligt Arnstberg på 1920-talet som mer neutrala källor till historien än muntliga uppgifter. Det gällde i synnerhet byggnader som hade fördelen att de inte med lätthet kunde flyttas från plats till plats. Därför var de lämpliga att spina utvecklingsteorier kring.¹³ Ett sedan länge etablerat synsätt var att en ålderdomlig byggnad kunde ge ledtrådar till förhållanden i förfluten tid. Den etnologiska pionjären Gunnar Olof Hyltén-Cavallius (1818–1889) betraktade byggnadsskicket som en företeelse som berättade något om de förhållanden som det hade uppstått ur. En byggnad representerade alltså inte bara kunskap om just en specifik bygg-

nadstyp, den gav också som »ledfossil« kunskap om så mycket mer.¹⁴ Att på detta sätt vinna kunskap om ett större sammanhang ur ett enskilt fenomen, som är något av en etnologisk specialitet, var etablerat redan vid 1800-talets mitt och präglade i hög grad 1900-talets etnologers sätt att tänka. Den expertkunskap som krävdes för att till exempel datera ett knuttimrat hus utifrån byggnadstekniska snarare än stilhistoriska element, vilket var en konsthistorisk metod, gav den etnologiska byggnadsforskaren en air av pålitlig vetenskaplighet.¹⁵

Genom insamling och dokumentation skulle kunskap om allmogekulturen räddas åt en kommande vetenskaplig bearbetning. Inför 1923 års säsong skrev fältarbetaren Märten Sjöbeck till sin uppdragsgivare docent Carl Wilhelm von Sydow vid Lunds universitets folkminnesarkiv:

Undersökningarna i år framförallt komma att inriktas på sådana objekt [...] där det ålderdomliga är direkt hotat till sin existens, och där synnerlig skyndsamhet är af nöden om något skall kunna vinnas åt ett fotografiskt – topografiskt arkiv.¹⁶

Sjöbeck använder ord som ofta återkom i argumentationen om varför dessa dokumentationer – med hans ord »undersökningar« – var viktiga: ålderdomlig, hotat, skyndsamhet. Hans ambition var att material skulle »vinnas« åt arkiven. Skapandet av ett fullständigt arkiv var ett mål i sig. När utforskandet i fält så småningom var avslutat skulle en vetenskaplig bearbetning av det insamlade materialet kunna ta vid. I en riksdagsmotion 1919 om behovet av systematiskt utforskande av allmogesamhället hette det: »Nya byggnadsmetoder hava för längesedan omöjliggjort fortbeståndet av de gamla husen.«¹⁷ Den gängse inställningen i samhället var att de fysiska objekten var dömda till undergång. I Örebro län spreds i slutet av 1921 ett tvåsidigt flygblad med rubriken »Folkmin-

nesinsamling i Örebro län«, med underrubriken »En vädjan till länets inbyggare och i synnerhet folkbildningsorganisationerna«. Texten inleddes:

Vi stå i våra dagar i slutet av en lång och ödesdiger brytningstid. Den gamla allmogekulturen ha fått ge vika för något nytt, som man i brist på bättre namn brukar kalla stadskultur. Denna utveckling har väl varit oundviklig. Det nya har bragt mycket av värde. Men det har också spolierat mycket, som är nära nog oersättligt.¹⁸

Ordet »stadskultur« används för att beteckna det som hotade och bröt ner allmogekulturen, som var »oersättlig«. I andra sammanhang förekom formuleringar som »den nya tiden« för att beskriva det som hotade det gamla som höll på att försvinna. Hoten specificerades dock sällan – det fanns ett underförstått och uttalat samförstånd om vad de bestod av. Det finns många uttryck, som i citatet ovan, för att det inte ansågs som möjligt eller önskvärt att hindra den pågående samhällsutvecklingen – den var »oundviklig«. Därför blev målet att *kunskapen om* allmogekulturen, inte allmogekulturen i sig, skulle leva kvar. Forskarnas insats var att framkalla bilden av det förgångna och vidmakthålla denna bild, inte att motarbeta en pågående utveckling och ta avstånd från framåtskridande inom olika områden.¹⁹

Sigfrid Svensson (1901–1984) var en av 1920-talets fältarbetare som kom att fortsätta en karriär inom museum och akademi, från och med 1946 som professor i etnologi i Lund. Etnologen Jonas Frykman har framhållit det tydligt nostalgiska drag som finns i Svenssons skildringar av förändringar på landsbygden.²⁰ Och detta var han inte ensam om – det finns ett nostalgiskt och närmast deterministiskt drag i hur landsbygdens förändringar skildras av olika skribenter ur den generation som han och Erixon representerade. Det tidigare citatet från Örebro län innehöll formuleringen att utvecklingen var »oundviklig«.

Historikern Pierre Nora uttrycker i sin klassiska essä »Mellan minne och historia« både nostalgiskt och deterministiskt hur bondekulturen »försvinner«.²¹ Föreställningen om försvinnandet var spridd över hela Europa och upprepningarna av den blev till sist en sanning.

Hot från samtidens förstörelse blev incitament för dokumentationerna, och verksamheten hämtade sin energi lika mycket ur det förgångna som från framtiden. Genom att undersöka och arkivera förflutenhet skulle framtiden göras en tjänst. I anslagsäskanden och liknande handlingar från museer och folkminnesarkiv finns vädjanden till samtidens känsla för det förflutna, som en tjänst åt framtiden. På första sidan i ett betänkande från Folkminneskommittén 1924 – kommittén blev en följd av 1919 års riksdagsmotion och kommer att behandlas i kapitel 2 – står att det är samhällets skyldighet att »alla de urkunder, som kunna upplysa om gångna tidens odling, insamlas och för framtida forskning bevaras«.²² Ordet »urkunder«, som användes i utredningstexten, brukar vanligtvis användas som beteckning på ett ark med skriven text av särskild dignitet. Men det var inte det som avsågs här, utan snarare allt som kunde berätta om det förflutna – såväl byggnader, föremål och människors berättelser som skrivna ark.

Kontakten med det förflutna etablerades genom företeelser – urkunder – som gick att iaktta och samla in i samtiden.²³ Objekt, som till exempel möbler som ännu användes, skalades av sin samtidskontext. De gjordes till representanter för förflutenhet och blev betydelsebärare i sökandet efter det förgångnas livsstil och uttryck. Tingen blev det som skapade sammanhang och förbindelser i tid och rum.²⁴

NÅGRA NYCKELORD

De personer som förekommer i avhandlingen brukar av eftervärlden ses som etnologer, eftersom de varit

med och samlat ihop underlag till folkminnesarkiven och till etnologiska publikationer. Men det var inte etnologi eller folklivsforskning de hade studerat på universitetet, utan de kunde ha en delvis brokig disciplinär bakgrund (mer om det i kapitel 3). Dock hade de alla läroverksstudier bakom sig och tillhörde därmed en privilegierad samhällsgrupp. Jag har valt att benämna de personer jag skriver om *fältarbetare* varierat med *utforskare*. Det var ju fältarbete som de utförde, och utforskning var ett frekvent dåtida uttryck, använt synonymt med *undersökare*.

Orden *etnologi* respektive *folklivsforskning* används i avhandlingen ungefär så som de personer som finns med i texten gjorde. Om någon benämndes *etnologi* i den dåtida kontexten gör jag det också. Användandet av dessa ord speglar delvis hur den etnologiska disciplinen har utvecklats, vilket har behandlats av flera av dess företrädare, som Sigfrid Svensson och Nils-Arvid Bringéus.²⁵

Allmogen, allmogekulturen och *allmogesamhället* var föremålen för utforskandet. Den dåtida oreflekterade användningen av begreppet *allmoge* har berörts ovan. Ordet har funnits i svenska språket åtminstone sedan 1500-talet. Det finns med i en av de första utgåvorna av *Svenska akademis ordbok* (SAOB) 1898. Där upptar utredningarna kring ordet mycket plats, men sammansättningarna *allmogekultur* och *allmogesamhälle* redovisas inte, en indikation på att dessa inte förekom på 1890-talet.

Ordet *dokumentation* användes inte på 1920-talet, det är ett uttryck som lagts till under senare tid. När Sigfrid Svensson på 1980-talet blickade tillbaka på sitt samarbete med Sigurd Erixon på 1920-talet skrev han »undersökningsresa« med tillägget »som det numera heter – dokumentera«.²⁶ Att *undersöka* innebär att utforska och söka förklaringar, att söka under ytan efter det som är dolt. Den som undersöker något ser också en möjlighet till upptäckter. *Dokumentation*,

som ordet används i dag, har emellertid fått ungefär den betydelse som de dåtida utforskarna tillskrev ordet *undersökning*. För att få en språklig variation kommer orden *undersökning*, *dokumentation* och *utforskande* att användas för att beskriva de dåtida aktiviteterna.

I avhandlingen förekommer *kunskap*, *kunskapsprocesser* och *vetenskap* frekvent. Jag ser kunskap inte som upprepning av fakta, utan som en förmåga att tillämpa inlärd fakta i nya sammanhang. Med *kunskapsprocesser* menar jag den kedja av göranden i stort och smått samt erfarenheter som leder fram till ny kunskap, som bildar grunden för vetenskap. I ordet *vetenskap* ryms både vetande och skapande. Skapande och produktion av ny kunskap är målet för den som bedriver vetenskap. I skapandet ryms ett avsevärt mått av kreativitet, som är en förutsättning för skapande, och därmed för vetenskap.²⁷ I den etnologiska vetenskap som växte fram under 1900-talets första decennier var fältarbetet med dess många praktiska inslag en väsentlig metod. Fältarbetet både krävde och skapade kreativitet och kunskap, som ledde till vetenskap.

Definitionen av vad som är vetenskap är i hög grad relativt och tidsbundet. Den nutida stämmer inte med den dåtida. Etnologen Sven B. Ek framförde i en biografisk artikel över Sigfrid Svensson sin tolkning av detta: »generationerna talar olika vetenskapliga språk«.²⁸ Med dagens normer och krav på hur vetenskap ska bedrivas framstår det tidiga 1900-talets fältarbetare kanske inte som vetenskapspersoner, utan snarare som insamlare. Idéhistorikern Gunnar Eriksson använder i en studie av naturvetenskap i Sverige under industrialismens era begreppet *vetenskapsnära* för att beteckna den verksamhet som föregångarna till det sena 1800-talets vetenskapspersoner bedrev.²⁹ Enligt sociologen Bruno Latour är gränsen mellan vad som är *förvetenskap* (»prescience«) och *vetenskap*

ofta godtycklig och resultat av konstruktioner som det för stunden finns behov av.³⁰ Men de personer som han betecknar som vetenskapsnära sågs både av sig själva och av sin samtid som en självklar del i en vetenskaplig verksamhet. På samma sätt uppfattade sig det tidiga 1900-talets allmogundersökare – det var för dem givet att det var vetenskap de ägnade sig åt. 2000-talets normer för vad som konstituerar vetenskap ska inte göras till redskap för att klandra dåtidens sätt att se på frågorna. Etnologen Åke Campbell kallade i en tillbakablick verksamheten »ett vetenskapligt räddningsarbete«.³¹ Exempelen skulle kunna mångfaldigas.

Teoretiska utgångspunkter

Redskap för att analysera avhandlingens empiri har hämtats från flera olika teoretiker som ägnat sig åt kunskapsproduktion och vetenskapliga fakta. Ludwik Flecks teorier om tankestil, det stabila tankekollektivet och uppkomsten av ett vetenskapligt faktum publicerades första gången 1935 och gavs ut på svenska 1997.³² Fleck, som var naturvetare (biolog och medicinare, med klinisk erfarenhet), undersökte hur vetenskaplig kunskap uppstår, vilket är en central fråga i min undersökning. Flecks fallstudie rör diagnostisering av sjukdomen syfilis och kunskapsproduktionen kring sjukdomens kännetecken. Enligt Flecks modell bildas ett *tankekollektiv* när minst två individer möts och utbyter tankar under ett samtal. Snabbt uppstår då idéer som inte skulle ha formats hos var och en enskilt, det Fleck kallar »ett särskilt stämmingsläge«.³³ I tankekollektivet, som kan bestå av bara två personer men också många fler, utbildas en *tankestil* som är gemensam i tankekollektivet. Flera individer tänker på samma sätt kring samma riktning. Fleck skiljer på *momentant* och *stabilt* tankekollektiv, där det förstnämnda är flyktigt och snabbt förgängligt men ändå

kittar ihop individerna. Det stabila tankekollektivet uppstår när någon form av organiserad grupp möts.³⁴ Om gruppen existerar tillräckligt länge kan tankestilen bli fixerad och formaliserad till sin struktur, och den formella strukturen hotar att ta över den kreativitet som ursprungligen präglade tankekollektivet. Då inträder det stadium som Fleck kallar *tankekvång*, då allt mer i gruppens tänkande och handlande har blivit underförstått och färdigdefinierat.³⁵

Av de fältarbetare som skulle undersöka allmogekulturen krävdes förmåga att välja, så att det blev ett relevant urval av förflutenhet som hamnade i arkiven. Synen var då det främsta redskapet och det selektiva seendet som bygger på erfarenhet kallar jag *blick*. I definitionen av *blick* stöder jag mig på den brittiske sociologen John Urry. Han inleder en studie om turism som fenomen och den turistiska blicken med att beskriva hur den medicinska blicken i idéhistorikern Michel Foucaults definition skiljer sig från andra seenden. Men Urry urskiljer en annan typ av seende sprungen ur en annan kontext, där profession och institution har ersatts av andra företeelser, men som i likhet med den kliniska blicken också hör ihop med moderniteten. Möjligheten till resande bort från vardagen konstituerade ett nytt seende. I turistens blick fångas landskap och stadsvyer som har objektifierats genom oändliga upprepningar, som skiljer sig från turistens hemmavardag. Enligt Urrys studie fäster turistens blick vid färdigdefinierade kategorier, vid förväntade vyer.³⁶ *Blick* kommer i den fortsatta texten ett beteckna ett selektivt sätt att se, där utforskarna av allmogekulturen ser det som de förväntade sig att se – och det var företeelser som skilde sig från det omgivande industrialiserade samhället. Blicken gav kunskap. Idéhistorikern Pär Eliasson har framhållit hur eget seende är den pålitligaste vägen till kunskap, att själv se något är bättre än att lita på vad andra berättar. Eliasson citerar den tyske 1700-talsförfattaren

Franz Posselt, upphovsperson till en bok om resandets konst 1795: »Den idé som vi fått genom ögat försvinner inte«. ³⁷

Ludwik Fleck menar att *erfarenhet* uppstår ur en »komplicerad träning« av förmågan till kunskap. Det finns en växelverkan mellan individen, det som redan är känt och det som är okänt, och därför skall undersökas. ³⁸ Ur denna växelverkan kommer erfarenheten, som i sin tur är ett väsentligt drag i *blicken*. Enligt Fleck är *erfarenhet* en del i en kumulativ process, något som han återkommer till i sin beskrivning av hur redan befintlig kunskap alltid utgör grunden för ny. Det är inte unika, genialiska infall från vetenskapspersoner som är grunden i en kunskapsprocess. Vad som redan är känt är av lika stor betydelse i produktionen av ny kunskap. ³⁹

De skriftliga instruktioner som fanns tillgängliga inför ett fältarbete (se kapitel 3) var otydliga. Handgrepp och rutiner, vars utförande inte gick att läsa sig till utan som lärdes ut under ett kollektivt arbete, i vad Fleck kallar social verksamhet, var centrala. Det kollektiva arbetet når utanför individens gränser. ⁴⁰ En tyst kunskap byggdes upp hos varje fältarbetare om utforskandets praktik. ⁴¹ En konsekvens av den kollektiva tankestilen och den sociala verksamheten blev att de som arbetade med att dokumentera allmogesamhället fick en gemensam *blick* inför sitt arbete. Denna gemensamma *blick* fanns inom gruppen fältarbetare trots att de inte fick någon gemensam inskolning till uppdragen genom en gemensam universitetsutbildning eller ens en gemensam introduktion inför ett fältarbete. Den gemensamma tankestilen gav tillsammans med erfarenheten som resultat en likartad *blick* för vad som skulle dokumenteras.

De sammanhang som skapade den här avhandlingens empiri utgjordes just av kollektivt arbete – ett antal personer arbetar tillsammans – och social verksamhet, genom att det kollektiva inte tar slut där ar-

betet slutar, utan det är fråga om en samvaro dygnet runt, i många skiftande miljöer. Det Fleck benämner tankestil har stora likheter med det Thomas Kuhn ett par decennier senare kallar *normalvetenskap*. Idéhistorikern Ulla Ekström von Essen, som har gjort en jämförelse mellan Fleck och Kuhn, ser tankestil och normalvetenskap delvis som synonymer. ⁴²

Dokumentationen av allmogesamhällets bebyggelse genomfördes under en relativt begränsad tid (ett par decennier), av personer (samtliga män) som alla hade en bakgrund från läroverk och sedan akademiska studier. Det är en situation som kan vara fruktbar att analysera med hjälp av Flecks modeller, inte minst därför att hans teser om hur kunskap uppstår bygger på praktiska (från medicinens värld) erfarenheter. Betoningen av de sociala sammanhangen i kunskapsprocessen är också av betydelse vid analys av en verksamhet som byggde på att människor arbetade tillsammans i grupp.

All teoribildning är beroende av och knuten till den kontext den uppstått ur. Reflektioner kring tid och kontexter som präglat teoribildningen är därför nödvändiga. Flecks idéer är sprungna ur ett fullständigt enkönat (manligt) sammanhang vid en tid då detta inte orsakade några ögonbrynhöjningar. Teorierna är inte sanningar utan modeller att betrakta världen med, och vid den analys av källmaterialet som görs med hjälp av teorier måste forskaren parera hur teoriernas kontextuella sammanhang påverkar deras innehåll och göra sina egna tolkningar därefter. Under den period som min undersökning behandlar rådde ett positivistiskt vetenskapsideal, där kunskap och fakta uppfattades som synonymer. Det faktum att Fleck var naturvetare och att hans fallstudie handlar om en medicinsk diagnos utgör inget hinder för att använda hans teorier i en kulturhistorisk kontext. Gränserna mellan olika vetenskapsgrenar var inte så skarpa under tidigt 1900-tal som de senare kom att

bli. Det finns många likheter mellan arbetsmetodiken i fältarbetena och i naturvetenskapliga inventeringar, vilket kommer att beskrivas i det följande kapitlet. Flecks teorier har under de senaste decennierna använts i flera doktorsavhandlingar som utgår från kulturhistoriskt källmaterial, alltså källor som berättar om individuella öden och människors vardagsliv mer än om nationalekonomi och politik.⁴³

MÄNNISKA OCH TING

Fältarbetena utfördes oftast av grupper om två eller flera personer som använde olika ting och tekniker. Den franske sociologen Bruno Latour har betonat betydelsen av olika redskap i konstruktionen av vetenskapliga fakta.⁴⁴ I utforskandet av allmogesamhället var ett antal föremål essentiella. Några av dessa och hur de användes kommer att beskrivas och analyseras i kommande kapitel. Latours teorier om relationen mellan människa och ting har varit centrala i tolkningen av källmaterialet och har hjälpt mig att rikta uppmärksamheten mot hur ting och teknik har påverkat fältarbetenas utförande och de prioriteringar som då gjordes.

Liksom Ludwik Fleck har Latour varit inriktad på att undersöka hur vetenskapliga fakta uppstår.⁴⁵ Fleck baserade sin analys huvudsakligen på skriven text, medan Latour har fältarbetat bland olika kategorier forskare och följt deras dagliga rutiner och vanor för att spåra hur kunskap uppstår. Men Flecks och Latours analyser av en vetenskaplig process har många paralleller. Hos båda finns ett fokus på vetenskapliga »upptäckter« och genombrott. Synen på vetenskap som en arbetsam kamp för enstaka klagörande upptäckter finns i dag främst inom naturvetenskaper, men under den tid som min undersökning omfattar var detta synsätt självklart hos utforskarna av allmogekulturen. En av Sigurd Erixons senare adepter, Ilmar Talve, har framhållit hur forskning för Erixon

var synonymt med att göra upptäckter i ett primärmaterial, inte synteser eller teoribyggen.⁴⁶

För att undersöka hur praktiskt arbete med dess materiella förutsättningar transformerades till vetenskaplig kunskap genomförde Latour ett tvåårigt fältarbete på ett laboratorium. Studien resulterade i boken *Laboratory life. The construction of scientific facts*, publicerad första gången 1979.⁴⁷ Laboratoriet är en miljö där människors teoretiska kunnande och praktiska handhavande av ting förenas. Latour benämnde laboratoriet som en »inhägnad«, ett avgränsat område som är arena för detta samspel mellan människor och ting, som utmynnar i kunskap.⁴⁸ Två års daglig närvaro erbjöd möjligheter till iakttagande av den pågående praktiken i inhägnaden, av det outtalade och av gemensam förståelse inom arbetsgruppen på laboratoriet långt utöver vad intervjuer, arkivstudier och litteratur skulle kunna ge.⁴⁹ Fältarbetet syftade till att avkoda innehållet i för honom obegripliga arbetsprocesser och skapa en reflexiv förståelse av forskningspraktikens aktiviteter på en detaljerad nivå.⁵⁰ I studien uppehåller han sig mycket vid begreppet *tankeprocesser* som det som skapar vetenskaplig kunskap.⁵¹

Iakttagelser av materiella villkor i form av olika redskap, och samspelet mellan forskare och utrustning, är centralt i studien. Föremålen som fanns i laboratoriet var avgörande för vetenskapliga framsteg, men en av Latours teser är att de materiella företeelserna aldrig nämns när resultaten av laboratoriearbetet redovisas.⁵² Det är alltså inte bara den enskilde forskarens tankevärld, infall och idéer som styr forskningen, det är också materiella förutsättningar.

Noggranna genomgångar av dagliga aktiviteter och granskning av rutiner inne i inhägnaden bidrog till förståelse av hur kunskap konstrueras. Minsta rörelser, av Latour kallade *mikroprocesser*, gavs betydelse i konstruktionen av fakta. Latour pekade på betydelsen

av iakttagelse och analys av *inskriftioner* för förståelsen av vad som pågår i laboratoriet.⁵³ I min analys av fältarbetspraktiken under utforskandet av allmogens bebyggelse kommer begreppen *mikroprocesser* och *inskriftioner* att vara väsentliga. I sina fortsatta studier av människor och ting utvecklade Latour även tankegångar om ting som icke-mänskliga aktörer.⁵⁴ Ting och materia präglar människors tankegångar och handlingar. Latour använder begreppet *aktant* («actant») som en gemensam beteckning för såväl mänskliga som icke-mänskliga aktörer.

I en studie av ett naturvetenskapligt fältarbete, i en skog, fortsatte Latour analysen av vetenskap, redskap och rutiner i kunskapsprocesser.⁵⁵ En forskargrupp var sysselsatt med att undersöka markens beskaffenhet och jordens sammansättning. Här menade Latour att trots att han var med på ett fältarbete i en skog befann han sig »i ett laboratorium«, skapat av koordinater och en uppdelning av skogen i rutsystem.⁵⁶ Laboratoriemetaforen användes för att beskriva forskargruppen i en fältarbetssituation. Studiens resultat är att kunskap härrör från en komplex process som utöver observationer omfattar en lång rad upprepade rörelser, samröre med instrument, sorterande och väljande.⁵⁷

Latour ser stora likheter i kunskapsprocesserna hos de båda forskningsmiljöerna – laboratoriet och fältarbetet i skogen – trots att de yttre förutsättningarna är totalt olika, det ena ett arbete inomhus med mätinstrument och annan laboratorieutrustning, det andra ute i skogen. Men samspel med apparater och upprättande och följande av rutiner är centrala i bägge miljöerna. Dessa båda studier har sitt fokus snarare på vad forskare *gör* än på vad forskare *tänker*. Beträktad på detta sätt blir vetenskap mer en uppsättning aktiviteter som engagerar forskare än en renodlat intellektuell process.⁵⁸

Vid studiet av processer i förfluten tid, som jag äg-

nar mig åt, är källorna givetvis annorlunda jämfört med att studera till exempel ett fältarbete i samtiden. Men principen att följa en arbetsprocess genom att studera vanor och rutiner på en detaljerad nivå och av vilka ting som används och hur människan förhåller sig till dem kan vara densamma. Genom studier av dokument, fotografier, ritningar och litteratur har jag försökt att skapa en bild av den vetenskapliga praktiken i det förflutna och få insikt i *hur* utforskandet gick till.

Samtal mellan forskare är rika källor till förståelse av hur kunskap kommer till.⁵⁹ De informella diskussionerna erbjuder ett material som inte har blivit korrigerat eller formaliserat.⁶⁰ Latour lyssnade på dagliga konversationer och diskussioner mellan medarbetarna i laboratoriet. Även i korta samtal emellan spårade han en serie förhandlingar.⁶¹ Latour noterade också det icke-verbala i en verbal konversation, dels *vad* som sades, dels *hur* det sades genom att fästa uppmärksamhet vid sådant som gester och intonation. I en undersökning av förhållanden i det förflutna är det givetvis omöjligt att avlyssna aktörernas röster, minspel och gester. Men prov på jargong och förförståelse om den gemensamma uppgiften går att finna även i korrespondens och dagböcker. Utsagor i privata brev, aldrig avsedda att befraskas och publiceras, kan jämföras med de »informella diskussioner« som Latour gjorde till en källa till kunskap om vetenskapliga processer (se ovan).

Att flytta över Latours arbetsätt, där han satt mitt i laboratoriet och såg och lyssnade, dag efter dag för att lära känna den jargong och det sätt att verka som fanns i laboratoriets vardag till förflutenhet, där källmaterialet utgörs av text och foton, innebär både svårigheter och möjligheter. En av svårigheterna består i risken för misstolkningar av vad som sägs i en text. I den korrespondens som fördes mellan nyckelpersoner och som är en del av mitt källmaterial finns

mängder med uttalade budskap. Min förförståelse är en annan än den som den ursprungliga brevmottagaren hade och risk för misstolkningar ligger nära till hands. Men möjligheterna är många vid bearbetandet av ett historiskt material. De studerade processerna är avslutade och det går därmed att betrakta dem från en början till ett slut och göra tolkningar som inte är möjliga i pågående processer. En form av »facit« föreligger. Vi vet nu sådant som var och hur länge fältarbeten med syfte att dokumentera allmogesamhället kom att bedrivas, och hur arbetssätten därefter utvecklades på arkiv och museer och inom den etnologiska vetenskapen.

Jag försöker få syn på det dagliga arbetet under ett fältarbete för att att kunna följa kunskapsprocessen och därmed uppnå avhandlingens syfte. Jag är en observatör som är utomstående i både tid och rum. Fältarbetarna var aktörer i ett verkligt landskap men också i ett idémässigt definierat rum, vars inhägnad är deras egna uppfattningar om uppdraget tillsammans med de material de arbetar med, till exempel kläderna, cykeln, kameran och den egna kroppen. Det »laboratorium« där den vetenskapliga kunskapen om allmogesamhället producerades bestod av ett landskap, där fältarbetarna rörde sig mellan de objekt de dokumenterade, järnvägsstationer och gästgivargårdar.

Efter att undersökningarna av allmogekulturen hade avslutats i fält inträdde både fältarbetare och det material de hade med sig i ett annat rum – arkivet. Det insamlade materialet skulle ordnas, förtecknas och förvaras, en kontext som är än mer lik ett laboratorium än fältarbetsituationen.

MATERIALITET I FÄLTARBETET

Samspelet mellan människor och materiella ting och teknik är väsentligt i denna avhandling. Det gör det nödvändigt att diskutera begreppet *materialitet*,

som under de senaste decennierna har blivit ett forskningsfält både inom etnologi och andra humanistiska discipliner. Ordet *materialitet* betecknar påtagliga fysiska företeelser, som ting, byggnader, hägnader och annat som människor har skapat och förhåller sig till. *Materialitet* får sin betydelse i relationen till människor. Tingens funktion flyter över från att vara objekt till att också bli subjekt. Men materialitet kan inte vara subjekt i den meningen att det materiella skulle ha en egen vilja eller intention. Däremot använder människor materialitet som ting och rum för att förmedla det man vill och det man är. Det materiella är med och »gör oss«.⁶²

Kulturforskaren Saphinaz-Amal Naguib och etnologen Bjarne Rogan vill se materialitet som något som sträcker sig bortom ett tings fysiska egenskaper till att omfatta också detta tings växelverkan med människan. Tingen kan ses som förmedlare av ett ständigt flödande kognitivt och socialt innehåll, som påverkar människors beteende.⁶³ Detta leder vidare till att ett tings betydelse obönhörligt ändras när det förflyttas i rum och tid. Etnologerna Tine Damsholt och Dorthe Gert Simonsen använder uttrycket *materialisering* för att beteckna det som är »processuellt, relationellt, och performativt«. *Materialisering* är ett aktivt verb, som betecknar pågående processer och göranden, där flera aktörer medverkar i en praktik.⁶⁴ Det materiella har effekt på människor, men människor har också effekt på det materiella.

Damsholt och Simonsen har ambitionen att förstå materialitet utan att använda klassiska dikotomier som subjekt och objekt och natur och kultur. Materialitet blir i deras tolkning *både* subjekt och objekt, *både* natur och kultur.⁶⁵ Begreppet materialitet kan användas för att bättre förstå och analysera relationen mellan människor och ting, mellan subjekt och objekt. Det är svårt att föreställa sig människor utan ting liksom att tänka sig ting utan människor.⁶⁶

I avhandlingen behandlas tre kategorier av materialitet. För det första: fältarbetarna medförde och var beroende av ting och tekniker som påverkade tanke och handling och därmed resultatet av deras arbete. Det var dels kommunikationsteknologi i form av tåg och cyklar, postväsende, telegraflinjer och telefoner, dels föremål som kameror och mätredskap som kom till användning under fältarbetet. Vissa tekniker var uråldriga, som att rita medan andra var resultat av industriella innovationer, de senare dominerade fältarbetarnas utrustning. Ting bidrog till att skapa identiteten som fältarbetare – utan kameran, anteckningsboken och cykeln, ingen fältarbetare. Tingen *gör* fältarbetaren.⁶⁷

För det andra: den materiella verklighet i form av gårdsanläggningar, byggnader och möblemang som de mötte i fält och som skulle dokumenteras. Det var inte samtiden som var dokumentationernas egentliga mål, det var äldre samhällsförhållanden som var eftersökta. I vissa objekt fanns en dåtid lagrad och det var dessa objekt som dåtidsrepresentanter som var målet. Detta förhållande kan ses som ett mönster av relationer mellan ting och mänskliga aktörer i både förflutenhet och samtid.⁶⁸ Det förflutna sågs som något avslutat, avskilt från den moderna samtiden.⁶⁹

Och för det tredje: slutligen blev resultatet av utforskandet ett antal arkivakter, fyllda med papper med text och bilder på, en till fysisk materia transformerad kunskap som i dag kvarstår som resultatet av dokumentationerna. Pappersark kan bindas in i böcker, de kan staplas på hög, räknas och mätas och visas upp för den som vill se resultatet. Mätbarheten blev en kvalitet hos materialet. Materialitet både styrde utforskandet på alla plan och blev ett resultat. Den eftersökta materialiteten kommer att behandlas främst i kapitlen 3 och 4 och de ting och tekniker som användes under utforskandet, och även det materiella resultatet, i kapitel 4 och 5.

Material och metod

Avhandlingens problemområde rör relationen mellan praktiskt fältarbete och vetenskaplig kunskap, samt teknikens påverkan på vetenskapliga frågor och vetenskaplig utveckling. Fokus ligger på det praktiska fältarbetet, *hur* utforskandet gjordes mer än *varför*. Källmaterialet har en spännvidd från kladdiga anteckningar gjorda i en fältarbetsituation till prydliga arkivakter och färdiga publikationer, från ibland helt misslyckade fotografier och oregistrerat material funnet i kapslar med rubriken »övrigt« till färdigretuscherade bilder i tryckta böcker. Fältanteckningar, brev, noteringar i almanackor och annat som olika aktörer inom dokumentationsarbetet lämnat efter sig återfinns i flera olika offentliga arkiv. De topografiskt ordnade akterna från fältarbeten som jag har använt finns i Nordiska museets arkiv, Folkliksarkivet i Lund och Helsingborgs museers arkiv. Materialet jag har arbetat med är tillkommet från mitten av 1910-talet till början av 1930-talet. Dokumentationsmaterialet från de expeditioner som arbetade i Dalarna och Västmanland, med Stora Kopparbergs AB som finansär, förvaras i Falun och har inte inkluderats i avhandlingsarbetet.⁷⁰

Material från landets sydligaste delar dominerar undersökningen, men nedslag i bland annat Dalarna, Södermanland, Västergötland, Västerbotten och Norrbotten har också gjorts för att granska det källmaterial som blev resultatet av de fältarbeten som jag har hittat beskrivningar av i brev. De fältarbeten som jag följt noggrannast är de som genomfördes i Skåne 1920 och 1921, Norrbotten 1922 samt Blekinge 1924. 1920 års Skåneexpedition var ett samarrangemang mellan Nordiska museet och Helsingborgs museum. Akter från detta fältarbete finns både i Nordiska museet och i Helsingborg.⁷¹ 1921 års fältarbete i Skåne arrangerades av Helsingborgs museum och materia-

let från denna expedition är det mest kompletta av de material som jag har tagit del av. Här finns också ett stort antal fältskisser sparade.⁷² De topografiskt ordnade akterna innehåller – i idealfallet, som det från Helsingborg 1921 – en skriftlig beskrivning av den gård eller byggnad som undersökts, olika typer av byggnadsritningar och planritningar över alltifrån enstaka byggnadsdetaljer till hela gårdsmiljöer, undantagsvis också ritningar av hägnader, möbler och andra föremål samt foton. Antalet fotografier kan variera från ibland inga alls eller ett enda till femton tagna vid samma objekt. Beskrivningarna, som kan bestå av allt från några enstaka rader upp till fem handskrivna ark i folioformat, uppehåller sig främst vid byggnadskonstruktioner och materialbeskrivningar. Ibland ingår skildringar av seder och bruk knutna till en gången tids byväsende. I en ideal akt ingår tre kategorier dokument, foton, ritningar och beskrivningar, men det finns många exempel på akter där bara en eller två av dessa kategorier finns med (se vidare kapitel 7).

I den arkivserie som i Nordiska museets arkiv kallas topografiska bildarkivet finns akterna som härrör från museets fältarbeten.⁷³ Här finns också originalfotografier från sent 1800-tal fram till ca 1980 från donerade eller inköpta bildsamlingar, till exempel en stor samling äldre fotografier från Svenska turistförningen. Det topografiska bildarkivet är ordnat landskaps- och sockenvis, och Dalarna är det fullständigt dominerande landskapet med 113 volymer, där Mora socken fyller tio kapslar och Älvdalen sex.⁷⁴ »Normallandskapet« kan sägas vara representerat av 20–30 volymer. Det gäller till exempel Södermanland, Dalsland, Småland, Skåne, Uppland och Västergötland. Gästrikland och Närke är minst med fyra respektive tre volymer.

I Nordiska museets arkiv finns också det som benämns Sigurd Erixons samling. Här ingår underlag för den omfattande publiceringsverksamhet som han

fortsatte med fram till sin död 1968, bland annat korrespondens med både enskilda och förlag samt underlagsmaterialet till *Atlas över svensk folkkultur*. Arbetet med byundersökningarnas publicering (ett par böcker kom ut under 1960-talet) liksom med atlasen, som Erixon ägnade sig åt under flera decennier, innebar ett ingående excerperande av material som samlats in under by- och bebyggelsesdokumentationerna. Den bristande ordningen i det enorma materialet, som länge förvarades i Villa Lusthusporten på Djurgården, är omvittnad. Erixons tidigare medarbetare Sigfrid Svensson fick vid 1950-talets början rysningar vid anblicken av »fabriken« där arbetet med atlasen pågick.⁷⁵ När Orvar Löfgren beskriver hur det hela tedde sig drygt ett decennium senare använder han uttrycket »ruinlandskap«.⁷⁶ I de minnesbilder som finns från platsen framstår det som inte bara ett metaforiskt utan i högsta grad reellt, väl bemannat, laboratorium för kunskapsproduktion om folkkultur.⁷⁷ Materialet i Sigurd Erixons samling, som består av mer än tusen volymer, blev i mitten av 1980-talet föremål för en första uppordning (»grovförteckning«) vid Nordiska museets beredskapsarbetsplats i Älvsbyn.⁷⁸ Det är bara översiktligt ordnat och förtecknat med ibland svepande eller felaktig rubricering.

Sigurd Erixons personarkiv finns vid Linköpings stiftsbibliotek. Här ingår en stor mängd brev, både sådana som rör hans yrkesutövning och till och från olika familjemedlemmar. I korrespondensen finns ingen självklar avgränsning av vad som är privat och vad som kan relateras till hans yrkesverksamhet. I Linköping finns också ett antal anteckningsböcker av samma kategori som i Nordiska museet. Jag har valt att göra endast en summarisk genomgång av familjebreven och då främst för de år som har varit aktuella i min undersökning.⁷⁹

I källmaterialet ser jag ett dubbelt kunskapsinnehåll, dels den empiriska kunskap som fältarbe-

tarna avsåg skulle komma i eftervärlden till del, dels kunskap om själva kunskapsprocessen. De källor jag har arbetat med är i mångt och mycket källor till sin egen tillblivelse. Jag har läst källorna för att förstå hur de har kommit till, för att på så sätt förstå den dåtida fältarbetspraktiken och vetenskapsprocessen. Jag har alltså inte studerat alla akter om lokal byggnadskultur för att lära mig mera om och analysera olika lokala bebyggelsekategorier.

TIDSLIG AVGRÄNSNING

Källmaterialet som jag har arbetat med härrör från mitten av 1910-talet till tidigt 1930-tal. Det är mindre än 20 år, men denna tid kan ändå inte ses som en sammanhängande epok. Det äldsta materialet som förekommer i avhandlingen är från en tid då världskrig rådde. I början av 1930-talet var samhällssituationen helt annorlunda. År 1934 lämnade Sigurd Erixon sin museitjänst när han efter Nils Lithbergs död utsågs till innehavare av den Hallwylska professuren i etnologi. Min undersökning sammanfaller visserligen i stort med Erixons tid som amanuens på Nordiska museet och han tar stor plats i avhandlingen, men syftet har inte varit att skildra hans ämbets tid på museet, utan det är i hög grad källmaterialets tillgänglighet och karaktär som har styrt undersökningens tidsliga avgränsning.

Materialet i museiarkivet i Helsingborg är dels från åren 1920 och 1921, insamlat av två expeditioner som bestod av tre till fyra personer, dels från åren 1924–1926, insamlat av den ensamarbetande Märten Sjöbeck. Folklivsarkivets samlingar är mestadels från 1920-talet, men eftersom bebyggelsedokumentationer länge ingick i etnologiutbildningen fortsatte här insamling av material av samma karaktär som från begynnelsen på 1920-talet till långt in på 1970-talet. Emellertid har jag inte studerat material senare än från 1930-talets mitt.

1920- och 1930-talen betecknades av utforskarerna själva som en mycket produktiv tid. I mitten av 1940-talet blickade Åke Campbell tillbaka och beskrev mellankrigstiden som en »gynnsam period« då stora insatser kunde göras med hjälp av statligt stöd för att samla in »vetenskapligt primärmaterial«. ⁸⁰ Sigurd Erixon menade vid samma tid att 1920-talet blev »den verkliga genombrottsperioden för den statliga fornminnesvärden« och att folklivsforskningen samtidigt var på »oavbruten frammarsch«. ⁸¹ Mot slutet av 1920-talet började Nordiska museet att arbeta med korrespondens med ortsmiddelare. ⁸² Det material som jag har fördjupat mig i är dock uteslutande insamlat av personer som på något sätt var knutna till antingen Nordiska museet eller någon annan institution och därigenom representerade just en institutionell och professionell nivå i insamlandet.

INSAMLINGSMETOD

»Att fältarbeta i det förflutna« har blivit ett gängse uttryck för att beskriva vad som sker när etnologer arbetar med historiska källor. ⁸³ Mitt fältarbete i det förflutna har inneburit fältarbetande i arkiv. Ett fältarbete i det förflutna skiljer sig från en samtidsorienterad studie bland annat genom den uteblivna möjligheten att påverka vilka källor som finns tillgängliga. Det källmaterial som jag arbetat med är rikt och omfattande, men det är likväl fragment ur ett förflutet som en gång har omfattat så väldigt mycket mer material. Sannolikt har väldigt mycket försvunnit. De flesta fältarbetarna var unga personer som snart lämnade det praktiska fältarbetet bakom sig, och almanackor och anteckningar från sommarjobb i 20-årsåldern har inte följt med senare i karriären. ⁸⁴

Det är tillfälligheter som gör vad som blir ett forskningsmaterial. Exempelvis finns det brev från många fältarbetare i Erixons samling i Linköpings stiftsbibliotek, men långt ifrån alla som nämns i den årliga

»Redogörelse för Nordiska museets utveckling och förvaltning« som ingår i Nordiska museets publikation *Fataburen* är representerade i Erixons korrespondens. Om Erixon själv var på resa när han fick ett brev eller telegram kanske det försvann innan han var tillbaka vid sitt skrivbord på Nordiska museet.

En institutions historia är inte bara en chefshistoria med »stora män« som har passerat. En lång rad andra aktörer, som kontorister och vaktmästare, har betydelse för hur en institution verkar.⁸⁵ Också den som bar Sigurd Erixons väskor till tåget hade betydelse för utforskandet av allmogekulturen. Även den fältarbetare som kanske bara medverkade under några veckor en enda sommar, och sedan gick vidare till helt andra yrkesbanor, har lämnat sitt bidrag till arkivtillväxten och till den vetenskapliga kunskap om allmogekulturen som Sigurd Erixon och andra sedan publicerade. Brev och anteckningar från sådana i sammanhanget »obemärkta« personer, som kan framstå som perifera genom att de inte har satt några andra avtryck i vetenskapssamhället, har lämnat vittnesmål som är värde för analysen. Det gäller till exempel arkitekten Adolf Niklasson, juristen Harry (Carl-Harald) Henschen och sedermera läkaren Nils Sahlström.⁸⁶ Varje professionell aktör började en gång som amatör.⁸⁷ Den gång som de ovan nämnda befann sig i fält var det inte självklart vem som skulle gå vidare till en yrkesbana inom museum eller akademi. Därför ska inte deras utsagor värderas utifrån kunskap om hur deras yrkesliv senare kom att gestalta sig.

ANALYSMETOD

Jag har gått igenom stora materialmängder. Mycket syns inte direkt i avhandlingen, men läsning av samtida texter och brev mellan nyckelpersoner samt granskning av akterna från fältarbetet har gett mig en känsla för tidens atmosfär och fältarbetenas samtida kontext.⁸⁸ Att läsa stora mängder brev och andra

otryckta källor är ett sätt att skaffa sig både en känsla för epoken och kunskap om den. Brevsamlingarna ger också en god inblick i de dåtida relationerna mellan olika personer som var aktiva på olika nivåer och positioner i samhället, något som inte alltid är synligt i tryckt material och officiella skrivelser. Min egen kunskap om brevskrivarna som individer och deras gemensamma referensramar har ökat i takt med att jag har tagit mig an tillgängliga brev, och därmed min förståelse för vad det faktiskt står. Det har varit en kumulativ process.⁸⁹

I avhandlingstexten är det frikostigt med citat ur materialet. Aktörernas röster har fått komma till tals utan omtolkningar och läsaren kan komma nära både materialet och individerna. Det exotiska och kanske förbryllande intryck som enstaka meningar kan ge minskar. Det som de dåtida aktörerna lämnat efter sig i form av texter, arkivmaterial och föremål i varierande mängd är de representationer av dem som finns.⁹⁰ Liksom de dåtida fältarbetarna valde och valde bort vad som skulle fästas på bild och beskrivas har jag valt och valt bort bland tillgängliga fotografier, teckningar, ritningar och texter.

Vid studium av ett källmaterial som skapats i förfluten tid är det nödvändigt att skilja på då och nu och att studera företeelser i deras eget sammanhang, i deras ursprungliga logik. Nuets rådande värderingar och perspektiv ska inte styra synen på det förflutna och forskaren måste se bortom sitt eget kulturella raster och distansera sig från den upplevelse av exotism som förflutenheten lätt ger.⁹¹

Antropologen Clifford Geertz har påpekat hur en vetenskap definieras mer genom vad dess utövare gör än vad de säger.⁹² Det finns en beskrivandets progression, från en »tunn beskrivning« där det som ett händelseförlopp består av skildras, till en »tät beskrivning« med en skildring av vad som faktiskt sker.⁹³ För att kunna göra en sådan tät beskrivning ska man som

forskare fokusera på beteenden och granska händelser, eftersom det är i den sociala handlingen som det som Geertz kallar »kulturella former« kommer till uttryck.⁹⁴ Överfört till min undersökning om utforskandet av allmogesamhället vill jag se det som att en analys av vad som *gjordes* under fältarbetena, ner på en detaljerad nivå, säger något annat och mer om den dåtida vetenskapen och det dåtida tänkandet än enbart läsande av vetenskapliga texter som producerades då. Genom att göra vad Geertz kallar en etnografisk beskrivning av ett händelseförlopp går det att fånga det som en gång gjordes och sades och sedan omsätta detta i en tolkande text.⁹⁵ Det problemområde som beskrevs tidigare i inledningen, och de frågor som kommer ur detta, kan belysas med hjälp av en sådan etnografisk beskrivning.

För att kunna göra etnografiska beskrivningar av det förgångna har jag ägnat mig åt *närläsning* av både text och bild, innefattande bland annat studium av de ting och tekniker som användes. I antologin *Etnologiska beskrivningar* hänvisar flera av artikelförfattarna till närläsning som metod, dock utan att vidare konkretisera vad det innebär. Jag ska därför beskriva hur jag ser på det.⁹⁶

Vad skiljer *närläsning* från läsning i allmänhet? En nära läsning innebär dels att själva läsandet görs fokuserat och får ta tid, dels ett ständigt återvändande till redan lästa källor. Ibland har en anteckning i en almanacka eller ett påstående i ett brev blivit begriplig först när jag har återvänt många gånger. Närläsningen har inneburit att både det som *uttryckligen* står att läsa och det som *inte* står har noterats och analyserats, liksom vad som *inte* har fångats på bild. Relationen mellan text och bild kan också inrymma mycket information om fältarbetarnas blick och vilken vikt som fästes vid olika företeelser som syns på bild. Vad är det som finns avfotograferat som också har beskrivits i text, och vad är det som syns men *inte* har ägnats

någon kommentar eller beskrivning? Luckorna, mellanrummen, inrymmer information som avspeglar den rådande tankeestilen.

Undersökningens fokus på fältarbetspraktiker har inneburit ett fokus på individer. Personliga brev är en källkategori som lämpar sig väl för ett studium av och förståelse för individers handlande och val, liksom relationen mellan individ och struktur.⁹⁷ Även om telefon fanns tillgängligt var brev det förhärskande sättet att kommunicera, kompletterat med telegram. Det finns ett brett spektrum av karaktärer på brev, skrivna i både officiella och privata sammanhang, och detta förhållande gör att närläsning lämpar sig väl som metod. Hur hälsningsfraserna ser ut, förekomsten av smeknamn mellan personer med mera är faktorer som gör det möjligt att utläsa huruvida avsändare och mottagare delade en stor gemensam referensram, eller hade en mer formell och begränsad relation. Birgitta Waller har studerat ett par texter av Sigurd Erixon, både en populärvetenskaplig och en strikt vetenskaplig, och jämför sådant som meningsbyggnad, tilltal till läsaren, bruk av tempus och bruk av metaforer. Wallers närläsning ledde till slutsatsen att Erixons framställningssätt i båda genrerna avspeglar en upplevelse av estetik i den försvinnande allmogekulturen.⁹⁸ Detta är inte tydligt uttryckt i texten, utan det är en kunskap som Waller tolkat fram genom närläsning.

Materialitet är ett centralt tema i avhandlingen och därför omfattar min närläsning också studium av ting, både föremål som omnämns i text och sådana som syns på bild. Genom att inte bara läsa om hur de kameror som användes kring 1920 var konstruerade och användes, utan genom att också själv vrida och vända på en sådan »apparat«, ökade min förståelse påtagligt för de dåtida fältarbetarnas vardagliga villkor. Kamerans tyngd liksom den ännu eleganta ytfinishen blev påtaglig för mig. Detta var helt klart en mycket dyrbar apparat. På kassetterna som laddades med

glasplåtar syntes tydliga repor efter frekvent användande – märken efter människor i det förflutna, sannolikt några av de fältarbetare vars spår jag följt ett sekel senare (se bild sid. 110).⁹⁹

Etnologen Anja Petersen, som i sin avhandling studerade visitkortsfotografier från sent 1800-tal, utarbetade en metod som hon kallade »förtätad beskrivning«.¹⁰⁰ Den innebär att det visuella innehållet i en bild lyfts fram genom att verbaliseras. Det blir en pendang till närläsningen av text. Att sätta ord på det som syns på bilden möjliggör förståelse av det visuella. Min närläsning av fotografier har inkluderat både »bra« och »dåliga« (felexponerade, suddiga, sneda) fotografier. Alla fotografier har betraktats på samma sätt, liksom ritningar och skisser. Att studera de olika stegen från skiss till ritning gör det möjligt att komma närmare processen *hur* en ritning har gjorts. Syftet med närläsningen i samtliga fall är att möjliggöra undersökning och förståelse av den vetenskapliga processen och dess olika steg.

Fältanteckningar liknande dem som syns i avhandlingens introduktion användes för att göra mer utvecklade beskrivningar. Noteringarna i Erixons anteckningsböcker är »kluddiga« och kan antas vara nedtecknade i samma ögonblick som han fick syn på något. I anteckningsböckerna (som ibland är mycket svårlästa eftersom anteckningarna gjorts på stående fot i fält eller, som Erixons i inledningen, i en skakig tågkupé) kan det finnas noteringar av vad som iaktogs i fält, dessutom uppgifter om sagespersoner, noteringar om resor, måltider, logi, utgifter, inköp av föremål till Nordiska museets samlingar med mera. Det som står i anteckningsböckerna är en sorts ögonblicksbilder, till skillnad från de mer utvecklade beskrivningarna som åstadkoms i lugn och ro vid ett skrivbord. I en sådan situation finns alla möjligheter att addera erfarenheter och iakttagelser från andra kontexter, vilket ger texten en annan prägel. I Sigurd

Erixons samling i Nordiska museets arkiv finns en mängd sådana anteckningsböcker från olika fältarbeten, både från Sigurd Erixon själv och från hans medarbetare (Sigfrid Svensson, Bruno Kjellström, Olof Ekberg m.fl.) som har varit källor i avhandlingsarbetet.

Jag har studerat alla former av text, både sådana anteckningar som gjordes i fält och olika renskrivna och tryckta texter. Användandet av källor som fragmentariska textutkast i en anteckningsbok som sparats, kanske av misstag, kanske av övernitiskhet, och som har legat oanvänd i arkivet i decennier är att, med Orvar Löfgrens ord, intressera sig för »det lilla, det vardagliga, det obetydliga«.¹⁰¹ Det är fråga om en sorts obemärkthetens dokument, som sannolikt hade kastats med nutida arkiveringsprinciper.

Forskningsöversikt

Det källmaterial som min undersökning bygger på har tidigare använts i lokalhistoriska studier och i byggnadshistoriska sammanhang. Den idémässiga och historiska bakgrunden till utforskandet av allmogesamhället har ägnats en hel del forskning, exempelvis idéhistorikern Mattias Bäckströms avhandling från 2012 om etablerandet av friluftsmuseer i de nordiska huvudstäderna kring 1900, Sverker Sörlins avsnitt om Artur Hazelius och det nationella arvet i boken *Nordiska museet under 125 år* från 1998 och Sörlins bidrag om kulturarvsproduktion i en antologi om kulturarvsvetenskap från 2005. Men fältarbetspraktiken och praktikens konsekvenser för vetenskapen, som är det huvudsakliga problemområdet i min avhandling, har tidigare inte blivit föremål för forskning.

Inom arkeologin, en vetenskap vars framsteg byggts på resultat av fältarbeten, har fältarbetspraktikens betydelse för den vetenskapliga utvecklingen

fram till nyligen inte uppmärksammats. Antologin *Histories of Archaeological Practices* under redaktion av arkeologihistorikern Ola W. Jensen från 2012 innehåller ett antal fallstudier. I Jensens egen inledning finns en diskussion om fältarbetspraktik och materialitet som knyter an till de problemområden som jag sysslat med i min undersökning.

Jonas Frykman uppmärksammade 1990 i artikeln »What people do but seldom say« källkritiska problem med det material som tidigare generationer etnologer har samlat in, alltså det som utgör källmaterial för mig. Detta tema utvecklades vidare 2012 i boken *Berörd*. I arkiven finns stora mängder representationer av »det gamla bondesamhället« som fått utgöra grunden för utsagor om en gången tids livsstil. Frykman menar att arkivmaterialen ofta har blivit »bevis« för mer komplexa företeelser än vad de faktiskt håller för, och att det förflutna inrymde mängder med värderingar, processer och företeelser som det inte syns ett spår av i arkiven. Etnologer verksamma på 1970- och 1980-talen betraktade också materialet med misstänksamhet och använde det inte.¹⁰² Frykman framhåller två avhandlingar från 1980-talet som gläntade på dörren till vad arkiven rymmer och som fann nya perspektiv att närma sig arkivmaterialet med. Författarna, Ingrid Nordström respektive Jochum Stattin, tog lika mycket fasta på den sociala kontext som omgav tillkomsten av arkivmaterialet som på dess faktainnehåll. Sedan Frykman skrev sin artikel har ytterligare forskning bedrivits utifrån arkivmaterial där fokus har legat på *hur* det har kommit till, till exempel etnologen Bo G. Nilssons avhandling om folkhemmets arbetarminnen från 1996, etnologen Agneta Liljas avhandling om dialekt- och traditionsinsamlingar från 1996 och historikern och folkloristen Fredrik Skotts avhandling i historia på samma tema 2009.

Bo G. Nilssons avhandling *Folkhemmets arbetarminnen* från 1996 behandlar Nordiska museets in-

samling av svenska arbetarminnen som genomfördes under 1930-, 40- och 50-talen, således en senare epok än den jag ägnat mig åt. Men Nilsson inleder med att teckna en bild av den idémässiga bakgrunden till sitt stoff i en översikt som inrymmer Sigurd Erixons arbete med landsbygdsexpeditionerna, som föregick insamlingarna av minnen från olika yrkeskåror. Nilsson är tydligt inspirerad av Foucault och använder diskursanalys för att analysera både Sigurd Erixons folklivsstudier och de efterföljande arbetarundersökningarna. Genom diskursanalysen spåras förhandlingar om makt över berättelserna. Nilssons avhandling kan ses som en typisk exponent för 1980- och 1990-talens akademiska fokus på diskurserna.¹⁰³

Nilsson framhåller diskursens relation till makt och menar att den rådande diskursen avgör vad som kan yttras och av vem.¹⁰⁴ Makt präglar alla sociala relationer och påverkar alla nivåer i samhället. Även Nordiska museets tjänstemän, som samlade in och redigerade arbetarminnen, var aktörer i en maktrelation.¹⁰⁵ Han pekar också på vad han kallar »åtskillnadens politik«, som han menar präglade 1800-talets folklivsdiskurs och låg till grund för insamlingen av arbetarminnen som gjordes från 1920-talet och framåt.¹⁰⁶ Folkkulturen konstruerades som en motpol till det moderna samhället, som »en avgränsad, sluten och främmande förmodern värld«.¹⁰⁷ Det förflutna tillskrevs en funktion i samtiden.

I artikeln »Folklivets upptäckare. Sigurd Erixons by- och bebyggelseundersökningar« år 2000 fortsätter Nilsson analysen av Erixons fältarbeten, insatta i en samhällelig och vetenskaplig kontext. Artikeln slutar framåtblickande. Kring 1940 startade Erixon en diskussionsgrupp där bland andra Gunnar Myrdal, Alva Myrdal och ledande arkitekter och samhällsplanerare ingick. Erixon skapade samhällsrelevans för folklivsforskningen (vars framväxt och utveckling i Sverige han själv påverkade starkt) genom

att belysa drag ur allmogens förflutna som kunde fungera som bidrag i det pågående folkhemsbygget.¹⁰⁸ Temat utvecklas ett par år senare i artikeln »Framtidens salt. Om museernas och folklivsforskarnas bidrag till folkhemsbygget».¹⁰⁹ Där knyter Nilsson ihop den politiska situationen under mitten av 1900-talet med folklivsforskningens utveckling på museer och inom akademien.

I boken *Utforskaren. Studier i Sigurd Erixons etnologi* från 1989 sammanfattar och analyserar Karl-Olov Arnstberg Sigurd Erixons vetenskapliga skolor, idéer och långa verksamhet som museiman, forskare, lärare och skribent. Det är ingen regelrätt biografi utan snarare en bibliografi i urval med utvecklade kommentarer. Boken bygger på ett antal texter ur Erixons enorma produktion, i någon mån också på opublicerade manuskript och anteckningar, men Erixons fotografier, skisser och fältanteckningar ingår inte i analysen. Fler bilder av Erixon som forskare finns i Mats Hellspongs »Den glansfulla Sigurd Erixon-epoken. Den Hallwylska professuren 1934–1955«, i Ilmar Talves »I Villa Lusthusporten hos professor Sigurd Erixon« och i Nils-Arvid Bringéus »Sigurd Erixon i helbild».¹¹⁰

I en essä från 2004, *Blick för kultur. Idéhistoriska aspekter på etnologisk och arkeologisk kulturforskning i Sverige under 1900-talet*, analyserar idéhistorikern Richard Pettersson de vetenskaper som sysslar med materiell kultur. Stort utrymme ägnas åt Sigurd Erixons långa karriär som museiamanuens och sedan professor. Pettersson framhåller det kollektiva och sociala draget i vetenskapen genom att visa hur Erixons mycket omfattande textproduktion inte hade kunnat komma till stånd utan hjälp från en stor skara medarbetare.¹¹¹

Boken *Kulturhistoriska expeditioner* av Lena Palmqvist och Cecilia Hammarlund-Larsson, båda verksamma vid Nordiska museet, är i första hand en

redovisning av det källmaterial som finns i Nordiska museets arkiv och en vägledning för den som vill använda det. Här finns också redogörelser för museets roll i bebyggelsedokumentationerna.¹¹² I denna bok lanserades uttrycket *kulturhistoriska expeditioner* som benämning på den verksamhet som jag undersöker. Benämningen täcker väl verksamhetens inriktning – den var inte strikt ämnesspecifik (etnologisk) utan just kulturhistorisk i bred bemärkelse.

Etnologen Agneta Lilja och historikern och folkloristen Fredrik Skott ägnade sina avhandlingar åt dokumentationerna av allmogens dialekter och tankevärld, ett område nära både Bo G. Nilssons och mitt eget. Liljas *Föreställningen om den ideala uppteckningen* från 1996 behandlar verksamheten vid Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala (ULMA) 1914–1945. Skott undersökte 2008 i *Folkets minnen* verksamheten vid Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg (DAG). De båda avhandlingarna hakar i varandra genom att Skott nyanserar och problematiserar en del av Liljas resultat.

Liljas avhandling behandlar de första decennierna vid arkivet i Uppsala. Verksamheten där inleddes 1914, ungefär samtidigt som Erixon startade by- och bebyggelseundersökningarna, efter debatter i riksdag och press året innan. Lilja har hämtat sin teoretiska utgångspunkt från Pierre Bourdieu och tolkar verksamheten vid arkivet utifrån perspektiven makt och motstånd. Hon visar hur de professionella arkivarierna, som representerade både myndighet och vetenskap, kunde utöva makt över arkivets oskolade meddelare på landsbygden genom sin normerande uppfattning om vad som var »äkta« folkligt. De kom därmed att styra utformningen av uppteckningarna där allmogens sedvänjor, dialekter och talesätt dokumenterades. Resonemangen i Liljas avhandling är delvis överförbara till källmaterialet för min avhandling. Att *dokumentera folkminnen* respektive

att *dokumentera bebyggelse* har gemensam idémässig bakgrund och båda företeelserna bygger på selektion, där normativa föreställningar och förståelser styr urvalet. Bara det förmodat autentiska och tillräckligt gamla blev föremål för dokumentation från arkivets sida.¹¹³ Detsamma gäller vad som kom i fråga för bebyggelse-dokumentatorernas uppmärksamhet. Bara äkta, autentiska och förmodat oförändrade objekt var värda att dokumentera. Men skillnaderna mellan hur man kunde hantera de materiella lämningar som är i huvudfokus i min text och de immateriella som Lilja skriver om är också påtaglig. Det materiella som Erixon och hans samtida undersökte var stillastående. Det var möjligt för andra att komma efter och på nytt dokumentera samma hus och ifrågasätta föregångarnas slutsatser utifrån samma fysiska material. Folkminnesarkiven hade levande informanter som ursprung till sina insamlade utsagor och fick hantera källkritiska aspekter från den tillkomstsituation som fanns för de uppteckningar som blev resultatet.

Fredrik Skotts avhandling har sin tidsmässiga tyngdpunkt på mellankrigstiden, men undersökningen tar sin början 1919 då Västsvenska folkminnesarkivet grundades. Skott problematiserar och nyanserar Liljas och andras tolkning av verksamheten vid folkminnesarkiven och argumenterar mot den bild av dokumentationerna av allmogelivet som han menar att många »nya« etnologer varit med om att befästa. Enligt Skott har flera ämneshistoriska studier beskrivit utforskandet av allmogesamhället som den politiska borgerlighetens projekt. Skott visar att verksamheten med att dokumentera allmogekulturen också stöddes av socialdemokrater och att det i själva verket rådde politiskt samförstånd kring frågorna.¹¹⁴

Idéhistorikern Richard Petterssons avhandling från 2001, *Fädernesland och framtidsland*, är en vetenskaplig biografi över riksantikvarien Sigurd Curman, som präglade fornminnes- och kulturminnesvården

under flera decennier i början av 1900-talet. Här behandlas Fornvårdskommittén, en av flera statliga utredningar som bearbetade frågor kring lagstiftning och organisation av arbetet med det förflutna och som verkade vid 1920-talets början. Dess arbete och framgång i form av förnyad lagstiftning står i kontrast till Folkminneskommitténs åtminstone till synes mindre framgångsrika arbete. Vid sidan av de officiella statliga utredningarna inom det kulturhistoriska fältet gjordes stora insatser av den närmast ideellt arbetande Folkmusikkommisionen, som startade sin verksamhet 1908. I boken *Det stora uppdraget. Perspektiv på Folkmusikkommisionen i Sverige 1908–2008*, under redaktion av Mathias Boström, Dan Lundberg och Märta Ramsten, beskrivs och kontextualiseras insamlingen av folkmusik, ytterligare en aspekt av allmogens kultur, vid 1900-talets början.

I sin avhandling *Hjärtats härdar* från 2012 tecknar idéhistorikern Mattias Bäckström en bred och samtidigt mycket detaljerad bild av den kulturhistoriska situationen i Norden under 1800-talet, då friluftsmuseer startade, och den idémässiga bakgrund som gjorde det möjligt för Nordiska museet att argumentera för nödvändigheten av allmogeundersökningarna. Här skildras de forskningstraditioner som Erixon och hans samtida medvetet eller omedvetet byggde vidare på.

Samma tidsepok inleder etnologen Kerstin Arcadius avhandling från 1997, *Museum på svenska. Läns museerna och kulturhistorien*. Här skildras bakgrunden till grundandet av regionala fornminnesföreningar och museer i slutet av 1800-talet. Arcadius studie betonar hur museipraktiken växte fram ur ett sammanhang där text initialt var det väsentliga, och insamling av föremål blev en följd. Arcadius visar bland annat hur mål och medel för museiverksamheterna inledningsvis flöt samman. I min undersökning märks samma fenomen: för det tidiga 1900-ta-

lets utforskare av allmogesamhället förefaller mål och medel ha varit samma sak.

Bebyggelsehistorikern Gunnar Almeviks avhandling i ämnet kulturvård från 2012, *Byggnaden som kunskapskälla*, är en studie där en specifik byggnad (Gården Örnans i norra Skåne) studeras som kunskap om sig själv, när andra källor som hade kunnat berätta om villkoren för boende och landskapsbruk i en glest befolkad socken i skogsbygden sviker. Almevik använder den typ av källmaterial som jag undersöker, tillsammans med en lång rad andra källor, i en metod som närmast kan kallas *bricolage*. Hans egna rekonstruktionsteckningar är effektfulla illustrationer för läsaren och måste ha fungerat som verkningsfulla instrument i hans egen kunskapsprocess på samma sätt som för vissa av de tecknande fältarbetare som figurerar i min undersökning. Almeviks avhandling visar att det material vars tillkomst jag undersöker har en potential som forskningsmaterial, beroende på vilka frågor som ställs.

Journalisten Louise Brodin skildrade 2011 museimannen Axel Nilssons gärning i boken *Axel Nilsson. Museiman och föregångare*. Nilsson (1872–1924) var anställd på Nordiska museet sedan 1900-talets början och genomförde bebyggelsedokumentationer både där och vid Kulturen i Lund, huvudsakligen tidigare än den period som min undersökning har sin tyngdpunkt i. Brodin behandlar de förbindelser mellan danska och svenska museimän och forskare som förekom vid 1900-talets början i samband med uppbyggandet av friluftsmuseer i båda länderna – kontakter som sedan upprätthölls och utvecklades av utforskarna av allmogesamhället.

De hittills kommenterade verken är alla svenska, men det finns många paralleller i nordisk miljö. De danska etnologerna Bjarne Stoklund och Peter Dragsbo har undersökt och analyserat bebyggelseundersökningar i dansk kontext. Stoklund har visat hur bygg-

nader i gränsområdet mellan Danmark och Tyskland under 1800-talet och kring år 1900 tillskrevs olika nationella särdrag och därmed gjordes till argument för hur gränsen mellan de båda länderna borde dras. I dessa länder fick olika bebyggelsetypers kategorisering till nationella kontexter stark politisk laddning, eftersom gränsen mellan dem ändrats vid flera tillfällen. Kategoriseringen kunde användas som argument för hur gränsen borde dras, ett fenomen som är obekant i den svenska kontexten eftersom nationsgränserna här har legat fast i över 200 år.¹¹⁵ Peter Dragsbo var redaktör för boken *Haus und Hof in Schleswig und Nordeuropa*, där flera forskare återvänder till äldre material insamlat i detta gränsområde och ger det en nutidstolkning.¹¹⁶

I *Den norske byggeskikken* från 1995 gör etnologen Arne Lie Christensen en genomgång av byggnadsskick i olika områden i Norge. Boken är dels en skildring av äldre norsk bebyggelse ur olika aspekter, dels en redovisning av norsk bebyggelseforskning. Även för Norges del kom utforskandet av den lokala byggnadskulturen att få en politisk dimension när Norge sökte finna en egen nationell karaktär inför och i samband med unionsupplösningen 1905. Antologin *Etnologi og folkloristikk: En fagkritisk biografi om norsk kulturhistorie* under redaktion av Bjarne Rogan och Anne Eriksen från 2013 är en omfattande volym som speglar såväl individers som institutioners utveckling. Ett antal tematiska artiklar och »verksamhetsbiografier« gör den till en bredare studie än den svenska motsvarigheten *Svenska etnologer och folklorister* som har ett starkt individperspektiv.¹¹⁷

Mängden akademiska studier som tar sin utgångspunkt i materialitet är närmast oöverskådlig. Tidigare i inledningen har texter av Jonas Frykman samt Tine Damsholt och Dorte Gert Simonsen nämnts. En vägledning i fältet erbjuder Bjarne Rogans ingående

översikt över aktuell forskning kring materiell kultur och kulturens materialitet, som omfattar både skandinavisk och internationell litteratur.¹¹⁸

I min undersökning av fältarbetspraktiken har dessa verk gett betydande kunskapsunderlag och varit bidrag till den kontext ur vilken dokumentationerna av byar och bebyggelse uppstod. Alla de nämnda skribenterna har haft text, till större delen publicerad, som källor. Föreliggande avhandling skildrar och analyserar genomförandet av bebyggelsedokumentationerna på en detaljerad nivå. Genom att inte bara studera den text som producerades inför, under och efter fältarbetsexpeditionerna, utan också bilder och de ting som användes, vill jag komma närmare fältarbetspraktiken och undersöka *hur* det källmaterial som jag utgår ifrån har kommit till.

Bo G. Nilsson, Fredrik Skott och Agneta Lilja har i sina avhandlingar presenterat ny kunskap om hur insamling av folkminnen gjordes. Deras undersökningar lämnar goda inspel till olika problemområden i min undersökning, bland annat med avseende på begrepp som *makt* och *transformation*. Jag vill se mitt bidrag till forskningsfältet som en ämnes- och museihistoria sedd genom praktiken istället för genom stora mäns gärningar och institutioners framgångar.

Disposition

Avhandlingen rör sig från övergripande frågor till praktiken i fält med dess processer på mikronivå och de redskap och kommunikationsslag som då användes.

I kapitel 2, *Den samhälleliga och vetenskapliga kontexten*, behandlas dokumentationernas vetenskapliga och samhälleliga sammanhang. Föreställningen om att det förflutnas spår och minnen måste

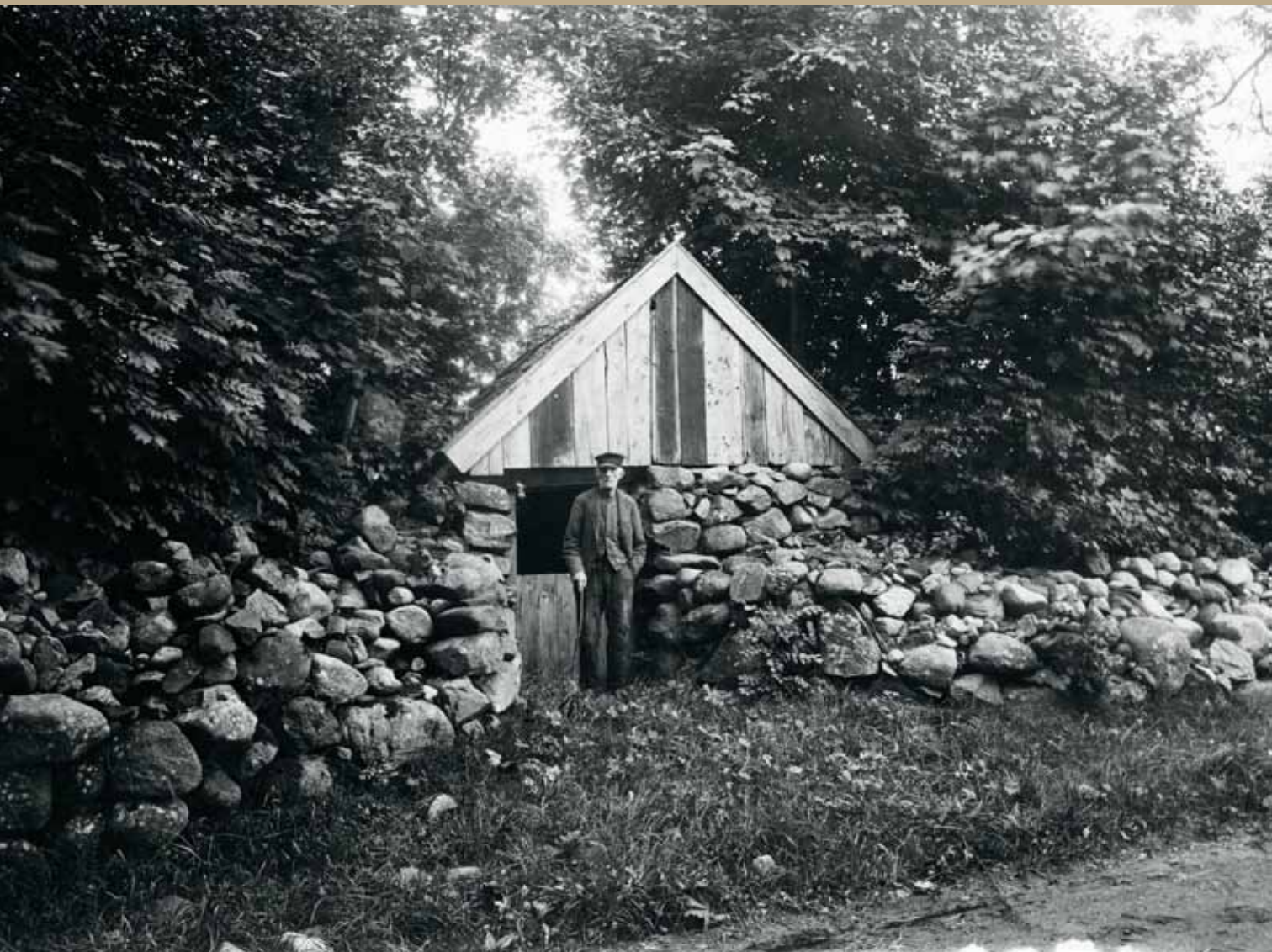
dokumenteras och tas tillvara var ingalunda ny vid 1900-talets början. I kapitlet beskrivs också hur det offentliga Sveriges intresse riktades mot det förflutna genom riksdagsmotioner och statliga utredningar.

I kapitel 3, *Blick för det förflutna*, närmar jag mig fältarbetspraktiken genom att behandla fältarbetarnas bakgrund och deras instruktioner, som bidrog till förförståelser och gemensam tankestil, vilket låg till grund för den blick som styrde hur selektioner gjordes under fältarbetena. Vardagslivet i fält och fältarbetarnas möten med uppgiftslämnarna på landsbygden behandlas också.

Kapitlen 4, 5 och 6 behandlar fältarbetets praktik och vetenskapens mikroprocesser utifrån olika teman. Kapitel 4, *Rörelse i rummet*, har sitt fokus på de kommunikationstekniker som användes under fältarbetena och betydelsen av upplevelsen av fart och brådska. Kapitel 5, *Fältarbetets föremål*, behandlar både den fotografiska tekniken och den fotografiska bilden. I kapitel 6, *Uppmätning och ritande*, ligger tyngdpunkten på mätande, ritande och upprättandet av beskrivningar.

Kapitel 7, *Materialiserad kunskap*, behandlar den materialitet som blev resultatet av utforskandet, skapandet av arkivakterna och deras materialitet. Ordningens och ordnandets roll i vetenskapen är centrala teman.

Kapitel 8, *Kulturens ordnande*, är avslutningskapitlet, som inleds med en översikt av hur de vetenskapliga frågor som var på agendan på 1920- och 30-talen utvecklades under decennierna därefter. Kapitlet sammanfattar och diskuterar hur den värderande blicken och teknikanvändningen producerar vetenskaplig kunskap. I kapitlet sammanfattas och diskuteras avhandlingens resultat.

Malttorka i Toarp, Tåstarps socken. Foto av 1920 års Skåneexpedition.
Helsingborgs museer (4392-2009).

Den samhälleliga och vetenskapliga kontexten

Att Sigurd Erixon och Nils Berglind åkte tåg när de skulle till Blekinge 1924 var praktiskt och bekvämt för dem. Det var också symptomatiskt för tiden. Järnvägen var något av en symbol för modernitet och framåtskridande, och knöt samman människor och institutioner inom och utom landet. Nordiska museet i Stockholm och en ändlös rad små orter landet runt länkades till varandra genom stambanorna och ett tätt nät av lokala banor. Telegraf- och telefonstationer, ofta i anslutning till järnvägsstationerna, bidrog också till sammanlänkningen.

I detta kapitel ska de sammanhang och förutsättningar ur vilka idéerna om behovet av ett utforskande av allmogesamhället växte fram beskrivas och analyseras. Hur såg den vetenskapliga, samhälleliga och politiska kontexten ut? Vilka forskningstraditioner och praktiker hade övertagits från tidigare epoker och discipliner? Museiväsendet och den etnologiska vetenskapen var vid 1900-talets början verksamheter under utveckling och uppbyggnad. Vilka tidigare gjorda erfarenheter och traditioner byggde dessa verksamheter på? Mitt inledningsvis formulerade syfte var riktat mot *hur* fältarbetena utfördes snarare

än *varför*, men för att bli begripliga som fenomen ska kontexten kring dem tecknas i detta kapitel. Det kommer att börja med något konkret, nämligen resans och förflyttningens betydelse för vetenskapen. Därefter behandlas de teorier som influerade det vetenskapliga tänkandet, följt av det statliga utredande som förekom på området. Kapitlet avslutas med en reflektion över hur relationen mellan museum och akademi såg ut under den tid då utforskandet bedrevs.

Vetenskap är en integrerad del av samhället, och därmed självklart influerad av politiska och ideologiska värderingar.¹ Latour framhåller vikten av att förstå vetenskap utifrån den samhälleliga kontexten, och använder blodomloppet som metafor. Vetenskap och samhälle hänger samman likt vener och artärer – det ena kan inte finnas utan det andra.² Vetenskap handlar inte bara om att forskaren går på djupet i någon angelägen fråga för att ta reda på något, utan också om att denne argumenterar för och kommunicerar sina upptäckter. För att kunna göra det krävs ett sammanhang och någon att övertyga.³ Sammanhanget som efterfrågade det som forskaren undersökt finns inte bara i forskarsamhället utan också i politiken.

Fenomen som strävan efter systematik, mätande, vägande och kvantifierande återfanns under 1900-talets inledande decennier i en lång rad sammanhang och kan utläsas även i den samtida politikens viljeyttringar. Vetenskap och politik hängde samman inte bara ideologiskt utan också personligt. Flera av de nyckelpersoner inom vetenskapen respektive politiken som finns med i avhandlingen hade vänskapliga relationer med varandra sedan studieåren. De vetenskapliga kretsarna i Sverige var små, vetenskap en liten samhällssektor med få utövare. I utforskandet av allmogesamhället figurerar till exempel Ernst Wigforss, som så småningom blev finansminister, och Per-Edvin Sköld, som sedermera kom att ha flera tunga ministerposter. De hade själva studerat nordiska språk och folklivsforskning och var du och bror med många i vetenskapssamhället.⁴

Resande och rörelse i vetenskapen

De forskningsmetoder som finns tillhanda vid en given tidpunkt har uppstått genom en historisk utveckling.⁵ Ingen forskare påbörjar en ny undersökning tomhänt, vare sig metodologiskt eller kunskapsmässigt. Tidigare ageranden lever vidare. Begrepp är sällan helt nya utan övertagna från tidigare situationer, med både framgångar och misstag inkluderade. Därför är det nödvändigt att varje undersökning görs med en historisk medvetenhet.⁶ Teoretiska idéer hämtas från redan genomförda studier och förfinas, förändras och förnyas kontinuerligt. Det tidiga 1900-talets dokumentationer av allmogekulturen uppstod inte ur intet utan ur redan existerande forskningstraditioner. En sådan var relationen mellan resande och vetenskap.

Resan i sig, själva förflyttningen, skapar nya utblickar, från nya utsiktspunkter, som ger upphov till nya tankar och idéer. Sådana föds sällan under stillasittande tänkande. De uppkommer påtagligt ofta un-

der rörelse, när man reser sig och går ut och går. Nya idéer uppstår i mötet med världen, under kroppslig förflyttning, i mötet med nya människor.⁷ Resan har också en stark symbolisk betydelse. Den som reser lämnar något gammalt och inträder i något nytt, resan blir som en befrielse från det som lämnas bakom.⁸ Erixon och Berglind lämnade kontoret på Nordiska museet där allt som omgav dem var välkänt och in- vant, från skrivbord, gardiner och värmeanläggningar till excerptlådornas innehåll, och trädde ut i ett landskap fullt med företeelser som förvisso ingick i välkända kategorier men som var och en för sig var nya och osedda. Redan under tågresan möttes de av intryck, som i växelverkan med tidigare erfarenheter ledde till ny kunskap.⁹

Sigurd Erixon var en forskare i rörelse. I många andra vetenskaper går det bra att sitta still – litteraturvetare och historiker kan uppnå storartade resultat med en trave böcker till hands vid skrivbordet – men ett av etnologins karaktärsdrag är att studieobjekten finns »där ute« och måste sökas upp. Som forskare i rörelse var Erixon och hans samtida också typiska för sin tid. Resande och forskande var vid 1900-talets början nära förknippade, ett förhållande som föll tillbaka på en tradition sedan Linnés dagar.¹⁰ 1700-talets och det tidiga 1800-talets naturalhistoriska och antikvariska resor innebar att själva resandet var en form av kunskapssökande. De antikvariska resorna resulterade i beskrivningar, ofta kompletterade med teckningar, där resenären delgav andra sina rön.

År 1741 publicerades en geografisk lärobok av Erik Tuneld, som kom att återutges i flera upplagor. Tuneld liknade Sverige vid en »orörd duk«, och skissade de första dragen till en »likformig beskrifning« av riket. Genom att eftersträva likformighet i beskrivningen av de olika delarna skulle en ny helhet framträda.¹¹ I de uppgifter som Linné och andra samtida resenärer förväntades göra ingick upptecknandet av sagor och all-

mogens namn på olika företeelser i naturen och i hushållningen. Böndernas hela livsmiljö var föremål för deras observationer och beskrivningar.¹² Utforskandet av allmogekulturen framstår som fortsättningar av detta. Syftet var detsamma: att dokumentera en verklighet, att förmedla kunskap om en avlägsen plats till någon som inte varit där.

Ordet *expedition* leder tankarna till de i samtiden högaktuella geografiska upptäckterna och koloniala erövringarna som många länder gjorde. Benämningen är sannolikt hämtad från geografen Adolf Erik Nordenskiölds utforskning av det arktiska området på 1870-talet.¹³ När ordet *expedition* används för att beteckna de fältarbeten då allmogekulturen dokumenterades väcks associationer kring erövrande av ett landskap genom att det beskrivs, mäts och vägs med undersökarnas värderande blick. Undersökarna såg på sig själva som upptäcktsresanden i det egna hemlandet.¹⁴ Just Nordenskiölds expeditioner följdes av hela nationen och han stöttades av en lång rad inflytelserika mecenater. Gunnar Eriksson menar i ett verk som sammanfattar den naturvetenskapliga forskningens utveckling i Sverige under industrialismen (1870–1914) att naturvetenskapen tog plats i samhällslivet och att vetenskapsmannen »framstod som hjälten för dagen».¹⁵ Det fanns en stor tillit till vetenskap, som också gynnade utforskarna av allmogekulturen.

En av Sigurd Erixons populärt hållna artiklar där han skildrar sina upplevelser under expeditionerna på landsbygden har titeln »Från mina upptäcktsresor i hemlandet».¹⁶ Titeln framstår som symptomatisk. Upptäckter var centrala i det dåtida vetenskapliga tänkandet, inte bara geografiska.¹⁷ De samtida upptäcktsresorna till avlägsna länder i nord eller syd hembragte storsvilt och exotiska troféer. Under expeditionerna på landsbygden utgjordes fynden av ålderdomliga föremål i original eller på bild, den dittills nordligaste eller sydligaste förekomsten av något spe-

cifikt, eller en tydlig gräns mellan utbredningsområdet. I brev och andra dokument används ofta metaforer som »jakt» och »fångst» för att beskriva resultaten. Synsättet fanns även inom folkminnes- och dialektundersökningarna. Om folkminnesarkiven fick belägg för något ovanligt ord eller uttryck betraktades det som ett fynd.¹⁸ I samband med bebyggelsesedokumentationerna gjordes ibland upptäckter av objekt som betraktades som troféer – märkvärdiga föremål, extraordinära byggnadsdetaljer som sällsynta sorters timmerknotar, personhistoriska anknytningar till byggnader, exotiska objekt som knuttimrade hus i Skåne – vilket tankemässigt hänger ihop med användandet av ordet expedition.

Vetenskapliga ideal

Vitterhetsakademien och Konstakademien, två institutioner med rötter i 1700-talet, riktade sin uppmärksamhet mot äldre monument och kyrkor genom dels ett omfattande kartläggningsarbete, dels en antikvarisk praktik där monumentens utveckling och anpassning till samtidens krav stod i centrum. Här hotade inget försvinnande som för allmogebebyggelsen, tvärtom. Många av monumenten moderniserades genom restaureringar då ett idealiskt förflutet framhövdes.¹⁹ Inventerings- och publiceringsprojektet *Sveriges kyrkor* hade encyklopediska ambitioner. I det »Företal» som inledde den första volymen, publicerad 1912, formulerades syftet. Det var »en enhetligt utförd och i enhetliga former utgifven, vetenskaplig beskrifning öfver hela landets konst- och kulturminnen».²⁰

»Enhetligheten» skulle gälla både själva utförandet av arbetet och redovisandet av det. Äldre kyrkobyggnader och profana monument som Vasaborgar och adliga herrgårdar tillskrevs liksom allmogebebyggelsen ett vetenskapligt värde och studerades som konstobjekt av konsthistoriker. Allmogebebyggelsen

Sigurd Erixon fotograferade sin kollega och medresenär, arkitekten Nils Berglind, vid en torpstuga i Mariefors, Augerums socken i Blekinge 1924. I tecknade illustrationer av fornlämningar från 1700- och 1800-talen var det inte ovanligt att en människa ritades in bredvid monument, som till exempel gånggrifter, för att ge betraktaren av illustrationen en känsla för monumentets storlek (se Jensen 2012, sid. 19). Denna bildgenre ärvdes och förändrades av utforskarna av

allmogesamhällets bebyggelse. Det var inte framför stora och imponerande hus som man ställde en person utan tvärtom, som på den här bilden, vid de mycket små och låga husen, som för att illustrera deras litenhet. Fältdarbetsarens kropp var ett redskap för mätande i många avseenden. Berglind röker pipa och har sin studentmössa tryckt intill de papper han håller i handen. *Nordiska museets arkiv, topografiska bildarkivet (NMA.0064386).*

överlämnades till andra kategorier av forskare. Gemensamt var dock inriktningen på förgångens tid och viljan att ge det förflutna hemorts rätt i samtiden.

Ordet *systematisk* återkommer gång på gång i olika källor som rör undersökningar av allmogekulturens olika yttringar. En riksdagsmotion 1919 pläderade för att staten skulle stötta ett »systematiskt utforskande« av allmogekulturen.²¹ Agneta Lilja visar i sin avhandling om folkminnesinsamling hur systematik var ett ideal i detta arbete. Systematiken var både ett resultat och en arbetsmetod, den skapade vetenskaplighet, vilket i sin tur gav hög relevans åt insamlandet.²² Systematiken inte bara *skapade* vetenskaplighet utan ordet *systematisk* blev i sammanhanget också en *synonym* till vetenskaplig. Ordandet, förtecknandet och skapandet av arkivakter, som i nästa skede kunde excerpas, var ett sätt att bedriva vetenskap. Målen och metoderna flöt samman.

Orden systematik och systematisk leder tankarna till något objektivt och konstant. Men hur en systematik byggs upp är resultat av prioriteringar och val som i sin tur är resultat av en förförståelse och normer. Ett exempel på strävandet efter att skapa systematik är Sigurd Erixons intresse för traditioner knutna till ålderdomligt byväsende. Det gällde bland annat bystämman, det årliga tillfället då alla bönder i en by samlades för att avgöra gemensamma frågor. Tidpunkten på året för bystämman varierade mellan olika platser, och formerna kunde se olika ut. Erixon eftersökte fakta från alla byar i hela riket. Uppgifterna ordnades efter variabler som tidpunkt och form för stämman, huruvida några ceremonier och måltider var knutna till den, om ny ålderman valdes och så vidare. Erixon hade en stark övertygelse om att det fanns en dold ordning i vad som framstod som oordning, och denna övertygelse ledde honom till att systematisera sina data. En ordning som inte omedelbart var iakttagbar blev till sist tydlig. En ordning, som gick att verbalise-

ra och visualisera i kartbilder, var också ett gott forskningsresultat. Ordningen, kategorierna, existerade men var dolda. Forskarmödans mål var att få kategorierna att framträda tydligt.

NATURVETENSKAP SOM NORMALVETENSKAP

De tidiga arkeologerna och folklivsforskarna var tydligt påverkade av naturvetenskapliga arbetsätt – att systematisera, upprätta en taxonomi, ordna, sortera, kategorisera – vilket bland annat syns i språkbruket. När Nils Lithberg²³ beskrev vissa kulturföreteelser i sin installationsföreläsning efter utnämmandet till professor i nordisk och jämförande folklivsforskning 1919, verkade det vara botanik det handlade om. Kulturformer »korsar sig« och »nya typer« påstods uppstå. Vid kartläggning av olika kulturfenomen urskil- des »kulturprovinser«. Om dessa sa Lithberg:

Varje sådan provins blir en *biologisk enhet* med en mängd särdrag, som skilja dem från varje annan kulturprovins. [...] I en mark som Europas, där så många kulturer *vuxit upp och vissnat ned*.²⁴

Hos Sigurd Erixon 1922 var de naturvetenskapliga influenserna än tydligare. Han såg »typer« och »arter« av hus och gårdar. På en gårdsanläggning han beskrev var husen inte sammanbyggda utan »sammanväxta«. På Jämtlands fäbodars iakttag han en »byggnadsflora«, där det bland annat fanns »mangårdsembryon«. ²⁵ Eldhusen som Erixon eftersökte i Dalarna och angränsande landskap benämnde han »urcell«. ²⁶ Carl Wilhelm von Sydow gjorde en uppdelning av sagor i olika genrer som han kallade »naturlig« och han jämförde sitt system med botanikens systematik. ²⁷ De botaniska metaforerna var sprungna ur en gemensam referensram. Studier i botanik ingick i de läroverksstudier som samtliga i denna text förekommande personer hade bakom sig. ²⁸ Språkbruket avspeglade en gemensam förförståelse.

Interiören i ett så kallat eldhus i Hedbodarna, Älvdalens socken i Dalarna, fotograferad 1926 av Olof Ekberg som från och med 1920-talets mitt anlätades som fotograf vid Nordiska museets fältarbeten. Erixon hade besökt och dokumenterat denna fäbod 1915 men återkom och fortsatte dokumenterandet elva år senare. Hade inte arbetet första gången räckt eller ville han återuppleva den särskilda stämningen (se sid. 18)? *Nordiska museets arkiv (NMA.0033313).*

Industrialismens epok var också en inventeringarnas och kartläggningarnas epok.²⁹ Drivkrafterna fanns i en expanderande industri som sökte kännedom om landets naturresurser, men inte minst de geologiska undersökningarna sökte också svar på frågor om landets förflutna.³⁰ Inventeringar kom att präglade hela forskarsamhället vid 1900-talets början.³¹ På 1910- och 1920-talen fanns en ambition att utföra totalinventeringar inom en lång rad fält. Inventering av naturresurser har setts som ett sätt att skapa en »vetenskaplig disciplinformerings«. ³² Det var både en vetenskaplig metod och ofta nog också ett eftersträvansvärt resultat i sig inom olika discipliner.³³

Dokumentationen av allmogesamhället kan ses både i relation till inventerandet som en etablerad normalvetenskaplig metod och till andra samtida »expertaktiviteter« i landskapet. Kerstin Arcadius hänvisar till en lång svensk tradition av lojalitet med staten och dess myndigheter,³⁴ sannolikt en faktor i accepterandet av experternas antågande på landsbygden. Stora delar av Sverige hade, med Sverker Sörlins formulering, »översköljts« av olika grupper av kunskapsbärare från olika professioner och discipliner, som alla lagt sina »betydelseskikt« över terrängen.³⁵ De kulturhistoriska fältarbetena var i det perspektivet inga unika företeelser. Utforskandet av allmogekulturen adderades till de inventeringar som är karakteristiska för den moderna staten. Kunskapen om landets tillgångar synliggjordes både i text och i visuell form, i beskrivningar, statistiska tabeller och kartor.³⁶

Utforskarna av allmogesamhället sällade sig till raden av vetenskapsrepresentanter som gjorde inventering, insamling av stora materialmängder och kategorisering till metod för att uppnå en vetenskaplig kunskap. Ett positivistiskt vetenskapsideal rådde

och en objektiv, värderingsfri sanning eftersträvades, vilket gjorde att de tidiga etnologerna ett stycke in på 1900-talet kom att tillägna sig uppfattningen att stora materialmängder och »beläggthet« styrkte trovärdighet och vetenskaplighet.³⁷ Skapandet av en fullständig materialkatalog som underlag för forskning var ett ideal. I förordet till sin bok *Hallandsgårdar* skrev intendenten vid Varbergs museum Albert Sandklef 1953:

Hösten 1921 blev förf. av denna framställning intendent vid Varbergs Museum. Då fanns intet arkiv på museet, men det blev en av de första angelägenheterna att åstadkomma ett sådant.³⁸

Texten fortsätter med en redogörelse från Sandklef över hur han sakta, med hjälp av Åke Campbell, Sigurd Erixon och arkitekten Allan Berglund,³⁹ under 1920-talet fick igång undersökningar av allmogebebyggelsen i Halland, så att han kunde skapa sig ett arkiv, en materialkatalog, som en förutsättning för forskning. Först dryga 30 år senare hade han kommit så långt i sin bearbetning och analys av materialet att det gick att presentera resultaten i en publikation.⁴⁰ Långsiktighet och ett behov av mycket material hade styrt Sandklefs arbete år efter år. Och varken de vetenskapliga frågeställningarna eller materialet åldrades, det som var insamlat på 1920-talet fungerade utmärkt att använda i en analys på 1950-talet.

SAMTIDA VETENSKAPLIGA INFLUENSER

Idéhistorikern Ulla Ekström von Essen menar att den logiska positivismen hade »sina glansdagar under 20- och 30-talen«, alltså den tid då by- och bebyggelsedokumentationerna genomfördes särskilt intensivt.⁴¹ En sådan vetenskapssyn fäster sin tilltro till objektivitet och inte till tolkningar, till att det går att leverera tydliga svar på olika vetenskapliga problem, och det var i termer av just problem som de dåtida forskarna

Experter på väg. 1921 års expedition, organiserad av Helsingborgs museum. Från vänster: teknologen Mogens Mogensen, teknologen Gunnar Sundbärg och kandidaten Karl-Herman Bergengren.⁴² Under ett par månader fältarbetade de tre tillsammans i norra Skåne och södra Halland. Redan året innan hade de deltagit i expeditioner arrangerade av Nordiska museet och de kom att fortsätta

arbeta för museet ytterligare ett par säsonger på 1920-talet. De bär alla samma sorts mössa, studentmössan, som utöver att vara en bildningssymbol också var en stark symbol för klass och för kön. Rymdes även samma sorts tankar inne i deras huvuden? Fotot taget av Mogensen med hjälp av en fjärrutlösare, möjligen i samband med fältarbetets avslutande. *Helsingborgs museer* (21-437).

beskrev sina forskningsfält. Fanns det ett vetenskapligt problem fanns det ju också behov av problemlösning. Evolutionism och diffusionism var de teoretiska modeller som användes för att förklara variationer i byggnadsskick. Evolutionismen byggde på en uppfattning om att utvecklingen gått från något enkelt till något mer och mer komplext, diffusionismen på föreställningen om att kulturfenomen kunde spridas geografiskt.

Problemet som bebyggelseundersökningarna syftade till att lösa handlade om ursprung och äldsta form hos såväl enskilda byggnadstyper som gårdsformer, sammansatta av flera olika byggnader, och hela byar och deras sociala organisation. Detta problem både uppstod ur och bidrog till att bibehålla tron på evolutionism och diffusionism som förklaringsmodeller till hur byggnader, gårdar och byar var konstruerade och utformade. Då och då hittades lösningar i liten skala genom djuplodande undersökningar. Sigurd Erixon skrev sensommaren 1917 till Sven T. Kjellberg om det fältarbete han just avslutat i Norrland. Han hade då kompletterat sina tidigare studier i södra och mellersta Sverige, som han hade bedrivit sedan 1912. Resan till Norrland hade gett överblick över hela riket och Erixon hade därigenom »knäckt« en svårloft fråga, den om inte bara enskilda byggnaders historia utan hela fenomenet gården. En vetenskaplig upptäckt hade gjorts.

Ja, Norrlandsexpeditionen har varit i stor omväxling slitsam med oändliga avstånd men samtidigt eller ofta härlig och lärorik. Jag tycker mig nu först börja få en överblick över Sverige och ett av de viktigaste resultaten tror jag är att gårdens historia i Norden blivit mig klar. Den är mera invecklad än jag visste, men som sagt, jag tror mig ha knäckt spørsmålet.⁴³

När Erixon skrev detta till Kjellberg var han inne på sitt sjätte år som fältforskare. Men hade han blivit klo-

kare under dessa år, visste han mer 1917 än han hade vetat 1912? Det förefaller som att ju mer han hade sett, desto mer invecklade verkade de frågor han arbetade med att vara. Det som inledningsvis möjligen hade framstått som enkelt blev komplicerat och komplext när mängden stoff ökade.

När Erixon såg tillbaka på sina resor i Blekinge 1914 och 1924 menade han att det var genom studier av högloftsstugor eller sydgötiska hus där som han blev övertygad om denna byggnadstyps sammanhang och utveckling. (Intresset för dessa hus kommer att behandlas i kapitel 3.) Inför en specifik byggnad i Eringsboda (i nuvarande Ronneby kommun, nära Smålandsgränsen) föll bitarna på plats: där »blev sammanhanget klart för mig«.⁴⁴ Ständigt togs sådana små steg mot stora lösningar på de vetenskapliga frågorna. Svaren fanns där ute, det gällde bara att genom intensiva studier på djupet finna dem och genom att lägga olika djuplodande undersökningar invid varandra skapades på sikt också bredd i kunskapen.

Under 1800-talet började den typologiska metoden att användas av arkeologer på alla fornfynd som togs till vara i samband med att tidigare obrutna marker odlades upp efter skiftesreformerna.⁴⁵ Typologin bygger på att forskaren har tillgång till en stor materialsamling som går att ordna och sortera efter utseende, och metoden utvecklades allt eftersom materialmängden ökade. Arkeologi hade blivit ett universitetsämne i Uppsala år 1900 under Oscar Almgrens och Knut Stjernas ledning. Nils Lithberg och Sigurd Erixon studerade där kring 1910 tillsammans med bland andra Sune Ambrosiani.⁴⁶ I undervisningen förmedlades den sammansmältning av evolutionistisk typologi och diffusionistiska vandringsteorier som Oscar Montelius hade utvecklat.⁴⁷ Den typologiska metod som introducerats av Montelius ett par decennier tidigare användes fortfarande, men nu kombinerad med samarbeten med naturforskare, språkvetare och

geologer. Almgrens bidrag var bl.a. att han förde in ett bebyggelsehistoriskt perspektiv i forskningen.⁴⁸ I det tidiga 1900-talets svenska arkeologi rådde en uppfattning om att det genom studium av stenåldersfynd gick att kartlägga »den svenska bygdens grundläggning«.⁴⁹

Det fanns bland annat en uttalad ambition att skildra hela Sveriges stenålder genom landskapsvisa undersökningar. Erixon ägnade sig åt stenåldern i Blekinge, Lithberg åt Gotland.⁵⁰ När hela landet var undersökt och beskrivet ämnade Almgren och Stjerne göra en syntes och publicera ett stort samlingsverk om Sveriges bebyggelse under stenåldern.⁵¹ Denna idé förde Erixon vidare i sin fortsatta verksamhet, applicerad på Sveriges allmogebeskydd. Tunelds ideal att hela Sverige skulle skildras levde kvar.

Folklivsforskningen kom också att använda den typologiska metoden, baserad på evolutionistiska och diffusionistiska teorier. Åke Campbell framhöll 1946, i en beskrivning av Nordiska museets första år, hur »träslivar och linbråtor« blev meningsfulla på »ett alldeles oväntat sätt« när de sattes in i typologiska serier. Dock utvecklade han inte vad det var som hände med föremålen i sammanhanget, vilka de oväntade effekterna blev.⁵² Hans formuleringar antyder att Nordiska museet ägde inte bara enstaka exemplar utan stora mängder med träslivar och linbråtor. Därmed kunde de användas i kvantitativt grundade undersökningar. Typologin var en del i ett evolutionistiskt präglat synsätt som förutsatte just kvantitativa undersökningar. Upprättandet av typologiska serier hade flera syften. Genom sådana serier kunde linjära förändringsprocesser beskrivas och påvisas och relativa dateringar göras.

Under hela livet kom Sigurd Erixon att hålla fast vid de evolutionistiska och diffusionistiska grundperspektiv som han tillägnade sig under påverkan av Montelius tankar, förmedlade under de arkeologiska

studierna i Uppsala. Eftersom Erixon kom att dominera svensk etnologi under flera decennier dominerade också dessa perspektiv ämnet ända fram till 1960-talet.⁵³

I en vägledning för uppteckning av allmogens materiella kultur som Sune Ambrosiani publicerade 1916 framfördes argument för typologins nytta. Insamling av många föremål av samma sort förordades. Allmogens föremål var enligt Ambrosiani unika, till skillnad från industrialismens produkter, och det fanns inga dubletter. De »fina avvikelserna i artefakternas form« gjorde varje ting unikt.⁵⁴ Synsättet kom till uttryck bland annat i Folkminneskommitténs utredningsarbete. I en föredragning för kommittén 1921 menade Carl Wilhelm von Sydow att folklivsforskarna borde arbeta som arkeologerna och samla på sig mycket stora materialmängder. Det var nödvändigt att arbeta på samma sätt med allmogekulturens olika yttringar.⁵⁵ Detta synsätt vidareförmedlade han till sina elever, som tillämpade det i sina praktiska fältarbeten.⁵⁶ Många belägg blev till *bevis* för att en tradition verkligen hade funnits och den stora massan med arkivmaterial en garanti för trovärdighet. De positivistiska vetenskapsidealerna präglade strävandena efter en solid empirisk dokumentation.⁵⁷

Gotthard Gustafsson, som studerat för von Sydow, publicerade 1927 artikeln »Bidrag till den skånska gårdens historia«, som ägnades en omtvistad fråga: hur den fyrlängade gården i Sydskanadinavien hade uppstått. Han utgick dels från eget arbete vid Folklivsarkivet, dels tillgängligt källmaterial i andra samlingar. Artikeln byggde på ett omfattande stoff, men Gustafsson menade att mera måste till: »Men för en närmare undersökning av de komplicerade problem, som äro förknippade med utvecklingen, torde det tillgängliga materialet icke alldeles vara tillfyllest.«⁵⁸ Svaret på Gustafssons forskningsfrågor fanns i materialet, och det behövdes mycket material för att sva-

Sommaren 1928 arbetade Gotthard Gustafsson och Harald Olsson på Folklivsarkivets uppdrag i Albo härad i östra Skåne. Här sysslar en av dem med uppmätning av gården Skepparp (»Skipparp«) nr 6 i Ravlunda socken. Verkligheten komprimerades på en lätthanterlig ritning. Gotthard Gustafsson anges som fotograf. *Folklivsarkivet i Lund (G 80-4)*.

ren skulle bli tillförlitliga, i synnerhet som de problem han arbetade med var »komplicerade«.

Det är något av en etablerad diskurs om vetenskap att det kan krävas väldigt mycket material och omfattande arbete för att nå fram till ett resultat som, till sitt omfång och sin karaktär, inte alltid tycks stå i proportion till tiden och materialet som krävdes.⁵⁹ Denna diskurs var starkt styrande under 1900-talets första decennier. Nödvändigheten av stora materialmängder upprepades gång på gång och blev en sanning och ett argument inte minst i sökandet efter anslag. Och det blev stora mängder. När Sigurd Erixon mot slutet av sitt liv summerade hur mycket som samlats in om svensk bebyggelse till Nordiska museet uppskattade han det till 300 000 blad med ritningar, anteckningar och fotografier.⁶⁰

Ett mål för de botaniska inventeringar som pågått sedan Linnés tid var att fastställa gränser för olika arters utbredning och till det lägga faktorer som samband med olika marktyper.⁶¹ Arbetssättet fanns kvar i det tidiga 1900-talets bebyggelseundersökningar. Intresset för rumslig utbredning av specifika fenomen innebar sökande efter och fastställande av gränser. Att klarlägga skillnader och gränser mellan olika trakter var ett gemensamt mål vid insamling av både folkminnen och materiell folkkultur, och »kulturella skillnader« var centrala studieobjekt i den dåtida forskningen.⁶² I allra första numret av tidskriften *Rig*, som började ges ut 1918, fanns en artikel av Nils Lithberg med titeln »Till allmogekulturens geografi«.⁶³ I Sigurd Erixons publikationer från åren kring 1920 är den geografiska fördelningen av olika gårds- och byggnadstyper det centrala. Åke Campbells avhandling från 1928 är en tydlig exponent för denna inriktning i vetenskapen. Hans mål var att fastställa gränser för olika kulturområden, »bygder«, inom Skåne. Provinsen var enligt honom sammansatt av ett flertal bygder med särskiljande karaktärsdrag, analogt

med att nationen var sammansatt av provinser. Trots Campbells intensiva arbete med sin avhandling, som bygger på mycket stora mängder källmaterial, framstår hans resultat som osäkra. Det myckna materialet hade inte hjälpt. Den indelning av Skåne i femton olika »bygder« som han presenterade på en sammanfattande kartbild i avhandlingens slut, har många streckade linjer – gränser som Campbell bedömde som preliminära och osäkra.⁶⁴

Nationalism, regionalitet och modernitet

Upptäckten av folkkulturen under 1800-talet kan tolkas som en del i den då pågående moderniseringsprocessen.⁶⁶ Den fornforskande friherren Nils Gabriel Djurklou (1829–1904) från Närke hade redan 1860 beskrivit det paradoxala i att den samtid som vill verka för modernitet, upplysning och utrotande av fördomar samtidigt intresserar sig för folkliga föreställningar och vill samla in dem. Moderniseringen och intresset för det förflutna var sprungna ur samma diskursiva fält.⁶⁷ Agneta Lilja har formulerat relationen mellan moderniteten och dess intresse för traditionen som en »modernitetens paradox«. Traditioner är något som skapas under inflytande av det moderna. Kerstin Arcadius har samma tankegångar i sin undersökning av det svenska museiväsendets framväxt, där hon menar att en studie om museer också blir en studie av modernitet.⁶⁸

Vid 1800-talets mitt bildades flera nationella organisationer som var verksamma inom vetenskap och kultur, som Svenska fornskriftsällskapet 1843, Svenska slöjdföreningen 1845 och Svenska fornminnesföreningen 1869.⁶⁹ Svenska turistföreningen (1885) tillhör också denna grupp organisationer. Men parallellt med tillkomsten av sådana organisationer och en framväxande nationalism uppmärksammades regioner och regionala särdrag allt mer. I det tidiga

I Boarp i Hjärnarps socken på Hallandsås i Skåne uppsökte 1921 års fältarbetare den stuga som kallas »Sven i Boarp«, efter en snapphanehövding som påstods ha bott där, något som ökade graden av märkvärdighet. I husets två delar möts två olika byggnadstekniker, korsvirke och skiftesverk, vilket gjorde huset värdefullt i diskussionen om utbredningen och därmed gränsen mellan dessa två husbyggnadsteknikers geografiska område.⁶⁵ *Helsingborgs museer* (21-66).

1900-talets studium av historia och det som i dag benämns kulturarv fick nationalismen regionala ansikten, vilket ökade det lokala engagemanget. Under 1910-talet skedde en kraftig expansion av hembygdsrörelsen. Intresset för begreppet hembygd gick hand i hand med framväxten av den moderna nationalstaten.⁷⁰ Under 1910- och 1920-talen ökade antalet kulturhistoriska föreningar med hundratals procent. Uppmärksamheten i tidningarna var stor, folklivskildringar publicerades liksom reportage om arbetet med traditionsinsamlingarna och dokumentationerna av bebyggelse och byväsande. Verksamheten vid de traditionsinsamlade arkiven hörde tätt samman med »etableringen av hembygden som idé, föreställning och begrepp under 1910- och 1920-talen«.⁷¹ När Sigfrid Svensson i början av 1980-talet blickade tillbaka på sina studier i Lund 60 år tidigare framhöll han bland annat hur flera av hans lärare uppmuntrade studenterna till studier i förhållanden i den egna hembygden.⁷²

Uppfattningen om att olika regioner och provinser hade skilda uttryck i sitt kulturarv, som emanerade ur en specifik historia, och som måste värnas, kom att dominera.⁷³ Detta blev en stark drivkraft i dokumenterandet av allmogebebyggelsen, som innebar ett ledande efter lokala och regionala särarter i det lantliga byggnadsskicket. Detta försiggick inte bara i Sverige utan också i Danmark, Norge och många andra länder. Nationen betraktades som en produkt av sina provinser.⁷⁴ De lokala pusselbitar som undersöktes av Sigfrid Svensson och Gotthard Gustafsson och alla deras samtida blev bidrag till en större nationell helhet.

Vid 1900-talets början var industrisamhället etablerat: ett antal storskaliga tekniska system i form av järnvägar, telegraf och telefon, elektricitet, gas-, vatten- och avloppsledningar präglade många människors vardag, i synnerhet i städerna.⁷⁵ Men det fanns ännu många personer i Sverige som levde med en

ganska svag anknytning till de tekniska systemen och det var deras närmiljöer som kom att stå i centrum när allmogesamhället skulle kartläggas. Den värld som skulle utforskas skilde sig påtagligt från den vardag som de flesta fältarbetare kom ifrån, men järnvägsnätet var i början av 1900-talet tätt utbyggt, de flesta människor på landsbygden hade tillgång till telegraf och telefon i alla fall genom ombud, och elektrifieringen pågick. Den radikala skillnaden mellan den moderna världen och den till synes ännu existerande förmoderna världen på landsbygden var på väg att upphävas.

Unionsupplösningen 1905 har beskrivits som ett nationellt trauma som skapade behov av att definiera nationen både territoriellt och kulturellt. Bland annat bildades studentföreningar som arrangerade hembygdskurser.⁷⁶ Med Sigurd Erixons ord följde efter 1905 »den sociala och ekonomiska konsolideringens epok [...] där varje bygd behövde vara med och även kulturarvet måste medräknas«.⁷⁷

TIDEN SOM FIENDE OCH MOTOR

I officiella skrivelser och artiklar och böcker från 1900-talets inledande decennier framhölls alltid brådskan (som är både ett resultat av och en förutsättning för modernitetens samhällsförändringar) som skäl för dokumentation av allmogekulturen. Dess snara försvinnande var tillsammans med en ständig vädjan till känslan för det nationella och en gemensam förflutenhet, som i stunden höll på att förläckas, återkommande i argumentationen för att staten måste avsätta medel för dokumentationer och för uppbyggande av nya institutioner. Så hade Ernst Wigforss argumenterat i riksdagen 1913 inför beslut om inrättandet av ett nytt landsmålsarkiv. Moderniteten sågs som traditionens fiende.⁷⁸

I *Fataburen* 1920 fanns en utförlig men osignerad redogörelse för »Nordiska mötet för folklivsforskning

Gården Alvik i Nederluleå socken i Norrbotten 1926. »Sommarstugan« på gården fotograferas av Börje Nordström medan en annan av fältarbetarna frågar ut en kvinna. Telefonledningar syns på bilden liksom porslinsisolatorer på huset. Moderniteten i form av telefonen fanns alltså på plats samtidigt som expeditionen sökte rester av en förindustriell epok. *Nordiska museets arkiv, topografiska bildarkivet (NMA.0064829).*

i Stockholm den 16 och 17 aug. 1920«. Här uttrycktes arbetet med att dokumentera allmogens miljöer som en »kapplöpning med förödelsen«.79 Det var något som satts igång inför en hotande förlust av något. Det finns otaliga exempel med likartade formuleringar. Den stress och brådska och fragmentarisering som framhölls som det moderna samhällets kännetecken och som bidrog till försvagningen av allmogekulturen gjordes till argument för genomförandet av olika dokumentationsprojekt. Tiden var både en fiende och en motor i arbetet.

Ett antal självlärda dokumentatörer, där Nils Månsson Mandelgren (1813–1899) och Gunnar Olof Hyltén-Cavallius framstår som de mest kända, reste i mitten av 1800-talet runt i Sverige och tecknade av och skrev ned iakttagelser av fornminnen och allmogens kultur. De verkade som icke-professionella, utan någon institutionell bas, med det egna engagemanget som främsta drivkraft. Vid seklets slut fanns Nordiska museet, några »provinsmuseer« och hembygdsförbund som institutionell och professionell hemvist för dokumentationsarbeten av denna karaktär.

Sigurd Erixon blev pådrivande i by- och bebyggelsesdokumentationerna från det att han anställdes vid Nordiska museet 1912, men han hade flera föregångare och samtida. Fältarbeten med uppmätning och fotografering av byggnader genomfördes av Nordiska museet första gången 1896, dels i Mareks by i Åsby socken i Småland, dels i Vads by i Söderbärke i Dalarna.⁸⁰ Nordiska museets tjänstemän Gerda Cederblom, Axel Nilsson, Gustaf Upmark och Nils Keyland fotograferade under sina resor på olika håll i landet vid 1900-talets början. I synnerhet Nilsson och Keyland ägnade sig åt samma typ av dokumentationer som Erixon kom att göra.⁸¹ Erixon menade att det var från Axel Nilsson som han 1912 fick sin grundläggande introduktion till metodiken vid byundersökningar.⁸² Att allt mer dokumenterande gjordes av en institution

betydde starkare tonvikt på det professionella och därmed vetenskapliga inslaget i verksamheten. De vetenskapliga institutionerna, till vilka Nordiska museet kan räknas, var nödvändiga för att upprätthålla och utveckla kunskap. Den enskilde fältarbetaren kunde vara enastående på exempelvis fotografering eller uppmätning eller på att konversera med boende på landsbygden så att dessa lämnade fylliga uppgifter av värde för forskningsuppgiften, men kanske mindre skicklig på att formulera sig i skrift eller uppräta ritningar. Inom en institutionell ram fångas i idealfallet många enskilda experters kunskap upp och kanaliseras i en samlad form.⁸³

I Stockholm hade det förflutna uppmärksammats sedan 1880-talet, då ny bebyggelse och infrastruktur förändrade stadsbilden. Stadsarkitekten Kasper Salin började 1885 att fotografera Stockholms äldre bebyggelse i syfte att bevara minnet av det som försvann till framtiden. Under 1900-talets första år anlätade Stockholms stadsarkiv en välrenommerad fotograf, Lars Larsson, för att dokumentera äldre byggnader. Unga konsthistoriestuderande och arkitekter engagerades samtidigt för att göra uppmätningar och teckningar av detaljer i byggnader i Gamla stan.⁸⁴ År 1907 inledde Samfundet S:t Erik i Stockholm en inventering av gamla byggnader under Gustaf Upmarks ledning.⁸⁵ Det arbetssätt som kom att användas i dokumentationerna av allmogebebyggelsen, med fotografisk avbildning, hade använts i huvudstaden i flera decennier. Uppfattningen om behovet av dokumentationer av ålderdomliga fenomen inför ett snart försvinnande var starkt etablerad.

I Folkminneskommitténs betänkande 1924 sades att det insamlade materialet skulle bevaras för framtida forskning. I betänkandet uttrycktes en syn där den rådande brådskan gjorde att forskningen sköts framåt i tiden, eftersom insamlingen måste göras omedelbart och då krävde stora resurser. Räddningen av allmo-

gekulturen innebar att arkivera så många uttryck för den som möjligt. När dokumentationsfasen var över skulle forskarna kunna forska, i lugn och ro, i arkivens ändlösa rader med skåp med räddad allmogekultur. Det fanns dels en tidsaspekt bakom åtskillnaden av insamling och forskning, dels en uppfattning om att det var uppgifter som krävde delvis olika kompetenser. Sigurd Erixon framhöll i en populärt hållen publikation 1941 hur insamling och vetenskaplig bearbetning var två skilda uppgifter: »Bearbetningen av det insamlade materialet är emellertid en uppgift av mera komplicerad art än själva insamlingen och ställer särskilda krav på vetenskaplig kompetens och insikt«. ⁸⁶ Det innebar att den som gjorde den vetenskapliga bearbetningen av det insamlade materialet inte alltid hade gjort det första urvalet. Detta arbetsätt gjorde det nödvändigt med en gemensam samsyn hos alla för att ett senare beforskande skulle vara möjligt. Åtskillnaden på insamling och forskning skapade både möjligheter och problem. Till möjligheterna hörde ett rationellt arbetsätt där byggnad efter byggnad mättes upp och fotograferades. Mycket kunde hinnas med på kort tid och ge »rika skördar« som resultat. ⁸⁷

De kuriosakabinett och naturaliesamlingar som adelsmän, präster och andra ekonomiskt och socialt gynnade personer byggde upp under 1700- och 1800-talen gjorde det möjligt för dem att studera naturen sittande bekvämt. I rummen där samlingarna fanns blev, med Brita Brennans ord, naturobjekt förvandlade till kunskap. Det frenetiska insamlandet under 1900-talet framstår som en fortsättning på en lång vetenskapstradition. Dokumentationerna av allmogekulturen kan ses i relation till tidigare seklers samlarkultur, där materiella föremål var essentiella i skapandet av kunskap. Att skaffa sig en samling blev också att skaffa sig kontroll och kunskap. ⁸⁸ Och i kampen mot förlusten blev samlingen ett synbart resultat.

Kreativitet, drivkrafter och nätverk

Incitamenten för utforskandet beskrevs i officiella sammanhang i vetenskapliga termer där ordet systematik var återkommande. På en individuell nivå märks också nyfikenhet, även inom institutionellt drivna verksamheter. När Sigurd Erixon i ett brev till Sven T. Kjellberg i början av 1916 skrev hur han tänkte sig den kommande sommarens fältarbeten var inte strävan efter systematik den främsta drivkraften:

Vad mina resor beträffa, så står saken på det viset att jag kommer att fara omkring för Museets räkning möjligen under större delen av sommaren. Likväl har jag ännu icke fått avgjort närmare när. Orterna och detaljerna avgör jag i huvudsak själv. Emellertid vill jag nämna att Västmanland, norra Dalarna, Härjedalen, trol Jämtland och kanske även en titt i Ångermanland och Medelpad är starkt påtänkta. Möjligen gör jag också en titt neråt Skåne. ⁸⁹

Erixons ordval kan vara värt att notera. Han ska göra »en titt« på ett par olika platser och betonar därmed sitt eget seende som centralt. Vid detta tillfälle fanns inga statliga anslag för verksamheten. Erixon hade till stor del fria händer att själv lägga upp arbetet och vid en tillbakablick 1937 använde han ordet »experiment« för att beskriva sin arbetsmetod fram till 1917. Därefter fick arbetet en mer systematisk inriktning. ⁹⁰ Och han skulle inte bara titta utan också skriva för att kunna presentera resultat av sitt tittande. Orvar Löfgren menar att 1910- och 1920-talen var en »fenixperiod« för folklivsforskningen. ⁹¹ I efterhand framstår det som att allt då var möjligt, innan de institutionella ramarna och rutinerna blivit alltför fasta. I Norge fanns en liknande situation, där glad nybyggaranda präglade den lilla grupp män som arbetade på Norsk Folkemuseum vid 1900-talets början. ⁹² Känslan av att vara del i en pionjärinsats framskymtar i Erixons kor-

respondens vid 1910-talets mitt liksom en påtaglig arbetsglädje. 1916 skrev han till Kjellberg om sina ambitioner:

Jag sitter hemma och läser och skriver hela påsken. Gud så mycket arbete det återstår här i landet för att få kulturhistoria till självständig vetenskap. Men det är förbaskat roligt. Vi skola producera böcker snart nu i kolonner.⁹³

Ambitionen att producera böcker i »kolonner« ska ses i relation till andra vetenskapers allt mer expanderande publiceringsverksamhet. Utöver den textproduktion som skedde vid universiteten och högskolorna framställde Kungl. Vetenskapsakademien, Lantbruksakademien och flera andra institut, sällskap och verk en ständigt ökande mängd handlingar och rapporter under 1800-talets sista decennier och inledningen av 1900-talet.⁹⁴ Publikationerna blev, med Gunnar Erikssons ord, »slagkraftiga manifestationer«.⁹⁵ Eriksson uttrycker sig här metaforiskt, medan Sigurd Erixons utsaga om »kolonner« nog ska läsas som något mer bokstavligt – det var verkligen böckernas fysiska massa han tänkte sig. Ett materiellt resultat gjorde att ingen behövde betvivla nyttan med insatserna.

Inledningsvis gjorde Erixon sina undersökningar med hjälp av Nordiska museets egna anslag och vissa bidrag från olika lokala hembygdsförbund. Tidigt strävade han efter att skaffa statsanslag till verksamheten. Våren 1917 kunde han med glädje meddela Sven T. Kjellberg att han lyckats:

Hurra! Just nu ringde Upmark på och meddelade mig att K. G. Westman innan han avgick beviljat mig statsanslag av 2000 kr. Saken är klar! Gud ske lov! Min mara är bortblåst! Den har pinat mig i 3 månader. Jag tar dig och hela världen i famn!⁹⁶

Ecklesiastikministern Karl Gustav Westman, som be-

viljade anslaget, och Erixon var bekanta sedan tidigare. I november 1916 berättade Erixon för Kjellberg hur han hade arbetat för statsanslaget. Vid ett tillfälle hade Westman deltagit i samma möte som Erixon på Nordiska museet. De båda var »du och bekanta sedan Upsalaliden«. Westman hade frågat hur det gick med byundersökningarna:

Jag tog tillfället i akt och frågade om jag genom regeringen kunde få anslag. Detta ansåg han gick för sig, att sökas år för år samt särskild begäran om anslag för publiceringen! Detta blir nog jämte Museet mitt kraftigaste handtag. Nu skall saken segra!⁹⁷

Erixon understöddes också av enskilda bidragsgivare. Det var ett gängse sätt att finansiera forskning vid 1900-talets början. Exempelvis var den svenska expeditionen till Antarktis 1901–1903 starkt beroende av enskilda gynnare i form av bankirer och köpmän från de stora städerna.⁹⁸ Det stora verket om Skultuna bruks historia, som Erixon arbetade med under flera år på 1910-talet och som kom att innebära omfattande bebyggelseundersökningar i Västmanland, bekostades av Svenska metallverken (första volymen, på nära 800 sidor, kom ut 1921) medan Stora Kopparbergs AB bekostade undersökningar i Bergslagen.⁹⁹ Produktionen av Skultuna bruks historia beräknades till 85 000 kr.¹⁰⁰ Godsägare Oscar Ekman på Bjärka Säby i Östergötland bidrog ekonomiskt till undersökningar av byar och byggnader inom godsets område. Flera andra undersökningar bedrevs i samverkan med andra museer och hembygdsföreningar och -förbund. Idéhistorikern Torkel Molin har framhållit den sociala praktikens roll i vetenskapen, det vill säga den enskildes agerande gentemot andra personer och organisationer för att skapa de förtroenden och förbindelser som behövdes för vetenskapens genomförande.¹⁰¹ Erixons manövrerande med finansärer var ett framgångsrikt utövande av en sådan social praktik. I

Åke Campbell under den – enligt honom själv – mycket produktiva mellankrigstiden. Under 1920-talets första hälft gjorde han flera insamlingsresor på cykel och syns här i Köpenhamn 1920. Han reste med lätt packning och medförde ingen skrymmande kamera på stativ utan en liten lätt kamera som laddades med bladfilm. *Folklivsarkivet i Lund (G 629).*

slutet av 1917 skrev han till Kjellberg: »Har fått en större privatdonation till byundersökn. än någon förut, och har hopp om betydande understöd från ett annat mäktigt håll, så att jag är för närvarande i gasken.«¹⁰² »Annat mäktigt håll«, som Erixon uttrycker det, var kanske någon på det politiska fältet. Det var nödvän-

digt för honom att navigera i både vetenskap och politik. Och när Nordiska museet fick statliga anslag för utforskandet av allmogekulturen blev verksamheten allt närmare knuten till den politiska makten.¹⁰³

Utredning och betänkande

Vetenskapen stod inte oberoende vare sig från världshändelser eller den inhemska politiken. Verksamheter som kanske startat som enskilda initiativ eller inom studentföreningar (som landsmålsarkiven) kom att få institutionell form efter att riksdagsmän engagerat sig och skrivit motioner, utredningar tillsatts och betänkanden skrivits. Formuleringarna i den formaliserade riksdagsprosan kunde vara nog så drastiska. »Allt det gamla håller på att försvinna«, yttrade två socialdemokrater i Sveriges riksdag i början av år 1919. I första kammaren var det Olof Olsson som talade, i andra var det Per-Edvin Sköld. Olsson och Sköld skrev likalydande motioner till riksdagens bägge kamrar där de ville se »jätteansträngningar« eftersom tiden var knapp, kanske hade man ett decennium på sig för att »åt eftervärlden bevara våra förfäders andliga och materiella odling«. De såg det som statens ansvar att vidta åtgärder för att bevara allmogekulturen genom dokumentation, detta kunde inte överlämnas åt »det privata initiativets godtycke«. Eftersom det var bråttom krävdes en ekonomisk satsning på en organiserad och väl strukturerad insamlingsverksamhet. 1919 års motioner ville se en statlig utredning om »organiserandet av insamling och utforskning av den svenska allmogekulturen«. Sådana verksamheter var redan påbörjade, inte minst genom Nordiska museets arbete, men motionärerna ville ha samordning och statligt organiserande för att effektivare resultat skulle uppnås.¹⁰⁴

I motionen framhölls också den nytta som samtiden kunde ha av det förflutna. Här beskrevs »det be-

fruktande inflytande, den gamla allmogekulturen utövar och ännu mera bör utöva på vår tids något hållningslösa kulturliv«. Motionen ledde till att Folkminneskommittén tillsattes 1920. I kommittén, som inledningsvis leddes av Olof Olsson, ingick Per-Edvin Sköld, Nils Lithberg, Carl Wilhelm von Sydow, Herman Geijer och så småningom också Tobias Norlind. Efter att Olsson blivit ecklesiastikminister 1921 övertog Lithberg, som dittills varit sekreterare, ordförandeskapet.¹⁰⁵ Kommitténs uppdrag var att ge förslag på hur ett systematiskt utforskande av allmogekulturen skulle organiseras. Fokus låg på vad som i dag skulle kallas det immateriella kulturarvet. Utredningen *Betänkande med förslag till ett systematiskt utforskande av den svenska allmogekulturen* presenterades 1924.¹⁰⁶ Utredningsmännen hade varit oeniga och von Sydow och Geijer reserverade sig. De ville se en förstärkning av redan befintliga institutioner inom området, medan utredningen föreslog inrättande av helt nya råd och institutioner. Remisstiden kom att bli lång – inte förrän 1929 hade alla remissvar kommit in – och en stor oenighet fanns om betänkandets förslag bland dem som yttrade sig. Det kan förefalla som att Folkminneskommitténs arbete var förgäves eftersom den hade varit oenig, hade mötts av mycket mothugg under remisstiden och inget av dess förslag realiserades.¹⁰⁷ Men utredningen hade ändå lyckats synliggöra frågorna och utöva påtryckning på statsmakterna. År 1926 beslöt staten att bevilja så kallade lotterimedel till några av de större aktörerna, som därefter kunde intensifiera sin verksamhet i den anda som 1919 års motionärer hade önskat. Bland annat gynnades Nordiska museets fältarbetsexpeditioner av tillgången på lotterimedel.¹⁰⁸ De utökade resurserna satsades inledningsvis på undersökningar i Dalarna där flera fältarbeten organiserades 1926.¹⁰⁹ Lotterimedlen bidrog också till att möjliggöra forskning på det insamlade materialet.¹¹⁰

Liksom Sigurd Erixon hade haft underhandskontakter med K.G. Westman angående statsanslag hade 1919 års motion en förhistoria som bland annat inrymde kontakter mellan Carl Wilhelm von Sydow och hans forne elev Per-Edvin Sköld. Efter att denne fått en riksdagsplats 1917 konfererade de båda om möjligheterna att göra frågan om statsbidrag till folkminnesinsamlingar till en angelägenhet för riksdagen. Intresset från andra riksdagsmän för att stödja en sådan hade Sköld då undersökt:

Som du kanske erinrar dig, talade vi en gång om, att jag skulle väcka en motion i riksdagen angående statsbidrag till en planmässigt ordnad folkminnesinsamling. [...] Under förra riksdagen vidtalade jag flera framstående riksdagsmän om att stödja en sådan motion.¹¹¹

Sverige, Norden, Europa – det förflutna finns överallt

I det ovan citerade brevet 1918 bad Per-Edvin Sköld von Sydow om att få material om hur motsvarande arbete bedrevs i Danmark och Norge för att kunna arbeta in detta i sin kommande riksdagsmotion. Dokumentation av allmogens bebyggelse gjordes i många länder, vilket tjänade som inspiration i Sverige. I Sigurd Erixons texter finns ofta referenser till främst tyskspråkiga verk, vilket vittnar om en stor beläsenhet och kännedom om pågående forskning utanför Sverige.¹¹²

Erixon var också bekant med de undersökningar, liknande de som gjordes i Sverige i det svenskspråkiga Finland, som Valter Forsblom utförde. Detta arbete bekostades av Svenska litteratursällskapet i Finland.¹¹³ I Danmark kom en liknande verksamhet med ett centralt organiserat undersökande igång senare än i Sverige. År 1944 påbörjade Nationalmuseet »bondegårdsundersøgelser« finansierade av särskilda

statsanslag.¹¹⁴ Stora insatser hade gjorts tidigare av enskilda personer som Halvor Zangenberg och Kai Ulldal, båda anställda vid Nationalmuseet.¹¹⁵ Tecknaren Reinhold Meijborg hade rest omkring och tecknat av och beskrivit äldre landsbygdsbebyggelse på 1880- och 90-talen och också publicerat flera böcker. I Norge förekom vad som kan beskrivas som systematiska undersökningar av ålderdomlig landsbygdsbebyggelse där dokumentationerna gjordes av tecknare.

I Norge var Eilert Sundt (1817–1875) byggnadshistorisk och etnologisk pionjär. I flera artiklar på temat »Om Bygnings-Skikken paa Landet i Norge«, publicerade i tidskriften *Folkevennen* 1861, introducerade han termen *byggnadsskick* för att beteckna bebyggelse som inte inrymdes inom den akademiska termen arkitektur. I artiklarna lanserade han teorier om olika byggnadstypers ursprung och utveckling, som ännu efter 150 år betraktas som rimliga och trovärdiga.¹¹⁶ Inventeringar och sammanställningar av det folkliga byggnadsskicket gjordes tidigare och kom att bli mer omfattningrika än i grannländerna beroende på bristen på monument och högre ståndsbbyggnader och på behovet av att definiera en nationell identitet.¹¹⁷

Etnologin ses i dag ofta som en vetenskap med det regionala eller provinsiella som studieobjekt.¹¹⁸ Men vid 1900-talets början var intresset stort för jämförande studier i andra länder, och de internationella utbytarna var många. Åke Campbells, von Sydows och andra svenska etnologers kontakter i gaelisk kontext är välkända.¹¹⁹ Sigurd Erixon sökte och fick 1930 anslag för att kunna resa runt i Lettland, Litauen och Polen. Han var också så påläst att han samma år höll föredrag om italienska allmogebyggnader.¹²⁰ Från 1930-talet och framåt kom han att bli centralfiguren i ett internationellt nätverk av etnologer och en av Europas mest tongivande forskare.¹²¹ Även Gotthard Gustafsson hade många internationella referenser i sina artiklar och strävade efter att bredda sitt kun-

nande till att gälla även utomnordiska sammanhang. När han på 1920-talet försökte reda ut den fyråriga dansk-skånska gårdens ursprung och utveckling skrev han till von Sydow och frågade efter litteratur om allmogebyggnader i England, Holland och Belgien.¹²² I följande kapitel kommer vi att möta Åke Campbell på cykelfärd i Danmark och angränsande länder, på jakt efter byggnaders karaktärsdrag. Diffusionismen som förklaringsmodell till variationer i byggnadsskick krävde utblickar över stora områden, det provinsiella rummet var för litet.

Museum som kontext

I sin studie över svensk naturvetenskap under industrialismens era använder Gunnar Eriksson begreppet *forskningshärd* för att beteckna en miljö utanför universiteten som hyste aktiva forskare och som gav upphov till vetenskapliga resultat.¹²³ Nordiska museet framstår med den definitionen som en typisk forskningshärd för kulturhistoria. Undersökningarna av byar och bebyggelse initierades inte från vad som nu ses som ett akademiskt fält, utan från Nordiska museet och enstaka tjänstemän där. Men knytningen mellan museet och akademien var tät, inte minst genom inrättandet av den Hallwylska professuren 1919, och under många år var det på Nordiska museet som det gick att få en vetenskaplig skolning till etnolog,¹²⁴ snarare än på någon högskola eller universitet. Examinatorerna i ämnet nordisk etnologi vid Uppsala universitet på 1920-talet kunde genomföras tack vare att tjänstemän från Nordiska museet medverkade.¹²⁵ Anneli Palmköld har framhållit hur forskning och museiarbete hörde ihop under den aktuella perioden och hur det lilla antalet forskare också hade makt att definiera vad som var ett forskningsområde.¹²⁶

Nordiska museet har beskrivits som en unik intellektuell miljö med plats för en krets forskarper-

•PAA•UNDERSÖGELSESTREJSE•
•I•SØNDERJYLLAND•
•SOMMEREN•1930•

Bedste Broder

Sjyngby den 5-III-1931.

Før den sædvanlige Høstfest og den overordnede smukke Min-
dagene som jeg sædvanlig fra Dig og Helligerne og herunder Min-
sæl på min 50 års Fødselsdag sendte jeg Dig min sø-
mest og hjerteligste Tak.

Diin hengjeme
H. Zangenberg?

4.

Halvor Zangenberg, arkitekt och mångårig medarbetare vid Frilandsmuseet, dokumenterar en byggnad under en undersökningsresa i Sønderjylland 1930. Han sände fotografiet ovan till Erixon som ett tack för uppvaktningen på sin femtioårsdag. De årliga undersökningsresorna var viktiga för honom och att han spred en bild av sig själv under fältarbete med anledning av en jämn födselsdag ger en antydning av hur han själv ville uppfattas. *Sigurd Erixons personarkiv, Linköpings stiftsbibliotek.*

sonligheter som sysslade med både praktik och teori inom museets verksamhetsområde, långt innan någon universitetsinstitution fick möjlighet att verka på ett likartat sätt.¹²⁷ En av dem som var med var Gösta Berg, som möjligen bidragit till en sentida mytbildning kring miljöns kvaliteter genom att 1972 skriva: »Det var som var och en kan förstå en färgrik och särpräglad skara av män med mycket olika skarplynne och intresseinriktning som samlades vid det gemensamma lunchbordet«. ¹²⁸ Berg och Sigfrid Svensson hade handplockats till museet av Sigurd Erixon efter Nils Keylands bortgång 1924, då Erixon ville utnyttja möjligheten till att föryngra museets stab av tjänstemän.¹²⁹ Förhållandet var likartat i Norge, där en generation byggnadshistoriker och etnologer efter Sundt

kom att vara verksamma och få en vetenskaplig skolning på Norsk folkemuseum.¹³⁰ På de framväxande svenska lokala och regionala museiinstitutionerna fanns inledningsvis oftast bara en akademiskt utbildad tjänsteman, som då blev något av en vetenskapens väktare i provinsen.¹³¹

Utforskandet av allmogesamhället var en effekt av det intresse för det förflutna som inte bara var en av modernitetens konsekvenser, utan också ett av dess karaktärsdrag. Beröringarna med den dåtida nationalismen är många, likaså med den samtidigt framväxande regionalismen. Alla fältarbetare var präglade av den kontext de verkade i, där både dagspolitiska och vetenskapliga förhållanden påverkade hur arbetet gjordes.

Herman Nilssons gård i byn Glimminge i Färingtofta socken i Skåne. Foto 1921.
Helsingborgs museer (21-315).

Blick för det förflutna

»Till Hallsta över Svanå, Ulfversta, Vagersta – intet att se. [...] Valby, Helgesta, ingenting att se. [...] Härifrån fara vi Köpingsvägen, där intet fanns att se.« Så stod det i Sven T. Kjellbergs anteckningar från ett fältarbete i Västmanland sommaren 1916.¹ Men såg han verkligen ingenting? Landskapet kan knappast ha varit avfolkat och tomt på odlingar, hägnader och bebyggelse. Kjellberg måste ha gjort massor med iakttagelser, som emellertid föll utanför ramen för vad en dokumentation av allmogesamhället skulle uppmärksamma. Han ville se något specifikt – men vad? Och på vilka grunder?

I det föregående kapitlet behandlades fältarbete-
nas kontext. Stora inventeringar och kartläggningar pågick, initierade av både vetenskap och näringsliv. Inom en lång rad vetenskapliga discipliner som hade inventerandet som metod var blicken det främsta redskapet. Ett tränat ögas förmåga att skilja väsentligt från oväsentligt var ovärderligt. Ögats träning gjordes dock med instruktioner och förförståelser som grund. De faktorer som bidrog till den tränade blicken, som Kjellberg uppenbart hade, kommer att stå i centrum i detta kapitel. Hur gick väljandet till och vilken konsekvens fick blicken för fältarbetets resul-

tat? Vad sågs och vad förbisågs under sökandet efter allmogekulturen? Vad konstituerade det som var värt att dokumentera – ålder, autenticitet, geografisk belägenhet, grad av unicitet? Vilka instruktioner gavs för arbetet, och vilken roll spelade anvisningar och instruktioner under ett fältarbete? Fanns det andra faktorer än de förment vetenskapligt rationella bakom vilka objekt som kom att dokumenteras, och vilka var i så fall dessa?

Mannens blick för män

Det räcker med att öppna en enda av de över 500 kapslarna i Nordiska museets topografiska bildsamling för att kunna konstatera att materialet är hopsamlat av män. Det kan förefalla ologiskt, eftersom det på 1920-talet fanns många kvinnliga amanuenser som sysslade med museisamlingar, arkivarbete och utställningar. Detta var möjligen ett arv från museigrundaren Artur Hazelius, som gärna anställde kvinnor, eftersom de kunde ges lägre löner än män.² Under museets första decennier vid 1800-talets slut fanns inte utbildningar som var specifikt riktade mot tillvaratagande, vård och förvaltning av det som i dag

benämns som kulturarv. Många i personalen var självlärda. Med tiden kom krav på vetenskaplig specialisering, vilket krävde högre utbildning. Och högre utbildning, och i förlängningen en vetenskaplig karriär, var förbehållen män.³ De personer som rekryterades till Nordiska museet och de framväxande regionala museerna under 1900-talets första decennier hade vetenskaplig kompetens – alltså var de män. De dåtida läroverken hade en »exklusivt manlig karaktär«⁴ och denna exklusivitet fortsatte på universiteten. Många av deltagarna i Nordiska museets fältarbeten kom från Tekniska högskolan i Stockholm, en än mer stabil manlig domän.⁵

Historikern Catarina Lundström menar i en studie av kön, klass och kulturarv under 1900-talets inledande decennier att det inom de kulturhistoriska verksamheterna fanns en uppsättning könskodade normer, som ledde till att vård av fornminnen blivit en verksamhet för män, medan kvinnor kunde ägna sig åt hemslöjd, framför allt textil.⁶ Kvinnors verksamhet var ofta riktad mot material som associerades med kvinnlighet, som matlagning, barnens vård och fostran, kläder och hemtextilier. När museiyrkena professionaliserades i början av 1900-talet blev banden till den manligt dominerade vetenskapen än starkare.⁷ Undersökningar av timmerknotar och andra byggnadskonstruktioner framstod som manliga verksamheter. Män och kvinnor befann sig i separata sfärer även när de var verksamma på samma arbetsplats.⁸

Vid 1900-talets början försörjde sig många kvinnor som fotografer. Också bland de så kallade bygdefotograferna, som hade som specialitet att avbilda lokala kulturhistoriska förhållanden, fanns många kvinnor.⁹ I Nordiska museets topografiska arkiv finns fotografier tagna av ett par kvinnliga amanuenser, Gerda Cederblom och Louise Hagberg.¹⁰ De fotograferade äldre bebyggelse på precis samma sätt som manliga kollegor. Det fanns alltså goda förutsättningar för att kvin-

nor skulle ha kunnat medverka som fotografer under utforskandet av allmogesamhället, men så skedde inte. By- och bebyggelsedokumentationerna genomfördes enbart av män.¹¹

Fältarbetarna arbetade tillsammans hela dagarna och levde tätt inpå varandra under flera veckor i sträck under ibland påfrestande förhållanden med enkel logi. Det kan ses som en »förtätad« social situation, som kan uppstå till exempel ombord på forskningsfartyg och på forskningsstationer, där en liten grupp vistas utan påverkan från omvärlden. Fältarbetssituationen var, liksom arkeologiska fältarbeten, fullastad med maskulina konnotationer, som starkt bidrog till att marginalisera kvinnor.¹² En homosocial manlig gemenskap skapades inte bara genom arbets inriktning mot byggnadskonstruktioner och med sina fysiska utmaningar utan i lika hög grad genom till exempel cigarrökande och spritdrickande.¹³

På bilden från Älvdalens gästgiveri syns pilsnerflaskor och glas och stämningen förefaller vara glad och hjärtlig. De avbildade männen håller olika rökverk i händerna. I Sigurd Erixons anteckningsböcker från olika fältarbeten är cigarrer en ofta återkommande utgiftspost. I början av den han förde under resan till och i Blekinge 1924 uppges 25 kronor ha spenderats på inköp av cigarrer.¹⁴ Och att döma av påståenden i brev och av vad som syns på bilder röktes det frekvent under fältarbetena (liksom hemmavid), både pipa och cigarr. Rökning var vid 1900-talets början förbehållet män och bruket av tobak, liksom av alkohol, bidrog till att skapa och upprätthålla en specifikt manlig gemenskap. På bilden av Nils Berglind i Blekinge på sid. 38 har han en pipa i munnen, och sådana bilder där fältarbetare poserar med cigarett, pipa eller cigarr i handen finns det gott om (ibland blir detta synligt först när bilden förstoras upp kraftigt). Sigurd Erixon skrev 1941, tillbakablickande på 1918 års fältarbete i Lappland och Västerbotten, att för lite medförd to-

Samkväm på Älvdalens gästgivargård 1926. Fältarbetets vardag fortsatte på kvällstid. På baksidan av bilden står: »Nattlig supé på rummet vid sen hemkomst efter hårt arbete.« Från vänster: Olof Ekberg, Bertel Hintze, Sigurd Erixon, Ola Bannbers, Mogens Mogensen. Klädseln med kavajer och vita skjortor ger inte associationer till hårt arbete för en nutida betraktare, men Erixon var här klädd likadant som när han under

pågående fältarbete poserade vid sin bil (sid. 103) och sin cykel (sid. 94). Vad pratade man om vid sådana här tillfällen? Kanske om bilar, kameror och glasplåtar? Eller om företeelser som kunde verka helt ovidkommande för fältarbetet men ändå bidrog till att skapa samhörighet och därmed skapa förutsättningar för ett lyckat fältarbete? *Sigurd Erixons personarkiv, Linköpings stiftsbibliotek.*

bak och svårigheter att köpa under vägen hade skapat en brist som blivit »outhärdlig« och påverkat i vilken riktning som expeditionen rörde sig.¹⁵

Kvinnor, både med och utan akademisk utbildning, kom istället att anlitas till excerpering av arkiv och litteratur samt till renskrivning och korrekturläsning. I förordet till den första delen av *Skultuna bruks historia* tackas flera kvinnor för sådana insatser.¹⁶ Av brevväxlingen mellan Sigurd Erixon och hans syster Alfhild Erixon framgår att han ofta anlidade henne för excerpering och renskrivning, och att hon då tycks ha fått betalt ur hans privata kassa.¹⁷ Att nära anhöriga kvinnor bidrog till arbetet på detta sätt, antingen helt ideellt eller avlönade ur den manlige forskarens egen ficka och därmed osynligt för omvärlden, var sannolikt utbrett.

Spelade det då någon roll för de vetenskapliga resultaten att dokumentation av byar och bebyggelse utfördes av enbart män? Etnologen Britta Lundgren menar att »bondesamhället« under många decennier utforskades med ett »dolt manligt perspektiv«. Själva termen *bondesamhälle*, som var (och är!) en beteckning på landsbygdens förindustriella levnadsformer, anspelar på en manlig dominans; bonden var en man. Manligheten och de sysslor och bruk som förknippades med män blev det normala, kvinnlighet och kvinnors verksamhetsfält blev något avvikande.¹⁸

I det källmaterial som jag arbetat med finns det ofta människor med på foton av byggnader. Många gånger är de namnlösa, men ibland finns namn antecknat, antingen på de ark där bilderna klistrats upp eller i beskrivningarna. Skåneexpeditionen 1920 besökte torpet Svenstorp i Västra Torups socken i den mellersta delen av landskapet. Harry Henschen har till höger om ett fotografi från torpet, där en man och en kvinna finns med, skrivit namnet Nils Måns som benämning på mannen som syns på bilden. I beskrivningen som hör till fotografier och ritningar från platsen anges att

torparen hette Nils Månsson. Kvinnan i centrum av bilden finns med på ytterligare fyra fotografier, men hennes namn finns inte noterat. Under bilden står skrivet »stenbår« och »höstabör« – benämningar på redskap för sten- respektive hötransport.¹⁹ Att notera benämningarna på redskapen var självklart men att notera namnet på en person som syns på flera bilder (och som kanske också bidrog med kunskap om platsen) var det inte. Exemplet är hämtat från Skåneexpeditionen 1920, men fenomenet att mannens men inte kvinnans namn har skrivits ned förekommer i allt material som jag har granskat.

Catarina Lundström framhåller det »till synes opplösliga förhållandet mellan män och makt«.²⁰ Att välja bort att ange någons namn är en form av maktutövande, även om det sker oreflekterat och enligt allmän kutym. De manliga, akademiskt skolade utforskarna valde oftare bort kvinnors namn än mäns (det finns också många namnlösa män på bild). De utforskande männen hade dock blicken riktad mot maktsymboler som hanterades av allmogens män. Bylurar, horn, bylådor med byordningar och andra viktiga papper, samlingsplatser och annat som eftersöktes under utforskandet av allmogesamhället var maktsymboler – de användes närmast rituellt vid speciella tillfällen. Genom att vara maktsymboler var de också manlighetssymboler. Det nämns aldrig i beskrivningarna av dessa saker att de var förbehållna män. Det var dock självskrivet att de inte kunde hanteras av en kvinna, vilket benämningen *ålderman* på den person som hade ansvar för föremålen och deras användande indikerar.

MANNEN OCH SPRITEN

En ofta påträffad detalj i källorna kan vara en »ledtråd« till kulturens organisering.²¹ Fältarbetarnas intresse för sprit i det förgångna framstår som en sådan ledtråd till hur den samtida kulturen var organiserad.

Nils Måns.

Hösten

Hösten

Henschen 1920.

Bild från Svenstorp i Västra Torups socken i Skåne 1920. Torparen Nils Månsson ställde sig lite i skymundan när Harry Henschen riggade upp kameran men syns till höger i bild. Namnet Nils Måns står antecknat på kartongen vid sidan av fotografiet. Pilarna ovanför fotografiet är hänvisningar till byggnaderna på bilden, som beskrivs i den text som hör till dokumentationen. *Nordiska museets arkiv, topografiska bildarkivet (NMA.0064823).*

Bild från Sigurd Erixons personarkiv som visar en kvinna som arbetar sittandes med vad som förefaller vara äldre textil i knäet. I bakgrunden syns två män som arbetar med tumstockar, förmodligen sysselsatta med uppmättningsarbete. Sammanhanget och personerna på bilden är okända. *Sigurd Erixons personarkiv, Linköpings stiftsbibliotek.*

Sprit hade varit ett viktigt betalningsmedel på landsbygden under självhushållningens tid, vilket kan förklara den frekventa förekomsten av gårdsbrännerier.²² Rester av sådana var eftersökta av utforskarna. På 1920-talet var alkoholen en omdebatterad företeelse omgärdad av både romantiskt skimmer och moraliska dimensioner, samt regleringar i lag genom det så kallade Brattssystemet. År 1922 genomfördes Sveriges första folkomröstning, om införande av ett totalförbud för rusdrycker. Frågan om alkoholbruk var ständigt på agendan i utforskarnas samtid, och jag vill se det som en förklaring till varför fältarbetarnas blick var så öppen för alla lämningar av tidigare brännvinsbränning.²³

Stor vikt kunde fästas vid också mycket små synliga spår. I Slätteberga i Degeberga socken i Skåne fann 1921 års expedition att brygghuset tidigare varit bränneri. Om detta vittnade ett hål i ytterväggen »där avloppet från bränneriet gick ut«. Denna lilla detalj, ett igenpluggat och knappt skönjbart hål i en vägg, blev väsentlig att fotografera och beskriva. Det igenpluggade hålet var en synlig ledtråd till ett fenomen som utforskarna omfattade med intresse. Det skapade en förbindelse genom tiden, från den egna samtiden till den förflutenhet som dokumenterades.

Spriten fungerade som en förbindande länk också mellan människor i samtiden. Fältarbetarna drack tillsammans, som bilden ovan från Älvdalen visar. Spriten var också något som förenade utforskaren och män de mötte under utforskandet i såväl bildlig som bokstavlig bemärkelse. Ofta ställdes fältarbetarna inför brännvinsglas under pågående arbete. Det var män som drack, och män som bjöd. Ragnar Jirlov skrev från Västerbotten 1922 om hur han blev bjuden på sprit av traktens nyckelpersoner som hjälpte honom:

För övrigt trivs jag bra och särskilt mina resor ute i bygderna äro angenäma. Överallt hyggliga präster, apotekare, läkare, etc. som tar emot en med den största gästfrihet och nubbarnas mångfald. Blev jag här uppe länge, urartade jag nog till alkoholist.²⁴

Det finns flera noteringar i Erixons anteckningsböcker om att han blivit bjuden på brännvin under dokumentationsarbetet. I en av hans populärt hållna skildringar av utforskandet berättas hur ägaren till en gård på Öland bjöd in till ett närmast rituellt gemensamt drickande, som ett välkomnade av främlingen till gården.²⁵ Det omvända förekom säkerligen också. I Ambrosianis vägledningsskrift ges tips om hur utforskaren ska komma presumtiva informanter in på livet. »En del ha därför med sig diverse småsaker som gåvor åt gammelmor eller gammelfar eller åt barnen, brännvin, snus, tuggtobak, karameller, fotografier från tidigare besök«. ²⁶ Alkoholen blev något som förenade utforskarna med varandra och med de personer som de mötte på landsbygden. Brännvinsbruket var liksom rökandet förbehållet män, och blev ytterligare en faktor som gjorde utforskandet av allmogenkulturen till en manlig angelägenhet.

Rätt kompetens

Enbart män rekryterades alltså för att utföra fältarbeten. Vilken bakgrund och vilka egenskaper hade de? Gemensamt var tidigare läroverksstudier och någon form av akademisk skolning. En del av fältarbetarna hade yrkesmässiga ambitioner och ett starkt personligt engagemang och dokumentationsarbetet kom att bli en första väg in i museiyrket eller forskning.²⁷ Andra hade just påbörjat akademiska studier, vars relevans för uppdragen kan verka udda. Till exempel deltog både medicinstuderande och blivande jurister. Den senare kompetensen betraktades som värdefull

21-371

Olof Anderberg. Detalj av väggkonstruktionen i svinhuslängan. Den trekantiga biten motsvarar hål för avlopp för det här förr befintliga bränneriet.

Fotografi av ett hål i väggen på ett uthus på Olof Anderbergs gård i Slätteberga by, Degeberga socken i östra Skåne. Ett litet men väl synligt spår av att det tidigare hade förekommit brännvinsbränning på gården, av stort intresse att fotografera och beskriva för 1921 års expedition. *Helsingborgs museer* (21-371).

av Erixon när det gällde undersökningar av byväsendet.²⁸ Studenter i nordiska språk, ett ämne som Erixon själv hade studerat, ansågs också lämpliga för uppdraget.²⁹ Flera av fältarbetarna var »teknologer«, det vill säga arkitektstuderande. För dem kunde uppmättningsarbetena vara ett praktikarbete som var nödvändigt för att kunna gå vidare i arkitektutbildningen.

Folkminnesarkiven anlidade lekmän för insamlingsarbeten, men när det gällde by- och bebyggelse-dokumentationer menade tjänstemännen på Nordiska museet att allmänheten inte hade förmåga att urskilja de detaljer som var avgörande för den vetenskapliga kunskapen.³⁰ Här krävdes en professionell blick. Mårten Sjöbeck publicerade 1924 en kort artikel med en lång titel: »Kan den för hembygden intresserade skåningen bidra till utforskandet av den skånska allmogens byggnadskultur? Några synpunkter och önskemål vid studiet av de gamla byggnadsformerna.« Artikelns slutsats var inte, som titeln kan få läsaren att tro, att utforskandet av allmogens byggnadskultur var en uppgift lämpad för en bred allmänhet. Studier av byggnadsformer sågs som svårare än insamlingen av folkminnen som seder och traditioner. Här krävdes en överblick över landskapet som tog tid att förvärva, och en vältränad iakttagelseförmåga för de betydelsebärande skillnader som fanns mellan byggnadsskicket på olika platser. »Höga vetenskapliga krav« måste ställas på den som skulle utföra undersökningarna. Även om Sjöbeck här avsåg stora synintryck och hela landskap, menade han egentligen samma sak som Sune Ambrosiani i sin instruktionsskrift där vikten av att iaktta också mycket små skillnader mellan olika föremål framhölls.³¹ Det ansågs helt enkelt svårt för ett oskolat öga att se det som skulle ses, oavsett om det rörde sig om små skillnader i små byggnadsdetaljer eller byggnadstyper som helhet i en provins. Det krävdes en tränad blick. Allmänhetens roll blev istället att vara uppgiftslämnare åt de skolade dokumentatörer-

na, »att helt enkelt lämna anvisningar på ålderdomliga gårdars, byggnaders eller säregna företeelsers läge«. ³² Men för att allmänheten skulle kunna ge de tips som Sjöbeck efterlyste måste de dela hans uppfattning om vad som avsågs med säregen och ålderdomlig.

VÄGLEDNING I PRAKTIKEN

När Sigurd Erixon diskuterade förberedelser inför sommarens fältarbeten med Sven T. Kjellberg våren 1916 började han med att beklaga bristen på bra litteratur om svensk allmogebbyggelse. Han föreslog därför böcker av bland andra Valter Forsblom om byggnadskultur i Österbotten och av Harry Fett om norska allmogebbyggnader. En svensk titel han rekommenderade var »Om övergångsformer mellan blockhus och korsvirke« av Axel Nilsson, publicerad 1903, således en vid tillfället tretton år gammal artikel. Mer tveksam var han till några andra tillgängliga svenska verk:

En usel och djävlig bok som kan ta bort ämnets behag men dock av en viss vikt på grund av fattigdomen på litteratur: Tobias Norlind: »Den svenska allmogens liv« (blott delar naturligtvis). Bra arbete, men numera något torftigt är Edv Hammarstedts »Svenska Folket« i Ljus (skriftserie) (här naturligtvis endast delvis berörande, vad vi skola arbeta på i sommar). ³³

Under 1900-talets första decennier ökade mängden publikationer, inte minst genom Erixons egna översikter över svensk byggnadskultur. ³⁴ Några av de verksamma fältarbetarna, bland andra Märten Sjöbeck, Åke Campbell, Sven T. Kjellberg, Albert Nilsson (Eskeröd), Gösta Berg, Gösta Selling, Manne Hofrén och Gotthard Gustafsson, bearbetade och analyserade det material de hade samlat in och publicerade resultaten i tidnings- och tidskriftsartiklar under 1920-talet. ³⁵

Det fanns även några mer praktiskt inriktade skrifter som kunde fungera som instruktioner för fältarbeten. Carl Wilhelm von Sydow skrev 1912 *Råd och anvisningar för folkminnesinsamling*. Den omarbetades till *Våra folkminnen* 1919, en populärt skriven bok i fickformat avsedd som handledning vid insamling av traditioner och folkminnen som också innehåller ett avsnitt om materiell kultur. Åke Campbells *Våra bondgårdar* från 1921 har samma format och bygger på samma idé. Den är en instruktion i fältarbete, riktad till lekmän, folkhögskoleelever och studenter. Sune Ambrosianis »Riktlinjer för uppteckningar om allmogens materiella kultur« från 1916, en text som publicerades i tidskriften *Svenska landsmål*, har samma karaktär och målgrupp. *Våra bondgårdar* gav råd om vilka objekt som borde uppmärksammas vid byggnadsdokumentation och vilka upplysningar som landsbygdens innevånare kunde bidra med, exempelvis om seder och bruk eller arbetsorganisation. Campbells bok kom att användas flitigt av medarbetare vid de traditionsinsamlade arkiven. ³⁶ I en artikel om eldstäder i Blekinges allmogebbyggnader som Sigfrid Svensson skrev 1923 framhöll han behovet av ytterligare undersökningar och rekommenderade Campbells skrift som vägledning. »Vid studiet av den materiella allmogekulturen anbefalles på det varmaste Å. Campbell, *Våra bondgårdar*«. ³⁷

Sigurd Erixon författade en instruktion för fältarbeten på femton maskinskrivna sidor med titeln »Undersökning av by- och samfundsväsende«. ³⁸ Här går Erixon igenom alla uttryck för det gamla byväsendet som det kunde tänkas finnas spår kvar av. Det var inte de fysiska företeelserna som sådana som egentligen var det väsentliga, även om Erixon utgår från dem, utan byn som social organisation. Dokumentet innehåller inga instruktioner om rent praktiska tillvägagångssätt vid byggnadsdokumentation. Inga anvisningar ges om vilken utrustning och metodik som

ska användas vid byggnadsuppmätningar och vilken kamerateknik som är lämpligast.

Instruktionstexterna av Ambrosiani, Campbell och Erixon inrymmer starka deterministiska inslag. På olika sätt formulerades uppfattningen om att allt det gamla höll på att försvinna. Normativa uppfattningar dominerar texterna, vilket bidrog till att forma fältarbetarnas tankestil och blick. Konkreta instruktioner för praktiken fanns i en 18-sidig skrift, *Handledning vid uppmätning och beskrivning av mindre byggnader*, av arkitekten Karl Berlin, verksam vid Överintendentsämbetet med ansvar för monumentvård. Den gavs ut 1918 av Skånska föreningen för byggnadskultur, som verkade för att nya byggnader i Skåne skulle ges en regional, traditionell karaktär, med inspiration från äldre bebyggelse.

Vid inledningen av ett fältarbete kunde Sigurd Erixon ge anvisningar. »Medarbetarnas introduktion under en del av maj månad skedde genom undertecknad«, heter det i en redogörelse till Nordiska museets nämnd 1920.³⁹ Fältarbetare fick också återkommande kortfattade skriftliga instruktioner med brev och telegram allt eftersom frågor uppstod under arbetets gång. I Gösta Bergs brevsamling på Nordiska museet finns många exempel på det från hans fältarbeten i Dalarna 1925 och 1926. Erixon skrev i juli 1926 till Berg när denne var i Leksand: »Glöm ej att göra uppmätningar av båthus och att höra dig för om något båthus är till salu. Obs minst 17 m långt.«⁴⁰

1919 års riksdagsmotion och efterföljande officiella skrivelser och utredningar gav genklang i tidningar och i allmän debatt och bidrog till att skapa engagemang för dokumentationerna av allmogekulturen. Utforskarna försökte få utrymme i pressen, antingen genom att journalister uppmärksammades på aktuella frågor eller genom att de skrev själva. Sigfrid Svensson, vars ambition var att bli journalist när han började sina studier i Lund, skrev artiklar i olika skånska

dagstidningar under 1920-talet.⁴¹ Sven T. Kjellberg publicerade också flera tidningsartiklar om det försvinnande allmogesamhället. Ernst Klein, som själv var anställd vid Nordiska museet och Skansen, medverkade regelbundet i *Svenska Dagbladet*, där han ofta återkom till undersökningarna av allmogens kultur. Att verksamheten beskrevs i dagspress, där det framhölls vilka företeelser det var som var ålderdomliga och säregna, hjälpte naturligtvis till att nå ut med argument kring nödvändigheten av den och att ge den relevans.

Var fanns allmogekulturen?

Sigurd Erixon hade rekryterats av Nils Edvard Hammarstedt, som från 1912 var chef för Nordiska museets allmogeavdelning. Detta år påbörjade Erixon sina undersökningar av Kila by i Östergötland. Han fortsatte året efter, och 1914 vidgade han kretsarna och ägnade tre månader i fält åt undersökningar av byar i flera olika landskap, då i sällskap med arkitekten Bruno Kjellström.⁴² Verksamheten växte och från 1917 sändes ett par expeditioner ut till olika landsändar varje år. Hela Nordiska museets reseanslag togs i anspråk, och extra medel inflöt från både statligt och enskilt håll.⁴³ På 1910-talet deltog Erixon själv i långa fältarbeten men i takt med att verksamheten utökades fick han ägna allt mer tid åt att administrera andras insatser. Erixon besökte dock alla expeditioner som han satt igång på olika håll i landet och deltog i arbetet några dagar eller någon vecka.

Nordiska museet, som hade startat 1873 som Artur Hazelius enskilda projekt, fick 1919 en tydlig knytning till staten när ansvarsområdena för Statens historiska museum, Livrustkammaren och Nordiska museet fastställdes.⁴⁴ Museets institutionella status befästes, vilket sannolikt var gynnsamt för bebyggelseundersökningarna, som var som mest intensiva kring 1920.

»Åldermannen kallar till bystämma« och det gör han genom att blåsa i en lur. Bilden från Bromma socken i Skåne kommer från ett fältarbete 1921, då Harry Henschen reste ensam i landskapet på uppdrag av Nordiska museet, med specialuppdraget att dokumentera byväsendet. Ett stort antal fotografier med denna kategori motiv, man med lur, finns som resultat av Henschens undersökning. *Nordiska museets arkiv, topografiska bildarkivet (NMA.0064821).*

Det året var 12 expeditioner i fält med sammanlagt 35 medarbetare.⁴⁵ Erixon hade då lyckats mycket väl i sina strävanden att finna kompanjoner och flera av fältarbetena gjordes i samverkan med andra intressenter. Museet bekostade undersökningar i Härjedalen och Hälsingland samt smärre insatser i Uppland och på Öland. I Skåne, Gästrikland och Västerbotten arbetade expeditioner som var resultat av lokalt eller regionalt samarbete. Vidare pågick undersökningar i Västergötland, norra Halland samt Bohusläns fiskelägen, bekostade av den kommande jubileumsutställningen i Göteborg.⁴⁶ I Gästrikland och Uppland pågick fältarbeten som var finansierade av Stora Kopparbergs AB. Detta företag bekostade i likhet med Svenska metallverken i Västmanland stora undersökningar av både bruksherrgårdar, bruksmiljöer, torp och gårdar ägda av respektive företag.⁴⁷

Dessa externt hel- eller delfinansierade undersökningar var ett resultat av Erixons förhandlingskapacitet och övertalningsförmåga. Sigfrid Svensson beskrev Erixons navigerande bland finansiärer: »Utställningar och jubileer utnyttjades, godsägare och industrichefer pungslogs».⁴⁸ Men även om Erixon genom framgångsrik social praktik lyckades, med Sigfrid Svenssons formulering, »pungslå» ett antal mecenater var deras vilja bidra till finansieringen också ett uttryck för den vikt som räddandet av allmogekulturen gavs i breda kretsar. Erixon beskrev resultaten som lyckade, och av hans redogörelser kan man få uppfattningen att undersökandet av landets allmogebebyggelse nu började bli färdigt: »Det är numera endast 3 landskap, som ytterligare kräva mera omfattande arbeten».⁴⁹ I en intervju i *Upsala Nya Tidning* 1925 menade Erixon att större delen av landet nu efter tretton års arbete var genomforskat, men att mycket krävande arbete ännu återstod.⁵⁰

Behovet av fler fältarbeten ledde till att Nordiska museet tilldelades ekonomiskt stöd från staten i form

av lotterimedel 1926, vilket möjliggjorde utökning av verksamheten. Sigfrid Svensson menade i en tillbakablickande artikel 1970 att 1926 blev ett »märkesår» i samlingsarbetet. »De samlingar i form av uppteckningar och avbildningar som nu kunde åstadkommas ställde i omfång allt vad som tidigare insamlats helt i skymundan».⁵¹ Nordiska museet var den stora aktören, men flera mindre museer och hembygdsförbund genomförde egna undersökningar, bland dem Varbergs museum, Helsingborgs museum och Dalarnas hembygdsförbund.⁵² Föregångaren till Folklivsarkivet vid Lunds universitet fick också lotterimedel i mitten av 1920-talet och bebyggelsedokumentationer i Skåne och näraliggande landskap kunde då genomföras.⁵³

Ett delvis annorlunda arbetssätt började tillämpas 1922 och 1923. Tidigare hade en expedition bestått av tre till fyra personer, nu minskades antalet: »de större expeditionerna ha sålunda utbytts mot undersökningsresor med en eller högst två deltagare med mera specialiserade uppgifter».⁵⁴ Anledningen till omsvängningen var att Nordiska museet ansåg att en »preliminär genomgång» av landet i stort sett var avslutad, vilket hade signalerats av Erixon i *Fataburen* 1920. Under arbetets första skede hade ett urskiljande av de viktigaste bebyggelse typerna gjorts. Nu skulle den geografiska utbredningen för dessa typer fastställas och därför ändrades arbetsmetoderna.⁵⁵ Bo G. Nilsson ser ett skifte i kunskapsmål för undersökningarna⁵⁶, från en kartläggning av vilka typer som fanns till ett studium av dessa typers rumsliga utbredning. Det ser ut som om de vetenskapliga frågorna förnyades utifrån uppnådda resultat, men det var främst arbetets organisering som förändrades. Det övergripande syftet var detsamma, liksom tekniken och sättet att dokumentera.

Det ålderdomligas företrädesrätt

I kapitlets inledning mötte vi Sven T. Kjellberg under ett fältarbete i Västmanland. Hans kollega Ruben Lundgren befann sig 1918 i Västra Vingåker i Södermanland, en socken som antikvariska resenärer besökt ända sedan 1600-talet.⁵⁷ Fornforskaren Johan Haqvin Wallman hade i början av 1800-talet kallat Västra Vingåker och grannsocknen Österåker för »de märkvärdigaste orter i Södermanland«. ⁵⁸ När Nordiska museets grundare Artur Hazelius påbörjade sina insamlingsresor 1872 var Västra Vingåker en av de första orter han besökte, och en interiör av en bondstuga därifrån kom att bli en av tre »folklivsbilder« i naturlig storlek som lockade besökare till museets föregångare Skandinavisk-etnografiska samlingen på Drottninggatan i centrala Stockholm.⁵⁹ Men Lundgren förefaller inte ha varit påverkad av tidigare antikvariska ställningstaganden i Vingåker när han fältarbetade där. Trakten, som för tidigare undersökare framstått som en antikvarisk skattkammare, fick honom att misströsta eftersom han inte fann det objekt som kunde representera det förflutna som var önskvärt för hans syften, den oskiftade byn.⁶⁰

Här är förbannat uselt! Byarna skiftade och sprängda på 1830-talet i de flesta fall och alltså omöjliga att rekonstruera. Vi har fått några loftbodas och några små byar under Högsjö egendom. I morgon reser vi väl till Österåker. Jag hyser emellertid inga förhoppningar vidare.⁶¹

Lundgren fann inte det urval av förflutenhet han hade eftersökt och uttryckte missnöje med vad han såg. I de anteckningar som inledde kapitlet redovisade Kjellberg hur han valde och valde bort utan att argumentera för sitt valjande. I urvalet vid dokumentationerna av allmogekulturen gjordes tydliga selektioner, som styrdes av gemensamma normer om vad det var som skulle utforskas och dokumenteras. Samhörigheten

inom gruppen fältarbetare avgränsade blickens riktning och räckvidd.⁶² Seende både möjliggjordes och styrdes.

Ögat och blicken är etnologens främsta redskap⁶³ och var så också för fältarbetare som Kjellberg och Lundgren. Med hjälp av synen gjordes en första selektion – var det värt att stanna vid ett objekt för att undersöka och dokumentera det? För vetenskapen har alltid synen varit det primära sinnet,⁶⁴ och synen har fått avgöra ett forskningsarbets möjliga vägar. Det är vad forskaren faktiskt ser som kan omvandlas till en auktoritativ kunskap.⁶⁵ Ett första iakttagande, som Kjellberg gjorde under sina cykelfärder, avgjorde eventuella fortsatta insatser. När han skulle göra militärtjänst på försommaren 1915, vilket fördröjde deltagandet i ett fältarbete, skrev Erixon lite oroligt: »Bara de nu icke förstöra dina ögon, ty jag har användning för alla dina sinnen och dig själv hel och hållen.«⁶⁶ Vissa företeelser gick att cykla förbi, andra inte. Vad som kom ut ur betraktandet – fanns det något att se? – ledde till övervägandet om huruvida någon fördjupad undersökning skulle göras. Utan att ha någon särskild kunskap om platsen och dess egenheter lät fältarbetarna synintrycket avgöra en eventuell arbetsinsats. De besatt ett turistiskt, särskiljande seende i Urrys mening.⁶⁷

Blicken registrerade bland annat ett objekts ålder – ju högre, desto bättre. Det ålderdomliga hade företrädesrätt vid dokumentationerna. År 1916 stod att läsa i *Svenska Dagbladet*: »Byarna äro, säger amanuens Sigurd Erixon vid Nordiska museet, vår äldsta bevarade samhällsform. Att utforska deras väsen är sålunda att tränga så långt ned i tiderna som åtminstone till ett stycke in på stenåldern.«⁶⁸ Några år senare skrev Erixon: »Ett lands eller folks säregenheter företrädas tydligast av dess bönder. [...] bönderna [har] bibehållit många utomordentligt ålderdomliga drag, som äro ägnade att belysa länge sedan svunna kulturepoker,

Ett av Ruben Lundgrens fotografier från Vingåker 1918, den trakt som han tyckte var »förbannat usel« vad avsåg tillgången på äldre bebyggelse. Bilden visar manbyggnaden på Bresätters gård med flera av dess invånare utanför. Den uppges vara tagen från sydväst, med »vallgatan« utanför. Vallgatan, eller fågatan, var den stängslade väg där kreaturen leddes mellan betesmarkerna och ladugården. Stängslingen var en gemensam angelägenhet för invånarna i en by och kunde vara kvarlevor från tiden före skiftena, den tid som

Lundgren var ute efter. Vid fotograferingen har han bemödat sig om att stängslet ska framträda, vilket gör att intresset för det ålderdomliga byväsendet är avläsbart direkt i bilden. Dokumentationen av Bresätter, som låg under egendomen Högsjö, omfattar planritningar av denna byggnads båda våningsplan, en situationsplan över hela gården med vallgatan utmärkt samt detta enda fotografi. *Nordiska museets arkiv, topografiska bildarkivet (NMA.0064404).*

varom vi för övrigt ofta endast äga en rent yttre kännedom.«⁶⁹ Uppfattningen att det i byar och bebyggelse gick att se en kontinuitet ända från förhistorisk tid var djupt rotad och bebyggelsestudier i fält förväntades ge resultat som stärkte ett rådande evolutionistiskt synsätt.⁷⁰ Samma idé präglade traditionsinsamlingen som bedrevs samtidigt. Fann folkminnesinsamlarna bara rätt sagespersoner skulle det vara möjligt att få kunskap till och med om förkristna förhållanden.⁷¹ Genom de urval som gjordes skulle det gå att finna företeelser som erbjöd en obruten kontinuitet från forntiden.

Insamlandet av allmogekulturen byggde på en de-
volutionistisk kultursyn – det äkta och autentiska kulturuttrycket kunde återfinnas i det förflutna, inte i nutiden.⁷² Den etnologiska relevansen skapades genom att de studerade objekten kunde tillskrivas hög ålder.⁷³ Det var nu inte Sigurd Erixon och hans samtida, inte heller den föregående generationen utforskare, som skapat normen om det ålderdomligas företrädesrätt. Synsättet var etablerat sedan åtminstone 1700-talets första hälft och återfinns i de Ortsbeskrivningar som upprättades av svenska studenter och ämbetsmän.

När 1920 års Skåneexpedition kom till Görslöv i Jonstorps socken i nordvästra delen av landskapet hette det om gården nr 6: »Norra längan torde icke vara så särdeles *gammal*«. Några mil längre österut, i Gånarp nr 9, som beskrevs som en firsidigt kringbyggd gård, hette det: »Endast tre av längorna *gammal*«. ⁷⁴ 1921 års fältarbetare som var utsända av Helsingborgs museum – två arkitektstudenter och en läkarstuderande – fördjupade sig inte i några spekulationer om byggnaders ålder. Återkommande i deras dokumentationer är gissningar om att de besökta byggnaderna är »mycket gamla«, »minst 100 år« och så vidare. Dörrar och fönster beskrivs ofta som »gamla« eller »nyare« men utan något mer preciserat försök

till datering, trots att sådant som dörrblad, dörr- och fönsterfoder och fönsterformer är klassiska konsthistoriska dateringsinstrument, som också dokumenterades noga under utforskandet. Kanske saknade just dessa fältarbetare kunskap inom området. De var relativt oerfarna, hade bara hunnit med en fältsåsong tidigare och det i andra landsändar, där andra byggnadstekniker var förhärskande. De saknade den erfarna blick som kunde bestämma ålder mer exakt. En annan tolkning av de svävande dateringarna är att det faktiskt inte var så viktigt med exakt datering. Allmogens tid var, som betonades i kapitel 1, inte avgränsad av årtal, utan till en hel epok som var avskuren från samtiden. Precisering behövdes inte utan det kunde räcka att hävda att något var »gammalt«.⁷⁵

Det som var »gammalt« och därmed intressant var företeelser från tiden före skiftesreformerna. De stora förändringarna av både bebyggelse och odlingens organisation, och därmed byorganisationen, som skedde då hade raserat det som utforskarna eftersökte. Skälet till Ruben Lundgrens missnöje i Vingåker var att byarna var skiftade för så länge sedan att det inte längre gick att få reda på ett äldre tillstånd.

Ju enklare ett bostadshus var, desto äldre kunde det förmodas vara. »Man tror som bekant, att en av de äldsta bostadsformerna varit i jorden ingrävda kulor«, skrev Sune Ambrosiani.⁷⁶ Han anslöt sig till ett evolutionistiskt tänkesätt, och menade att människan utvecklade sin bostad från något enkelt, som en jordkula, till mer och mer raffinerade former. När något riktigt ålderdomligt och oförändrat påträffades uttrycktes glädje och tillfredsställelse. Under ett av sina tidiga fältarbeten, 1915, skrev Sigurd Erixon från Dalarna till Herman Geijer om hur han där hade kunnat skåda långt bakåt i historien:

Till vänster gården nr 6 i Görslöv i Jonstorps socken i nordvästra Skåne, dokumenterad av 1920 års expedition, med Harry Henschen bakom kameran. I denna undersökning bedömdes gården inte vara så gammal. Det egentliga motivet här var inte husen på bilden utan bygatan, den samfällda marken mellan gårdarna. *Helsingborgs museer.*

Denna resa är verkligen av betydelse för mig. Vad jag sett förut av allmogekultur i Götaland var ofta så armt och torftigt. Men detta är som en vandring bakåt genom seklerna. Byarna i Mora och på Sollerön, det är medeltiden i allmänhet, så hemfäbodarna, det är medeltidens början. Så kom jag till långfäbodarna och när man gick bland de grå, övergivna husen där kände man om man ej visste det att man överskridit 'historiens' tröskel och kommit in i förhistoriska skeden. Och samtidigt är det rikt, vackert, stimulerande. Detta folk är underbart. Liksom det på sina vägar ständigt kör i samma spår, bygges och lever alltjämt i de gamla fårorerna.⁷⁷

Här redogör Erixon för en kumulativ kunskapsprocess där han succesivt lärt sig mera. Men han skildrar också en skönhetsupplevelse. Han hade upplevt något som var rikt, vackert och stimulerande, till skillnad från det arma och torftiga som han tidigare sett längre söderut. I det riktigt gamla som fanns i Dalarna fanns en tilltalande estetik. Befolkningen i Mora och på Sollerön, »detta folk« som Erixon skriver, representerade något enhetligt och oföränderligt.⁷⁸ Till skillnad från den moderna samtiden som ständigt sökte nya spår körde man här ständigt i samma, vilket tilltalade Erixons skönhetssinne.

Trots långa perioder i fält och ständigt långa och slitsamma resor bestod Erixons entusiasm och arbetsglädje. Kanske kunde han ha blivit nedbruten och bedrövad av att se allt som försvann, men hans iver förblev obruten. Tolv år efter besöket på Sollerön var han i Hälsingland och rapporterade då till Gustaf Upmark på Nordiska museet: »Här är en ypperlig och storvulen bondekultur. Kors, vad här skulle kunna göras!« skrev han från Hudiksvall 1927.⁷⁹ Erixon verkar obrutet glad och upprymd över allt han såg och upptäckte, och arbetslusten väcktes gång på gång. Ännu 1927 såg han mycket som skulle kunna göras.

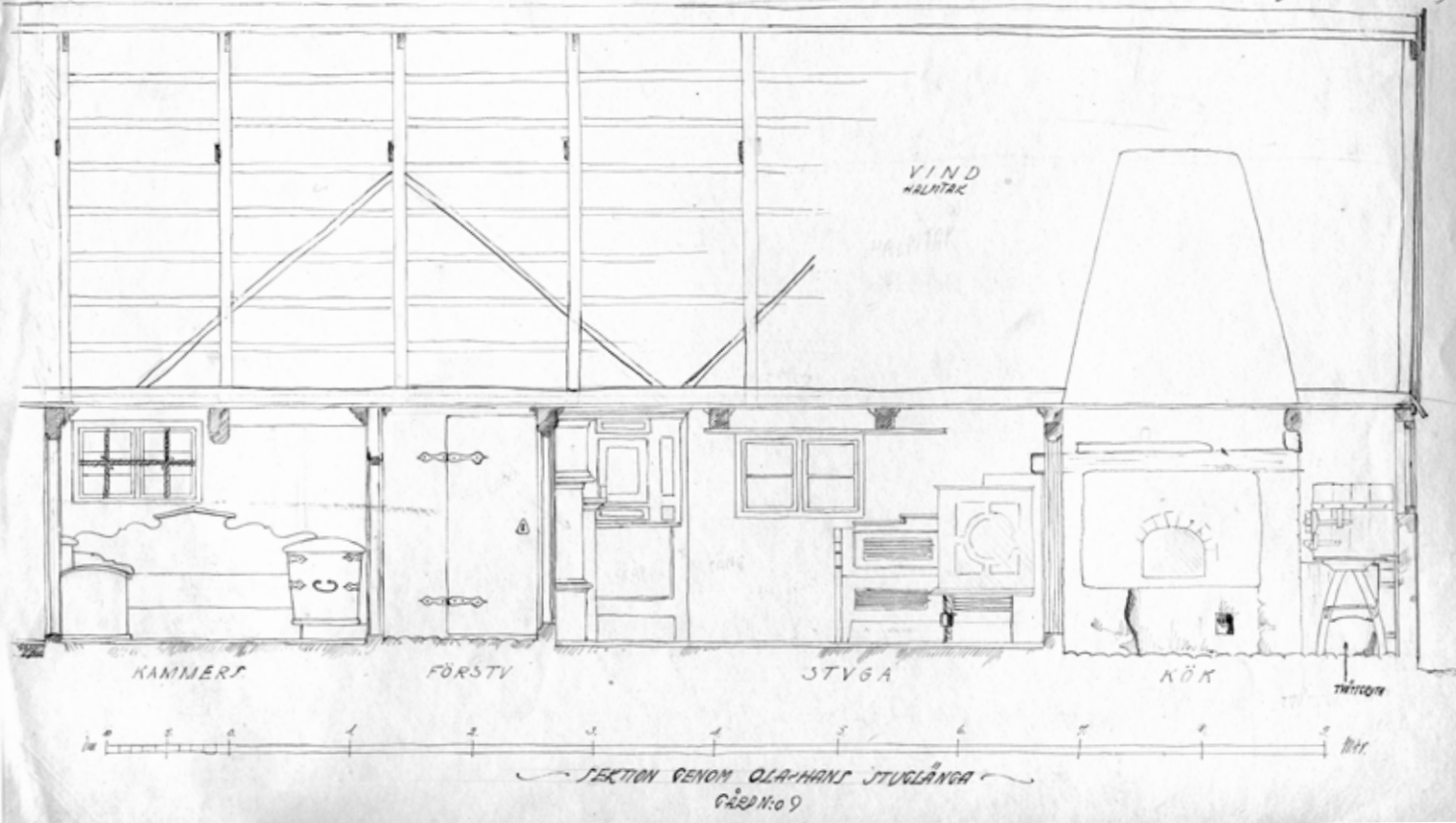
Om en gård eller byggnad bedömdes vara alltför förändrad utelämnades de omgjorda delarna vid dokumentationen. Samtidigt innebar förändringar att gården var i aktivt bruk. De oförändrade objekten kunde ibland vara svårt förfallna. 1921 års expedition skrev om en gård i Kungsbyggets by i Våxtorp i södra Halland: »Gården har ett ganska ålderdomligt utseende, men är ändock väl bibehållen.«⁸⁰ Det fanns en motsättning mellan å ena sidan ålderdomlighet, å andra sidan gott skick. 1920 års Skåneexpedition skrev om en gård i Fjärestad, »Ola Hans«, strax utanför Helsingborg, som ägdes av tre åldriga syskon:

De ha med stor pietet vårdat eller kanske snarare värdat den, ty på samma gång allt kvarstår orubbat på samma plats som vid faderns död för 46 år sen, ha de underlåtit att underkasta den nödortftiga reparationer, vilket bland annat haft till följd, att ena uthuslängan kullbläste våren 1920.⁸¹

En omfattande dokumentation gjordes av denna gård, med bland annat en mycket detaljrik längdsektion genom boningslängan. Här visste man säkert att möblemanget hade stått »orubbat« i många decennier, vilket kunde vara en källa till kunskap om förhållanden i det förflutna. Därför är det inte bara byggnadskonstruktionen som finns på ritningen utan också en stor mängd inventarier.

Det var de äldsta och mest autentiska gårdarna som uppsöktes, men ibland fick fältarbetarna nöja sig med mindre lämpade objekt. Från Turagården i Hjärnarps socken i nordvästra Skåne hette det 1921: »Gården ej vidare god, men den enda gamla på trakten.« Det som gjorde denna gård mindre »god« var sannolikt att boningslängan var alltför förändrad. Fönstren hade förstörats, dörrarna bytts ut och ytterväggarna av skiftesverk hade klätts med stående panel kring 1900.⁸²

SKÅNE
LUGGVEDE HD • FJÄRESTAD SJ 68 BY

Längdsektion genom »Ola Hans« stuga i Fjärestad, med alla de inventarier som hade stått orörda i mer än fyra decennier. De olika rummens namn är angivna. Från vänster: »kammers«, »förstu«, »stuga« och »kök« med en tvättgryta inritad. Ritningen omfattar mycket mer än byggnadens konstruktion och material. *Helsingborgs museer.*

På liknande sätt resonerade expeditionen i trakten av Örkeljunga. Gården nr 2 i Sonnarps by var egentligen inte så märklig, men det var ont om gamla gårdar just här så därför dokumenterades den.

Gården är ej särdeles anmärkningsvärd, men då det är den mest typiska av de nu fåtaliga gamla gårdarna på orten, har den likväl blivit medtagen i undersökningen. Stuglängan är endast omkring 30 år gammal och saknar därför intresse.⁸³

Här ger fältarbetarna en motivering till varför något har utelämnats vid dokumentationen – stuglängan saknade intresse eftersom den var för ny. Dokumentationerna gjordes visserligen med framtidens nytta av dem som ledstjärna, men tanken på att det som 1921 bedömdes som nytt och därför ointressant skulle komma att bli gammalt i en framtid och därmed intressant fanns inte.

Det som eftersöktes under fältarbetena var både ålder och autenticitet i form av ursprungsskick. Fick man inte det ena, fanns kanske det andra. Inslagen av pragmatism i fältarbetspraktiken var många och behövde inte stå i motsats till den övergripande visionen för verksamheten. Gården Harbäckshult nr 1 i Örkeljunga socken i norra Skåne som också besöktes 1921 var egentligen inte tillräckligt gammal för att dokumenteras, men den var oförändrad och hade ett utseende som pekade bakåt mot en äldre tradition.

Gården är synnerligen god. Den är visserligen av det å en dörr befintliga årtalet 1831 och enligt uppgift av en i gården boende gammal gumma, vars fader byggt gården, endast 90 år gammal, men den är i stället mycket litet förändrad under dessa 90 år. Gården har därför ett mycket ålderdomligt utseende, kanske mest beroende på att tre av längorna ej äro panelade och därför att de äro omålade.

Fältarbetarna var på jakt efter autenticitet. Det som landsbygdsbefolkningen såg som en standardhöjning – panel på väggarna – var något som drog ner värdet för vetenskapen. Längre fram i beskrivningen heter det att husen »äro ganska skamfilade«. De var alltså inte underhållna, kanske på väg att förfalla, men här fanns positiva värden att hämta för utforskarna. Expeditionen har inte noterat »gummans« namn eller ålder, inte heller anges något om hennes fader som var gårdens byggherre.⁸⁴ Deras uppgifter var viktiga men vilka de var hade mindre betydelse. Det berättade var viktigare än berättaren.⁸⁵

Förändring av byggnader görs när nya behov uppstår. Studium av förändringar skulle därför kunna innebära studium av människors föränderliga livsvillkor. Men varken Erixon eller någon av de andra byggnadsundersökarna fäste vikt vid brukandet av byggnader eller hur de varit scen för människors relationer, trots att detta var förhållanden som kunde ha påverkat den utformning byggnaden hade vid dokumentationstillfället. Blicken var helt riktad mot att finna det ursprungliga. De tidiga etnologerna betraktade ett kulturelement, exempelvis en byggnad, som fristående från dess brukare.⁸⁶ Intresset var ägnat byggnaderna, inte boendet.⁸⁷

När planritningar upprättades gjordes selektioner, som vid exemplet i Sonnarps by ovan, så att nya byggnader – eller gamla som ansågs vara alltför förändrade för att vara »intressanta« – utelämnades eller bara markerades med ytterkonturer. Utelämnandet av alltför nya eller alltför förvanskade byggnader bidrog till en föreställning om vad som var gammalt. Kategorin »gammalt« konstituerades inte bara av ålder utan också av autenticitet. Blicken fastnade på objekt som kategoriserats som »gamla« och som balanserade mellan autenticitet och förfall.

Boningshuset på Turagården i Hjärnarp i nordvästra Skåne, som enligt de utsända fältarbetarna var den enda gamla i trakten 1921. *Helsingborgs museer* (21-94).

Troféer

Vad som har kommit att ingå i minnet av allmogekulturen är beroende av vad som noterades av de individer som utförde uppdragen. Olika fältarbetare hade, trots den gemensamma förståelsen, uppenbart olika kunskapsnivåer och olika preferenser för vad som skulle dokumenteras. Mårten Sjöbeck undersökte och dokumenterade olika hägnadstyper och publicerade ett par artiklar i ämnet.⁸⁸ Hans insatser exemplifierar hur en enskild medarbetares förkunskaper och engagemang – och därmed blick – påverkade vad som dokumenterades, vilket i sin tur påverkade vilken kunskap som producerades. Den objektiva kunskap om det försvinnande allmogesamhället som var verksamhetens övergripande mål blev trots allt relativ, eftersom den skapades av individer med högst subjektiva preferenser, talanger och förkunskaper – men de delade alla samma förståelse om det ålderdomliga och autentiskas företrädesrätt.

Det går att utläsa glädje och belåtenhet hos fältarbetarna om något extraordinärt påträffades. Sjöbeck ägnade 1924 särskilt intresse åt utkragande gavelrösten och skrev i ett brev sommaren 1924 om denna säregna byggnadsdetalj som han iakttagit på några ställen: »Ännu ett utkragande gavelröste – det praktfullaste jag hittills sett – har jag lyckats få med. Det utkragar icke mindre än 35 cm och hela gaveln lämnar ett mycket egendomligt intryck.»⁸⁹ Sjöbeck, sedan skolåren botanist och utrustad med botanikerns blick för särskiljande detaljer, beskriver sitt fynd på samma sätt som om det var fråga om en botanisk raritet.

Vid undersökningarna i södra Sverige sökte fältarbetarnas blickar efter de hus som Sigurd Erixon kallade »sydgötiska«. Benämningen på hustypen som annars vanligtvis kallades ryggåsstuga eller högloftstuga hade lanserats i *Fataburen* 1917.⁹⁰ Husen bestod av två eller tre delar – en låg bostadsdel utan innertak

som var den egentliga ryggåsstugan, kompletterad med högre förrådsbyggnader, »häbbare«, på antingen bara den ena eller båda gavlarna.

När Artur Hazelius 1873 öppnade Skandinavisk-etnografiska samlingen i Stockholm fanns interiören av en halländsk ryggåsstuga bland det som visades.⁹¹ Nils Månsson Mandelgren avbildade en ryggåsstuga från sin hembygd i Väsby i nordvästra Skåne, en annan från Västra Karup på 1840-talet.⁹² Den halländske riksdagsmannen och hembygdsvännen Alfred Bexell köpte en hel ryggåsstuga med inventarier 1876 i syfte att spara den till eftervärlden och på Skansen uppfördes Kyrkhultsstugan från Blekinge 1891. Friluftsmuseet Kulturen i Lund köpte och återuppbyggde sin Blekingestuga 1892.⁹³ År 1884 utgav Nordiska museet sin första publikation, *Meddelanden från Samfundet för Nordiska museets främjande*. Här fanns bland annat en uppsats om hustypen med titeln »Ryggåsstugor i Bleking« [sic!] av Carl Magnus Fürst.⁹⁴ Det sydgötiska huset eller ryggåsstugan var alltså sedan decennier tillbaka etablerad som en märkvärdig byggnadstyp. Bland andra Åke Campbell hävdade att byggnadstypen gick att följa bakåt genom många sekler och att den hade funnits sedan medeltiden, vilket kunde beläggas i den yngre västgotalagen från 1300-talet.⁹⁵ Här fanns alltså en ålderdomlighet som slog allt annat med råge.

Byggnader som flyttats till friluftsmuseer betraktades som forskningsmaterial. På museiområdet i centrala Halmstad fanns en ryggåsstuga från Getinge som Åke Campbell beskrev som »museets förnämsta byggnadshistoriska forskningsmaterial».⁹⁶ Men även de flyttade byggnadernas ursprungliga platser var värda att studera. Sigfrid Svensson besökte 1925 den plats i Kyrkhults socken i västra Blekinge där Skansens ryggåsstuga hade stått. Där träffade han två personer, Tomas Svensson och hans syster (vars namn inte angavs), som var barn till den som hade sålt stu-

I byn Gnetaröd vid Domstens fiskeläge norr om Helsingborg fotograferade Märten Sjöbeck denna märkliga gavel på en loglänga som var under rivning. Gavelröset var svagt utkragande och bestod av hopflätade pilkvistar – det Sjöbeck kallade »risgafvel«. *Helsingborgs museer* (25-268).

Sydgötiskt hus, gård nr 5 i Hallavara i Hovs socken på Bjärehalvön i Skåne, fotograferat av Harry Henschen under 1920 års Skåneexpedition. Gården ägdes av lantbrukaren Karl Larson, sannolikt den person som syns i dörröppningen. Enligt beskrivningen i Nordiska museets arkiv fanns all gammal inredning kvar vid besöket. Inne i stugan fanns en bjälke med årtalet 1812 inristat. *Helsingborgs museer.*

gan till Skansen, och skrev ner deras berättelse om hur stugan hade varit möblerad. Han fotograferade också den plats där den hade stått innan flyttningen till Stockholm. Även i sin frånvaro hade byggnaden något att förmedla till Svensson. Den tomma platsen blev ett belägg för förlust, och betraktandet av förlusten ingick i hans kunskapsprocess.

Vid ett Skånebesök 1920 hade Sigurd Erixon besökt flera sådana hus i Västra Karup i nordvästra delen av landskapet. Erixon hade blivit förbluffad när han steg in i en ryggåsstuga. »Man kunde knappt tro sina ögon, när man mitt i denna i så många avseenden välodlade och avancerade bygd trädde in i en gammal ryggåsstuga«. ⁹⁷ Han blev inte tydligare än så i skildringen av sin upplevelse, men husen tycks ha framstått som fascinerande anakronismer, som ledtrådar bakåt i tiden.

Den funktionen hade ju alla de utforskade objekten, men vissa kategorier är tydligare än andra. När Mårten Sjöbeck 1923 fick ett stipendium från Hyltén-Cavalliusstiftelsen för genomförande av byggnadsdokumentationer av äldre bebyggelse i norra Skåne omfattade uppdraget också »en mera utförlig studie av bastugor och malttorkor i Luggude härad«. ⁹⁸ Det var byggnader som hade brukats samfällt inom byarna och därmed representerade de både en märklig byggnadsteknik och ett ålderdomligt byväsende. Bastun användes för att torka lin, i malttorkan torkades malten. I Sune Ambrosianis skrift med riktlinjer för dokumentationsarbetet framhålls hur bastun utgör en rest av den enligt honom allra äldsta typen av bostadshus – en enrummig byggnad med en eldstad inne i rummet, det som Erixon kallade eldhus. ⁹⁹ Enligt denna uppfattning blev varje dokumenterad bastu en dokumentation av det första stadiet i en tänkt utveckling av människans bostad.

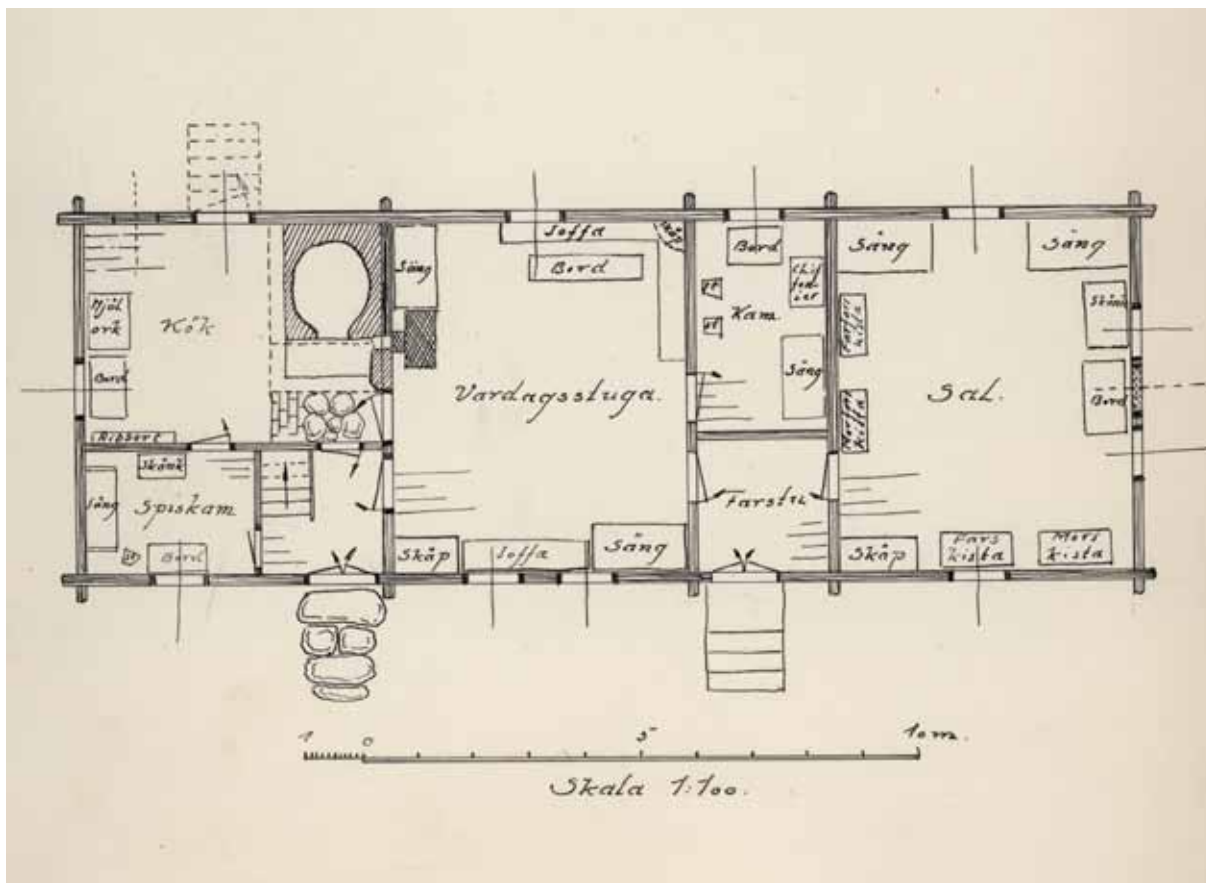
INVENTARIER

I den populärt hållna publikationen *Strövtåg i svenska bygd* utgiven 1941 beskrev Erixon hur han vid resor i Skåne 1920 och 1925 påträffat »det äldre möbelsystemet med dess märkliga kvardröjande element av gotik och renässans«. I Skåne fanns enligt Erixon spår av en möbelkultur med månghundraåriga rötter. Här fanns en del verkligt sällsynta objekt: »någon gång även väggfasta, inbyggda sängar eller [...] en snidad ståndssäng av medeltidstyp, en raritet, som Skåne ensamt i vår tid jämte Västerdalarna bevarat i vårt land«. ¹⁰⁰ Erixon understryker både »möbelssystemet« och de enskilda objekt som ingick i det, liksom han i sina bebyggelsestudier undersökte både enskilda byggnader och byarna som system.

Ordet »möbelsystem« indikerar en uppfattning om att det i »äldre« tid funnits ett specifikt sätt att möblera, som han nu ville upptäcka. De »kvardröjande« elementen blev då ovärderliga ledtrådar till detta »system« som Erixon uppenbarligen var säker på hade funnits. Detta sätt att tänka kan jämföras med hur Latour beskriver problematiken kring synen på vetenskapliga fakta. Är det så att alla fakta faktiskt finns närvarande »där ute« och förr eller senare kommer att upptäckas, bara forskarna är tillräckligt uppmärksamma? Eller uppstår fakta genom forskares kreativitet? ¹⁰¹ Enligt Latour har det funnits en »upptäckternas diskurs« i beskrivandet av vetenskapliga processer som har gjort det svårt att tala om vetenskap i andra termer än just upptäckter. ¹⁰² För Erixons generation var den dolda lagbundenheten ett förflutet system, något som verkligen hade existerat, som det nu gällde att upptäcka så att alla skulle kunna se det. ¹⁰³

DET SOM INTE SÅGS

Under utforskandet var det möbler och hus i sig som ägnades uppmärksamhet. Något intresse för männ-

Plan över »Axels«, gård nr 3 i Siretorps by i Mjällby socken, upprättad av Nils Berglund 1924. På planen är en utvändig trappa skissad men vid besöket fanns den inte längre kvar. Från denna gård finns ett antal fotografier signerade Sigurd Erixon, däremot ingen detaljerad beskrivning. Därför är det okänt huruvida möbleringen på ritningen var befintlig eller om den är en rekonstruktion. Den arkivmapp som den här ritningen ligger i rymmer också underlaget i form av en skiss. På den står vid platsen för den streckade trappan: »Förr dörr

här 35 år sen«. Skissen upplyser också om att det tidigare funnits en potatisgrop inne i den högra farstun och att en sättugn funnits i vardagsstugan. När underlaget och den färdiga ritningen betraktas tillsammans klarnar ändå bilden av vad som var befintligt år 1924 och vad som är rekonstruerat. I den kontext då ritningen tillkom var detta emellertid inte av intresse. Det intressanta var istället den färdiga bilden av ett odefinierat »förr«. *Nordiska museets arkiv, topografiska bildarkivet (NMA.0064389).*

iskors *brukande* av möbler och hus är svårt att se i materialet. Vilka *färdigheter* som krävdes av medlemmarna i ett hushåll för att bebo och bruka en gård ges det heller inga svar på. Arbetet på landsbygden syns ibland oavsiktligt på bild. Sädeskärvar eller hässjor med hö står intill husen, ibland också betande djur. På vissa bilder syns människor i arbete, ibland ligger redskap av olika slag framme, eller mjölkkanor och andra föremål som skvallrar om dagliga sysslor. Men vilka grödor odlades under vilka epoker? Var det spannmål, potatis eller rotfrukter? Vad var för avsalu, vad var för eget bruk? Vilka djur och i vilka mängder fanns? Och i vilken mån bidrog hantverk, skogsbruk och kanske fiske till hushållens ekonomi? Sådant som gjordes här och nu på de gårdar som besöktes noterades inte av fältarbetarna, inte av ignorans utan på grund av uppdragets inriktning. Det var det förflutna som stod i fokus.

Det pågående vardagslivets slit med vedhugning och vattenbärning efterfrågades inte, även om framdragande av elektricitet, vattenledningar, avlopp och värmepannor hade påbörjats och inom ett par decennier skulle komma att förändra just vardagslivet genomgripande.¹⁰⁴ Det var det försvinnande som söktes, vilket i fältarbetspraktiken innebar ett sökande och dokumenterande av det som i ögonblicket var på väg att överges, inte det som kanske skulle försvinna tio år eller mer framåt i tiden. Enligt Arnstberg var det i den pågående förstörelsen som forskarna hittade det som var etnologiskt värdefullt.¹⁰⁵ Förstörelsen, försvinnandet, blev på så sätt paradoxalt nog en fruktbar grobädd för vetenskapen. I citatet ovan från Dalarna 1915 (se sid. 75) var det påtagligt hur det riktigt ålderdomliga också framstod som något vackert för Erixon. Det som höll på att försvinna representerade utöver sitt vetenskapliga värde också ett påtagligt estetiskt värde.

Möten med uppgiftslämnarna

I Fredrik Skotts och Agneta Liljas avhandlingar är mötet mellan utforskare och de utforskade ett centralt tema. Källmaterialet som de tagit sig an möjliggör detta. Det källmaterial som jag har arbetat med ger trots närläsningen få upplysningar. Det är bara möjligt att skriva utforskarnas berättelse. De boende glimtar förbi ibland, både i form av motsträvighet och stor hjälpsamhet, och det är genom dessa glimtar som mötet kan skildras. Det har inte heller ingått i mina syften att undersöka mötet mellan utforskare och landsbygdsbor, men eftersom utforskarna var beroende av välvilja från de boende i de hus de ville dokumentera för att kunna nå sina mål finns skäl att reflektera över hur en sådan situation kunde se ut.

Flera av fältarbetarna kom från Stockholm och Uppsala och talade rikssvenska, var akademiskt utbildade, färdades på cykel – som ännu inte var var mans egendom på landsbygden – och bar på en jättelik kamera. För att lyckas i sina uppdrag borde ett förtroendefullt möte ske med lokalbefolkningen i de trakter man uppsökte. Sune Ambrosiani skriver om vikten av att »göra sig god vän« med landsbygdens invånare, detta för att man då ska kunna »röra sig fritt inom stugan eller gårdsområdet, att man får de tystlåtnas förtroende, så att de börja berätta om föremålen, vad de veta«.¹⁰⁶ Liknande instruktioner om hur man skulle nå sina intervjuobjekts tillit förtroendefullt för folkminnesinsamlarna.¹⁰⁷ Bland namngivna sagespersoner finns några som tituleras »kommunalnämndsordförande«, alltså en förtroendeväld ordförande i motsvarigheten till våra dagars kommunstyrelse. En sådan socknens »starke man« kunde förväntas ge upplysningar till nytta för dokumentationsarbetet, i likhet med de som Jirlow mötte i Västerbotten (se ovan sid. 65). Sigurd Erixon berättade 1936 hur han under sina fältarbeten fick hjälp av prä-

Byn Röhult i Hörja socken i Västra Göinge härad i mellersta Skåne 1921. Bildtexten lyder: »Gården fr V; fr. v. stuglånga, loglånga och portliderslånga«. Byggnaderna är motivet och fåltarbetarna hjälper betraktarna att orientera sig genom att benämna dem och tala om vilken byggnad som är vilken. Men betraktaren ser sannolikt också spåren av det arbete som bedrevs vid gården i form av kärvarna som står på tork. *Helsingborgs museers arkiv (21-432)*.

ter, »välvilliga och gästfria svenska ämbetsmän«. ¹⁰⁸

En skicklig undersökare av allmogesamhället borde ha förmåga att ställa frågor till äldre sagesmän, om rätt saker i rätt sammanhang, samtidigt som byggnader skulle ritas av, fakta om dem samlas in och viktiga fotografier tas. Ruben Lundgren hade svårigheter med detta i Floda i Södermanland 1918: »Men det är rasande svårt med frågningen. Jag har tydligen inte vanan ännu för jag glömde en hel del bl. a. frågade jag inte efter bystämmorna så noga.« ¹⁰⁹ Informanterna kunde inte alltid leverera det som efterfrågades. John Granlund hade svårt att få svar på sina frågor om bebyggelse i Västergötland 1931: »Förunderligt är vad de äldre, som jag hittills har träffat har dåligt reda på sig. Termerna sitta långt in och de äro så osäkra på sig. [...] Och vid beskrivning blandar dom ihop, om stugan har legat till höger eller vänster.« ¹¹⁰ Och alltför pratsamma informanter fick Granlund att tappa orienteringen i samtalen. »Det är icke lätt att få uppteckningar. Bönderna äro ivriga och samtalen flyter åt alla håll och jag har ingen möjlighet att dirigera det som en ordförande på en stämma.« ¹¹¹ Två år senare, när han fältarbetade i norra Västerbotten, vållade traktens dialekt bekymmer: »Dialekten här uppe erbjuder vissa svårigheter. Jag får fråga om och om igen och är rädd att jag tröttar dem för mycket.« ¹¹² Den svårförståeliga dialekten, som sannolikt hade varit av stort intresse för andra forskare, blev ett hinder för Granlund.

I byn Hålshult i Tässjö socken i nordvästra Skåne, som besöktes av 1921 års fältarbetare, gick det inte att göra någon fullständig ritning av planlösningen i boningslängan hos Elof Andersson. »Ägaren vägrade tillträde till manbyggnaden, varför rumsindelningen i densamma är osäker.« Andersson hade inte heller velat ge några »närmare upplysningar om gården«. Men trots ägarens vägran ägnade expeditionen avsevärt arbete åt gården. Ekonomibygnader inklusive

avträde med två hål mättes upp, en skiss av boningslängans förmodade rumsindelning gjordes och utbytta dörrar och förstoraade fönster noterades. ¹¹³ Här finns en mycket nitisk syn på uppdraget där fältarbetarna i vetenskapens tjänst övervann det obehag som arbetssituationen måste ha inrymt, och arbetade med uppmätningar i en ovillig ägares närvaro. Bo G. Nilsson menar att i folklivsforskarnas definition av allmoeingick att den var obildad. ¹¹⁴ Om detta var ett vedertaget sätt att betrakta landsbygdsbefolkningen fick det förstås betydelse för vilka friheter fältarbetarna tog sig. Den obildade allmogen tilläts inte stå i vägen för forskningens behov. Det finns exempel på beskrivningar upprättade i en nästan förorättad ton, när fältarbetare inte blivit insläppta. Från »Nybergs gård« i byn Sjulnäs i Piteå landsförsamling i Norrbotten hette det 1926:

På grund av att ägaren i synnerligen bestämda ordalag nekade expeditionen tillträde till gården och förbjöd fotografering av densamma var det tyvärr icke möjligt företaga en grundlig inventering av denna synnerligen intressanta gård utan fann sig expeditionen nödsakad iakttaga densamma på vederbörligt avstånd, allt under det ägaren med de mest livliga tillrop för expeditionen framhöll det högst olämpliga i ett dylikt tillvägagående. ¹¹⁵

1920 års Skåneexpedition ville dokumentera en gård i Bårslöv öster om Helsingborg. Gården var byggd i en ålderdomlig teknik och dess ålder var dokumenterad till 1700-talet. Beskrivning och en fullständig planritning gjordes över gården. Denna var en rekonstruktion av tillståndet omkring år 1870 och har anmärkningen »sedan dess endast föga förändrad«. Men byggnaderna var förfallna och därför tillät inte ägaren fotografering. Fältarbetarna accepterade inte detta utan överlistade gårdens ägare.

Gården Kåtholmen i Matteröds socken i Västra Göinge härad i Skåne dokumenterades 1921. Ägaren uppgavs vara Sven Jönsson. I beskrivningen benämns han som en »80-årig gubbe«. Något namn på kvinnan på bilden anges inte. Fältdarbetaren står lite avvaktande vid sidan av paret som ställt upp sig framför kameran. Kanske var avsikten aldrig att de skulle vara med på bild, eftersom syftet med fotograferingen var att avbilda byggnaden. Detalj ur bild. *Helsingborgs museer* (21-237).

»Folkminnesforskning 1929.« Harald Olsson (1901–1979) fältarbetade åt Folklivsarkivet i slutet av 1920-talet och blev 1943 landsantikvarie i Skåne. Han publicerade många artiklar med kulturhistoriskt innehåll och var en talangfull tecknare. På denna skämtsamma teckning visar han en uppenbart distanserad blick på sig själv och sitt uppdrag. Den allmoge som han vill intervjua tycks helst vilja springa och gömma sig och till och med hunden flyr honom. I bakgrunden mäter

en man ett hus i skiftesverk och korsvirke men bredvid honom syns en motorcykel av märket Suecia som intresserar lokalbefolkningen desto mer. En motorcykel av detta svenska fabrikat ägdes av Albert Nilsson (Eskeröd) och sannolikt är det honom som Olsson har avbildat. Mitt bland alla människor och djur i rörelse står kameran stadigt på sitt stativ – en konstant som fångade det stillastående. *Teckning i privat ägo.*

Denna gård är en av de äldsta Skåne-expeditionen påträffade. Den är helt uppförd i korsvirke med klinevägar och nästan inte alls modärniserad. Dess ombyggnad påstås vara nära förestående. [...] Gården är ovanligt väl bibehållen, ehuru icke särdeles väl skött. Vi fingo av den orsaken icke fotografera gården, endast en stock som suttit i norra längan och som var märkt 1745. Den placerades dock så, att en del av gårdspartiet kom med. De övriga fotos togos senare utan ägarens vetskap.¹¹⁶

Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala spelade in berättelser utan att sagespersonerna var medvetna om att de blev inspelade. Inga etiska överväganden kring detta gjordes från arkivets sida. Agneta Lilja drar av detta slutsatsen att arkivarierna betraktade landsbygdens sagespersoner som objekt, att de var bärare och förmedlare av de berättelser och traditioner som man ville åt.¹¹⁷ Inte heller de fältarbetare som sysslade med byggnadsundersökningar gjorde några etiska överväganden om huruvida det var lämpligt att tränga sig på hos ovilliga landsbygdsbor för att göra uppmätningar i vetenskapens tjänst. De fysiska objekten – hus och föremål – betraktades som förmedlare av kunskap från en svunnen tid. Det var ett material som vetenskapen krävde tillgång till, och för att vetenskapen skulle bli framgångsrik, det vill säga att allmogekulturen räddades genom insamling, krävdes ett stort källmaterial.

Det går att se rent praktiska aspekter på fältarbetarnas vardag som gjorde att de ignorerade det obehag som det kanske innebar att göra dokumentationer hos ovilliga personer. Hade man nu tagit sig fram till en avlägsen plats genom en ansträngande cykelfärd gav man kanske inte upp i första taget. Under Helsingborgsundersökningen 1921 fick fältarbetarna betalning per objekt. Slutgiltigt utbetalning av arvodet gjordes efter leverans av renritade ritningar och därför innebar en inställd dokumentation att den

ekonomiska vinningen av strapatserna i slutändan skulle bli lägre.¹¹⁸

Blicken i gemenskap

När Nordiska museet och Helsingborgs museum samarbetade om en expedition sommaren 1920 använde museiintendenten från Helsingborg Torsten Mårtensson en militär term när han skrev att han upplät sin egen bostad som »huvudkvarter« för de fyra fältarbetare som engagerats. Utöver logi hos honom måste övernattningar också ha gjorts på gästgiverier, pensionat och i resanderum som fanns framförallt i stationsorterna, eftersom expeditionen ibland arbetade mycket långt från Helsingborg. Från andra fältarbeten finns många uppgifter om logi på olika pensionat, gästgivargårdar och hotell. Det var inte alltid de bästa rummen som fältarbetarna fick logera i. Sigfrid Svensson fältarbetade i Skåne 1925 under en värmebölja och skrev till Gösta Berg från Höörs gästgiveri, som var en gammal byggnad som han fann vida bättre än nyare hotellbyggnader: »I natt har jag hamnat på en gästgivaregård i gammal stil utan ovanvåning och fått sova ordentligt. På hotellens vindskupor blir fläsket stekt.«¹¹⁹ Svensson uttrycker en tillit till det som var gammalt, här i form av ett traditionellt gästgiveri i en gammal byggnad. Det stod för kvalitet och stabilitet, medan det nya, hotellens vindskupor, var laddat med negativa egenskaper.

Under första världskriget påverkades villkoren för fältarbetet av storpolitiska förhållanden i omvärlden. Hur det inverkade på varsamheten med cykeldäck kommer att beröras i kapitel 4. Livsmedelstillgången som försämrades i städerna under krigsåren kunde vara bättre på landsbygden, vilket uppskattades av många fältarbetare. Sommaren 1918 hade Sigurd Erixon varit i Västergötland, där två olika expeditioner arbetade. Han skildrade en del av förhållandena

Bårslöv nr 17. Gårdens ägare, den tidigare kommunalnämndsordföranden Olof Lundgren, ville inte ge tillstånd till fotografering av gården. Expeditionen fick dock lov att fotografera en bjälke med ett årtal inristat. Fältarbetarna placerade då bjälken så att så mycket som möjligt av gården skulle synas på fotot. Gösta Selling anges som fotograf. *Nordiska museets arkiv, topografiska bildarkivet (NMA.0064403).*

Bruno Kjellström återkom vid ett senare tillfälle och fotograferade Bårslöv nr 17 från utsidan, trots att ägaren inte ville att bilder skulle tas. *Nordiska museets arkiv, topografiska bildarkivet (NMA.0064402).*

där i ett brev till Kjellberg: »Mat fanns i ymnighet och det hände en del grabbar att de somnade vid bordet – de voro ej vana vid maten.« Senare samma sommar fältarbetade han i Västerbotten, Norrbotten och Lappland: »Bäst var det med maten hos Västerbottensbönderna, där fanns det smör och mjölk och bröd och fläsk och potatis och vi åto så mycket vi förmådde och det var ej så litet.«¹²⁰ När hösten kom och terminen i Uppsala börjat skrev en av Erixons medarbetare, Manne Hofrén: »Har börjat plugget – och svälten. De härliga dagarna i V-botten minns jag med oerhörd saknad – tänk filmjölken!«¹²¹

Fältarbetsituationen var ett sammanhang där handgrepp och praktiker förenade människor.¹²² En lång rad kroppsliga erfarenheter gjordes: långa tågresor, ansträngande cykling, boende under kanske enkla förhållanden, med ibland bristfällig kost, transporterande och handhavande av en tung och skrymmande kamera och tunga och ömtåliga glasplåtar. Såväl umbäranden som njutningsfyllda och glädjerika upplevelser under fältarbetet skapade en gemensam erfarenhet. När Nordiska museets mångårige fältarbetare Bruno Kjellström hade avlidit 1923 skrev Sigurd Erixon i en minnesruna att »Strapatser och väglängder betydde intet för honom.«¹²³ Möjligen var det en heroiserande beskrivning av en uppskattad kollega som dött i förtid, men liknande formuleringar om att fältarbetet innebar strapatser finns att läsa i många brev från tiden.

Sigfrid Svensson satt under ett fältarbete 1925 på stadshotellet i Hässleholm och skrev till Gösta Berg: »X [Sigurd Erixon] skall ha tack för igångsättandet av mina expeditioner. Dom håller sinnet ungt. Man har det på en gång djäkligt dåligt och djäkligt bra. Men

just att det är djäkligt på båda sätten är det fina.«¹²⁴ Året efter befann de sig båda i Dalarna, men på olika platser. Då skrev Svensson: »Har annars haft det ofantligt angenämt. Levde visserligen en vecka i Venjan allenast på salt fläsk och Morapilsner, men det glömmes ju snart.«¹²⁵

I korrespondensen avspeglar sig vedermödor i fält – slitsamt arbete, enahanda kost, dåligt väder, på samma gång både bra och dåligt. Fältarbetarna befann sig mitt i det praktiska *görandet* av vetenskap, i ett sorts laboratorium, som de samtidigt som de satt mitt i det betraktade med viss distans. Deras utsagor kan tolkas som att de befann sig i vad Fleck benämner som ett »särskilt stämningläge« som gav upphov till en viss jargong. De var både långt från vetenskapen med böcker, papper och tänkande vid skrivbord, mitt i en praktisk verklighet som samtidigt var den vetenskapliga verkligheten. Tillgången till tobak och filmjök upptog fältarbetarnas medvetande lika mycket som de vetenskapliga frågorna, och styrde vilka vägar de rörde sig på.

Varför såg Kjellberg ingenting? Han och de andra fältarbetarna styrdes mer av förförståelser än skriftliga instruktioner. Dessa var i hög grad idébaserade och inte instruktiva. Uppfattningen om det ålderdomligas företrädesrätt styrde blicken och påverkade urvalet av dokumentationsobjekt. Det fanns en djupt grundad samsyn om »gammalt« och ursprungligt som kan härledas ur de äldre forskningstraditioner som beskrivs i kapitel 2. Förförståelse och blick ledde till selektioner som styrde vilken kunskap om allmogebbyggelsen som kom att lagras i arkiven och därmed påverka kunskapen i dag.

Sigurd Erixon (till vänster) och Nils Berglind i »sportsmässig utstyrsel« framför John Lindros kamera i Blekinge 1924. *Nordiska museet* (NMA.0043114).

Rörelse i rummet

1800-talets fornforskare och upptecknare av allmoge kultur, bland andra Nils Månsson Mandelgren, Nils Gabriel Djurklou och Gunnar Olof Hyltén-Cavallius, tog sig fram till fots, med stöd av skjutsväsendet på landsbygden. Fornforskaren Nils Gustav Bruzelius (1826–1895) som sökte efter fornminnen i Skåne på 1860-talet köpte en egen häst och gjorde sig därmed oberoende av skjutsbönder längs de vägar där han ville ta sig fram.¹ Den radie som kunde utforskas var beroende av hästars och människors kroppskrafter och av variabler inom skjutsväsendet. De arealer som var möjliga att nå begränsades av individers – människors och djurs – kapacitet.

I utforskandet av allmogesamhället under 1900-talet kom några av industrialismens innovationer att bli avgörande. Utforskandet styrdes från centralt placerade institutioner, som Nordiska museet i Stockholm och Folklivsarkivet i Lund, och olika kommunikationsmedel var nödvändiga. Med etablerandet av ett tätt järnvägsnät hade utforskandets geografiska rum vidgats avsevärt. 1800-talets hästskjutsar, som inte följde någon tidtabell, hade ersatts av tåg vars avgångs- och ankomsttider var väl kända i förväg. En fältarbetare kunde på bara en dag förflytta sig till en

annan landsända. Det var tätt mellan stationer och hållplatser och enkelt att ta med cykeln på tåget, vilket möjliggjorde mer omfattande dagsturer än vad som varit möjligt för fotvandrare. Det var inte längre bara människans (och hästens) fysiska förmåga som avgjorde vad som kunde utforskas. Järnvägen, cykeln, bilen och kameran hade stor betydelse för det praktiska fältarbetets genomförande och bidrog till en upplevd kompression av tid och rum. Det som tidigare hade förefallit vara avlägset och svårt att nå kom nu närmare.² Fältarbetarnas förflyttningar, i olika hastigheter med olika färdmedel, skapade nya rumsliga upplevelser och nya gemenskaper. Järnvägen, cykeln och bilen hade som funktion att övervinna avstånd, men hade utöver detta effekter som att hastigheten och vägen genom landskapet påverkade seendet.³

Detta är en av flera paradoxer: industrialisering sågs som orsaken både till att allmogekulturens uttryck upphörde och till de tekniska produkter som möjliggjorde dokumentationer och räddning till framtiden. Förutsättningarna för forskning om allmogesamhället uppstod i samma processer som gjorde att allmogesamhället försvann. Järnvägstekniken underlättade räddandet av allmogekulturen men sågs samtidigt

som ett hot mot det gamla och autentiska som skulle räddas. Uppfattningen om att järnvägarna bidrog till att förstöra allmogekulturen var allmänt utbredd. Bruno Kjellström skrev när han var inkallad vid exercisplatsen Rommehed utanför Borlänge 1917: »Häruppe finnes ej mycket af gamla gårdar kvar, ehuru byarna äro särdeles stora. Närheten till järnvägen ha fördärfvat dem.« Dock hyste han förhoppningar om att få se något »bättre« på längre avstånd från järnvägen: »Skall göra en tur nedåt några byar i trakten innan jag ger mig iväg för att se om där ej finnes något gammalt kvar. De ligga rätt långt från järnvägen, så man får hoppas de äro bättre.«⁴ Gotthard Gustafsson konstaterade i en artikel om byggnadskultur i Albo härad i östra Skåne 1928: »Tack vare sitt länge isolerade läge – järnvägen genom häradet öppnades först 1900 – har bygden behållit en ålderdomlighet, nära nog utan motsvarighet i större delen av Skåne«.⁵ Dessa antaganden var inte nya. Redan i mitten av 1800-talet hade järnvägstrafikens negativa effekt på det lokala byggnadsskicket påpekats.⁶ I en deterministisk retorik upprepades gång på gång hur järnvägstrafiken, liksom mycket annat av modernitetens framsteg, hade bidragit till ett förstörande av allmogekulturen.

Ett ovärderligt redskap

Cykeln kom att bli ett ovärderligt redskap i utforskandet av traditionskulturen. I sin moderna form, med pedaler och kedja, hade den lanserats i England 1885. Några decennier senare representerade den en väl etablerad teknik, och priset för en cykel hade sjunkit.⁷ Våren 1916 förberedde sig Sven T. Kjellberg för ett fältarbete tillsammans med Sigurd Erixon. »Skall vi sykla [sic!] i sommar eller marschera«, frågade Kjellberg.⁸ Det fanns nog en skämtsam ton i frågan, men den skrevs under en tid när världskrig rådde och de presumtiva fältarbetarna kunde kallas in för militär-

tjänstgöring med kort varsel. Att »marschera« var en del av vardagen för många. Men frågan om cykling eller marscherande rymmer indirekta frågor om hastigheten under förflyttningarna och hur stora ytor de skulle röra sig över. Erixon svarade:

Cykel användes mest av allt. Vidare sportmässig utstyrel och någon kostym. Ta med material för privatritning o.d. (anteckningsbok etc) Har du egen kamera, så tag med den också.

Packning: dels ryggsäck, dels väska på styret framtill. Obs att man ofta få ha med matsäck och dryck. Vidare en större kappsäck som man kan ha kvar på vissa centra, till vilka man återvänder. Obs att du måste ha pengar med för första 14 dagarna.⁹

På cykeln gick det också att lasta all utrustning som behövdes. Fotvandring – »marscherande« – medgav inte samma omfattning på bagaget, och de tunga kamerorna hade knappast kunnat tas med om fältarbetarna inte haft cyklar att lasta dem på. Den ena tekniken – cykeln – skapade förutsättningarna för användning av den andra – kameran. Den »sportsmässiga utstyrel« som Erixon föreslog bestod av kavaj med praktiska fickor, väst, knälånga byxor och strumpor eller benlindor. På många bilder är fältarbetarna klädda i ljusa jackor och byxor – ändamålsenligt varma sommartid. De yngre hade alltid studentmössa. Erixon föreslog »någon kostym« till Kjellberg. Även om det var praktiskt arbete som stod i centrum, så kunde besök hos olika lokala dignitärer komma att ingå, så beredskap med en mer representativ klädsel var nödvändig. Genom sin klädsel – inte minst studentmössorna – och sina cyklar med all packning avvek fältarbetarna till det yttre från landsbygdens invånare och måste genast ha blivit urskilda som främlingar.

Trots att den var en teknisk apparat ställde bruket av cykel krav på hur människors kroppar var konsti-

tuerade. God fysik hos fältarbetarna var ett måste, cyklandet med en tung utrustning kunde vara ansträngande. När Kjellberg blev tvungen att göra militärtjänst på försommaren 1916 fördröjdes hans deltagande i en expedition, men Erixon såg en fördel i att han under exercisen skulle arbeta upp sin kroppsliga styrka: »i armar och ben vinner du väl spänst och kraft på kuppen«.¹⁰

Cyklandet var inte riskfritt, olyckor som riskerade cyklistens hälsa och därmed utforskandets genomförande var en realitet. Sigurd Erixon skrev 1915 från ett fältarbete i Dalarna: »På hemvägen körde jag i kull och vrickade armen, som jag fick bära i band i över en vecka. Den är ännu lite krånglig.«¹¹ De fysiska ansträngningarna kunde vara avsevärda. Sommaren 1918 fältarbetade Erixon i Norrbotten. Expeditionen rörde sig över stora avstånd. Vid något tillfälle hade de cyklat tio mil på en dag.¹² Användandet av cykeln möjliggjorde sådana långa förflyttningar, även om sträckan tillhörde undantagen.

Tekniken skapade nya möjligheter, men den skapade därmed också nya hittills okända gränser genom sin plötsliga sårbarhet. Inte bara cyklisten utan också cykeln kunde skadas, vilket försvårade eller omöjliggjorde fältarbetet. Vetenskapen kunde inte bedrivas, och det berodde inte alltid på fältarbetarens bristande handhavande utan på att saker och ting faktiskt gick sönder, oavsett hur aktsam deras ägare var. Under sommaren 1917 drabbades Kjellbergs kollega Sven Rothman av ett missöde i östra Småland. Den tekniska apparat som skulle underlätta forskningen, cykeln, hade nu blivit ett hinder.

En malheur hände oss igår. Rothmans cykel gick sönder. Det var den nedre stängen i ramen som bräcktes loss från gaffeln. En bedrövlig historia. Han har nu fortsatt till O-hamn för att se om det går att laga. Vi vänta ej på honom utan fara vidare. Han var ganska nedslagen.¹³

1900-talets cyklist kunde förefalla oberoende av andra på sin färd på landsvägarna efter egen tidtabell, jämfört med 1800-talets resenär som var utlämnad åt skjutsbönders makt över transportsituationen, men oberoendet var trots allt begränsat. Fältarbetaren hade till synes makt över tingen, men lika stark kunde tingens makt över människan vara. Skador på cykeln som fältarbetaren inte kunde laga själv skapade ett beroende av specialister som ibland befann sig långt borta. Rothman hade inte längre makt över sin arbetssituation och hans kompetens som fältarbetare begränsades när cykeln tog slut. Hans tillhörighet till fältarbetarkollektivet var knuten till cykeln, när den var obrukbar stod han utanför.

I en anteckningsbok från ett fältarbete i Dalsland 1919, där Erixon noterat alla utgifter återkommer flera gånger kostnader för cykelreparationer. En gång fick Erixon bekosta inköp av en ny innerslang och en ny kedja till en av de tre som var i fält, och vid ett annat tillfälle ett nytt däck. Slitage var avsevärt.¹⁴ På de steniga och ojämna landsvägarna möttes två tekniker som inte var riktigt avpassade för varandra. Cykeln fungerade bäst på jämna och släta vägar – något som knappast fanns på landsbygden. Vägarnas standard avgjorde hur stora påfrestningarna blev på cykeln, som alltid var i fältarbetarens ägo och inte den arrangerande institutionens. Fältarbetaren Josef Svensson skrev till Sigurd Erixon efter en expedition i Småland 1918: »Cykelringarna for rätt illa på de steniga vägarne och äro nog (enligt en cykelreparatörs vitsord) 10–15 kr sämre.«¹⁵ Inte bara kostnaden för eventuella nyinköp var ett problem, utan också materialtillgången. Under första världskriget rådde ransonering av gummi, och det var inte självklart att det gick att köpa nya cykelslangar och däck. Det som fanns till hands måste vårdas noga.

Det var bråttom att undersöka allmogekulturen. »I sista stund« var ett ofta återkommande uttryck

som illustrerade drivkrafterna.¹⁶ Under ett fältarbete i Närke 1916 hade Erixon upplevt hur »lyckliga stjärnor ledde oss till Testa by i Sköllersta i sista minuten ty byn har nyss skiftats och man har börjat flytta på sig, men det mesta är kvar. I höst skulle det redan ha sett annorlunda ut«. ¹⁷ Här hade Erixon haft tur som kommit innan alltför stora förändringar gjorts. Att det var så bråttom var förstås bekymmersamt, men den upplevda brådskan utgjorde också ett incitament för verksamheten och skapade slagkraftiga argument för dess bedrivande. Determinismen som präglade inställningen till det som skulle dokumenteras uttrycktes bland annat som i ovanstående citat. Fart och brådskan i utforskandet blev ett svar på den känslan.

Brådskan uppstår när det blir möjligt att ha bråttom. De antikvariska resenärerna under 1700- och 1800-talen reste med häst och vagn och gick till fots. Det satte ramarna för vad som var möjligt att uträtta och i deras berättelser är inte brådskan uttalad. Med tekniska uppfinningar som järnväg och cykel blev det möjligt att resa fortare än någonsin tidigare. Det blev möjligt att ha bråttom – alltså blev det bråttom.

Under ett fältarbete på cykel gick det tillräckligt fort för att variationer i landskap och bebyggelse skulle kunna iaktas under en färd, samtidigt tillräckligt sakta för att ögat skulle kunna uppfatta väsentliga byggnadsdetaljer. Den hastighet som gick att uppnå på cykel (med hänsyn till de ofta dåliga vägarna bör den ha varit relativt måttlig) framstår som idealisk för syftet med fältarbetena.

En av de verkliga långcyklarna var Åke Campbell. År 1920 cyklade han från västra Jylland till Køge på östra Själland, i syfte att iaktta skillnader i byggnadsskick och för att skapa sig ett forskningsmaterial om den fyrålgade dansk-skånska gården.¹⁸ År 1924 gjorde han en ny resa, denna gång i nord-sydlig riktning från sitt hem i Fristad i Västergötland, genom Halland, nordvästra Skåne, Själland, Lolland och Falster

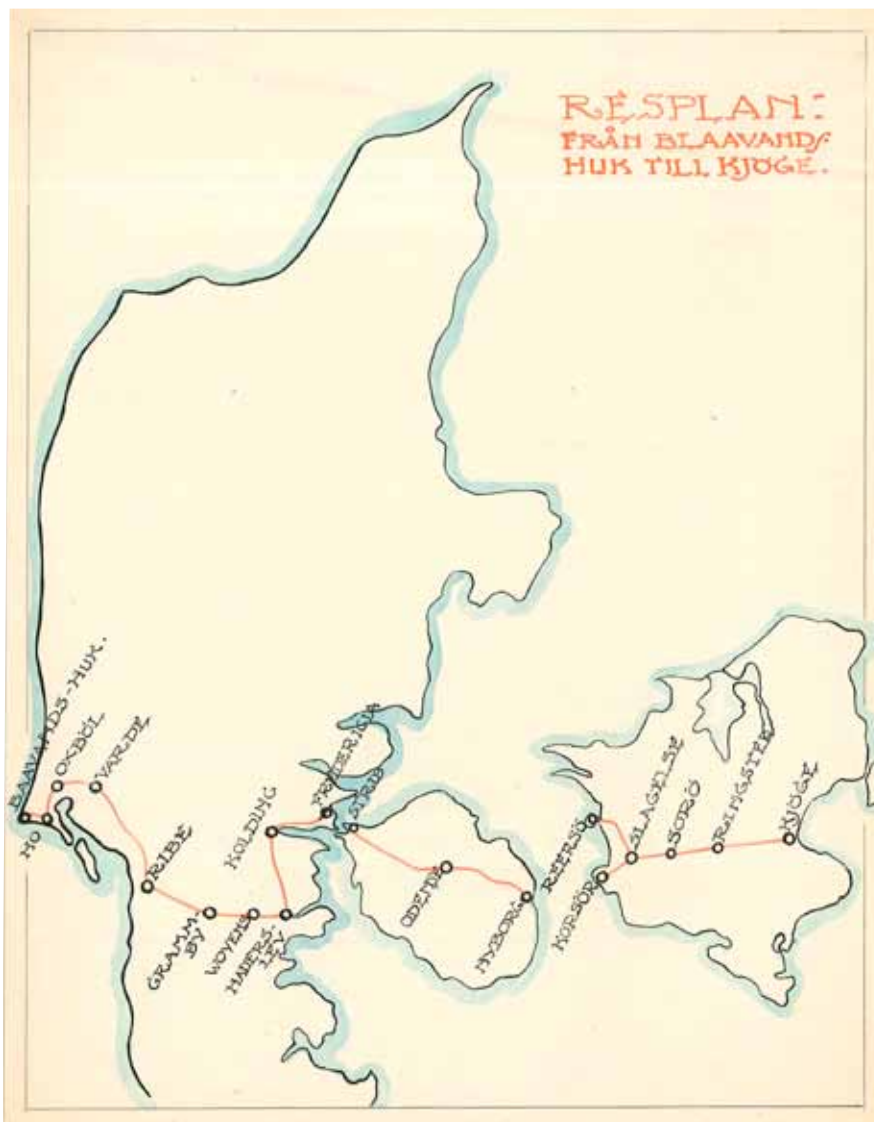
och sedan genom Tyskland. I resebeskrivningen skrev han om sina iakttagelser:

Det mest anmärkningsvärda för byggnadskulturen inom Syd-Danmark är gavlarnas behandling. Allt vanligare mot sydväst bli de öppnade gavlarna med ingångsdörr och fönster. Häri kunna spåras påverkan från det lågtyska huset.¹⁹

På cykeln uppfattade Campbell skillnader i byggnadernas utformning längs vägen. Hade resorna gjorts med bil hade det sannolikt gått för fort för sådana detaljerade iakttagelser. Kjellberg, som inledde det föregående kapitlet, för förbi en lång rad byar i Västmanland med anmärkningen att där fanns »intet att se«. Just det faktum att han cyklade och inte fotvandrade (1916 då Kjellberg fältarbetade var det ännu osannolikt att använda bil) gjorde att han under en ganska kort tidsrymd kunde skaffa sig den överblick över landskapet som han behövde för att kunna göra sina bedömningar. Åke Campbells cykelfärd 1924 slutade vid Triumfbågen i Paris, dit hans hustru Hjärdis Lind-Campbell hade rest för att ta emot honom.²⁰ I sin sammanfattning av resan skrev han:

Min resa slutade i Paris den 18 september 1924. Jag hade då tillryggelagt vägen från Fristad till Paris med cykel och alltså utefter hela vägen kunnat anteckna och fotografera alla äldre byggnader och gårdar. Då jag under ingen del av resan använt något annat färdssätt än cykel kan ej alltför mycket ha undgått mig av märkligare äldre byggnadskultur utefter vägen.²¹

Åke Campbell menade att just det faktum att han färdades på cykel gjorde att han inte missade något av »äldre byggnader« längs vägen. Han använde en geografiskt bestämd terminologi för det han sett. I citatet ovan nämns det »lågtyska huset«, i samlingen från 1920 sägs en gård i Køge ha en »skånsk« gavel, en annan är uppförd med »skåniskt bindingsværk«. ²² Dif-

Den rätta linjen genom landskapet – Åke Campbells cykelfärd från väst till öst genom Danmark 1920. Att linjen blev något krökt på västra Jylland berodde på starka stormvindar som tvingade Campbell att lägga om rutten (brev till Hans Ellekilde 1920-09-15, Dansk Folkemindesamling). Kartan kommer från samlingen »Danska bondgårdar« (ULMA 37510:103) vid Institutet för språk och folkminnen i Uppsala.

fusionismen ledde till en sådan taxonomi där kategoriseringarna gjordes utifrån geografiska parametrar. Under det långsamma resandet med cykel var det möjligt att pröva hållbarheten i de hypoteser om byggnaders ursprung och spridning som var rådande. Campbell cyklade ända till Belgien och Frankrike för att med egna ögon se exempel på olika hustyper.

Att jag utsträckte färden till Belgien och Frankrike berodde på att jag önskade orientera mig beträffande den frankiska gårdstypen, så betydelsefull för den skånska (S. Erixon) och det frankiska huset, som anses som urformen för det skånsk-danska.²³

Campbell reste alltså för att se det som han tidigare hade läst om. När han cyklade för att söka efter den dansk-skånska gårdens ursprung fångade hans blick lokala och regionala särdrag. Campbell såg det som Sigurd Erixon beskrivit, han cyklade efter dennes program och bar med sig en förförståelse som styrde hans blick och fick honom att *vilja* se det som Erixon skrivit om.

Övergång till bil

Droskbil användes sporadiskt av Sigurd Erixon under hans tidiga forskningsfärder som komplement till tåg och cykel. Sigfrid Svensson färdades så i Skåne tillsammans med Erixon under en vecka 1925.²⁴ Under Blekingeresan 1924 åkte Erixon och Nils Berglind bil från Karlshamn till Kyrkhult (en sträcka på ca 30 km), medan de cyklade till Asarum (dit det var en dryg halvmil).²⁵ Med hjälp av lotterimedel skaffade Nordiska museet en bil 1926.²⁶ Därefter användes bil parallellt med cykel under fältarbetena. Radien vidgades ytterligare och mycket mer bagage och utrustning kunde tas med. Bilen erbjöd även ökad bekvämlighet under fältarbetet och ett välkommet skydd mot regn och rusk. På försommaren skrev en nöjd Erixon

till sin chef Gustaf Upmark: »Vi ha ett utmärkt väder och det går förträffligt att arbeta när man har en bil. Den vi köpte ha visat sig på ett utmärkt sätt fylla behovet och vi välsigna att den är täckt.«²⁷ I en tillbakablickande uppsats skriven 1936 framhöll Erixon fördelarna med bil. En kväll när det hade regnat »skarpt« hela dagen satt hela expeditionen och åt en sen middag ur korg inne i »vår bekväma och för tillfället upplysta bil«.²⁸

Utöver bekvämligheten hade bilen andra effekter. Det var inte oväsentligt hur fältarbetarna anlände till de hus de ville dokumentera. Bil var inte bara ett praktiskt fordon, det gav också dignitet åt fältarbetarna, som fick ett annat bemötande av landsbygdsbefolkningen än när de kom på cykel. Bilens verkningskraft var påtaglig, den *gjorde* något.²⁹

Man blir för övrigt i allmänhet själv bedömd ur speciella sociala synpunkter, när man kommer som en vägfärdande eller okänd besökare på en gård. Icke minst betyder det vad fordon man nyttjar. Sedan Nordiska museet fick lotterimedel, som möjliggjorde inköpanandet av en bil fingo våra expeditioner faktiskt starkare social position än förut. Att ställa sin cykel vid grinden och komma vandrande fram till dörren är något helt annat än att åka fram till trappan i bil.³⁰

Under fältarbeten i Västergötland i början av 1930-talet använde sig John Granlund av bil. Det innebar bekväm transport men en lång rad problem, som till exempel krånglande motorer. Missöden med kameran (som kommer att behandlas längre fram) kan förklaras med bristande handhavandekompetens eller brister i samspelet mellan människa och teknik. Men bilen representerade en teknik som kunde vara okontrollerbar för föraren och göra denne maktlös, oavsett skicklighet bakom ratten. Sommaren 1931 skrev John Granlund till Erixon om en trilskande bil:

1922 års Norrbottensexpedition använde motorcykel med sidovagn. Med ett sådant högljutt, sannolikt olje- och bensinluktande och udda motorfordon måste det ha märkts när de tre fältarbetarna Manne Eriksson, Folke Sandberg och Hjalmar Waara-Grape kom åkandes.³¹ På bilden, tagen av Eriksson, syns en av de båda andra arbeta med ett skissblock och en tumstock på Daniel Öystilläs gård i Nikkala i Nedertorneå socken. Detalj ur bild. *Nordiska museets arkiv, topografiska bildarkivet (NMA.0064830).*

Bilen är både besvärlig och kostsam. I går kväll, sent, skulle jag till Welin i Skara. Då sjönk helt enkelt motorn i bilen och ryckte sönder muffen till kylarevattnet, så det sprutade ut. Vi fick ta bil [droskbil] från Skara till Härlunda där detta hände. I Skara fick vi ny muff men upprättat motorn fick jag först i kväll i Floby, så jag har varit i spänning hela dagen hur resan skulle gå. Intet har emellertid hänt, och nu är bilen bra igen – så länge.³²

Tekniken var både vän och fiende i detta fall. Med bilen var det lätt att ta sig fram, men när den krånglade skapades bekymmer som var mycket svårare att övervinna än de problem som en trasig cykel skapade. Gösta Selling kallade användandet av bil i fältarbetena för en »revolution« som paradoxalt nog infann sig då ny teknik gjorde kameror lättare och smidigare att ha med för en cyklist. Men han beskrev också andra nackdelar utöver de som Granlund upplevde med motorkrångel. Den äldre fototekniken med stora kameror laddade med glasplåtar fungerade inte så väl ihop med de bilar med hårda fjädrar som kom till användning, en oförutsägbar krock mellan två teknologier.

En revolution för fältarbetet inträffade vid mitten av 20-talet, då cykeln definitivt efterträddes av bilen som transportmedel. Det var visserligen något av ödets ironi, att detta hände samtidigt med att kamerorna blev mindre och utrustningen lättare. Det var Ford, som var museibilen framför andra. Hur bekvämt det moderna trafikmedlet än tedde sig för den som var van att tram-pa omkring på cykel i ur och skur, så fanns det också nackdelar. De dåliga vägarna och de hårda fjädrarna medförde ibland, att plåtarna lossnade ur fattningen och ramlade ner i bälgen, när kassetlocken drogs upp. Hade man kassetterna lösa i väskan, kunde det t.o.m. hända, att plåtarna sprack. Några decennium tidigare, då Sigurd Curman kuskade omkring på motorcykel, brukade han ha kameran i ryggsäck för att mildra

skakningen. Fordbilisten fick i stället försöka att bädda mjukt i baksätet för sin kamera.³³

Men även om användandet av bil kunde vara vanskligt innebar det att kraven på fältarbetarens fysiska förmågor ändrades. För att orka med att cykla långt med tung utrustning krävdes att fältarbetaren var i god form. När bil började användas kunde också personer som saknade förutsättningar för att ta sig fram på cykel medverka.

Behovet av att använda en teknik uppstod när tekniken fanns, och argumenten blev lätta att finna. Den ökade dignitet som Sigurd Erixon upplevde gjorde säkert sitt till för att bilen skulle ses som ett attraktivt fordon. År 1936 återvände han i bil till samma trakter i norra Sverige där han cyklat 18 år tidigare och gjorde reflektioner kring de båda teknikernas olika påverkan på sättet att resa. Han menade att 1936 »virvlade« han fram på vägar där han cyklade vid sin förra resa. »Vi voro ju tacksamma för möjligheterna att nu kunna förflytta oss hastigare, men man förlorar nog många goda värden på den snabbmekanisering av själva resandet som bilismen innebär.«³⁴ Han går inte vidare i sina reflektioner kring »goda värden« och de båda färd-sättens egenskaper, men nämner de prövningar som cyklandet kunde innebära. Erixon konstaterade att bilismen, som gjort hans forskningsresor snab-bare och bekvämare och gav honom och hans medun-dersökare en ökad dignitet, också var en orsak till att vissa äldre kulturföreteelser nu höll på att försvinna. Han erfor att bebyggelsen i flera norrländska kyrkstä-der hade börjat förfalla eftersom ökat bilinnehav hade gjort att kyrkstugorna inte längre användes av sock-enbor som bodde långt från kyrkan. »Förfallet var i full gång«, skrev Erixon, och »det som ytterligare be-hövde göras för forskningen, måste ske snart.«³⁵ Bråd-skan med att undersöka allmogens kultur som hade

1926
på vägen mellan Mora och
Venjan efter besöket i Lima
då Västerdalsexp inspekterats.

Sigurd Erixon som bilist i Dalarna. Under bilden står antecknat: »1926 på vägen mellan Mora och Venjan efter besöket i Lima då Västerdalsexp inspekterats.«
Sigurd Erixons personarkiv i Linköpings stiftsbibliotek.

formulerats på 1910-talet (och på 1860-talet av Djurklou) var fortfarande påtaglig.

Bilen gav i det här fallet upphov till samma paradox som tidigare järnvägen – järnvägen skapade möjlighet för att utforska allmogens kultur, samtidigt bidrog järnvägen till att fördärva den. Bilismen gjorde att kyrkstugorna inte längre behövdes för övernattnig i samband med kyrkibesök utan lämnades till förfall, samtidigt som bilburna fältarbetare fick betydligt bättre förutsättningar än sina cyklande företrädare för att dokumentera stugorna innan de helt hade raserats.

Den rätta linjen genom landskapet

Sigurd Erixons möjligheter att uppfatta hur en lada i Blådinge längs stambanan var konstruerad påverkades av hur fort tåget passerade förbi platsen. Men inte bara tågets hastighet utan också järnvägarnas sträckning påverkade hur resenären uppfattade omgivningen. Järnvägsresenären såg landskapet med en annan blick än den som reste på landsväg. Landsvägarna bröts ständigt av grindar som återkommande tvingade den vägfarande att stanna upp. Vägarna slingrade sig fram, anlagda med hänsyn till odlingar, ägogränser, vattendrag och markbeskaffenhet. Järnvägarna var byggda spikrakt, tvärs över sådana hinder och

öppnade nya, hittills osedda vyer. Färder genom djupa skärningar och tunnlar, över bankar, broar och viadukter delade upp landskapsvyn i många fragment.³⁶ Ånglokets vissla skar skarpt genom luften. De fältarbetare som inledde sitt arbete med en tågresa till det område de skulle verka i kunde från tågupéns upphöjda position få en överblick av landskap, bebyggelse, hägnader och odlingar. Tågresan sammanfattade hela landskap. Sigurd Erixon skrev i en anteckningsbok sommaren 1923 när han var på väg till ett fältarbete i Småland:

När vi reste på järnvägen från Värnamo till Smålandsstenar befanns det att de skarplutande gärdesgårdarna strax togo vid igen. De började visa sig före Reftele och ha sedan fortsatt. Från järnvägen såg jag flera envåningsstugor.³⁷

På några timmar, på en resa från Nässjö till Vislanda som i inledningen eller på den kortare sträckan från Värnamo till Smålandsstenar, kunde Erixon skaffa sig en överblick över gärdesgårdar och bebyggelse i området, men sådant som takkonstruktionen på en lada som låg nära banvallen var det omöjligt att uppfatta på grund av tågets hastighet. Den som färdades på cykel, som Campbell, kunde däremot uppfatta en lång rad detaljer. Hög hastighet gav överblick, låg hastighet gav en detaljbild.

Gården Hilleshög nr 4 i Härslövs socken norr om Landskrona. Foto Mårten Sjöbeck
1925. *Helsingborgs museer* (26-281).

Fältarbetets föremål

De ting och tekniker som användes under utforskandet står i fokus i detta kapitel mer än de ting och företeelser som väckte utforskarnas uppmärksamhet. För dem själva var det sistnämnda den självklara tyngdpunkten. En senare generations etnologer kom att ställa sig frågande till sina företrädares intresse för materiella ting. Det vetenskapliga intresset har sedan förändrats ytterligare så att föremål åter har blivit ett forskningsområde, men från andra utgångspunkter. »Forskning om ting har åter graviterat in emot etnologens centrum från att under decennier ha rört sig mot dess periferi«, skrev Jonas Frykman 2001 i en text om etnologins förhållande till forskning om föremål, utgiven med anledning av hundraårsminnet av Sigfrid Svenssons födelse. Frykman konstaterade hur »högteknologins olika produkter« skapat nya strukturer och sammanhang som bidrar till gemenskap genom gemensamma kulturella koder. »Handgrepp och praktiker« kan förena människor mer än skilja dem åt. Vad som definieras som »högteknologi« är naturligtvis tidsbundet. Det Frykman syftade på strax efter millennieskiftet kan ha varit mobiltelefoner, ny medicinsk teknik och digitala kameror.¹ Ett sekel tidigare

kanske en spegelreflexkamera och en bil hade kategoriserats som högteknologi.

Frykmans text är ett bidrag till en förnyad etnologisk föremålsforskning, där det är vad föremålen gör snarare än vad de är som står i centrum och där människans relation till ting och teknik undersöks och analyseras.² Tine Damsholt och Dorthe Gert Simonsen konstaterade 2009 att den akademiska bokmarknaden då sprudlade av böcker om materialitet. Inledningsvis slog de fast att »Tingen är tillbaka!«³

Att närma sig utforskandet av allmogekulturen utifrån tingen innebär att också närma sig utforskarna själva och komma närmare deras görande. Under ett fältarbete vistades man tillsammans i ett gemensamt rum, var i bokstavig mening nere på knä tillsammans, i närkamp med den materia som skulle dokumenteras. Man kröp med måttband, bar på kamera-stativ och försökte hantera en känslig apparat som kameran tillsammans. Här finns ett görande i den mening som Damsholt och Simonsen beskriver. Att göra markerar att något händer och att praxis äger rum. Varje görande omfattar många aktörer, inte bara människor utan också ting.⁴

Etnologiskt fältarbete vid museer och universitet associeras sedan många decennier främst med sociala aktiviteter som intervjuer och observationer, och det är här som diskussioner om metodutveckling och relationer med teorier förs. Den äldre etnologins (folklivsforskningens) fältarbetstekniker, och dessas betydelse för kunskapsutvecklingen, är sällan (eller aldrig) analyserade. Vetenskapliga discipliner brukar definieras genom sina intellektuella aktiviteter, och det är där som tyngdpunkten har legat vid skrivandet av humanioras ämneshistoria, liksom i historiker över arkiv- och museiinstitutioner. Arkeologi hade kunnat utgöra ett undantag, eftersom det är en vetenskap som definieras lika mycket, eller till och med mer, av sina metoder jämfört med sina resultat. Men arkeologins fältarbetstekniker har inte blivit föremål för analys och granskning i det allt mer växande arkeologihistoriska fältet, utan fokus har också här legat på berättelser om stora män och deras upptäckter. En förklaring kan vara att teori, det vill säga en intellektuell aktivitet, är förknippad med kognitiva processer, medan fältarbetstekniker är relaterade till kroppsliga erfarenheter. Det praktiska arbetet med sina taktila inslag har setts som sekundärt i förhållande till det intellektuella och teoretiska. På senare år har arkeologiskt fältarbete granskats ur olika aspekter och fältarbetspraktiken lyfts fram som avgörande för de upptäckter som i många fall har betraktats som epokgörande och som har producerat arkeologisk vetenskap.⁵

Fältarbetspraktiken omfattar människors interaktion med föremål, och teknikens och tings påverkan på dokumentationsprocessen. Metoden för att nå de dåtida mikroprocesserna under fältarbetet och på så sätt spåra de vetenskapliga processerna är närläsning av både text och bild, samt studium av då tillgängliga tekniker och ting. I det följande ska de redskap och tekniker som användes vid fotografering behandlas liksom själva resultatet: den fotografiska bilden.

Teknik för tusen år

Den fotografiska tekniken och möjligheten att spela in ljud är exempel på innovationer som påverkade forskningsfrågorna och där samspelet mellan forskare och utrustning är tydligt. I insamlandet av dialekter kom fonografen att framstå som revolutionerande. Lektorn i tyska vid Lunds universitet, Hans W. Pollak, spelade år 1910 in en dialektforskare (som råkade vara Ernst Wigforss, sedermera socialdemokratisk finansminister) som demonstrerade sin halländska dialekt på fonograf. Pollak var överväldigad och glad över den nya tekniken med arkivfonografens metallskivor som förväntades hålla »i tusen år«.⁶ Pollaks entusiasm inför den nya tekniken är symptomatisk. Det tusenårsperspektiv han såg i bevarandet av dialekter fanns också inom andra verksamheter. Det eviga bevarandet var ett gemensamt mål hos alla som sysslade med dokumentation av allmogekulturen. Fotografiet tillskrevs i bebyggelsedokumentationerna likartade egenskaper som ljudinspelningarna. Det skulle finnas kvar långt in i en oöverblickbar framtid.

Kommunikationstekniken möjliggjorde fysisk förflyttning till platser som tidigare varit svåra att nå. Fotografiet gav möjligheter att jämföra objekt som var geografiskt åtskilda. Tekniken möjliggjorde att många kunde ta del av platser och företeelser som bara ett fåtal kunnat se tidigare.⁷ Den franske litteraturvetaren Roland Barthes, som skrivit flera verk om semiotik, menar att ett fotografi inte kan väcka det förflutna till liv, att betraktaren av ett fotografi inte drabbas av den sensationella känsla av förflyttning bakåt i tiden som exempelvis Marcel Proust beskrev i den välbekanta scenen med Madeleinekakan. Fotografiet bekräftar att något har funnits, men tar inte betraktaren med dit.⁸ Fotografiet är ett »närvarobevist«, något som gör det förflutna lika påtagligt som nuet.⁹ Fotografiet kan upplevas förmedla rumslig

omedelbarhet men tidsmässig förflutenhet – betraktaren kan i fotot uppleva sig vara närvarande i en situation på en annan plats, men med vetskapen om att det som fotografiet visar redan är gången tid.¹⁰ Etnologen Anja Petersen har påpekat hur betraktaren av ett fotografi kan drabbas av en »annan direkthet genom ett fotografi än genom andra bilder«. Det upplevs som mer autentiskt och realistiskt än andra avbildningar även om man som betraktare inser att fotografiet är en tvådimensionell konstruktion av en mångdimensionell verklighet. Hon hävdar vidare att man svårigen kan tänka sig fotografier som inte förmedlar kulturella koder.¹¹

År 1873 öppnade den Skandinavisk-etnografiska samlingen i Stockholm, där insamlade allmogeföremål visades i dioramor. Fullt möblerade stuginteriorer lockade många åskådare. En sådan utställningsteknik kan liknas vid att bilder i skala 1:1 hade skapats – men bara i ett exemplar. Några decennier senare hade fotografiet blivit ett massmedium som kunde förmedla kunskap om det förflutna. Till skillnad från dioramorna fanns de fotografiska bilderna i oändligt antal och kunde konsumeras på ett helt annat sätt än Hazelius utställningar i full skala.

Andra metoder för avbildning hade använts i seklerna, men med början i Daguerres uppfinning från 1830-talet utvecklades en teknik som ledde till massanvändning av kameror under 1900-talet. Under 1910- och 1920-talen hade den fotografiska tekniken vidareutvecklats och förfinats, vilket gjorde att fotografisk bild under dessa decennier kom att användas i allt fler och tidigare oprövade sammanhang.¹² Dokumentationen av allmogesamhället var ett sådant sammanhang. I Folkminneskommitténs betänkande 1924 sägs att beskrivande inte räcker vid dokumentationer, olika företeelser måste avbildas och då »intar helt naturligt kameran första platsen«. ¹³ Kameran kom snabbt också att bli ett nästan obligatoriskt inslag i

både utforskande vetenskaper och i turism, ett instrument som kunde fånga det exotiska, såväl det typiska som det avvikande, så att detta kunde återupplevas hemma.¹⁴ Fotografier blev ett sätt att inte bara bevara allmogekulturen, som var det primärt uttalade inomvetenskapliga målet, utan också att förmedla den. De tänkta mottagarna fanns både i samtiden och i framtiden.

Tecknandet har alltid varit väsentligt i vetenskapen.¹⁵ Att reproducera en streckteckning genom kopparstick eller någon annan grafisk teknik ger, jämfört med att reproducera ett fotografi med hjälp av klichéer, ett gott resultat i form av tydliga bilder. I Nordiska museets allra första publikation 1884 ingick en uppsats om ryggåsstugor i Blekinge, illustrerad inte med fotografier utan med streckteckningar.¹⁶ Fototekniken behövdes alltså inte för att skapa tydliga bilder, men trots streckteckningen och olika grafiska teknikers större tydlighet vid reproduktioner förordades kamerateknik i 1924 års betänkande. Bilder tillkomna av en teknisk apparat, kameran, var det primära. Fotografien hade blivit en modernitetssymbol.¹⁷ Gösta Selling menade 1952 att arkeologerna, som höll kvar vid tekniken att teckna av fornfynd, var konservativa.¹⁸

Utforskarna av allmogesamhället var angelägna om att använda den fotografiska bilden inte bara för dokumentationer som skulle arkiveras, utan också i kunskapsspridning i samtiden. Deras artiklar och böcker är alltid försedda med fotografiska bilder. Folklivsforskningen blev en av de vetenskaper som hade behov av att inte bara berätta om något i text utan att också visa det man berättade om. Att kunna visa något blev ett mer slagkraftigt sätt att argumentera än att använda ord.¹⁹ Just visandet var essentiellt i den vetenskapliga argumentationen. Och då var det inte bara fotokonsten utan också teknik för reproduktion av fotografier som var nödvändig.²⁰ Massmedium i ordets verkliga bemärkelse blev fotografiet först

när det fanns reproduktionstekniker som medgav att fotografiska bilder kunde tryckas och beledsaga text i böcker och tidningar.²¹ Då blev det möjligt för många att ta del av det som förut hade varit få förunnat att se.

Utan fotografisk teknik med transportabla kameror hade sannolikt inte dokumentationerna av allmogens bebyggelse fått den omfattning och den inriktning som de fick. Tillgången till teknik skapar också behov av den. Fotohistorikern Ann-Sofi Forsmark menar att: »Familjefotografiet uppstod ur ett behov av att fotografera vilket både påverkade och möjliggjordes av de fototekniska förbättringarna.«²² Här gick alltså möjlighet och behov hand i hand, ett fenomen som är iakttagbart också i det stoff jag arbetar med. I 1924 års betänkande om utforskandet av allmogekulturen framhålls behoven av att använda teknik (foto och film). Dokumentationerna hade kunnat utföras med tecknade avbildningar, men det sågs inte som ett alternativ av utredningspersonerna. Kameran som tekniskt instrument och den fotografiska tekniken så som den hade utvecklats på 1910-talet möjliggjorde fotografering i fält – varpå det också uppstod ett behov av fotografering i fält.²³

Under 1900-talets inledande decennium användes kameror där bildformatet var 13×18 eller 18×24 cm, undantagsvis upp till 24×30 cm. En kamera för plåtar i det formatet är oerhört otymplig att transportera under ett fältarbete. Selling har beskrivit hur det inled-

Fotograferande fältarbetare (person och år okända). Med en stor och tung kamera på ett stort och tungt stativ gick det inte att fotografera något i smyg. Fotograferandet blev närmast ritualiserat med en lång rad moment och inställningar: resning av stativet till rätt höjd och balans, montering av kameran på stativet i vågrätt läge, inpassning av en kassett med två glasplåtar i, mätning eller uppskattning av avståndet till det objekt som skulle avbildas, mätning av ljuset, därefter

ningsvis var ateljékameror av trä, »träapparater«, som kom att användas under dokumentationerna. När han själv fältarbetade i början av 1920-talet var 13×18 cm det vanligaste bildformatet.²⁴

Torsten Mårtensson frågade i juni 1921 Karl-Herman Bergengren, som skulle vara med på sommarens fältarbete i Skåne, om han hade tillgång till en egen kamera: »Det vore bra om Ni kan medföra egen kamera i formatet 13×18 cm, museet har nämligen endast en och det lär nog erfordras två för undersökningarna.«²⁵ Vilket bildformat som kom att användas under fältarbetena berodde inte på vad som ansågs vara det ideala för optimalt vetenskapligt resultat, utan lika mycket på praktiska omständigheter. Den fråga som Mårtensson ställde till Bergengren fick också Nordiska museets fältarbetare av Sigurd Erixon, och bildformatet kom att bli beroende av vad medarbetarna kunde ställa upp med. Erixon hade flera olika fältarbeten igång samtidigt och Nordiska museets kameror räckte helt enkelt inte till överallt. Vid en av expeditionerna i Dalarna 1918 hade en av deltagarna en egen kamera för format 9×12 och Erixon försåg honom med plåtar.²⁶

Inte bara människor rörde sig från plats till plats under en fältarbetsäsong. När olika fältarbeten avslöste varandra skickades kameror med tillbehör i paket kors och tvärs över landet. Genom brev och telegram dirigerades föremålen. »Om en [sic!] paket med

inställning i kamerans reglage. Den svarta duken behövdes som ljusavskärmning för att fotografen skulle kunna se motivet på mattskivan på kamerans bakstycke. Bilden visar en situation där en människa och en icke-människa i Latours mening (se sid. 21 samt nedan sid. 136) agerar tillsammans. Kameran på stativet är lika hög som människan och människan tycks hålla i ett av stativets ben. *Sigurd Erixons personarkiv, Linköpings stiftsbibliotek.*

Kamera av den typ som användes under 1920-talets fältarbeten, avsedd för glasplåtar i formatet 13 × 18 cm. Den tillhörande väskan av brunt slitstarkt tyg är invändigt fodrad med ett mjukt rött tyg och inredd i olika fack med plats för kameran, objektivet, glasplåtar och kassetter. På bilden syns två kassetter som bär tydliga spår av flitigt användande. På kamerans framstycke finns ett märke från Stöltens, en firma i Malmö som saluförde kameror med tillbehör, anpassade efter beställarens önskemål. Objektivet/objektiven har förkommit. *Helsingborgs museer (883-71), foto Sven Olof Larsén.*

kameran anlänt var god sänd den till Finspång«, skrev Erixon från Vimmerby i juni 1917 till sin chef Gustaf Upmark på Nordiska museet.²⁷ Ragnar Jirlow telegraferade från Umeå i juni 1920 till Nordiska museet: »Sänd genast 3 par kassetter.«²⁸ Exponerade glasplåtar skickades till Nordiska museet för framkallning, oexponerade skickades ofta till de orter där fältarbetarna befann sig. Packningen skulle bli alltför tung om alla plåtar medfördes vid ett och samma tillfälle, och det fanns ingen garanti för att plåtar i rätt format med lämplig känslighet fanns tillgängliga att köpa på mindre orter.²⁹

Mårten Sjöbeck beskrev i efterhand hur ansträngande det hade varit att cykla omkring med en skrymmande kamerautrustning som vägde tjugo kilo: »Museets stora fotografiapparat, som jämte stativ upptog all plats på pakethållaren.«³⁰ Mer lätthanterlig bladfilm fanns på marknaden men användes sällan.³¹ I sin vägledningsskrift från 1916 ger Sune Ambrosiani rådet att använda glasplåtar på grund av att bladfilm, »films«, var svårare att hantera för en amatör. »Då films endast i skickliga händer giva goda resultat, är det bäst att hålla sig till plåtar«. Men han menar också att det kan vara »förträffligt« att »ha en filmskamera av litet format till hands för snabbt handlande.«³² En teknik som medgav hastiga rörelser och ögonblicksbilder tagna på impuls fanns alltså tillgänglig, men risken för misslyckanden var så mycket större med den mindre, lättare kameran än med den beprövade tekniken som var beroende av långsamhet.

Åke Campbells fotografier från Danmarksresan 1920 är illustrativa exempel på just detta. Han använde då en mindre kamera utan stativ, som laddades med bladfilm i formatet 9×12 cm. Packningen blev lättare, vilket underlättade cyklingen, men de fotografier som skulle bli resultatet av resan blev i väldigt stor utsträckning oskarpa och felexponerade.³³

De tunga, skrymmande kamerorna hade trots att

de var tidsödande att arbeta med många fördelar jämfört med sådana som var mindre och lättare. De var utrustade med finesser som var funktionella vid byggnadsfotografering. Objektiven var utbytbara och kamerafronten kunde vinklas uppåt och nedåt. Kraven på ett korrekt handhavande var dock många för att resultatet skulle bli lyckat. Ljusbildning gjordes med enkla metoder, men noggrannhet och erfarenhet fordrades. Ofta fanns ingen mekanisk slutare i kameran, utan det var fotografen som reglerade exponeringstiden genom att ta av och sätta på ett enkelt lock på objektivet och räkna sekunder däremellan. Glasplåtarna monterades i kassetter (två plåtar i varje kasset) som sattes in i kamerans bakstycke och hanteringen av både exponerade och oexponerade plåtar krävde stor varsamhet. När fotografen tittade under kamerans skynke syntes motivet upp och ner, en faktor som gjorde att det krävdes erfarenhet vid bildkompositionen. Många moment i fotograferandet med en sådan kamera var svåra, vilket berodde på att tekniken var ganska enkel. Om det inte fanns någon slutare, var det en mekanisk sak mindre som kunde krångla. Fotografen måste vara skicklig i att bedöma exponeringstiden, men hade genom detta också makt över tekniken. När tekniken blev mer komplex kunde situationen vara den omvända – det var tekniken som hade makt över människan genom risken för komplikationer.

Med en sådan stor och skrymmande kamera, på ett tungt stativ, där det inte gick att på ett ögonblick avläsa motivet med en hastig blick, var det inte möjligt att ta »snapshots«. Antalet fotografier som kunde tas under en dags fältarbete begränsades av teknikens långsamhet. När mindre, moderna kameror laddades med rullfilm började användas blev det möjligt att enkelt ta många fotografier. I en kamera av spegelflextyp ser fotografen motivet rättvänt, just så som det skulle komma att vara beskuret i den färdiga bilden.

En av Åke Campbells bilder från 1920 års cykeltur. Undertill har han skrivit: »Gård mellan Lellinge och Kjöge, 3 km från kusten. Gavel av skånsk typ«. När Campbell kategoriserade bebyggelse använde han sådana geografiskt förankrade benämningar. Fotot är suddigt och har dåliga kontraster. Campbell använde en kamera utan stativ som var lätt och ökade hans rörlighet men som riskerade att ge sämre bildkvalitet. Bilden är här uppförstorad, vilket får damm och repor att framträda tydligare än på originalet (som var 9 x 12 cm). *Institutet för språk och folkminnen i Uppsala (ULMA 37510:103).*

Användandet av sådana kameror höjde tempot i fotograferandet. Kortare slutartider, ljuskänsligare film och lättare kameror gjorde att det inte alltid var nödvändigt att använda stativ.

Det framgår av Sigurd Erixons anteckningar från fältarbetet i Hedbodarna i Älvdalen i Dalarna 1915 att han då hade tillgång till två olika kameror, en med »stora« plåtar, en med »små«. De stora plåtarna användes bland annat till interiörbilder.³⁴ Erixon arbetade alltså enligt Ambrosianis rekommendationer med en mindre kamera till hands (dock inte för »films«). Eftersom Erixon var i Hedbodarna 1915 och Ambrosianis bok kom ut 1916 kan det också ha varit så att han skrev sina instruktioner enligt Erixons arbets sätt. De båda kände varandra väl, de hade studerat arkeologi tillsammans i Uppsala, och fram till Sigurd Erixons giftermål 1920 bodde de, tillsammans med Sigurd Wallin och ibland någon annan kollega, i en stor våning på Artillerigatan 3 i Stockholm, nuvarande nr 23.³⁵

Etnologen Fredrik Nilsson framhåller med referens till den franske historikern Fernand Braudel att »problem upplevs ofta inte som verkligt betungande förrän det finns något att referera till«. ³⁶ När det fanns mindre, lättare kameror att tillgå blev de äldre ateljékamerorna en sorts referenspunkt kring vilken en berättelse om umbäranden och fysiska påfrestningar skapades. Gösta Selling skrev ungefär trettio år efter sina insatser som fältarbetare en artikel där han beskrev fotograferandet i fält på 1920-talet som en lång rad av kritiska moment, där mycket kunde gå snett. Om kameran saknade inbyggd slutare användes ett löst lock på objektivet, vilket Selling påpekade hade en benägenhet att försvinna.³⁷ Fler exempel ges på den dåtida teknikens förunderligheter. Samma förhållande kan iakttas vid övergången från cykel till bil som transportmedel, som i de olika reflektionerna från Sigurd Erixon som citerats ovan. Varje teknikövergång

ger upphov till sådana tillbakablickande berättelser, som i sin tur blir delar i en gemensam tankestil.

FÖR FRAMTIDENS FÖRFLUTENHET

Carl Wilhelm von Sydow såg kameran som ett viktigt redskap i fältarbetet, inte bara för den fotografiska bildens roll i dokumentationerna utan också för att kameran i sig väckte nyfikenhet, skapade kontakt och fick människor att börja prata.³⁸ Tekniken hade effekt, den *gjorde* något med människor omkring den. Ann-Sofi Forsmark menar att »ritualerna kring fotografering« kunde bidra till känslor av sammanhang bland dem som befann sig i situationen där något skulle avbildas.³⁹ En av de tidiga Stockholmsdokumentatörerna, fotografen Lars Larsson, drog till sig nyfikna åskådare när han riggade upp och ställde in sin stora kamera. Dessa åskådare blev ofta »statister« i hans bilder.⁴⁰ Det är lätt att tänka sig liknande scenarier under bebyggelsedokumentationerna på landsbygden, där namnlösa människor ofta ses stå och betrakta fotografen just som statister, kanske komna till platsen av nyfikenhet efter att de hört en dånande motorcykel, eller sett en liten karavan med män med studentmössor på fullastade cyklar. Människorna som figurerar på bilderna är inte fotograferade för sin egen skull, det är byggnader och anläggningar som är motivet.

Det har ibland hävdats att de fotografier som här rör från expeditionerna på landsbygden föreställer hus och föremål, men att människor saknas.⁴¹ Förekomsten av människor på bilderna varierar emellertid. Det kan vara beroende på vem det är som har stått bakom kameran. Exempelvis är det människor med på de flesta av bilderna från Nordiska museets Norrbottensexpedition 1922,⁴² medan de bilder som John Granlund och Tage Heimer tog i Västergötland 1931 är helt folktomma. Fältarbetarna själva ses ofta stå invid de objekt de dokumenterade, som på bilden av Nils Berglind i Blekinge på sid. 38. Men ofta saknas

Slutartiden har här varit lång. Barnet som poserade på vägen, framför de hus som var fotografen Manne Erikssons motiv 1922, förmådde inte stå still under exponeringen utan har plötsligt hoppat fram någon meter och ställt sig mitt framför kameran och hamnat på bild i två positioner. Bildens motiv anges vara torpet Harju i byn Nikkala i Nedertorneå socken i Norrbotten. *Nordiska museets arkiv, topografiska bildarkivet (NMA.0064831).*

människor på de bilder som valdes ut för publicering. I Sigurd Erixons *Svensk byggnadskultur* från 1947 är det tomt på folk på många av de över tusen bilderna i boken, likaså i hans omfattande tvåbandsverk *Möbler och heminredning i svenska bygder*.⁴³ Att människor saknas på bild behöver inte vara kopplat till någon specifik medveten estetik där hus och möbler skulle framträda som vetenskapliga specimen utan mänsklig närvaro. Ibland krävdes det helt enkelt mycket långa slutartider, vilket gjorde det omöjligt för människor att stå still, och därför var det inte meningsfullt att försöka ha med människor på bild.

Jan Garnert har visat hur Nils Keyland, som fältarbetade från 1910-talet och fram till sin död 1924, arrangerade bilder för att visa exempelvis inte bara ett redskap utan också hur redskapet användes. Keyland tycks också redan vid fotograferingstillfället ha funderat över hur han skulle komma att framställa allmogekulturen efter fältarbetets avslutande. I hans tryckta texter är bilderna inte illustrationer, utan text och bild är integrerade delar i en berättelse.⁴⁴ Han uttryckte själv att han ville »återgiva situationer».⁴⁵ Medan Keyland tänkte i termer av återgivande av situationer och berättelser, tänkte Erixon och de fältarbetare han engagerade i termer av arkivtillväxt, där det inte var specifika situationer utan specifika objekt som var motiven.

Även om det var bråttom med att dokumentera allmogekulturen var brådskan relativ. Till skillnad från nyhetsbilder, där ögonblicket var det viktiga, kunde den som fotograferade allmogekulturen ägna tid och omsorg åt att komponera motivet och få rätt ljusförhållanden innan bilden togs. Fototeknikens långsamhet, vilket i efterhand sågs som en stor begränsning, ledde till ett omsorgsfullt handhavande och noggrant komponerande av motivet, och därmed till en stor andel väldigt bra fotografier.

Mårten Sjöbeck skrev i ett brev till von Sydow 1923

hur han såg på det fotografiska materialets dignitet. Han blickade framåt mot den framtid som skulle komma att arbeta med det som samlades in till arkiven och framhöll kvalitetskraven:

I ett arbete som detta håller jag före, att den fotografiska delen bör utföras med de förstklassigaste hjälpmedel, och man bör ställa stora fordringar på det fotografiska materialet, som i framtiden skall bestyrka text, teckningar och planer. Fotografiet är det enda ojäviga bevis vi hafva i vår hand.⁴⁶

Här uttryckte Sjöbeck samma uppfattning som språkforskaren Pollak. Dokumentationerna av allmogesamhället gjordes för att bevara kunskap långt in i framtiden. Men att fotografiet skulle vara ett »ojävt vittne«, som Sjöbeck menar, är en sanning med modifiering. En fotografisk bild är resultatet av fotografens blick och av aktiva val och därmed av bortväljande. Den är också ett resultat av flera olika tekniska processer som påverkade slutresultatet. Objektivets brännvidd hade betydelse för hur perspektiv och avstånd upplevdes på den färdiga bilden och olika filter kunde påverka filmens färgkänslighet – dramatiska himlar kunde understrykas och bli ännu mer dramatiska, färgkontraster framhävas eller försvagas.⁴⁷

UTE OCH INNE

Det var enklast att fotografera utomhus. Inomhus var det nästan alltid för dunkelt, men interiörbilder var eftertraktade. »Fotografera interiörer i den mån du kan«, uppmanade Sigurd Erixon Sigfrid Svensson 1926 inför det årets fältarbete i Dalarna.⁴⁸ Vad skulle han då ha interiörbilder till? Ett svar på specifik nivå är att Erixons intressen också omfattade möbler, och att han skrev flera böcker om allmogemöbler.⁴⁹ En mer generell bakgrund till Erixons önskemål finns i upplevelsen av den intimitet som råder inomhus jämfört med utomhus. Både fotograf och betraktare av

Johanna Svensson framför loge och stall på gården Krapperup nr 10 i byn Bräcke i Brunby socken på Kullahalvön i Skåne, fotograferad av Mårten Sjöbeck 1926. Byggnaden bakom henne var det egentliga motivet men Sjöbeck har ägnat viss omsorg åt att Johanna Svensson ska stå med byggnaden och inte det ljusmättade landskapet som bakgrund. I motljus hade ansiktet riskerat att bli kontrastlöst och svårt att urskilja. *Helsingborgs museer (26-192)*.

Interiörbild från Lunnahöga nr 2 i Norra Mellby socken i mellersta Skåne. I beskrivningen från undersökningen 1921 står det angivet att gårdens ägare var fru Davidsson men inte om det är hon som poserar på bilden. Vid den aktuella tidpunkten bodde enligt kyrkoböcker för Norra Mellby socken en Sigrid Davidsson med sin familj på gården. Människors närvaro på bilden understryker att detta var en miljö i aktivt bruk och inte något övergivet. *Helsingborgs museer (21-300).*

det färdiga fotografiet kom närmare de boende och därmed den allmogekultur som skulle utforskas.

En annan tolkning är att attraktiviteten ökade med svårighetsgraden. Om det var svårt, men inte ogenomförbart, att fotografera inomhus så kunde det bli en intressant utmaning att göra det och försöka lösa de tekniska problem som sparsamt dagsljus och kanske mycket kraftiga kontraster skapade. Bilden på sid. 119 visar interiören av en ryggåsstuga, lågdelen i ett så kallat sydgötiskt hus. Ryggåsstugorna hade ofta takfönster vilket gjorde rummet ljust och det var bättre förutsättningar för lyckade interiörbilder än vad som var fallet med andra byggnadstyper. Just denna ryggåsstuga hade dock inget takfönster utan ljuset i bilden kommer från ett vanligt väggfönster. Bilden verkar vara tagen vid ett tillfälle då solen lyser rätt in, eftersom skuggorna bakom personerna på bilden är så kraftiga. Det lilla barnet framträder alldeles skarpt på bilden, vilket indikerar en kort slutartid.⁵⁰

För att en dokumentation av ett sydgötiskt hus skulle betraktas som fullständig borde interiörbilder ingå. Detta krävde att fotografen var på plats mitt på dagen när solen var som starkast och lyste in genom takfönstret, om sådant fanns. I inledningen till detta kapitel citerades Åke Campbell om hur resultaten av hans arbete i fält var beroende av sådant som vid vilken tidpunkt fotografier kunde tas, något som fotografen ofta inte kunde välja. Fotot från Lunnahöga blev lyckat, vilket berodde på att fotografen fått tillträde till rummet vid en tidpunkt som var idealisk, med starkt solljus ute. Det var inte bara fotografens skicklighet som hade betydelse för bildresultatet utan även tidpunkten på dagen och tur med vädret.

Mitt i bilden finns en sättn. Sådana var eftersökta och beskrevs alltid noga. Sättnar och eldstäder blev kvar i ett hus även om annan fast inredning som väggfasta bänkar och väggfasta skåp hade tagits bort, och de kunde utgöra representanter för ett annat,

äldre tidsskikt än samtidens. Medvetet eller omedvetet har fotografen arrangerat sin utrustning så att sättnen har hamnat i bildens centrum. Det skarpa ljuset gör att sättnsplattans motiv framträder tydligt. I beskrivningen uppges ugnen vara från Huseby bruk och motivet »Simson slet leionet sönder« – en typ av upplysning som alltid ges i materialet.

INSKRPTIONER

Gösta Selling skrev 1952 i en tillbakablickande artikel hur fotot var det främsta mediet för att dokumentera allmogesamhällets bebyggelse: »Fotografering var det primära, men det kompletterades med uppmätningar, skisser och anteckningar«.⁵¹ Och fotograferandet krävde ett tillbehör i form av en anteckningsbok. »Kameran och anteckningsboken blev de naturliga hjälpmedlen under dessa forskningsresor, som i stor utsträckning företogs med cykel«.⁵² Selling pekar ut en sorts triad bestående av kamera, anteckningsbok och cykel – en utrustning vars delar var och en för sig och ännu mer tillsammans var tekniker för att göra vetenskap.

Bruno Latour har i flera texter återkommit till betydelsen av *inskrptioner* i vetenskapen. Med det avser han både det skrivna ordets innehåll och tecknen (bokstäver, diagram med mera). Upprättande av inskrptioner är ett sätt att skapa ordning i de material och den verklighet som ska undersökas.⁵³ När Selling framhåller anteckningsboken som ett av två »naturliga hjälpmedel« vid utforskandet av allmogesamhället framhåller han också anteckningsboken som materia, som föremål, utöver att den är bärare av ett innehåll. I en av sina studier följde Latour en grupp fältarbetare som samlade in jordprover i en skog. Anteckningsboken var central även för dem. Där noterades koordinater som skapade ett rutssystem och vad som hade påträffats i de olika rutorna. Anteckningsboken och dess innehåll skapade, med Latours ord, en

Gösta Selling har tecknat av fältarbetaren Harry Henschen under Skåneexpeditionen 1920. Henschen står med en anteckningsbok i handen och för noteringar om det fotografiska arbetet. *Sigurd Erixons personarkiv, Linköpings stiftsbibliotek.*

föreställning om »att vi är i ett laboratorium«. ⁵⁴ När deltagarna sammanfattade alla sina iakttagelser av de jordprov de samlat in i en kartbild hade de skapat en inskription som blivit en materialisering av deras kunskap. Det var möjligt att peka med fingret på kartan – inskriptionen – och med fingret följa denna. Kartan/inskriptionen blev bärare av ett kunskapsinnehåll. Som ett stycke konkret materia bevisade och tydliggjorde den resultatet av många års fältarbeten. Genom transformeringen till en kartbild kunde ett stort kunskapsinnehåll, som hade krävt en stor textmassa om det hade förmedlats i skrift, tas in med en blick. ⁵⁵ Laboranterna som Latour följde i studien som resulterade i *Laboratory life* framställde dagligen rapporter över vad som uträttats under dagen. Rapporterna – ord och tecken på papper – blev laboratoriearbetets *produkter* i lika hög grad som det innehåll de skulle förmedla. ⁵⁶ På samma sätt blev ord och tecken på papper resultatet av utforskandet av allmogesamhället.

Med en inskription går det att göra saker som inte är möjligt att göra med själva forskningsobjektet som inskriptionen motsvarar. ⁵⁷ Inskriptioner är flyttbara samtidigt som de är oföränderliga. Ett hus kan visserligen flyttas, och iveren att flytta till exempel sydgötiska hus till museer var stor. Men i och med förflyttningen gjordes förändringar varav vissa var önskvärda medan andra gav oönskade effekter. Inskriptionen däremot är stabil. Den är platt och har en begränsad yta och är därmed möjlig att behärska. Jämfört med en verklig byggnad, omgiven av skällande hundar, nyfikna kor, motvillig ägare, gödselstackar, hållande regn eller gassande sol, är en inskription idealisk som forskningsobjekt. Dess skala kan inom vissa gränser förändras utan att innehållet förändras. Framförallt kan inskriptioner reproduceras och spridas, den kompression av tid och rum som finns i inskriptionen kan förflyttas. Nya kombinationer kan

göras, liksom jämförelser, oberoende av tid och rum. Lager kan läggas på lager, vilket aldrig hade kunnat göras med de verkliga objekten.⁵⁸

Ordet fotografi betyder skriva med ljus. I exponeeringsögonblicket fångas ett utsnitt av verkligheten på ett ljuskänsligt material till en bild. Det färdiga fotografiet blir en inskription i den betydelse som Latour ger ordet. Det är både ett medium som bär ett kunskapsinnehåll och ett föremål i sig, där tid och rum har pressats samman. Långt efter det att en fältarbets-expedition har lämnat fältet kan både de som var med på plats och andra placera sitt finger på fotografiet och därmed markera både kunskapsinnehållet och materialiteten.

Betraktaren skapar bilden

Enligt Susan Sontag förändrade tillkomsten av fotografier för alltid föreställningen om vad som är värt att betrakta.⁵⁹ Seendet kom att förändras när det som sågs inte bara var en vy utan ett potentiellt fotografiskt motiv. Fotografiet representerar vad fotografen önskar att betraktaren ska se.⁶⁰ Fotografen kan ha sin idé om vad motivet är, men betraktaren ser något annat än vad fotografen hade tänkt sig. Betraktarens blick tar in en mängd intryck som tillsammans med tidigare erfarenheter och förförståelser skapar en bild på näthinnan. Det blir en annan bild än den som fastnat på den fotografiska plåten.⁶¹ Hur en betraktare läser en bild styrs enligt Anja Petersen av »normer, värderingar och ideal».⁶² Dessa behöver inte vara desamma som de som skapade bilden. Nya innebörder tillskrivs fotografiet av en betraktare.⁶³ Kameran kan ses som inte bara ett objekt utan som ett subjekt som påverkar den som använder den och styr blicken. Den som bär en kamera med sig ser det som är möjligt och passande att fotografera och de potentiella fotografierna styr hur blicken riktas, vad som ses och vad som

förbises. Fotografen ser ett motiv, men ser också ett blivande fotografi inom sig.

NUET OCH DET FÖRFLUTNA

Även om fotografen har haft som ambition att objektivt dokumentera hur verkligheten såg ut är alla fotografier i någon bemärkelse arrangerade. Bilder av människor som poserar med föremål i händerna är självklart arrangerade, men även ett fotografi av en byggnad ska läsas som en arrangerad bild.

Sverker Sörlin använder uttrycket »visuell konvention» för att beskriva hur landskapsfotografer verk samma före och vid 1900-talets mitt bidragit till att forma en bred uppfattning i samhället av hur ett vackert landskap bör se ut. På samma sätt har den stora tillgången till bilder av äldre bebyggelsemiljöer på landsbygden och deras invånare hjälpt till att upprätta en visuell konvention av allmogelivet. En bildgenre skapades och väckte i sin tur en förväntan på vad som skulle finnas och vad som skulle ses ute i bygderna.⁶⁴

De visuella konventionerna kom att bekräfta förväntade föreställningar om landsbygdsbebyggelsen och om allmogen. Den fotografiska bildens realistiska och exakta karaktär passade också in i det samtida positivistiska vetenskapsidealet.⁶⁵ Det finns en lång rad bilder från fältarbetsexpeditionerna som föreställer en man som demonstrerar användandet av en bylur. Det återkommande motivet hjälpte till att befasta en uppfattning om hur det gick till i byarna i ett tidsmässigt odefinierat »förr». De arrangerade bilderna, som mannen med byluren, gör fotografiets främsta egenskap än tydligare. Kameran kan bara fånga nuet, även om det är det förflutna som fotografen försökt att iscensätta och avbilda.

I utforskandet av allmogesamhället var det inte nuet, utan det förflutna, som stod i centrum. Men nuet interagerar alltid med det förflutna, och som sades i avhandlingens inledning är det i nuet som valet

Älderman tutande i byhornet. 80. B. ac. Foto Henschen 1921.

»Äldermannen tutande i byhornet« i Bussjö i Bromma socken i Skåne 1921. Till vänster om vägen syns några hässjor men i dokumentationerna finns inga beskrivningar av höskörd eller hur det gick till att göra en hässja. Korsvirkeshuset som syns snett bakom mannen passade bra in i den visuella berättelsen om ett Skåne från förr. Möjligen har fotografen Harry Henschen riktat kameran så att huset verkligen skulle komma med. Nordiska museets arkiv, topografiska bildarkivet (0064822).

Fotografen och kameran som jämbördiga aktörer under fotografering vid Smedsbyns fåbod i Nederluleå socken i Norrbotten 1926. Den långa skuggan visar att Börje Nordström tog bilden sent på kvällen och ger alltså information om mycket långa arbetsdagar – ett villkor för fältarbetet som inte alltid framgår i text. En ko skimtar inne i en av byggnaderna. Motivet anges som »sommarladugårdar«. *Nordiska museets arkiv, topografiska bildarkivet (NMA.0064393).*

av förflutenhet görs. Spänningen mellan nuet och det förflutna blir tydlig i bilder som i den från Bussjö där fotografen med all sannolikhet inte har haft för avsikt att telefonstolparna med ledningar skulle avbildas. Bilden är uppenbart arrangerad och mannen på bilden har ombetts att ställa sig på vägen poserande med hornet. Kanske har fotografens blick inte ens registrerat telefonstolparna utan fullt fokus har legat på mannen med byhornet. Det faktum att mannen står så att en telefonstolpe i fjärran ser ut att växa upp ur hans huvud antyder att fotografen Harry Henschen inte har varit uppmärksam på stolparna. Sannolikt oavsiktligt kom dessa modernitetens representanter med på en bild som egentligen skulle avbilda ett fenomen ur det förflutna. Denna egenskap hos fotografiet, att bara kunna avbilda den verklighet som är för stunden, gör att det i efterhand finns många kunskapsnivåer i ett och samma fotografi: dels kunskap om den samtid då det togs, i detta fall 1921, dels kunskap om hur 1921 års dokumentatörer såg på det förflutna.

Vad som *inte* har noterats representerar också en kunskapsnivå. Åldermannens namn finns till exempel inte med och inte heller något försök till beskrivning av ljudet, hornets viktigaste egenskap. Var det gällt, genomträngande, dovt, välklingande, högljutt, hur långt bort kunde det höras? Ordet »tutande« som står under bilden tyder på okunskap om eller till och med bristande respekt för det som åldermannen gör. Den som nyttjar ett sådant horn under jakt, i militära sammanhang eller som ålderman använde med största sannolikhet ett annat ord, till exempel blåsa.

Hornens och lurarnas materialitet ansågs så väsentlig att de fotograferades dels så här i bruk, dels som ett museiföremål in spe, uppställt på något podium utomhus. Lurar och horn, föremål som var starkt knutna till män och till makt, mättes och ritades av, som om de vore naturvetenskapliga specimen som tillsammans i mängd skulle kunna berätta något om det för-

flutna för framtiden. Mannen med byluren framstår som en egen bildgenre, och antalet bilder med detta motiv överstiger sannolikt med råge det antal tillfällen då det verkligen blåstes i en lur eller ett horn i en by när ingen utforskare med kamera var i närheten.

BELÄGG FÖR FÖRLUST

I inledningskapitlet framhölls hur ett tings betydelse ändras vid förflyttningar. Tingens innebörd förändras exempelvis när de övergår från att vara bruksföremål till att bli minnessaker. Deras kognitiva och sociala innehåll förändras i den nya miljön.⁶⁶ Ett föremål, som till exempel en lur som tidigare använts för att kalla samman till möten i en by, blev »belägg för förlust« när den inte längre brukades, ett ting som påminner om att tiden inte står still.⁶⁷ Det leder tanken vidare till ett scenario där Sigurd Erixon och hans medarbetare såg allt de dokumenterade, från byggnader med alla små detaljer till hela byar, som minnessaker som representerade en förlust av något – eller möjligen en potentiell förlust – som något som skulle kunna komma att gå förlorat. Till tingens egenskaper hör att de i det närvarande kan representera det frånvarande.⁶⁸ Byluren blev en förbindelse till förhållanden som hade upphört, den blev ett ting som band samman tid och rum och skapade varaktighet.⁶⁹ Genom lurar och andra föremål knutna till förhållanden i det förflutna som faktiskt fanns kvar, kunde en upplevelse av förbindelse med det förflutna skapas.

Även om målet för bebyggelsedokumentationerna var just dokumentation och inte vidmakthållande och sparande in situ av de dokumenterade objekten, var deras fysiska gestalt, deras materialitet, av stor vikt. När John Granlund fältarbetade i gränstrakterna mellan Norrbotten, Lappland och Västerbotten 1933 kom han till resterna av 1600-talskapellet i Gråträsk, vilket gjorde honom uppgiven.

Mårten Sjöbecks fotodokumentation av några bysaker från byn Lur i Farstorps socken nära Hässleholm i Skåne 1924. Ett antal föremål har burits ut i det fria för att fotograferas intill några stenar som har betydelse i sammanhanget. Stolens funktion är dock att vara ett podium till hornet. Sjöbecks beskrivning till bilden lyder: »Byplatsen i byn Luhr med bystena (den ena söndersprängd) samt byhorn och bytrumma. Hornets metalldelar äro af mässing. Bykistan fanns icke. Bykartan förvarades rullad. Bysakerna funnos hos Landtbrukare Anton Waldau, som meddelade att de icke

användts under de sista 40 åren. Försök gjordes att förvärfva byföremålen åt något museum, hvilket emellertid strandade på innehafvarens envisa motstånd.« (Dokumentation av Lur, Farstorps socken, Västra Göinge härad, Helsingborgs museer. Sjöbeck fortsatte att använda en ålderdomlig stavning långt efter 1906 års stavningsreform.) Tingen har förflyttats i både tid och rum och därmed fått en ny betydelse och blivit potentiella museiföremål. I en museikontext hade de kunnat utgöra pusselbitar i en berättelse om allmogekulturen. *Helsingborgs museer* (24-340).

Gunnar Sundbärg 1921

Teckning av byhorn från Häglinge i mellersta Skåne av Gunnar Sundbärg 1921. Helsingborgs museer.

I Hjårsås socken i norra Skåne skrev Nordiska museets expedition 1920 att byväsendet inte företedde några »anmärkningsvärda drag«. Men det faktum att den dåvarande åldermannen, mjölnaren Axel Svensson, i sin ägo hade flera föremål knutna till en gången tids byväsende tolkades som belägg för att »byväsendet i äldre tid företett ett rikhaltigt och skiftande liv«. Här fanns både ett byhorn och en bylur av koppar, en bystav och ett byskrin där räkenskaper och en brännvinsflaska förvarades. (Handlingar rörande Hjårsås socken, Skåne, Nordiska museets arkiv, topografiska bildarkivet.) Byskrinet med luren ovanpå ställdes upp på bron framför Axel Svensson och Harry Henschen tog ett fotografi där Svensson demonstrerar hur hornet användes samtidigt som han håller i bystaven. Scenen är uppenbart arrangerad och åldermannen Axel Svensson framstår som ett objekt invid de föremål som gav honom hans roll. Både han och föremålen framstår som belägg för förlust. Helsingborgs museer.

Därefter fortsatte vi över Norsjö till Gråträsk. Där mötte oss en oerhörd besvikelse. För tre månader sedan hade de rivit ner den gamla kyrkoruinen där. Virket låg vid sidan av den påbörjade nya kyrkan. Allt timret var ju visserligen kvar och Olle [Olle Homman, tecknare under många fältarbeten] gjorde sig stor möda med att rita alla konstruktioner som han kunde få fatt i. Vi togo med oss en knut som vi idag ha skickat till museet.⁷⁰

Trots att byggnaden (som länge varit en ruin) nu var riven var det möjligt att göra en dokumentation av den med ledning av det kvarvarande timret, så att framtida forskning möjliggjordes. Kunskapen föreföll vara räddad. Men materialiteten i sig var så viktig att Granlund tog med en timmerknot från det rivna kapellet för att införliva den med Nordiska museets samlingar. Avbildningen på papper – teckning, beskrivning, fotografi – var inte nog: att byggnaden var destruerad vållade stor besvikelse och en bit av den hemfördes till museet. Timret, som verklig materia, hade effekt på människorna i omgivningen och fick dem att agera.

Vanskelig teknik

Bruno Latour undersökte hur olika apparater och redskap som finns i ett laboratorium kräver en aktiv interaktion av sina brukare i form av *handhavandekompetens* (»certain manufacturing skills«) i processer som ledde fram till vetenskaplig kunskap.⁷¹ Handhavandekompetensen och samspelet mellan forskare och utrustning var avgörande för resultatet även i utforskandet av allmogesamhället. Fotograferandet i fält omfattade flera mikroprocesser, med ibland stora mått av osäkerhet som kom ur tekniken. Fotografiet kunde påverkas vid flera moment både i och utanför kameran. Glasplåtarna måste skyddas mot ljusläckage och stötar under fältarbetet. Ett särskilt omständligt

moment var att byta glasplåtar i kamerans kassetter. Detta gjordes enbart med ledning av känslan inuti en så kallad växelsäck (också kallad laddsäck), tillverkad av kraftigt svart tyg. Här krävdes en motorisk kompetens för att lyckas. Om ljus läckte in förstördes plåtarna. Uppfinningsrikedomen var stor för att undvika olika misslyckanden och tog sig bland annat uttrycket att växlandet flyttades in under sängtacket där det utfördes bättre än i den svarta växelsäcken.

Att växla plåtar kunde vara besvärligt. En växelsäck av svart tyg ingick i utrustningen. Den var trång och obekväm, och därför sökte man gärna upp kallare och andra mörka utrymmen. Man gjorde därvid den erfarenheten, att även den mest underjordiska kallare hade ljusinsläpp. Genom ventilationsgluggar och dörrspringor silade det in ljus, och ibland kunde man efter en stund tydligt se vad man hade för händer. Det var en obehaglig sensation, eftersom man inte förrän flera månader efteråt fick veta om någon plåt var förstörd. Såvitt möjligt sökte man därför klara sig med en laddning per dag och sedan ladda om på kvällen efter mörkrets inbrott. Ljusa nätter växlade man gärna under sängtacket, vilket gav mera utrymme än växelsäcken.⁷²

Citatet ovan kan läsas som en beskrivning av en dråplig scen där Selling sitter i eller vid sin säng och i nattmörkret försöker utföra ett pillrigt arbete under täcket med en motsträvig utrustning. Men situationen kan också läsas på ett annat sätt. De svårarbetade kassetterna och glasplåtarna var både subjekt och objekt eftersom de styrde Sellings handlande så påtagligt.⁷³ Fältarbetaren Selling tog makt över tekniken, övergav den svårarbetade växelsäcken och fann istället en egen lösning. Genom kreativitet överlistade han tekniken och gjorde förbättringar med enkla medel. Han skapade ett funktionellt samspel mellan sig själv och tingen, ett samspel som han genom upprepningar gjorde till rutin. Rutinen blev en förbindelse mel-

Olle Homman, mångårig medarbetare under fältarbetena, tecknade när John Granlund fotograferade. Det timmer som under flera hundra år varit Gråträskis kapell hade 1933 förvandlats till en virkeshög. Men trots att materialet nu rubbats ur sin ursprungliga ordning gick det att utvinna kunskap. I bakgrunden ses det nya kapellet under byggnation. *Nordiska museets arkiv, topografiska bildarkivet (NMA.0064395).*

lan människan och de besvärliga föremålen.⁷⁴ Även om det fanns en bruksanvisning för hur en växelsäck skulle användas så krävdes erfarenhet och vana för ett lyckat resultat. Det räckte inte med att läsa och förstå instruktionerna.

Kreativitetens betydelse för vetenskapen har framhållits av många.⁷⁵ Tack vare Sellings kreativitet ökade chansen till lyckade fotografier påtagligt. De formella kraven på fältarbetarna som var möjliga att redovisa för en uppdragsgivare omfattade både teknisk och kulturell kompetens.⁷⁶ Fantasi och kreativitet var stora tillgångar men svårare att beskriva och mäta och kanske svårare för en uppdragsgivare att förstå behovet av.

Svårigheten att byta plåtar i kassetterna påverkade fotograferandet. »En laddning per dag«, som Selling uttryckte det i citatet ovan, blev den ranson av glasplåtar som kunde användas under en arbetsdag. Om det uppstod behov av fler blev det en besvärlig situation med byte av plåtar i kassetterna i växelsäcken när dagsljus rädde, vilket riskerade kvaliteten på bilderna. Inte bara fotografens selekterande blick styrde vad som kom att bli resultatet av fältarbetena, utan också hur komplicerat den enskilde fältarbetaren bedömde att plåtbyte var, samt tillgången på kassetter till kameran.

Efter fältarbetet skulle glasplåtarna skickas till ett laboratorium för framkallning och kopiering. Den som tagit fotografierna svävade i ovisshet om hur resultatet egentligen hade blivit. »Det var alltid spännande att konfronteras med sommarens arbetsresultat, se vilka fel man gjort, hur många dubbelexponeringar man råkat ut för och kanske konstatera några verkligt lyckade kameraskott«.⁷⁷ Ordet »skott« tål att noteras. Fältarbetarna var ute på jakt, kameran var deras vapen för att fånga det förflutna.

Det kunde vara en nervös väntan på leverans från fotolaboratoriet. Om bilderna var misslyckade hade

ju en stor del av fältarbetet varit förgäves. När Sven T. Kjellberg var i Västmanland sommaren 1916 var det första gången som han var ute på en längre och mer omfattande undersökning där han själv var huvudansvarig. Han var osäker på hur resultatet av hans fotograferande hade blivit. De exponerade plåtarna skickades till Nordiska museet, som såg till att framkallning gjordes. Emellertid var Sigurd Erixon irriterad på den firma, Nerliens fotografiska, som anlätades för uppdraget: »Nerliens äro så tröga att jag ännu icke fått varken plåtar eller kopior av det du tagit. När det kommer skall jag underrätta.«⁷⁸ Någon vecka senare skrev Erixon att han sett »några av dina små fotos« och han tyckte att de hade blivit »tämligen hyggliga«.⁷⁹ Först i början av oktober kunde Erixon leverera fotografier från sommarens fältarbeten till Kjellberg, som var bosatt i Göteborg. »32 stora och 14 små. De äro riktigt bra!«⁸⁰ Och när de sista fotografierna skickades skrev en sannolikt lättad Erixon: »Dina fotos synes ha lyckats bättre än jag fruktade ett slag. Gratulerar!«⁸¹

Inställningarna av kameran krävde noggrannhet. Handhavandekompetensen var väsentlig. Enligt Selling skiftade resultaten av fotograferandet i fält eftersom många av de fältarbetare som anlätades av Nordiska museet inte hade använt kamera tidigare och »instruktionen före användandet var skäligen knapphändig«.⁸² Instruktionerna levererades ofta »portionsvis«, i små stycken när behov uppstod, på samma sätt som andra instruktioner meddelades i brev (se sid. 156). Sannolikt blev det många misslyckanden när fältarbetarna själva försökte förstå sig på kamerorna.

Sommaren 1917 gav Erixon goda råd till Kjellberg under pågående fältarbeten i Småland om fotograferandet, och han uttryckte då vilken risk det fanns att något skulle gå fel. Han rekommenderade fotografering i solljus och justering av bländaren på just den kamera han låtit Kjellberg använda:

Laddsjäck/växelsäck för byte av exponerade glasplåtar mot oexponerade. Vid användningen sticker man in händerna i det som liknar byxben och öppnar kassetten med plåtar inuti. Det är inte synen utan känselsinnet man då får lita till – ett svårt moment som gjorde att Gösta Selling sökte egna lösningar. *Armémuseum (AM.008116)*.

En stor del av de plåtar jag tog voro något överexponerade. Minska bländaren något i jämförelse med min siffra och tag i solljus så fort det är möjligt. Vi riskera mycket i detta. Du får några dussin plåtar – ej extra rapid utan de andra som äro något mera långexponerade. Kom ihåg denna differens!⁸³

Kjellberg tycks dock inte ha varit uppmärksam på de problem som fanns med kameran. I ett brev senare samma sommar beklagade Erixon att Kjellberg misslyckats med en stor mängd fotografier. Möjligen var det Erixons instruktioner som var felaktiga eller slarvigt skrivna; i brevet ovan ber han Kjellberg vara vak-

sam på bländaren, men sedan skriver han att det var slutaren som var problematisk. Oavsett vilket så hade Erixons farhågor besannats och tekniken inte varit på Kjellbergs sida i detta fall:

Jag är ledsen över att du glömt mina varningar om slutaren [...] Det är ju rent tragiskt om över hälften av fotografierna förstörts för den förbannade slutarens skull. Som sagt, jag är ledsen (men ej ond på dig.)⁸⁴

Kanske var detta ett exempel på hur Erixon misslyckades med att verbalisera sin egen kunskap om hur man fotograferar. De fotografier signerade av honom som jag har sett i Nordiska museets arkiv, är vad vi skulle kalla lyckade – skarpa, kontrastrika, välexponerade och med välkomponerade motiv. Utifrån de bevarade fotografierna framstår Erixon som en skicklig fotograf.⁸⁵ Att vidareförmedla sin kunskap om något som man har tränat länge på och som inte längre är föremål för en intellektuell reflektion i varje moment utan snarare är en kroppslig kompetens är svårt, de olika momenten måste demonstreras och inte bara förklaras i ord.⁸⁶ Den som har använt en viss kamera tillräckligt många gånger känner till dess tillgångar och begränsningar, vet hur hårt eller lätt man ska vrida på vissa reglage och om slutaren eller bländaren har någon egenhet som man som användare måste kompensera för. Men att förklara detta i skreven text så att den egna kompetensen förs över till en ovan kameraanvändare är svårt. Erixons slarv med benämningarna på ett par av kamerans vitala funktioner (slutare, bländare) kan tolkas som ett uttryck för att han vanligtvis inte tänkte med dessa ord, utan bara gjorde saker med en kunskap som han hade i händerna.

1910- och 1920-talens fältarbetare fick handskas med både tunga och svårhanterade kameror, där sådant som ljusmätning och avståndsmätning gjordes manuellt, och det var inte självklart att de behärskade

Fältnarbetare 1921 i Boarps by, på den södra sidan av Hallandsås, i Hjärnarps socken i Skåne. Den stående fältnarbetaren till höger har en tumstock i handen, den sittande håller i ett pappersblock. Den byggnad som dokumenterades var en ålderdomlig ekonomibyggnad, uppförd i skiftesverksteknik och med ett risflätat gavelröste. Den stående mannens byxben är hopfästade med klämmor – praktiskt vid cykling.

På detta foto syns vinjettering – de mörka skuggorna i bildens övre hörn. Det är en effekt som uppstår när objektivet och kamera inte är riktigt anpassade efter varandra och den cirkulära ljusyta som träffar den fotografiska plåten (eller filmen) blir mindre än optimalt. Fenomenet är synligt på många av fotografierna som togs av 1921 års fältnarbetare som arbetade med Helsingborgs museum som huvudman. *Helsingborgs museer* (21-67).

alla momenten. I början av 1930-talet fanns mer lätt-hanterliga alternativ. Edvin Brännström som fältarbetade i Norrbotten skrev 1932 till Erixon angående vilken sorts kamera han föredrog: »Vad kamera beträffar ville jag helst ha en med ljusstarkt objektiv som ej är för besvärlig att sköta. Hade nu inte en med spegelreflex och alltså lätt avståndsställning.«⁸⁷ Brännström använde en kamera där rullfilm gick att använda. Han uttryckte i likhet med flera av de fältarbetare som arbetade med dokumentationerna känslor av otillräcklighet inför kameran:

Det skulle ha varit skönt att ha en fotografiexpert med sig hit upp, beväpnad med en förstklassig kamera. Jag jobbar emellertid så gott jag kan med mina enklare medel, och har redan gjort slut på närmare alla de 30 filmer jag fick med mig från Nord. Museet. Min förhoppning är att de alla måtte varda lyckade. Men så väl går det ej, med den amatörmässighet jag har på detta område inom de sköna konsterna.⁸⁸

Latour har beskrivit perioder i arbetet på laboratoriet som präglades av spänning och utmattning, då resultat producerades. Det förflöt tid mellan laboranternas aktiva handlingar tills resultatet förelåg och var möjligt att bedöma.⁸⁹ Under fältarbetena upprättades skisser, mätningar, anteckningar etc. som kunde iakttas, påverkas och ändras direkt om det behövdes. Resultatet av kameraanvändningen lät däremot vänta på sig och liksom för laboranterna i Latours studie präglades denna väntan av en spänning som kunde vara frustrerande. Arbetet var redan utfört, men resultaten gick inte att iakttas och bedöma. Skulle fotografierna ha visat sig vara misslyckade, till exempel utsatta för läckande ljus, felexponerade, skakiga eller förstörda vid framkallningen, så hade de, långt efter avslutat fältarbete, ställts inför det faktum att en väsentlig del hade misslyckats. Brännström, liksom Selling, Erixon och Kjellberg, svävade i nervös ovisshet

i väntan på att få se resultatet av fotograferandet, på ungefär samma sätt som laboranterna i Latours studie väntade i spänning på resultaten av sina arbeten. Neriens fotografiska, som Nordiska museet anlidade för mörkrumsarbetet, framhöll i sin reklam att man hade flera »framstående forskningsresande« som Eric von Rosen, Bengt Berg och Sten Bergman som kunder,⁹⁰ en profil som måhända tilltalade utforskarna av allmogesamhället. Så småningom utfördes mörkrumsarbetet på Nordiska museet, bland annat av en kvinna från Dalarna, Knuts Anna, som var självlärd.⁹¹ Exponerade men inte framkallade plåtar (och senare filmer) fick transporteras långa sträckor till museet från fältarbeten i hela landet.

Sommaren 1931 fältarbetade John Granlund i Västergötland. Han fäste stor vikt vid det fotografiska resultatet och ville ha med sig en yrkesfotograf. Det blev Tage Heimer, som var redaktör vid en lokaltidning i Dalsland, som följde med. Men Heimer kände sig osäker på kameran som skulle användas, och för att undvika missöden lämnades plåtarna in för framkallning och kopiering varje dag. Detta var bara möjligt om arbetet bedrevs i närheten av en ort med en fotofirma, och under detta fältarbete bodde Granlund och Heimer på hotell i Falköping.⁹² De bilder som finns i Nordiska museets arkiv från deras fältarbete detta år visar att det gick bra för Heimer med kameran. Fotona, i storlek 13 × 18 cm, är av god kvalitet. De är signerade med bådas namn, ett rättvisande sätt att beskriva hur de fotografiska bilderna blev till under fältarbetet, som ett resultat av samarbete mellan fältarbetarna.⁹³

FLERA TEKNIKER PARALLELLT

Många fotografer fortsatte att använda glasplåtar flera decennier in på 1900-talet på grund av den goda kvaliteten som bilderna fick, dels genom det stora negativformatet, dels genom hög silverhalt i plåtarnas emulsion. Samtidigt salufördes små, lätta kameror avsedda

Gösta Berg på fältarbete i Dalarna 1925. Kameran är monterad på ett metallstativ och den svarta duken för ljusavskärmning håller han under armen. Ett samspel mellan människa och icke-människa. *Nordiska museets arkiv (NMA.0036126)*.

för rullfilm i olika format. I början av 1930-talet övergick flera fältarbetare i likhet med den ovan citerade Brännström till att använda mindre kameror som var lättare att transportera. När John Granlund fältarbetade i Västergötland 1931 använde han och Heimer glasplåtar, men två år senare hade han övergått till rullfilm. Den nya tekniken inbjöd till ett mer frekvent fotograferande. Granlund skrev från Vännäs i Västerbotten 1933 och ville ha en stor mängd filmrullar skickade till sig – minst 20 per dag räknade han skulle gå åt. Erixon svarade honom att detta var för mycket:

Beträffande fotografering är nog 20 rullar om dagen mer än vi ha råd att göra av med, då är det bättre om Du koncentrerar Dig på att göra anteckningar. 6-7 rullar om dagen är nog närmast vad vi kunna tänka oss bära. Emellertid vill jag ej sätta något bestämt antal nu, utan detta får bedömas efter omständigheterna, men Du vet att det är snävt med anslagen. Ett överdåd nu åstadkommer ju ett bakslag sedan. Vi sänder 60 nya rullar och hoppas Ni har det bra även i fortsättningen.⁹⁴

Tekniken hade utvecklats så att den inbjöd till att använda mycket film, alltså uppstod ett behov av att använda mycket film. Den fotografiska teknikens utveckling kan inte beskrivas som kumulativ i den bemärkelsen att den har gått från något enkelt till något mer avancerat. Kamerornas konstruktion var enklare i början av 1900-talet jämfört med några decennier senare, men den enkla konstruktionen krävde ett mer kvalificerat handhavande och sådant som hanteringen av kassetterna med glasplåtar en avsevärd fingerfärdighet. De tidiga kamerorna utan slutare och utan ljusmätare kom att ersättas med sådana med inbyggd slutare och inbyggd ljusmätare som representerade en annan variant av den fotografiska tekniken. En sådan kamera innehöll mer avancerad teknik än de äldre modellerna, men den var samtidigt enklare att använda.

BILDER I RÖRELSE

I Folkminneskommitténs betänkande 1924 konstaterades att en teckning eller ett fotografi var »tillfyllest» när det gällde att avbilda byggnader och föremål. Men när det gällde avbildningar av »rörelseförlopp» var detta »en fattig nödfallsutväg». Här krävdes användning av rörliga bilder. Betänkandet framhåller den betydelse för vetenskapen som filmen kommit att få under 1900-talets inledning, men i början av 1920-talet var kostnaderna ännu mycket höga och kraven på goda ljusförhållanden krävde ofta elektrisk belysning, vilket ytterligare ökade både de praktiska svårigheterna och kostnaderna.⁹⁵

Nordiska museet gjorde genom Ernst Klein de första kulturhistoriska filmerna 1926, med stöd av ett särskilt statligt anslag.⁹⁶ Kring 1930 fanns filmkameror som var möjliga att transportera i fält. I Danmark hade Kai Ulldal vid Nationalmuseet börjat filma i dokumentationssyfte 1927. Ulldal använde en filmkamera av märket Ciné-Kodak, en förhållandevis lätt apparat där stativ inte behövde användas och som krävde minimalt med förberedelsearbete.⁹⁷ Det han filmade kallade han »levende Billeder af gamle Skikke og gammeldags arbejde».⁹⁸

När denna nya teknik togs i bruk för dokumentation av allmogekulturen blev det möjligt att dokumentera också sådant som inte stod stilla, till exempel tröskning, arbetet i en malttorka, fisketekniker och husbyggnationer. Jonas Frykman menar att det bara är rudiment av arbetsprocesser som finns i de arkiv som har samlat dokumentationer av allmogesamhället. Det är svårt att i ord beskriva en process som bygger på tyst kunskap, det vill säga på erfarenheter och kompetenser som sitter i händerna och som har lärts in av erfarenheter och inte av skriftliga instruktioner.⁹⁹ Stillbildsfotografering, där omständigheterna var sådana att sparsamhet med fotoplåtarna måste

råda, var många gånger en otillräcklig metod för att fånga komplexiteten i en arbetsprocess. Tekniken med rörliga bilder erbjöd nu nya möjligheter på detta område. År 1933 tog Granlund stillbilder av en arbetsprocess (tröskning i Gråträsk), trots att han hade velat använda filmkamera. Men ljusförhållandena hade satt stopp, tekniken krävde ibland för mycket av verkligheten. Granlund var också, trots all sin tekniska utrustning, beroende av människors välvilja för att kunna genomföra det han hade tänkt sig. Stillastående objekt som en byggnad kunde dokumenteras med eller utan de boendes samtycke, men dokumentation av en arbetsprocess krävde ett samarbete med de berörda.

Jag gjorde där en hel del uppteckningar. Hade även lyckan att fotografera tröskning med tröskbult i rundloge på gammalt hederligt sätt; skulle filmat detta men det var omöjligt därför att lokalen var så mörk. Jag arbetade även på att få filmat notdragning men bönderna voro olustiga på grund av torkan. De påstodo sig omöjliga kunna få fisk under denna väderlek.¹⁰⁰

Den kunskap om tröskning som var möjlig att förmedla till andra, icke närvarande betraktare – både i samtiden och i framtiden – var beroende av tekniken. Granlund hade förvärvat kunskap för egen del genom iakttagelser och vistelse på orten, men utan olika apparater och teknisk utrustning kunde han inte föra denna kunskap vidare till andra som inte varit på plats.

Latour framhåller hur forskning kan förstås som ett kollektivt experimenterande där både människor och icke-människor («non-humans») agerar tillsam-

mans.¹⁰¹ I utforskandet av allmogens byar och bebyggelse bestod icke-människorna av en uppsättning redskap, dels lätta som papper och penna, dels tunga och skrymmande som kameran och cykeln. Trots att cykeln var en teknisk apparat var cyklisten beroende av sina egna kroppskrafter för att kunna använda den. I kombinationen cykel och cyklist förenades icke-människa med människa på ett verkingsfullt sätt. Kameran på stativ blev jämnstor med fotografen. När fotografen bugade sig lätt och stack in sitt huvud under den svarta duken försvann han för ett ögonblick från den omgivande verkligheten in i en värld där allt var mörkt och upp och ner, en värld styrd av icke-människan. För att ett fotografi skulle kunna skapas krävdes denna sammansättning av människa och icke-människa. Både cykeln och kameran skapar aktivitet. Och ju aktivare människa, desto aktivare icke-människa.¹⁰² I hanteringen av de olika redskap som användes under utforskandet uppstod förbindelser mellan människan och icke-människan. Dessa förbindelser utövade påverkan som kom att modifiera båda. Förbunden med icke-människan, med huvudet under kamerans duk eller rullande på cykeln på en landsväg, blev fältarbetaren en annan person än utan denna icke-människa. Och också den senare påverkades av förbindelsen. En rullande cykel är någonting annat än en stillastående, en kamera nerpackad i en väska där bälgan är hoptryckt, objektiven avskruvade och ingen kassett med glasplåtar är inmonterad är någonting annat än en kamera som ställts upp på ett stativ och gjorts i ordning för fotografering. Det är varken människan eller kameran som fotograferar, utan människan och icke-människan förbundna till en *aktant*.¹⁰³

Dokumentation av härbren vid »Thurfjells gård« i byn Alvik i Nederluleå socken i Norrbotten, fotograferad av Börje Nordström 1926. Detalj ur bild. Nordiska museets arkiv, topografiska bildarkivet.

Uppmätning och ritande

Teknisk utveckling består av ett antal »specific events«, särskilda händelser, som avlöses av nya.¹ En del av den teknik som användes vid utforskandet, som järnväg, cykel, kamera, telefon och telegrafi, har ett tydligt startdatum. Det är uppfinningar som lanseras vid en viss tidpunkt, det går att se ett tydligt före och efter, och effekterna av tekniken går därför att beskriva,² som med introduktionen av rörliga bilder. Mätande och ritande, som kommer att stå i centrum i detta kapitel, har däremot inget startdatum. Måttstocken, pennan och pappret är urgamla material. Ritningar och tecknade bilder av olika slag hade använts i vetenskapen i århundraden och i antikvariska dokumentationer så länge som sådana pågått.

Under utforskandet av allmogesamhället var byggnadsuppmätningar en central uppgift. I Sune Ambrosianis vägledningsskrift föreslås lämplig utrustning för detta: »ett enkelt cirkelbestick, måttband, tumstock och ett block med rutpapper«.³ I ett enkelt »cirkelbestick« kunde ingå passare, gradskiva med mera. Liksom fallet var med kameror och cyklar hade de fältarbetare som engagerades av Nordiska museet ibland med egen utrustning för mätande. I en av Erixons anteckningsböcker från 1918 finns uppgift

om att en av fältarbetarna själv medförde ett tjugometers måttband, dessutom skulle ett om trettio meter köpas.⁴ I instruktionerna för byggnadsuppmätning rekommenderar Karl Berlin måttband om tio meter. Längre måttband kunde sträckas, »varigenom måtten bliva felaktiga«.⁵ Även om de långa måttbanden inte var idealiska vid byggnadsuppmätning, eftersom de kunde orsaka mätfel, så användes de om de fanns till hands.

Tumstock kunde enkelt hanteras av en ensam person. Måttbandet fungerade bäst med två användare. Handhavandet av ett till synes mycket enkelt redskap som ett måttband ställde krav på användarna med avseende på samsyn på uppdraget, kommunikationsförmåga och samarbete. Mätningens arbetet inrymde ett antal mikroprocesser och byggde på rutiner och rörelser som upprepades vid varje objekt. Rutinmässigheten, att mätandet alltid gjordes på samma sätt och med samma redskap, var nödvändig för att skapa jämförbarhet. Ur det återkommande upprepan- det uppstod vetenskaplig kunskap. Idéhistorikerna Anders Ekström och Sverker Sörlin påpekar: »Att mäta är ingen enkel sak, det kräver skarpa instrument, omsorgsfull datainsamling, stränga krav på

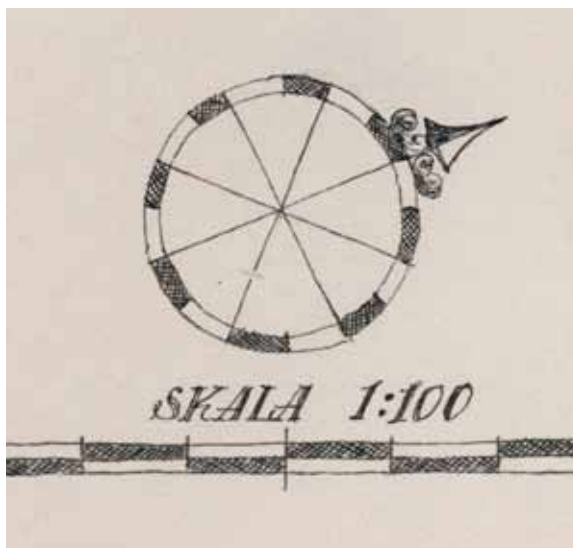
En fältarbetare från Helsingborgs museum mäter Fritz Nilssons hus i Ljungaskog i Rya socken i Norra Åsbo härad i norra Skåne 1921. Praktiskt görande med ett enkelt redskap ledde till vetenskaplig kunskap. Mätningen en bit upp på väggen, i fönsterhöjd, var det första steget i en kedja av aktiviteter. Här prioriterades dokumentation av boningslängan trots att det också fanns en ekonomibyggnad på gården. Emellertid hade gården ursprungligen bestått av fyra längor men eftersom två nu var rivna menade fältarbetarna att »endast stuglängan

[äger] något större intresse«. Frånvaron av materialitet (två byggnader som var borta) påverkade digniteten av den kvarvarande längan. Om denna hette det i beskrivningen som arkiverades tillsammans med foton och ritningar i museiarkivet: »Det är en lång vacker länga, som synes väl bibehållen. Beträffande dess ålder visste man ingenting, dock torde den vara betydligt över 150 år gammal.« *Helsingborgs museer* (21-209).

uppreparhet.«⁶ De instrument som användes vid mätande av allmogebebyggelse var visserligen enkla i sin konstruktion, men skarpa i Ekström och Sörlins mening. Tumstocken och måttbandet skapade förutsättningar för den omsorgsfulla datainsamling och de stränga krav på uppreparhet som Ekström och Sörlin framhåller. Ju mer komplext och komplicerat ett instrument är, desto större risk för olika sätt att använda det i olika händer och därmed större risk för minskad jämförbarhet.

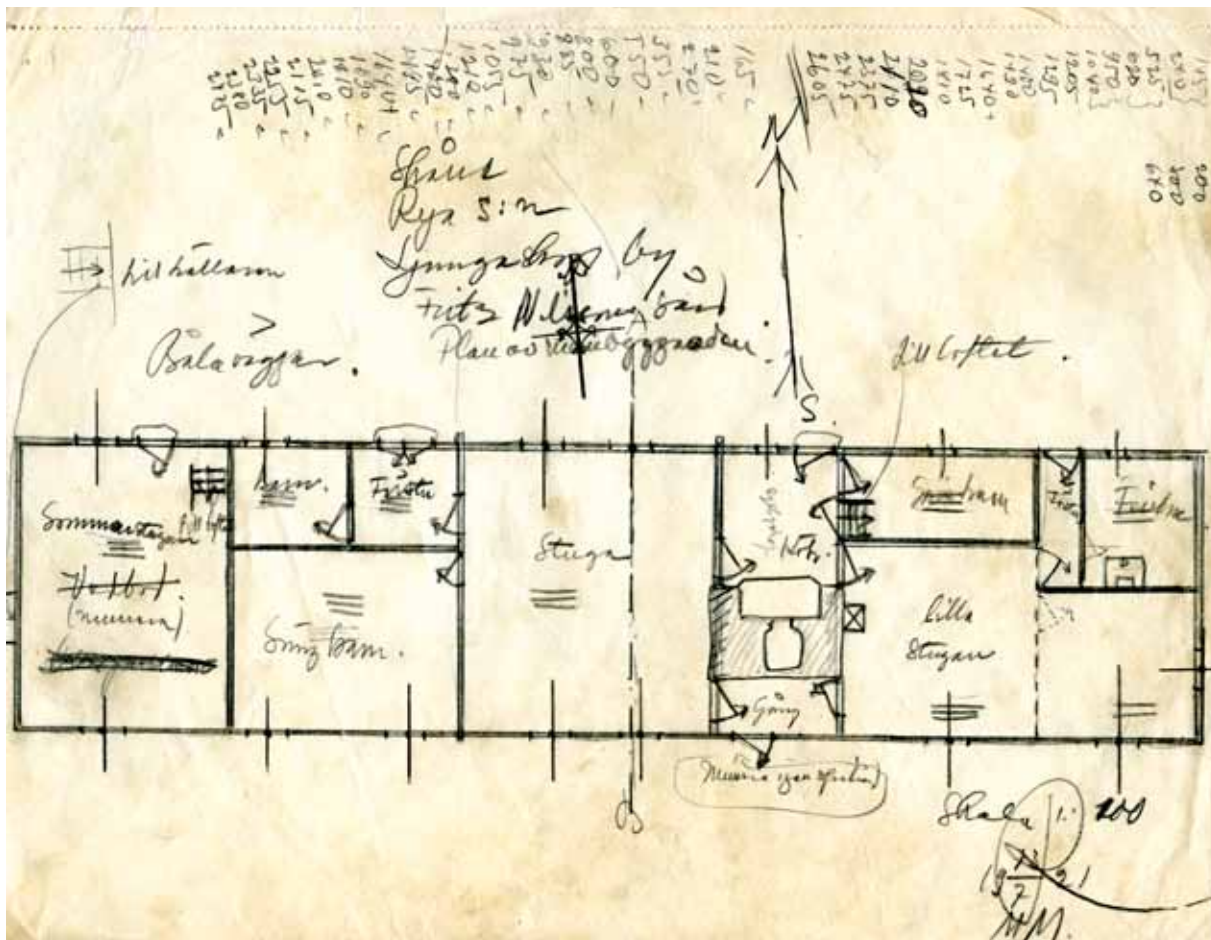
Kravet på skärpa fanns på fler områden i dokumentationsarbetet. Hanterandet av kameran måste resultera i skarpa bilder, detsamma gällde vid tecknandet. Ett skarpt instrument, som kunde vara något så enkelt som en vass penna, kräver ett lätt handlag för att ge optimalt resultat. Karl Berlin framhåller i sina instruktioner för byggnadsmätning vikten av att använda en skarpt vässad penna: »Pennan bör vara fint spetsad varigenom man lär sig att vara lätt på handen vid tecknandet«. Och pappret som den vassa pennan skulle arbeta på fick inte vara skrovligt utan slätt för att medge ett exakt ritande. Berlin varnade för akvarellpapper som har en för grov yta för att resultatet skulle bli tillfyllest i det här sammanhanget.⁷ I andra sammanhang var den effekt som den grova pappersytan gav eftersträvansvärd, men här krävdes släta ytor och skarpa instrument för att skarpa forskningsresultat skulle kunna uppnås.

De instrument som användes för uppmätning var enkla men arbetet tidskrävande, både i fältet och vid ritbordet. Slutprodukten, ritningen på stadigt arkivpapper, var dock så viktig att det var värt den stora arbetsinsatsen. Att upprätta ritningar över allmogens byggnader innebar att möjligheter skapades att beforska dem långt efter fältarbetets avslutande. Skisserna som gjordes i fält var inte nog. De färdiga ritningarna hade eftersträvansvärda kvaliteter. De var gjorda på hållbart papper som skulle tåla att många

Kompassros och del av skalstock från en ritning av gården Hörby nr 17 i Mjällby socken i Blekinge, ritad av John Lindros 1924. För funktionens skull hade det räckt med en enkel norrpil och en angivelse av skala på ritningen, men Lindros har lagt ner arbete på att göra en vacker och effektiv presentation. *Nordiska museets arkiv, topografiska bildarkivet.*

forskare hanterade dem, de hade potential att bevaras i långa tider och de var både exakta och eleganta och vackra att titta på – inte minst denna sista variabel vill jag tillskriva betydelse. Sådant som kompassrosor och textningen på ritningen, som ligger utanför själva motivet, är ofta gjort med omsorg och finess, och upphovspersonens konstnärliga ådra kunde komma till uttryck (se exempelvis Sellings ritning från Görslöv nedan på sid. 150). Utrymme för egen kreativitet skapades och utsmyckandet av ritningarna fick ta lite tid, fast det var så bråttom. Dessa utsmyckningar kan vara snarlika de som finns på äldre lantmäterikartor, som en sorts blinkning till ett historiskt arv.

Ovan: Skiss över Fritz Nilssons stuga som återges på fotot på föregående uppslag med måttuppgifter på papprets övre del. Siffrorna anger avstånden mellan mätpunkter i byggnaden: byggnadshörn, dörrkarmar, fönsterposter och så vidare. Med ledning av måttuppgifterna gjordes ritningen färdig. Denna skiss (liksom den på sid. 144) har inte arkiverats tillsammans med det övriga topografiska materialet, utan finns tillsammans med andra skisser från 1921 års fältarbete. *Helsingborgs museer.*

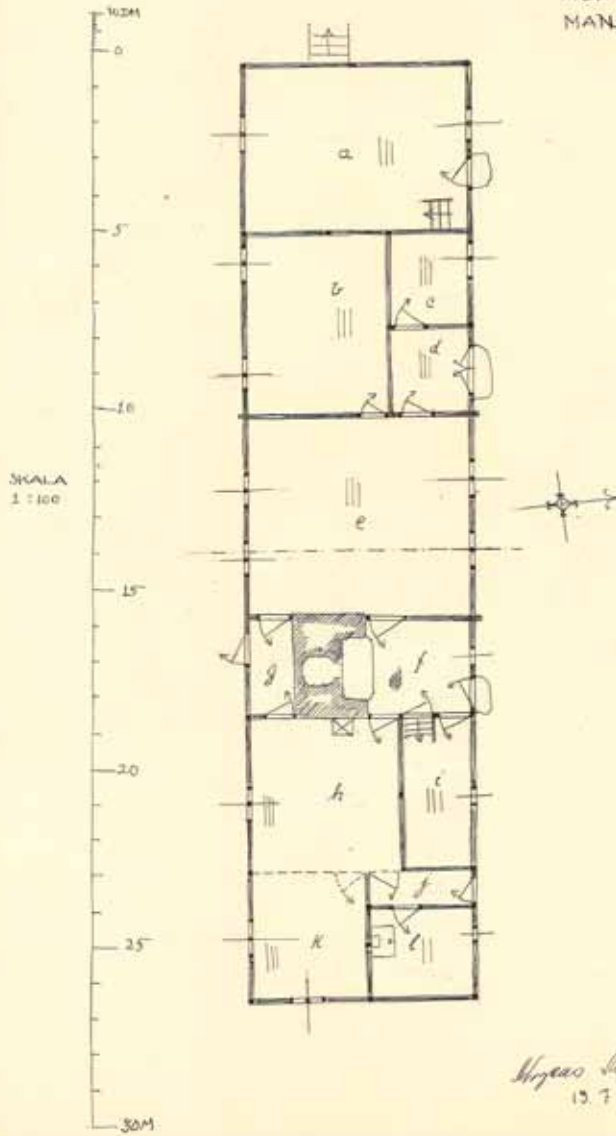
Till höger: Den färdiga planritningen i skala 1:100 upprättad av Mogens Mogensen. Ritningen kommunicerar främst rumsindelningen, eldstadens placering och konstruktion. Den synliga ryggåskonstruktionen syns på sektionen på nästa uppslag. Den streckade linjen genom byggnaden markerar var sektionen har ritats. *Helsingborgs museer.*

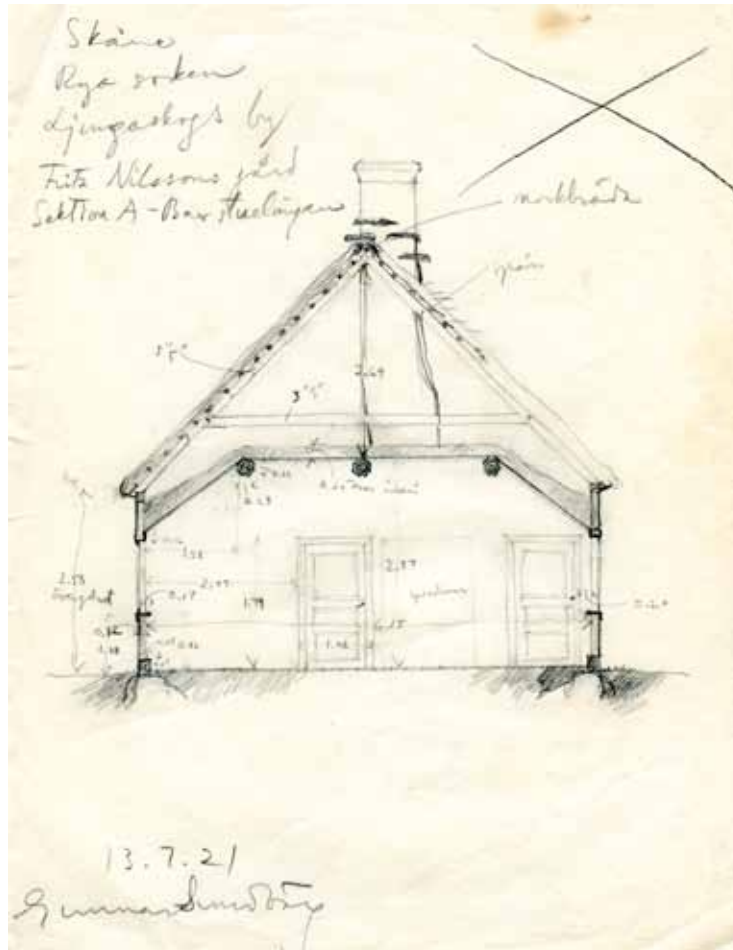
FOLKREKONSTRUKTION
LUND

C 9100

SKÅNE
N. ÅSBO H: D
RYA S: N
LJUNGASKOGS BY
FRITZ NILSSON'S
MANBYEGNADEN

PLAN

Ovan: Gunnar Sundbärgs skiss av sektionen genom Fritz Nilssons stuga. Alla måttuppgifter är satta på skissen i anslutning till de mått de betecknar. *Helsingborgs museer.*

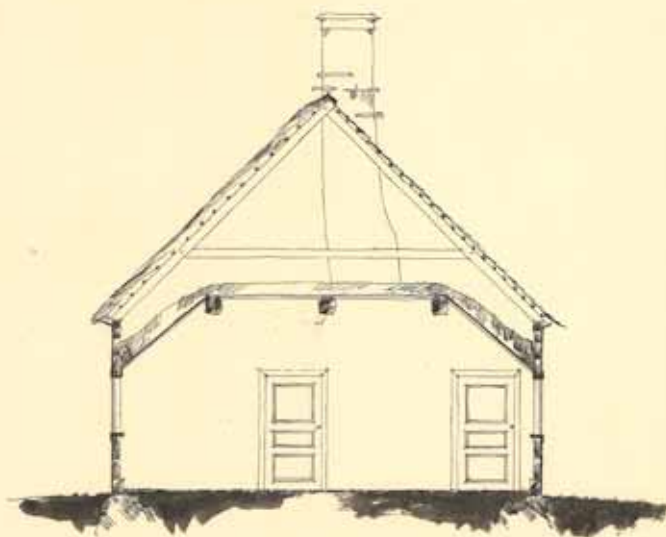
Till höger: Sektion genom byggnaden upprättad av Gunnar Sundbärg. Skalan är här 1:50, vilket medgav återgivande av fler detaljer än planens skala (1:100). De olika takmaterialen på de båda takfallen framträder liksom läget för fönstren i fasaden. Takkonstruktionen med de tre längsgående takbjälkarna benämns (inom citationstecken) som »halvhöjestuga«. Denna konstruktion finns enligt beskrivningen i stugan, det centrala

rummet i byggnaden, men inte köket och det är för att fånga takkonstruktionen som snittet har placerats genom »stugan«. Skorstenen ligger inte mitt i snittet utan något bakom. Taket beskrivs: »3 8-kantiga takåsar och penningtak med lockbrädspanel. [...] Takbjälkarna äro mycket grova, lockbrädorna smala. [...] Över stugtaket ligger ett jordlager«. Takbjälkarnas kantighet framträder på ritningen, men för ett återgivande av de lockbrädor som nämns i den tillhörande texten (som finns i museiarkivet i Helsingborg tillsammans med ritningar och foton) hade en ännu större skala krävts. *Helsingborgs museer.*

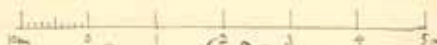
S K Ä N E
N. ÅSIO HED
RYA SOCKEN
LUNGADEGS BY
HITS NILSSONS
SEKTION A-1 AV
STUGLÅNGAN

G. 9100

FOLKBYGGRIVET
LUND

SKALA 1 : 50

Guemar Lundberg 1921

Renritningen kan jämföras med en överföring till ett enhetligt språk, där alla objekt blir presenterade på ett likartat sätt för betraktaren. Utanför själva motivet kunde dock smärre personliga särarter utvecklas, som i sättet att rita in väderstrecken. Latour menar att blandandet av kemiska substanser i ett laboratorium blir kemi först när det som sker översätts till ett språk som omfattar inte bara ord utan också tecken. Genom att omsättas till en *visuell vokabulär* (»visual vocabulary«) blir kemin verkningsfull och likartat presenterad och med samtidighet till alla betraktare.⁸ Att göra ritningar efter skisser, där ritningarna oavsett upphovsperson har vissa gemensamma nämnare som till exempel angivande av skala, väderstreck, redovisande av dörröppningar och fönster, är att tala till betraktaren av ritningen med en visuell vokabulär. Detaljer utanför själva motivet, som de genomarbetade kompassrosorna, representerar en annan visuell vokabulär.

Bilden på sid. 148 (och på bokens omslag) visar deltagarna i Nordiska museets Skåneexpedition 1920 på plats i Filborna by öster om Helsingborg, med några av de redskap de behövde för att utforska allmogesamhället: tumstock, kartfodral, penna och ritbräde. Nyström med tumstocken var arkitekt, Selling med ritbrädet konsthistoriker, och Henschen i mitten, som är beredd med ett kartfodral, var expeditionens ledare. Han studerade juridik och upprättade tillsammans med Selling många beskrivningar under denna expedition. Att vara ledare för en expedition innebar bland annat att ansvara för betalningar för kost och resor och ofta också medarbetarnas löner.⁹

Teckningar och uppmättningsritningar kunde göras på varierande sätt. I fält gjordes skisser på ganska små pappersark med mycket noggranna måttuppgifter. Ambrosiani föreslog rutat papper i sin instruktion, Karl Berlin rekommenderar vita, olinjerade ark. Att döma av bevarade fältskisser tycks det vanliga ha varit skisser på helt vita ark. Fältskissen kunde vara

kladdigt utförd, men det som var väsentligt var måttuppgifterna. De var avgörande för ett senare upprättande av en skalenlig, korrekt ritning. Byggnaderna ritades inte med perspektiv, utan rakt framifrån. En teckning med perspektiv ger utrymme för konstnärliga tolkningar som andra ritningar inte ger. Perspektivet skapar djupverkan och en bild som är lätt för en betraktare att ta till sig, men den kan inte måttsättas, och tekniken rekommenderades inte heller: »Perspektivteckningar användas endast undantagsvis och endast i fråga om mindre detaljer.«¹⁰

Vid uppmättningsarbete är det en fördel att vara flera personer. Inte minst det intrikata arbetet med att göra en sektionsritning blir mycket lättare om flera hjälps åt. I sin dagbok från Västmanland 1916 skrev Kjellberg den 14/8 att hans kollega under fältarbetet, Hadar Palm, var sjuk. Kjellberg och den tredje expeditionsdeltagaren arbetade då ensamma med att mäta upp byn Nordanå »som är utmärkt«. Kjellberg anmärker: »Arbetet var drygt och långvarigt för två personer.«¹¹ Här hade uppenbarligen skapats en rutin som byggde på medverkan av tre personer. När en föll ifrån rubbades ordningen för de två kvarvarande. I augusti 1917 rapporterade Sigurd Erixon till Gustaf Upmark från fältarbeten i Ångermanland, Hälsingland och Härjedalen, att den ursprungligen trehövdade expeditionen hade förstärkts med Herman Geijer: »Vi äro således 4 st. vilket i hög grad gynnat vårt arbete.«¹²

När samarbetet fungerade kunde arbetet bedrivas effektivt. Mogens Mogensen, som ingick i 1921 års Helsingborgsexpedition, har på sina ritningar angett datum för besöken på gårdarna och torpen, och det framgår att upp till tre mindre gårdsanläggningar kunde avverkas på en dag. Han och Gunnar Sundbärg arbetade tillsammans och kände redan varandra väl som studiekamrater från KTH. År 1920 hade de båda också medverkat i Nordiska museets Bergslagsexpe-

dition och där haft goda möjligheter att arbeta upp gemensamma rutiner för mätande och skissande.

Bearbetningen av dagens skisser gjordes inte i nära anslutning till uppmätandet, utan renritningen på arkivbeständigt papper fick vänta tills fältarbetet var avslutat. Då befann sig fältarbetarna på sin hemort, som ofta var Stockholm eller Uppsala, och det gick inte att göra efterkontroller om något mått eller någon detalj inte verkade stämma. Mycket noggranna noteringar under fältarbetet var nödvändiga. Det kunde ta lång tid innan renritningen blev klar. Inte så sällan gjordes den av någon som inte varit med under själva fältarbetet.¹³ För att detta skulle vara möjligt krävdes att skisserna innehöll alla iakttagelser som var väsentliga att ha med i den färdiga ritningen. Detta förfarande, där skissen var en sorts råmaterial, kan ses som uttryck för en dåtida vetenskapssyn. Ett material hade samlats in – skissen. Någon annan än insamlaren kunde göra renritningen – analysen. Skissen sågs som ett objektivet underlag och inte som resultat av ett subjektivt iakttagande. Renritandet fortsatte som en objektiv redovisning och inte ett fortsatt subjektivt tolkande.

I mars 1917 fick Sven T. Kjellberg rapport från Sigurd Erixon om att Palm nu var klar med renritningarna från föregående sommars fältarbeten i Västmanland – alltså mer än ett halvår efter arbetets genomförande.¹⁴ Den fullständiga ekonomiska ersättningen betalades i vissa fall inte ut förrän hela ritningsmaterialet var levererat. Detta kunde påverka kvaliteten. Gunnar Sundbärg rapporterade i november 1921 till sin uppdragsgivare Torsten Mårtensson vid Helsingborgs museum om hur det gick med renritandet av sommarens skisser: »Mogensen behöver tydligen pengar och därför har han tagit saker, som gått fort att rita.« De båda arkitektstudenterna fick ägna en del av vintern åt att avsluta ritningsarbetet och i början av 1922 skrev Sundbärg igen om hur han »slavade« med renritandet. Det tog längre tid än han

beräknat. Detta berodde bland annat på »de många fönstren i den sista samlingen. Att rita fönster hör till det mest fruktansvärda busjobb som existerar i den vägen, fast man knappast skulle tro det.«¹⁵

Under fältarbete i Skåne 1925 hade Sigfrid Svensson tidvis sällskap av arkitekten John Lindros, som både fotograferade och upprättade ritningar. Vid vissa objekt gjorde Sigfrid Svensson själv enkla skisser, vid andra gjorde Lindros noggranna ritningar.

Andra fältarbetare som Åke Campbell, som i likhet med Svensson hade sin bakgrund i folklivsforskning och angränsande ämnen, gjorde också bara enkla skisser.¹⁶ Men informationen är många gånger densamma i deras enkla planskisser som i en skalentlig renritning. Genom ritningarna kommunicerades kunskap om planlösning (dvs. rumsliga relationer), konstruktion och teknik och byggnadsmaterial, och denna kunskap kunde vara densamma oavsett graden av exakthet och elegans i ritningen. I en noggrant upprättad ritning kunde material och konstruktion, som till exempel tegel och lerklining, skiftesverk och knuttimring, framgå. Då behövde denna information inte kommuniceras i skrift. Den bild som ritningen utgör innehöll all nödvändig information.

Mätande och fotograferande av byggnader måste ofta göras under omständigheter som sällan var idealiska. Misslyckanden var inte bara en risk utan en realitet. Campbells vittnesmål från 1925 är ett exempel på hur oerhört stora arbetsinsatser ofta gav ett magert resultat:

Bakom min lilla samling ligger dock en månads arbete fr. 8 på morron till 8 på kvällen, vardag och söndag, samvetsgrant aktgivande på allt under den långa vägen, som hörde till arbetet, mätning och fotografering under ofta mycket svåra förhållanden, så att tillstånd till mätning måste erhållas efter tidsödande parlamentering, fotografering måste ske

Fältarbete i Filborna by strax öster om Helsingborg 1920. Bruno Kjellström stod bakom kameran och avbildade, från vänster, Bertil Nyström, Harry Henschen och Gösta Selling. *Sigurd Erixons personarkiv, Linköpings stiftsbibliotek.*

vid tidpunkt och förhållanden, som alls ej kunde väljas, varför mycket måste misslyckas – vilket dock kostat pengar och arbete utan resultat.¹⁷

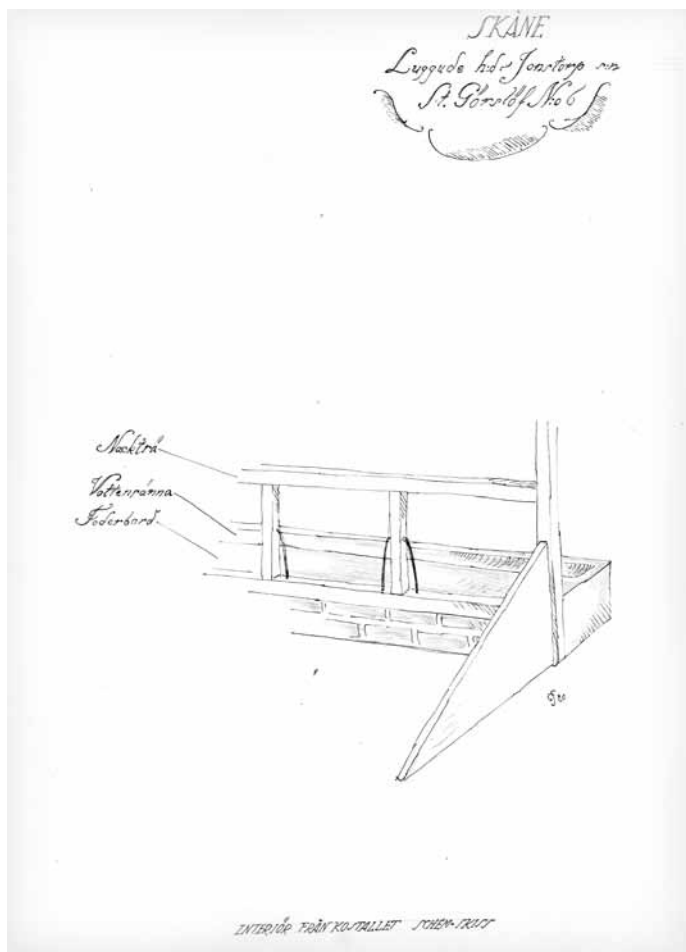
Teckning som tolkning

Tecknande innebär en vetenskaplig tolkning. Sådant som uppfattas som störande, som isolatorer till telefonkablar på en gammal byggnad, som fastnar på foto, kan väljas bort vid tecknandet. Att teckna av ett objekt är att samtidigt undersöka det och framhäva de detaljer som anses vara viktiga och betydelsebärande, med Roland Barthes ord en »uppspaltning mellan det betydelsefulla och det betydelselösa«.¹⁸ Inte bara betraktaren utan kanske främst tecknaren själv lär sig något om det som tecknas, en erfarenhet som inte går att få genom att titta genom kameranlinsen. Extra betydelsefull var kanske denna effekt vid avbildning av byggnadskonstruktioner, eftersom kunskap om byggnadsteknik var ett av målen för fältarbetsexpeditionerna. Genom ritandet lärde sig den som höll i pennan att förstå hur konstruktionen var uppbyggd.¹⁹ Teckningen var också nödvändig för att förmedla kunskap vidare om till exempel timmerknutars konstruktion.²⁰ Den tydlighet som går att uppnå i en teckning av skiftesverk, korsvirke och knuttimring kan inte framgå på ett foto. Det går också att teckna sådant som inte går att fotografera alls, till exempel planlösningen i en byggnad. Detta framhålls i Karl Berlins skrift:

Skissering och uppmätning av byggnader och byggnadsdetaljer [är] av stor vikt. Vid sådant arbete, som medför ett ingående studium av byggnaden, får man en klarare uppfattning av byggnadens väsen och arkitektoniska innehåll än som kan erhållas blott och bart genom att betrakta byggnaden; man får en riktig uppfattning av mått och dimensioner.²¹

Det primära syftet med ritningarna var att rädda kunskapen om allmogebebyggelsen till framtiden. Men en bieffekt blev att den som mätte i fält och upprättade de renritade ritningarna lärde sig väldigt mycket om byggnadssätt och -konstruktioner. John Granlund, som under flera fältsäsonger samarbetade med tecknaren Olle Homman, var full av beundran inför dennes »öga för byggnadskonstruktioner« och kallade honom ett fenomen.²² Kunskap uppstod både på ett individuellt plan och i en större kontext. När museimannen Björn Hallerdt skrev om Gösta Sellings livsgärning framhöll han hur denne efter att ha börjat arbeta med Nordiska museets herrgårdsundersökningar 1923 »förvärvade genom självsyn en enastående kunskap om de mellansv[enska] herrgårdarna«.²³ *Svenska akademiens ordbok* definierar ordet »självsyn« som »på egna iakttagelser grundad erfarenhet«. Selling och hans samtida fältarbetskollegor genomgick alltså en läroprocess där det egna, unika seendet var helt centralt för den kunskap de kom att besitta.

Genom att mäta upp en byggnad eller anläggning och sedan upprätta en ritning transformerades den fysiska verkligheten till en inskription i Latours mening. Kunskapen om det dokumenterade objektet så som det tedde sig vid dokumentationstillfället har koncentrerats i en betraktelsebar ritning som blev det materiella resultatet av dokumentationerna av allmogekulturen. *Blicken* som fastnade på ett specifikt objekt övergår till *överblick*. Helheten som kan finnas på en ritning går inte att se vid ett betraktande av den fysiska verkligheten på plats. I ritningen koncentreras den kunskap om bebyggelsen som ansågs vara av relevans att arkivera inför framtiden och bli resurs för kommande forskning. Men läsningen av ritningen kräver en kompetens av den som betraktar den. Arkitektens professionella manér är kanske inte tydliga för alla. Hur kan man till exempel urskilja var fönstren sitter i väggarna? Det är en självklarhet för

Exempel på perspektivritning av detalj. Gösta Selling har ritat en del av inredningen i ett stall på gården Görslöv nr 6 i Jonstorp socken i nordvästra Skåne 1920. Genom perspektivet ges betraktaren en känsla för inredningens utformning och volym, som inte hade kunnat uppnås på samma sätt med en planritning kompletterad med skriven text. Däremot är det svårt att måttsätta en perspektivritning och därmed blir det också svårt att jämföra olika ritningar med varandra. I denna ritning framgår inredningens konstruktion, hur de olika delarna är sammanfogade. Däremot anges varken träslag eller ifall de olika delarna är sågade

eller, upplysningar som hade kunnat berätta om det lokala byggnadshantverket. Under ritningen har Selling själv angett att det är en schematisk skiss och han antydde alltså att han inte hade anspråk på att ha gjort en exakt avbildning. Det som är viktigt har ändå kommit med: material, sammanfogningar, konstruktionens principiella utformning. Ovan motivet har han skrivit in den geografiska belägenheten vackert inramat. Sådana upplysningar kunde ha textats på enklast tänkbara sätt men är ofta, som här, utskrivna med en estetisk ambition. *Helsingborgs museer.*

den som lärt sig att läsa en ritning, men inte för alla.

Flera olika tidsskikt kunde visualiseras i en och samma ritning. Byggnader (eller byggnadsdelar, som till exempel utstickande bakugnar) som var rivna vid dokumentationstillfället kunde återuppstå genom att streckas in, som gjorts med den borttagna yttertrappan på huset i Mjällby på sid. 83 och på ritningen över gården i Degeberga på sid. 153. En förändrad planlösning kunde redovisas. Ett långt tidsspänn komprimerades i en och samma avbildning.

RITNING ELLER FOTO

Vid avbildning av ett objekt genom teckning föreligger resultatet omedelbart och är möjligt att korrigera, och tecknaren själv är ensam ansvarig. Resultatet av fotograferande är absolut, till skillnad från en teckning som kan vara under ständig omarbetning och därför är relativ. Fotografiet skapas i det ögonblick som fotografen trycker på avtryckaren (men sedan följer en lång process där pappersfotografiet är det slutgiltiga resultatet).

Vyer som inte gick att fånga vare sig med blicken eller med kameran kunde skapas på ritning. En verklighet som egentligen är omöjlig att se blir trots allt möjlig att betrakta – och därmed tolka – genom att transformeras till en tvådimensionell ritning. Ritningen blir den inskription som möjliggör ett vetenskapligt arbete, som inte hade kunnat göras utan ritning/inskriftion.²⁴

Vippentorpet i Ysby socken i södra Halland dokumenterades 1921. Mogens Mogensen har signerat sektionens ritningen, Gunnar Sundbärg planritningen (se sid. 159, 160 och 201). I de olika ritningarna kommuniceras byggnadens volymer, konstruktioner och byggnadsmaterial. Sektionens snitt är lagt på en punkt där mycket information kan kommuniceras. Några väsentligheter framhävs: spisen, skorstenen och takfönstret. I stugans lågdel finns en kraftig bärande

längsgående takbjälke som syns cirkelrund bredvid skorstenen. Hela spiskonstruktionen, med ugn, skorsten och sättugn finns med, med en enkel tolkning av sättugnsp Plattans motiv. Bredvid spisen finns en bräddörr och väggpaneler. Längs med byggnadens vänstra yttervägg är en bänk. Från vägg till vägg, ovan spisen, ses den bjälke som markerade en rumslig gräns inne i stugan med ett årtal inristat. Allt som syns på bilden (projektion) ligger inte i snittet utan framför eller bakom det, men projektionen innebär att information har komprimerats på en yta. I Karl Berlins instruktioner heter det: »Genomskärningen tages på det ställe, där det mesta kan visas av byggnadens inre höjdförhållanden, takstolskonstruktion m.m.« Vidare skulle skärningen läggas så att höjden på fönster och dörrar framgick.²⁵

Bland sektionsritningarna dominerar tvärsektioner. Att göra en längdsektion är mer komplicerat och arbetskrävande och den mesta information som ges i en längdsektion kan också fås genom en kombination av en planritning och en tvärsektion. Ofta har några av de detaljer som nämns i den beskrivande texten ritats in, som spisar, väggfasta skåp eller någon påfallande gammal dörr.

Vippentorpsstugan var 1921 musealiserad sedan många år. Den ägdes och vårdades av en lokal fornminnesförening. Således fanns inget hot om försvinnande och något behov av »räddning« genom dokumentation fanns därför inte heller. Men kunskapen om huset hamnade ändå i en arkivakt, så att framtida forskare vid skrivbordet skulle kunna studera dess betydelsebärande detaljer i jämförelse med andra sydgötiska hus, utan att behöva uppsöka verkligheten. Att upprätta kartor över olika områden gör det möjligt att studera dem på distans, och om kartorna är upprättade i samma skala så är det möjligt att göra jämförelser.²⁶

Ovan: Fotografi av Olof Anderbergs gård i Slätteberga i Degeberga socken i östra Skåne. 1921 års expedition kom till platsen just när en loglänga var under rivning. *Helsingborgs museer* (21-370).

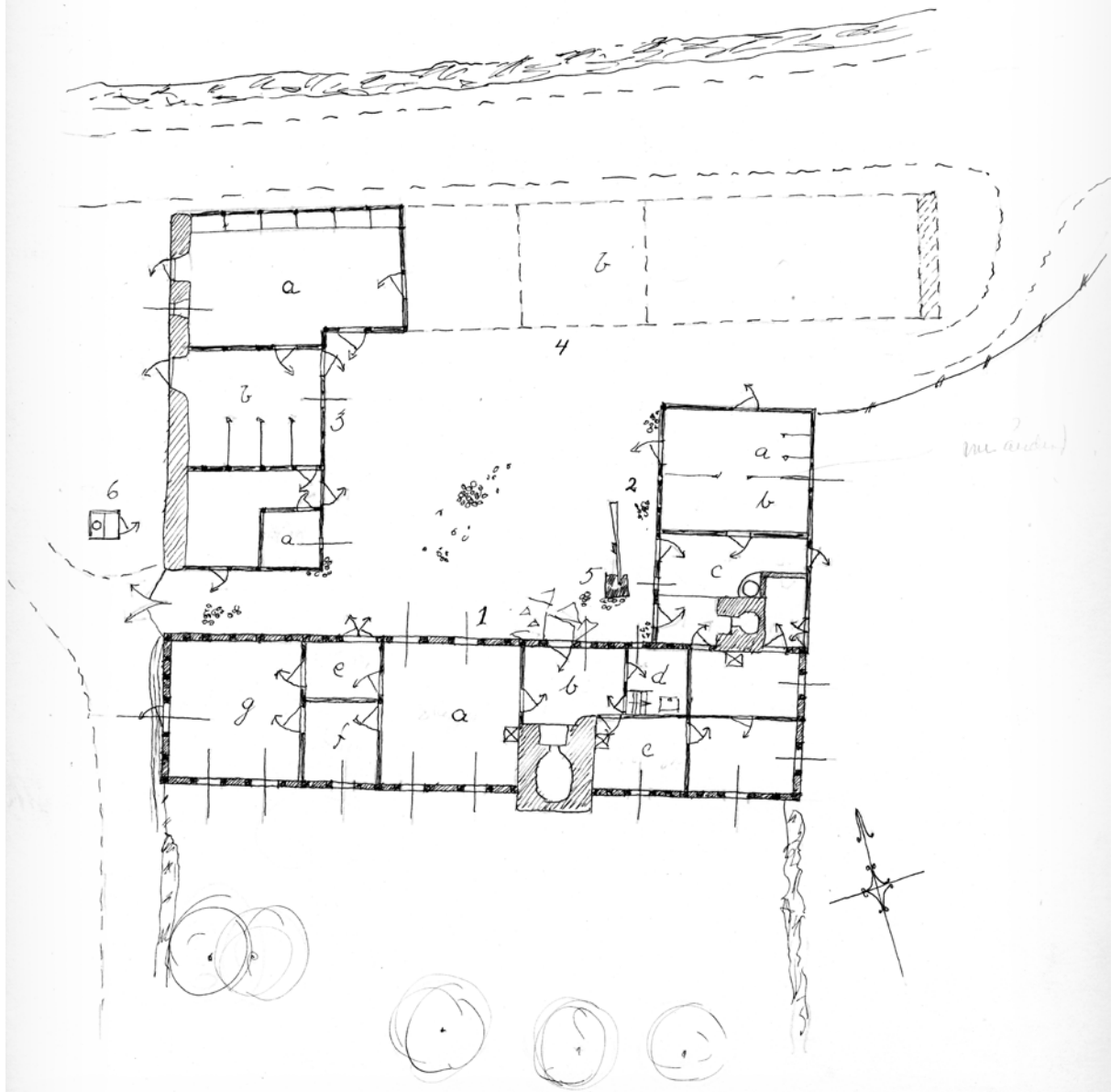
Till höger: Planritning av gården, upprättad av Gunnar Sundbärg 1921. Jämför Bergengrens beskrivning i text på sid. 174–175. Bilden på sid. 66 visar spår av ett tidigare bränneri och är tagen i hörnet av gårdsplanen, mot väggen på byggnad 2. Fönstren markeras som »hål i väggen« med ett vinkelrätt streck i fönstrets mitt. Detta streck markerar ingen funktion i byggnaden utan är ett manér som här syftar till att förtydliga fönstren och skilja ut dem från andra öppningar i väggarna.

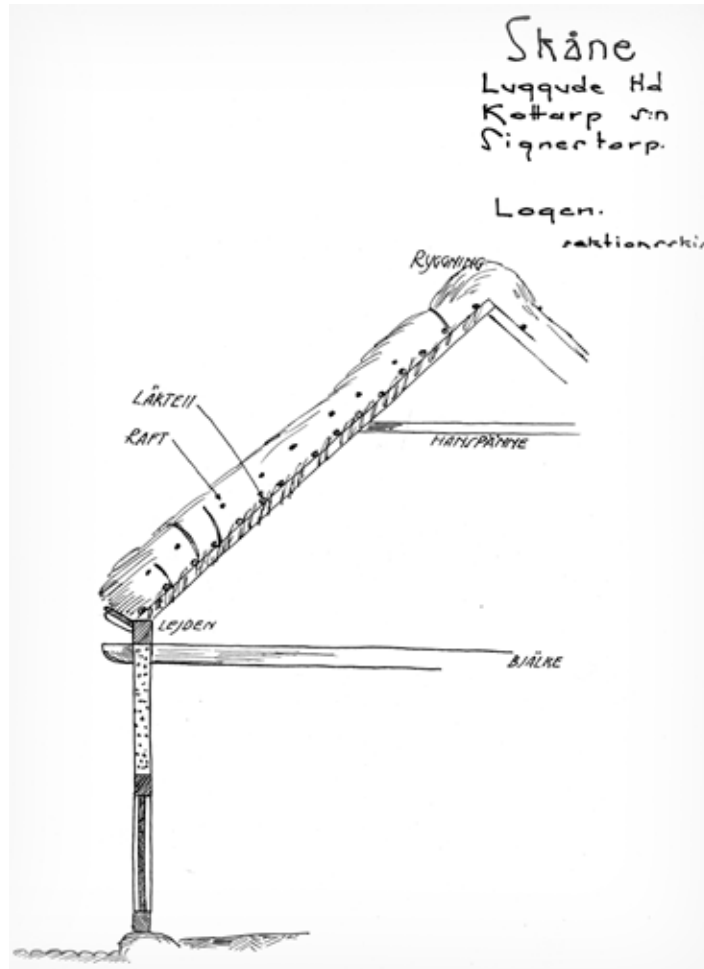
Planen i övrigt kan sägas vara schematisk. Inga skevheter i väggarna som kan anas på fotografiet av gården har fångats in och de är ritade som vore de jämntjocka. Syftet är inte heller att beskriva byggnadens åldrande och eventuella pågående nedbrytning utan att redovisa planlösningarna i de olika

byggnaderna, deras förhållande till varandra och rummens funktion. Det var dessa variabler som var eftersökta och som, tillsammans med uppgifter om ålder och eventuella förändringar, skulle användas vid jämförelser mellan olika byggnader. Vid uppmätningen var en loglänga under rivning. Den del av byggnaden som var helt demonterad skissades in med streckade linjer på en ritning medan den del som fortfarande var stående ritades på samma sätt som övriga längor på gården. Olika valörer i verkligheten har getts olika linjeegenskaper (jfr Almevik 2012, sid. 85). Gårdens olika byggnader har numrerats i vad som kan läsas som en dignitetsordning, där nr 1 är bostadslängan och nr 6 är dasset.

Skalan som användes var 1:200, vilket medgav både översikt och viss redovisning av detaljer, som båsindelningen i ladugården, sättugnen i bostadsdelen och den varierande vägg-tjockleken. Norrpilen indikerar att kompass har använts för att orientera byggnaderna exakt. *Helsingborgs museer*.

SKÄNE
GÅRDS H:D
DEGEBERGA S:TL
SLÄTTEBERGA BY
OLOF ANDERBERG'S

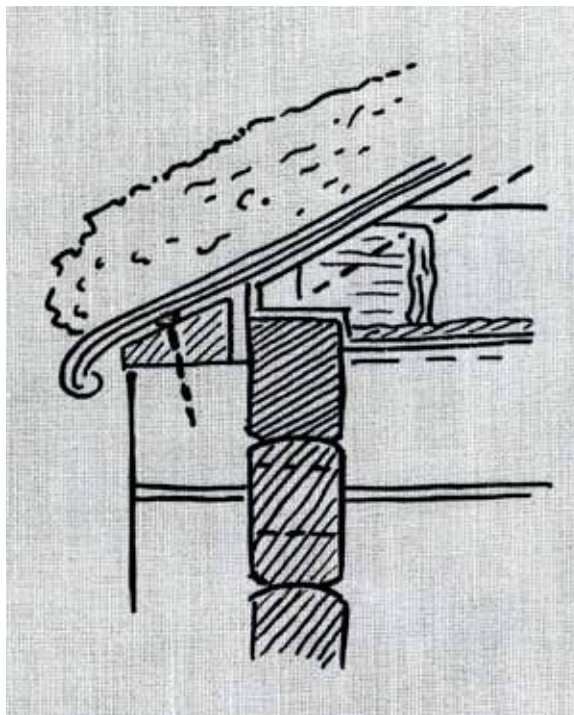
Skiss gjord av Gösta Selling 1920 av en ekonomibyggning vid gården Signestorp i Kattarp strax norr om Helsingborg. Selling utforskade hur byggnaden var konstruerad. Han har inte strävat efter att återge skevheter och buktigheter, som sannolikt fanns i byggnaden. Den nedre delen av väggen var gjord i skiftesverk, den övre i korsvirke med lerklining och taket av halm. Men träslaget är inte angivet och det saknas uppgift om huruvida planken i skiftesverket är sågade eller bilade. Ingen skala är given och skissen saknar förklarande benämningar förutom på några detaljer i taket. Detta antyder att det fanns konventioner om hur man tecknade dessa material och konstruktioner. Det Selling ville förmedla gick fram ändå till den betraktare som delade hans kunskaper och förståelser. *Helsingborgs museer.*

VAD PÅ RITNING?

Både stort och smått dokumenterades på ritning – från rekonstruerade hela byar och planritningar av gårdar och enskilda hus till små byggnadsdetaljer som fönsterhaspar. Nordiska museets fältarbetare kunde lägga stor möda på att kopiera lantmäterikartor och låta dessa bli utgångspunkt i en rekonstruktionsritning av en by sådan den tedde sig före utflyttningarna i samband med skiftesreformerna. Nils Sahlström beskrev 1919 i ett brev till Sigurd Erixon hur han gick till väga:

Kartorna ha upptagits som kopior av originalen på kalkerpapper, dessa avdrag ha sedan förstörats 2–4 gånger, och uppritats med blyerts. Av förstoringarna gör jag just nu avdrag i tusch med textpenna på kalkerpapper, kalkerpappren uppklistras sedan på kartong i storleken 27 × 20 cm (= storleken av de medelstora skissböcker du utlämnade). Hoppas att du gillar detta mitt förfaringssätt. En överstickning och uppritning på vanligt ritpapper hade blivit högst avsevärt svårare med hänsyn till de små skalor (1:1 000, 1:2 000), som kartorna äro i. Dessutom hade den ju tagit många gånger längre tid.²⁷

Sahlström hoppades att Erixon skulle gilla hans arbetsätt, och han argumenterade för varför han inte har valt en annan metod. Formuleringarna antyder att han inte fått några tydliga instruktioner för hur han skulle gå tillväga utan han fick komma på ett eget sätt. Sahlström har använt sin kreativitet för att åstadkomma det resultat som han bedömde att uppdragsgivaren ville ha. Men varför gjordes dessa avritningar av bykartor? Originalen fanns ju i lantmäterikontorens arkiv och var därmed tillgängliga för forskning. Genom att fångas på papper, i en inskription, konkretiserades det förflutna, som annars kunde upplevas som en abstraktion. I inskriptionens form blev det lättare att förstå hur det förflutna varit organiserat. Genom

Olle Homman medverkade som tecknare under en lång rad fältarbeten och gjorde mängder av konstruktionsritningar. Han undersökte själv de konstruktioner han ritade för att kunna förmedla dem till betraktaren. Här har han ritat en detalj (utan skala) av en bastu på gården Fredrikshall i Vännäs i Västerbotten. Homman var på plats där 1933 och gjorde renritningen 1935. *Nordiska museets arkiv, topografiska bildarkivet (NMA.0064832).*

att producera inskriptioner av hela byar, som i verkligheten sträckte sig över hundratals meter, kanske flera kilometer, gjordes verkligheten greppbar. Bilden av byn i det förgångna, i form av en karta, blev en källa till etnologisk kunskap.

Efter uppmättningsarbetet i fält tog arbetet med renritning vid. Också här saknades ofta instruktioner för hur det skulle göras, och de meddelades istället

via brev när oklarheter uppstod. Exempelvis ställde fältarbetaren Adolf Niklasson en lång rad frågor brevledes till Erixon när han efter 1918 års fältsång i Västergötland satt med sina skisser och skulle göra renritningar. Men hur?

Var i Stockholm ett par dagar men kunde ej invänta Din återkomst från Dalarna. Skulle velat höra något om hur renritningen av våra kartor och teckningar med mera skulle utföras, skalor, beteckningar, text, benämningar m.m.²⁸

Erixon svarade uppenbarligen inte tillräckligt ingående, för Niklasson återkom med en verklig kanonad med frågor rörande ritandet, som säger något både om hans egna ambitioner och om bristande instruktioner:

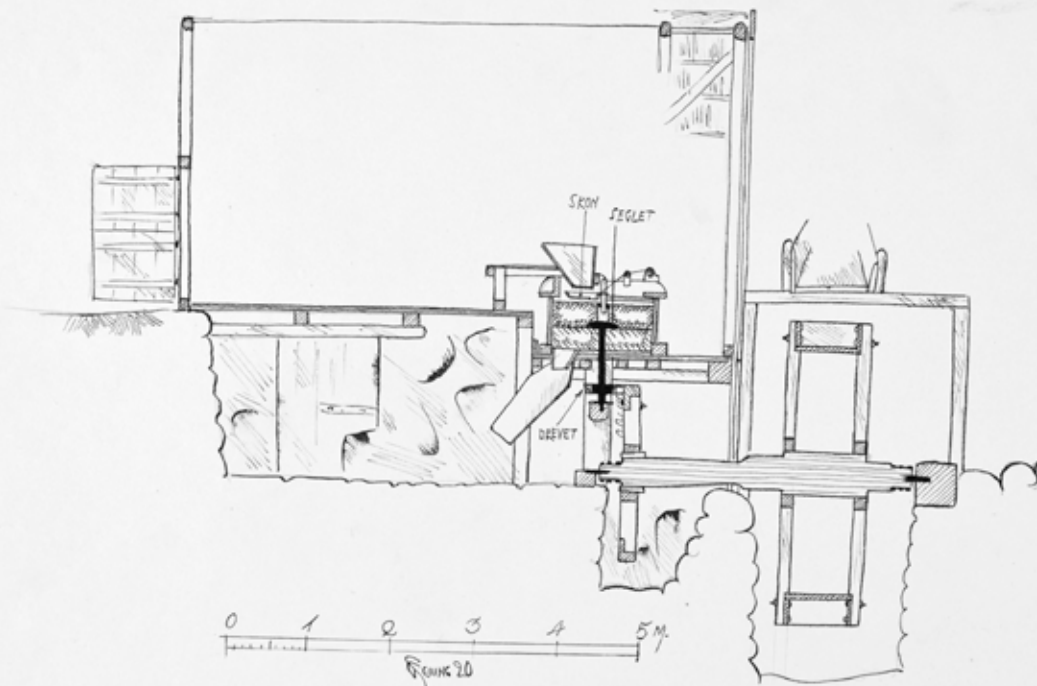
Angående planerna, så är skalan enligt ditt brev normalt 1:50 men detta blir i allmänhet för stort för att planen skall få plats på pappret. Därför ritas jag en del 1:50 och en del 1:75. När jag kommer till ännu större planer ska jag då minska skalan eller öka pappret? Jag har t. ex. en ladugård i Rackeby som är 76 m. lång. Den får inte plats även om jag ritas den i sk 1:200. Om jag kan rekonstruera någon del av byggnaden t.ex. spisen, skall jag göra detta eller skall jag pricka in det gamla eller det nya? Var skall texten placeras på kartorna, då dessa äro på helark? Skall jag använda helark även till husplanerna? Hur skall jag skilja stengårdsgårdar från vanliga gårdsgårdar på kartorna? Skall vägarna ritas prickade eller heldragna? Huru skall jag göra med skisser av hus, spisar, dörrar, kvistar, möbler o.d. vill du ha dem renritade i tusch eller blyerts eller vill du kanske inte ha dem alls? Jag har bl.a. en färglagd skiss från Alb. Andreassons nattstuga i Gretlanda; vad skall jag göra med den? Som du ser får du en hel del att besvara. Det kanske är mera jag skulle vilja fråga om men jag kommer inte ihåg något för närvarande.²⁹

Gångjärn från gården Ravlunda 29 i Ravlunda socken i Albo härad i Skåne, avbildat av Harald Olsson i juli 1928. På baksidan av teckningen står: »Denna gångjärnstyp ganska allmän i häradet.« *Folklivsarkivet, Lund (G 78-6)*.

Niklasson var osäker bland annat beträffande vilken skala som skulle användas. Bibehållandet av en specifik skala var inte alldeles nödvändigt utan detta kunde justeras, bland annat om en byggnad eller gård var så stor att den inte rymdes på ett pappersark i standardformat (vilket var ett dubbelt folioark) om den ritades i skala 1:200. Då kunde skalan ändras till 1:250 eller 1:300, vilket ställde högre krav på ritaren om alla detaljer skulle med. Förändringen i skala påverkade inte läsbarheten av ritningen och möjligheten att jämföra olika objekt med varandra.

Fönster- och dörrdetaljer liksom profiler på andra snickerier tecknades av med en ibland förbluffande noggrannhet. I de publikationer med uppmätningar av äldre bebyggelse som fanns spridda när fältarbetena utfördes har avbildningar av sådana detaljer en självklar plats.³⁰ Även smidda byggnadsdetaljer, som gångjärn på dörrar och fönster, avbildades.

OVANFALLSMÖLLA LÄNGDSEKTION

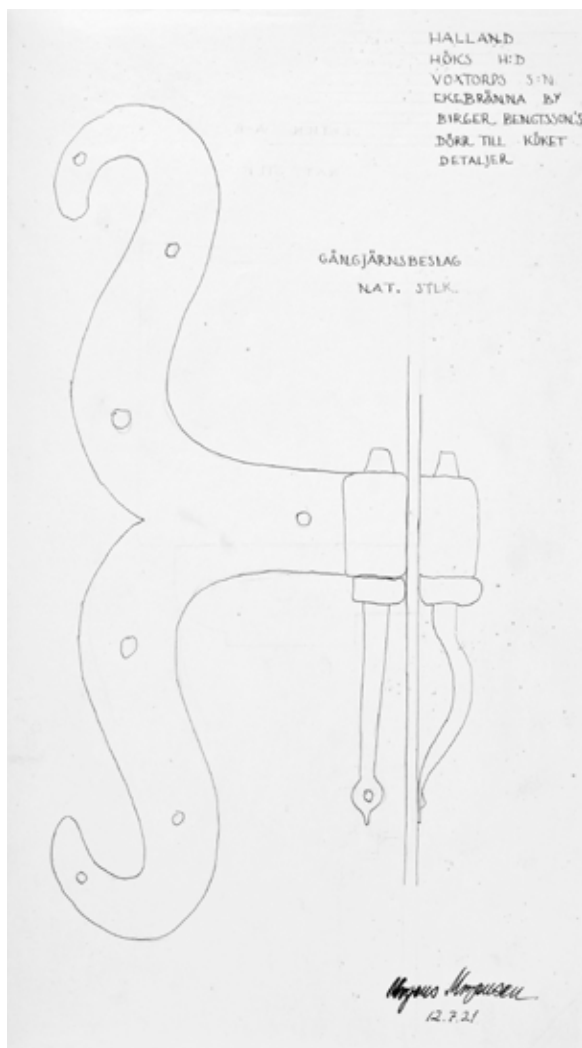
SKÅNE
BJÄRE HP
HOVS SJ
SEGELTORP

Längdsektion av vattenkvarnen i Segeltorp i Hovs socken på Bjärehalvön i Skåne, upprättad av Gösta Selling 1920 under den expedition som Nordiska museet arrangerade tillsammans med Helsingborgs museum. Byggnaden var liten och det var en intrikat uppgift att rita av kvarnmaskineriets olika delar. För att kunna göra det på ett korrekt sätt krävdes insikter om hur kvarnen fungerade. Denna ritning representerar en kunskap om kvarnens konstruktion som knappast hade gått att förmedla i ord och definitivt inte på fotografi. *Helsingborgs museer.*

I de arkivakter där detaljritningar ingår finns aldrig någon motivering till varför vissa snickerier och smidesdetaljer avbildats. Representerade de något unikt eller något generellt? Samspelade de med andra detaljer eller med helheten, i så fall hur? Harald Olssons korta beskrivning (se sid. 156), där han skriver att gångjärnstypen är »ganska allmän« i Albo härad, inrymmer dock en outtalad argumentation för varför han har tecknat av just detta föremål. Dokumentationerna omfattade både det allmänna och det specifika. Att något var allmänt i detta härad innebar att det var specifikt för häradet, något som inte återfanns i andra härader. Gångjärnet var en pusselbit i det stora pusslet om vad som var särskiljande mellan olika trakter, därför fanns det skäl att fästa det på bild.

En detalj i en byggnad kunde vara en ledtråd till hela husets ursprung och ålder. I en stuga som uppmärksammades i *Svensk byggnadskultur* 1947, Rask Jons stuga i Orsa socken, hade Erixon funnit en detalj som ledde åtskilliga århundraden bakåt i tiden och därmed särskiljde huset från andra: »framförallt på grund av sitt väggfönster med dess rikt profilerade medeltidsartade mittpost är en av de märkligaste». ³¹

De smidda fönsterbeslagen, dörrklinkorna och låsbrickorna var lokalt tillverkade och belägg för en hemindustri som vid dokumentationstillfället hade upphört. I Campbells *Våra bondgårdar* sägs: »I lister, lås, nycklar, handtag, riglar, gångjärn och beslag ha också mycken omtanke och konstskicklighet nedlagts, och detaljteckningar äro därför här mycket önskvärda.» Vidare framhåller Campbell att dörröppningen och tröskeln är förknippade med många föreställningar, seder och bruk, ytterligare skäl för en noggrann dokumentation. ³² Det var både uttryck för hantverksskicklighet (»konstfärdighet») och magiska föreställningar knutna till dörröppningar som skulle dokumenteras. Materialiteten rymde spår av göranden av både praktisk och mer rituell karaktär.

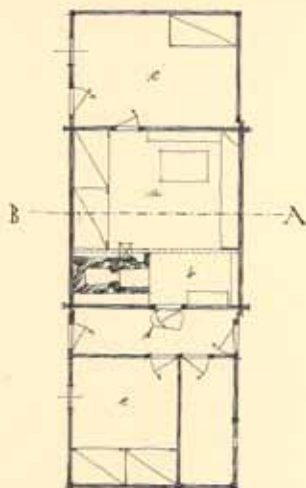
Teckning av gångjärnsbeslag av Mogens Mogensen 1921. Det återfanns på Birger Bengtssons gård i Ekebränna i Våxtorp i södra Halland, en arrendegård under Krapperups fideikommiss. *Helsingborgs museer*.

SEKTION A-B

Tvärsektion genom Vippentorpet, ett så kallat sydgötiskt hus i södra Halland, ritad i skala 1:50. En tvärsektion genom ett bostadshus ritades alltid så att eldstad och skorsten syntes. Beträktaren kunde då enkelt jämföra olika objekt. Eldstaden och skorstenen tillhörde det mest stabila och oföränderliga i en byggnad och representerade därmed också de äldsta och mest autentiska dragen. *Helsingborgs museer.*

HALLAND
HÖKS HED
ENÄLEDS S: N
VIPPENTORPS BY
PLAN AV "VIPPEN-
TORPSSTUGAN"

SKALA 1:1000
Gunnar Sundbärg 1921

Planritning av Vippentorpsstugan, upprättad av Gunnar Sundbärg. Läget för sektionsritningen ovan är inritad vid linjen A-B. Spis och möbler ses också. Helsingborgs museer.

Ekonomibyggnad i skiftesverksteking i Flyttarp i Tiarps socken i Vartofta härad i Västergötland, fotograferad av Tage Heimer och John Granlund 1931. Deras dokumentationer har ett tydligt fokus på byggnadskonstruktioner mer än på byar och byväsende. Till skillnad från många andras är deras fotografier alltid tomma på människor. Utöver de topografiska uppgifterna består bildtexten här av det enda ordet »Ladugård«. *Nordiska museets arkiv, topografiska bildarkivet (NMA.0064406).*

Avbildningarna av smidesdetaljer är ofta »platta«. Det är formen, inte hantverket, som avbildats. Detaljritningarna bygger liksom byggnadsritningarna på skisser gjorda i fält. För att kunna återge varje skovlighet på ytan korrekt och därmed förmedla något av hantverksförfarandet i tillverkningen krävs att tecknaren har föremålet till hands. Men har tecknaren uppnått sitt syfte även med dessa »platta« bilder, eller går något förlorat? I Harald Olssons teckning av gångjärnsbeslaget från Albo förmedlas genom skraffering en viss känsla av yta, volym och material. Mogens Mogensens teckning av beslaget från Ekebränna i Växtorp är närmast schematisk, men till skillnad från Olsson har Mogensen lagt till hur föremålet ser ut från sidan så att tjockleken framgår, och han har fogat till upplysningen att det är ritat i naturlig storlek. Den ritning han har gjort av föremålet från sidan är liksom sektionsritningarna genom byggnader en avbildning av något som inte går att ta in med blicken. Bilden måste skapas för att föremålets tjocklek ska kunna iakttas. Olssons teckning förmedlar kanske materialkänsla bättre. Men det huvudsakliga informationsinnehållet rör storlek och form och nitarnas placering och det förmedlas i båda bilderna. Någon exakt avbildning där hela resultatet av smedens arbete syns med varje liten bucklighet i den smidda ytan är detta inte fråga om, utan en redovisning av varianter av form.

Rekonstruktion – bakom samtidens skymmande lager

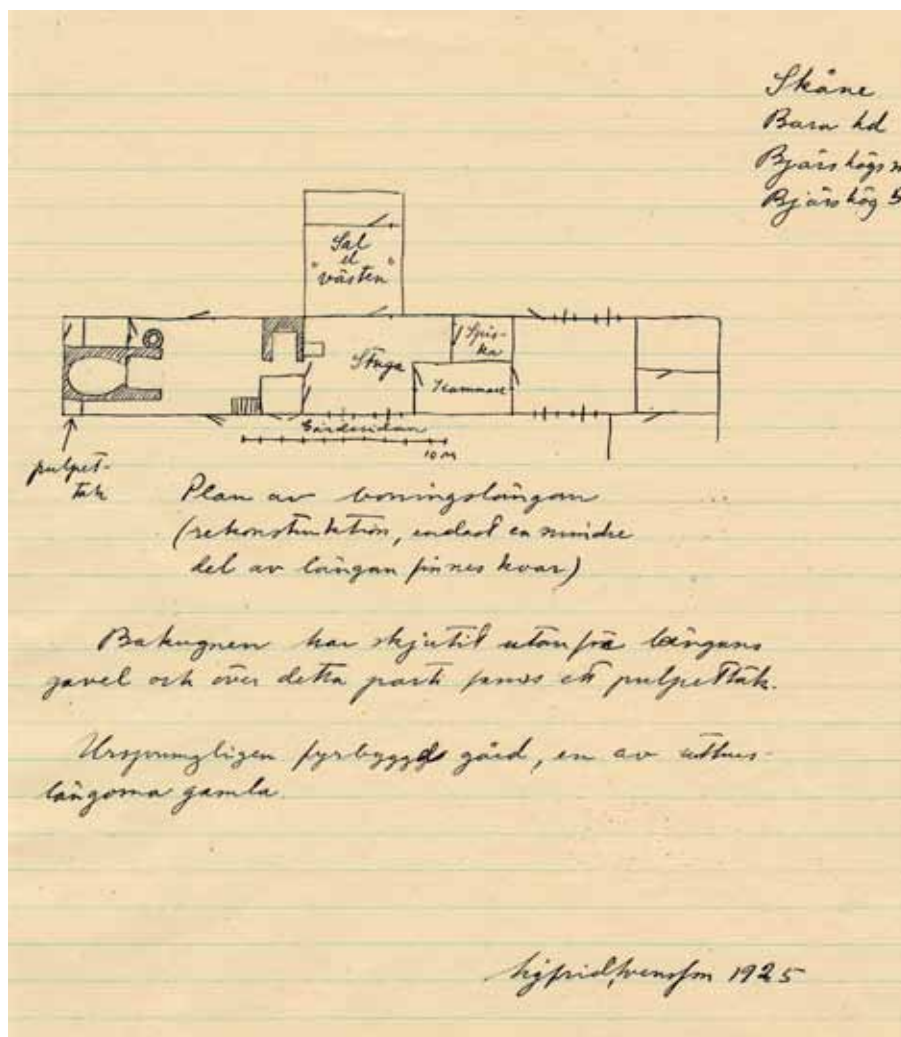
De tekniker som har behandlats ovan – fotografi, uppmätning och ritande – användes tillsammans med beskrivande text för att skapa underlag för kommande forskning om allmogekulturen, både befintlig och sådan som måste rekonstrueras. I detta avsnitt ska rekonstruktion som metod för att nå och återskapa det förflutna behandlas.

Vid dokumentationerna av folkminnen var insamlarna angelägna om att skilja på vad som var den »riktiga« folkkulturen och vad som var alltför präglat av modernt inflytande. Ur folkets sätt att uttrycka sig i tal och ur seder och bruk gick det att analysera fram rester av vad som sågs som ursprungligt, men forskaren fick inte låta blicken skymmas av samtidens uttryck utan måste försöka se vad som fanns bakom.³³ En likartad process fanns inom bebyggelsesdokumentationerna. Det var det ursprungliga och autentiska som var värt att rädda till eftervärlden, inte det som var alltför präglat av samtiden. I kapitel 3 visade jag hur uppfattningen om det ålderdomligas företrädesrätt kom till uttryck genom att det var det »gamla« från det förflutna som utgjorde objekt för undersökningarna. Men ofta hade ju samtiden lagt ett skymmande lager över det förflutna. Detta lager måste lyftas bort – bokstavligt eller bildligt – så att det förflutna blev synligt. Att göra rekonstruktioner blev den metod som kom till användning för att kunna iaktta det ursprungliga bakom samtidens skymmande skikt.

På bilden av ryggåsstugan i Svenstorp i Skåne från 1920 syns tapeter, linoleumgolvet och vitmålat tak. I beskrivningen upprättad av Harry Henschen står: »Nu tapetserad och vitstruket tak. Förut panelade, omålade väggar som slammades. Långbänken, hörnskåpet och stugbordet finns kvar.«³⁴ Henschens blick sökte sig bakom de synliga skikten – tapeterna och det vitmålade taket – och fick hjälp med uppgifter om tidigare utförande. Några möbler »finns kvar« från ett äldre, mer ursprungligt skede. Fältarbetarnas ambition var att skala av vad de bedömde som oväsentligt. Deras blick var riktad bortom det befintliga, bakom tapeter och under linoleumgolvet. Det befintliga kunde också bestå av helt eller delvis raserade byggnader. Förlorad förflutenhet rekonstruerades på papper och i ord, så att den gick att iaktta och uppleva. Rekonstruktionsritningarna blev en visualiserad kunskap.

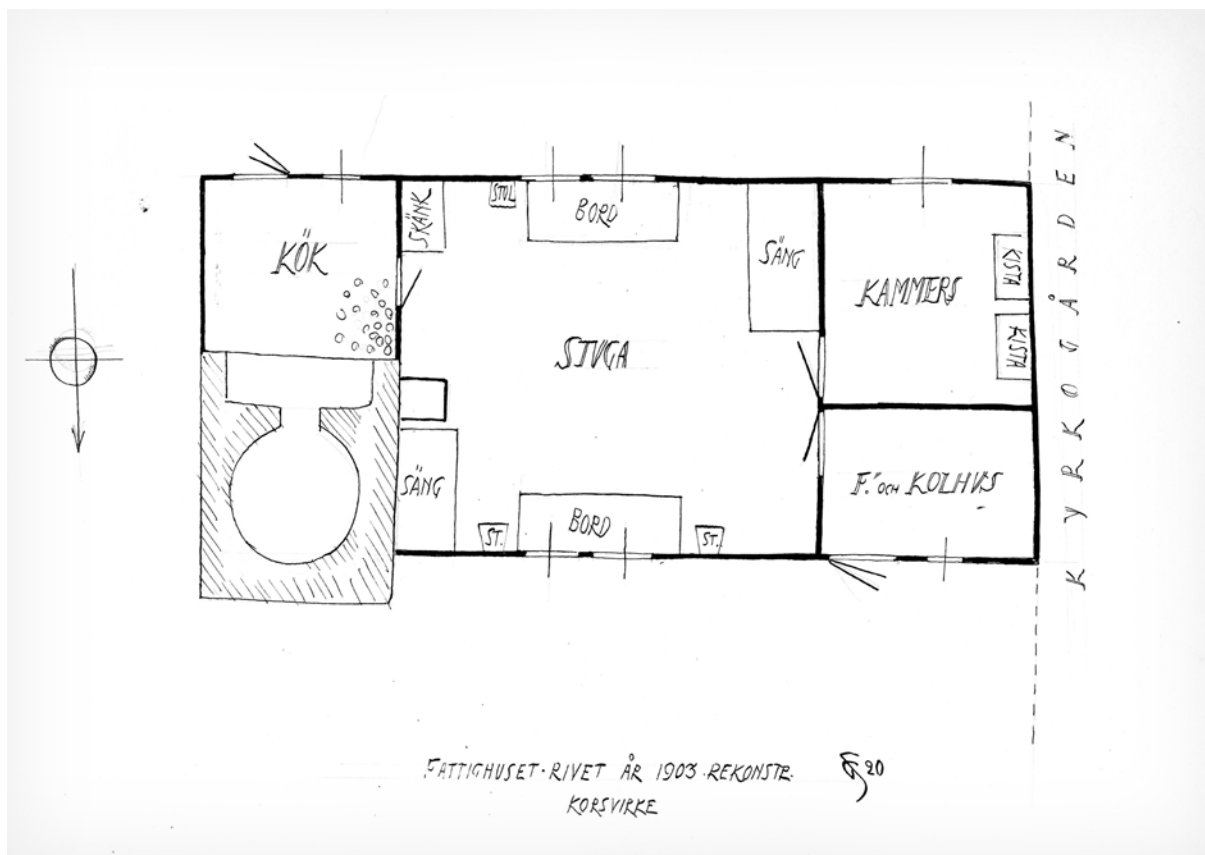

Harry Henschen fotograferade interiören av ryggåsstugan i byn Svenstorp i Västra Torups socken i Skåne 1920. Här hade moderna ytskikt i form av industriellt tillverkade linoleumgolv och tapeter lagts ovanpå den autentiska ålderdomlighet som var utforskandets mål. *Helsingborgs museer.*

Exempel på planskiss med en rekonstruktion, utförd av Sigfrid Svensson 1925. Under denna fältsåsong i Skåne gjorde han många liknande skisser som visade rumsindelning och eldstädernas placering – de element som han eftersökte. En enkel skiss räckte för hans behov. Den skissartade ritning som Svensson har gjort av böningslängan till en gård i Bjärshögs socken visar planlösningen med läge för spisar samt läge för fönster och dörrar. Svensson berättar

inte vad som vid dokumentationstillfället fanns att iaktta och vad som har rekonstruerats med ledning av muntliga uppgifter. Den fortsatta texten till skissen lyder: »Bakugnen har skjutit utanför längans gavel och över detta fanns ett pulpstak. Ursprungligen fyrbyggd gård, en av uthuslängorna gamla.« *Nordiska museets arkiv, topografiska bildarkivet (NMA.0064820).*

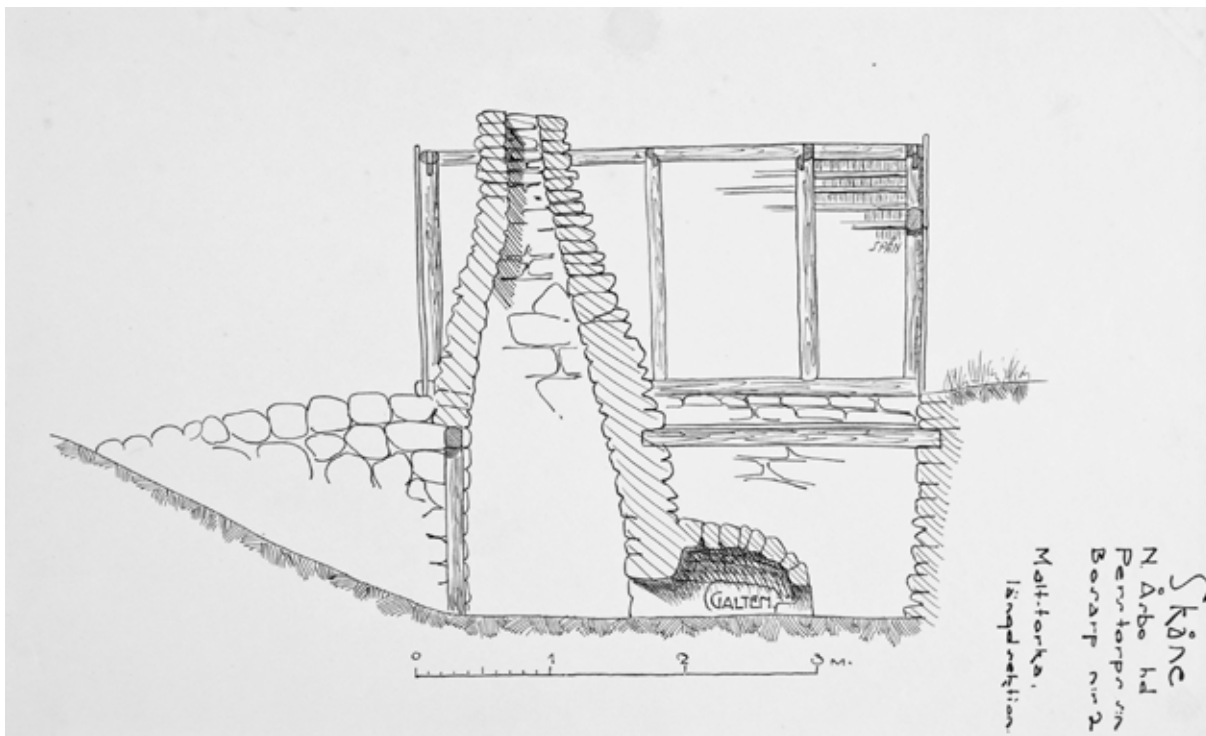

Rekonstruktionsritning av fattighuset i Bårslöv, upprättad av Gösta Selling 1920, sjutton år efter att byggnaden hade rivits, på grundval av muntliga uppgifter. Det framgår ingenstans i beskrivningen att rekonstruktionen också skulle bygga på uppmätning av eventuella kvarvarande byggnadsrester, som grundstenar och spisröse, eller på någon karta över byn där fattighuset är utritat. Det Selling har fäst på papper är rumsindelningen och rummens funktion, möblering

och eldstad – sakuppgifter som bara gått att få fram via uppgiftslämnaren. Rekonstruktionen får antas bygga på endast denna källa. Det anges att byggnaden varit uppförd i korsvirke, men Selling har inte lagt vikt vid att återge väggarnas konstruktion och tjocklek på ett realistiskt sätt. De dubbla dörrbladen i de båda ytterdörrarna är sannolikt ett sätt att påvisa halvdörrar. Ritningen saknar skala. *Helsingborgs museer.*

Ruin efter malttorka i Bosarp i Perstorps socken i norra Skåne 1920. Att byggnaden var raserad var inget hinder för dokumentationen. Fältarbetaren på bilden, Gösta Selling, sitter inte tomhänt i gropen även om de redskap han hade med sig inte syns på Harry Henschens foto. Med hjälp av papper och penna och en tumstock kunde han göra en ritning. På en rekonstruktionsritning blev byggnaden hel igen och på så sätt kunde kunskapen om den vidareförmedlas. *Helsingborgs museer (4398-2009)*.

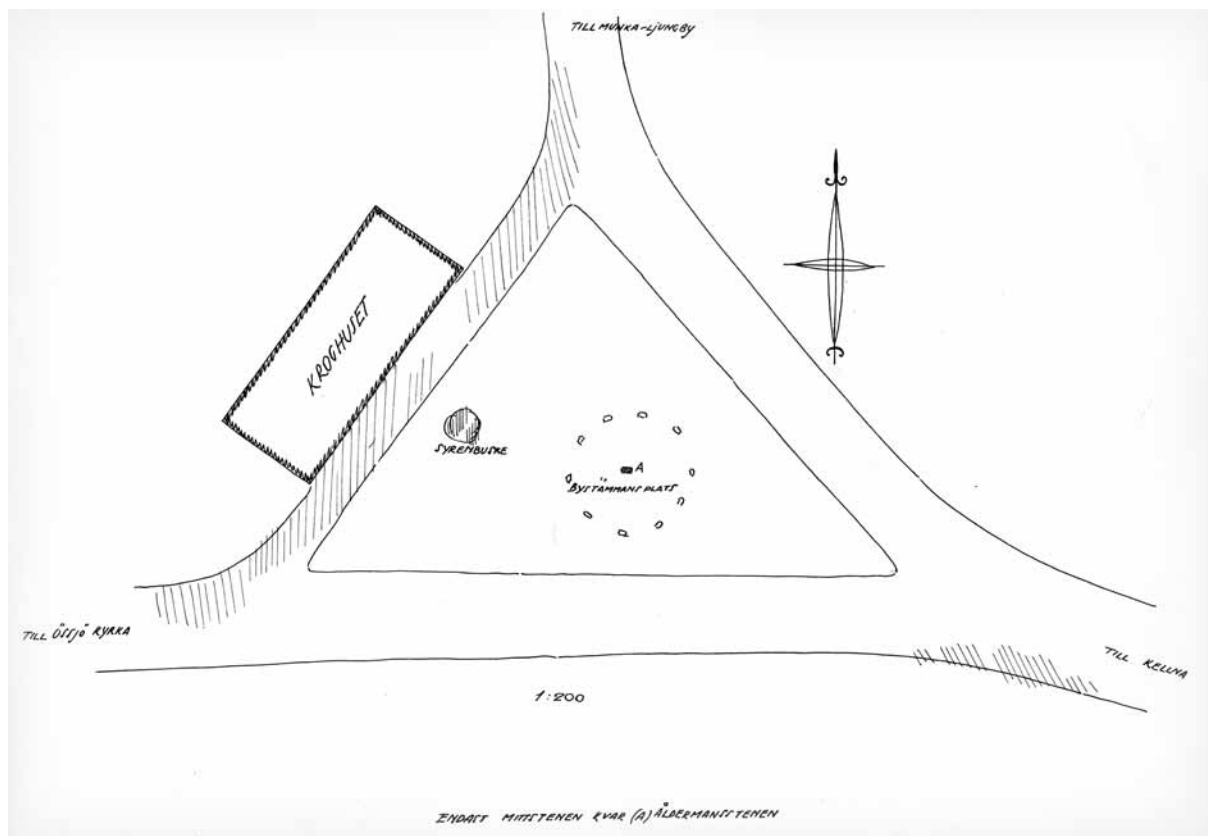

Ritning av malttorkan – resultatet av arbetet som Selling ses utföra på bilden intill. Just detta objekt dokumenterades noga. Utöver denna längdsektion gjordes också en tvärsektion och en planritning. Längdsektioner är komplicerade att göra, men i det här fallet underlättade byggnadens blygsamma mått och det faktum att mycket i konstruktionen faktiskt var borta. Beträktaren av ritningen vägleds av att ordet »galten«, den gängse benämningen på malttorkans eldstad,

är inskrivet. Eldstaden – både i bostäder och i andra typer av byggnader – tilldrog sig alltid fältarbetarnas intresse och det är symptomatiskt att det är den enda namngivna delen av byggnaden. Det raserade taket som syns på fotot har inte rekonstruerats. Redovisningen av konstruktionen på ritningen var tillräcklig för att betraktaren skulle förstå hur helheten en gång hade tett sig. *Helsingborgs museer.*

Byplatsen med »åldermansstenen« i Össjö, avbildad av Harry Henschen 1920. Cykeln som står lutad mot telefonstolpen är lastad med väskor på pakethållare både fram och bak. *Helsingborgs museer.*

Ritning över byplatsen i Össjö upprättad i skala 1:200 av Skåneexpeditionen 1920. Vid stenkretsen i mitten står skrivet »Bystämmans plats«. Vid vägen till höger i bild står det »Till Kellna«, vid den till vänster »Till Össjö kyrka« och vid den övre »Till Munka-Ljungby«. Undertill står, som orienterande upplysning, »Endast mittstenen finns kvar (A) Åldermansstenen«. *Helsingborgs museer.*

Rekonstruktioner i ord och på teckning/ritning gjordes av både hela byar och enskilda byggnader. På så sätt producerades kunskap om förhållanden i det förflutna. Den primära avsikten var inte att detta material skulle fungera som underlag för fullskaligt återskapande av förstörda hus, utan det skulle vara ett forskningsmaterial. Att en byggnad var svårt förfallen eller helt raserad var inget hinder för dokumentation, men en rekonstruktion underlättades och blev mer pålitlig om den gjordes med hjälp av uppgifter från någon som kände till äldre förhållanden. De rekonstruktioner som gjordes på ritning och i skriftliga beskrivningar byggde på en kombination av egna iakttagelser av byggnadslämningar och andra spår och uppgifter från andra.

1920 års Skåneexpedition fick i Bårslöv öster om Helsingborg hjälp av förre kommunalnämndsordföranden Olof Lundgren med uppgifter om byns fatighus, som hade legat invid vägen intill kyrkogårdsmuren men rivits 1903 (se sid. 165). Lundgren lämnade uppgifter om byggnadssätt, rumsindelning och inventarier. Hur huset hade använts och vilka och hur många som hade bott där finns inte noterat. Intresset låg på byggnaden som konstruktion och på dess rumsliga samband, inte dess sociala funktion. Det är därför också symptomatiskt att uppgiftslämnaren var en av socknens ledande män och inte någon som själv hade bott i huset.

Under Skåneexpeditionen 1920 dokumenterades den så kallade byplatsen i Össjö, utpekad som en samlingsplats för bondbyns självägande bönder, där de enligt en uppgiftslämnare sammanträdde under ledning av åldermannen. Fotografiet därifrån (se sid. 168) är inte så upplysande för en nutida betraktare som vill veta något om den dåtida allmogekulturen. Det som fotografen har fångat är sin egen samtid, inte det förflutna som var dokumentationernas mål. I fotografens beskrivning till bilden står att husen i bak-

grunden är en del av Össjö stationssamhälle.³⁵ Bilden visar en sliten gräsyta mellan tre korsande vägar, med en stor sten i mitten som i bildtexten kallas »åldermansstenen«. Invid en telefonstolpe står en cykel. Men kombinerat med teckningen nedan och den skriftliga beskrivning som 1920 års fältarbetare upprättade klarnar motivet. Den sentida betraktaren kan med hjälp av dessa redskap få en insikt i vad som var väsentligt 1920 och vad som då konstituerade betraktarens blick.

Teckningen av samma plats (se sid. 169) visar delvis något annat än fotografiet. Tecknaren (Gösta Selling) har valt bort samtida företeelser och lagt till fenomen ur det förflutna och därmed skapat en bild av förflutenhet. En cirkulär stenkrets är på ritningen central på byplatsen, men enligt beskrivningen fanns vid 1920 års besök bara den stora mittstenen kvar. Med hjälp av en äldre man från Össjö som kunde berätta om antalet stenar och stenkretsens diameter skapades en bild av hur platsen en gång kan ha sett ut – det vill säga de företeelser som var väsentliga för 1920 års berättelse om allmogesamhället ritades in. De lokala sagespersonerna ledde fältarbetarna till de stenar som tidigare stått kring åldermansstenen. De fanns nu inmurade i stengrunder och väggar i en gård intill och hade alltså blivit nyttiggjorda i en ny funktion när en gammal hade upphört. Inte bara berättelsen om byplatsens funktion var väsentlig, utan det var viktigt att med egna ögon också se de kvarstående materialiteterna.³⁶ Telefonstolpen, som syns på fotot från platsen och som hade kunnat vara en fästpunkt som hade underlättat för betraktaren att förstå hur ritningen relaterade till den samtida platsen, valdes bort på ritningen.

Ordet »rekonstruktion« användes för att beskriva dels den process där fältarbetarna med hjälp av muntliga uppgifter, äldre kartor eller andra källor skapade en bild av förhållanden i det förflutna, dels det färdiga resultatet i form av en ritning. Betydelsen av re-

konstruera är åter-skapa och syftet med att upprätta en rekonstruktion var att på papper återskapa något som gått förlorat i verkligheten. 1920 års fältarbetare förmedlade kunskap om platsens förflutna som deras blick hade gett dem genom flera olika medier – foto, teckning och beskrivning.

Inskriptioner påverkar och omskapar tid- och rumsförhållanden. Genom att upprätta en inskription i form av till exempel en rekonstruktionskarta över en by har kunskap om tid och rum förts samman på en yta som är möjlig att ta in med blicken. Rekonstruktionskartan ger en möjlighet att se.³⁷ De bilder som skapades genom inskriptioner var avgörande i kunskapsprocessen, både för den som gjorde dem och för den som tog del av dem.

Från världen till text

Dokumentationerna av byar och bebyggelse byggde på några väsentliga tekniker: foto, uppmätning och ritande, samt beskrivning i ord. Fotografierna, ritningarna och beskrivningarna kommunicerade på olika språk, som kompletterade varandra. En väsentlig del i utforskandet av allmogekulturens bebyggelse bestod i att upprätta beskrivningar av det som iaktogs. Orden blev komplement till fotografierna och ritningarna. I text kunde förklaringar till det urval som gjorts levereras.

Det var nödvändigt att inventera ett stort antal kategorier i allmogens bebyggelse, från minsta gångjärn till byplaner, för att kunna urskilja typer. Olika typer identifierades och krävde sedan en taxonomi som stöd i beskrivandet. Benämndet ger möjlighet till åtskillnader vid insamlandet. Skillnaderna var det som var viktigt att lägga märke till.³⁸ Gångjärnsbeslagen på de återgivna teckningarna (se sid. 156 och 158) är av helt skilda slag, men de har inga namn. Därför blir bilderna i de fallen det som ensamt kan förmedla förekomsten av dem. Förekomst av termer för specifi-

ka fenomen ökar preciseringen i förmedlingen av undersökningarna av allmogekulturen. Det som saknar namn saknar identitet. Det som ska beskrivas måste kläs i ord.³⁹ Därför konstruerades termer, som till exempel »sydgötiskt hus«.

Sigurd Erixon hade 1931 instruerat John Granlund om vikten av att dokumentera byggnaders konstruktionsdetaljer.⁴⁰ Det dokumentationsmaterial som finns från Granlunds arbeten i Västergötland vittnar om att han följde Erixons instruktioner. Timmerknutar har fotograferats och ritats av och i bildbeskrivningarna förekommer den terminologi som Erixon använde för olika knuttyper, vilket gör att bilderna förtydligas. Blicken ser specifika fenomen när de väl har fått ett namn. Till exempel har Granlund funnit en byggnad med det han kallade »vertikal dubbelhaksknut« i Böne socken och i Fotskäls socken en byggnad med »morastuguplan«. I detta avseende skiljer sig Granlunds dokumentationer från dem som utfördes av till exempel Manne Hofrén och andra som fältarbetade i Västergötland ungefär tio år tidigare. Granlund var skolad i Erixons anda och hade haft tillgång till instruktioner och litteratur med en vedertagen taxonomi för detaljer som timmerknutar och för planlösningar.⁴¹

Varje objekt som undersöktes och beskrevs av dokumentatörerna besatt en unik singularitet. I singulariteten fanns bland annat detaljer i form av smide och snickerier och timmerknutar. Men de unika objekten var inte isolerade. De var på samma gång en del av en typiskhet, som gångjärnet från Albo härad. De unika objekten ingick i en sammanlagd massa av objekt, ur vilken kunskap kunde hämtas. Det var en ständig växelverkan mellan det unika och det typiska – båda kategorierna var nödvändiga att undersöka och avbilda för att kunskap skulle kunna uppnås. Även om enskilda byggnader liknade varandra fanns det alltid särskiljande detaljer.

Karl Berlin, vars instruktioner primärt handlade om upprättande av ritningar, framhöll vikten av att komplettera uppmättningsritningarna med beskrivande text för att materialet skulle bli fullt användbart för forskning. De bilder som ritningarna utgjorde räckte alltså inte. Hans rekommendationer omfattade bland annat en egen beteckning till varje rum. Här talar Berlin om att målet för upprättandet av ritningar var att dessa skulle vara nyttiga för den »byggnadshistoriska forskningen«. Syftet var att skapa ett material för jämförelser och analyser.

Även de mest utförliga ritningar äro ej i stånd att ge en fullständig bild av byggnaden, utan böra de därför alltid åtföljas av en förklarande och kompletterande beskrivning, som, särskilt då det gäller våra gamla allmogehem, bör göras så utförlig som möjligt för att kunna vara till verklig gagn för den byggnadshistoriska forskningen.⁴²

De beskrivningar som upprättades under eller efter fältarbetena var i första hand deskriptiva, inte analyserande och konkluderande, och skrevs med syftet att tjäna som kunskapsunderlag vid andras fortsatta forskningar och analyser av det insamlade materialet. I de tillgängliga instruktionerna betonades åtskillnaden på insamling och vetenskaplig bearbetning. Först skulle insamling göras på ett sådant sätt att materialet »skall kunna av andra metodiskt bearbetas».⁴³ Därefter skulle en vetenskaplig bearbetning ta vid.

Det var inte bara det som faktiskt gick att se som blev redskap för tolkning av äldre omständigheter. I språket kunde nu försvunna förhållanden spåras. I instruktionerna som Ambrosiani skrev 1916 framhölls vikten av att ta reda på »gårdsfolkets egna namn och tärmer» vid beskrivningen av hus och gårdar.⁴⁴ Också Karl Berlin påpekade att benämningar på rummen i ett hus måste anges. »Namn på byggnader rum eller föremål få ej vara konventionella utan skola alltid

vara de av husets innevånare verkligen använda eller på orten vanliga. Vid allmogebyggnader böra de dessutom om möjligt anges på bygdens dialekt».⁴⁵ Ambrosiani anförde ett exempel på en gårdsuppmätning gjord av en arkitekt, som blivit mindre lyckad därför att denne använt »konventionella benämningar» på de olika rummen i en gård.⁴⁶ Genom att man inte efterfrågade lokala, specifika benämningar, missades viktig information om byggnadens förflutna som en specialist skulle kunna tolka fram. De boende på de gårdar som dokumenterades fick därför frågor om detta, de besatt en åtråvärd kompetens. På en gård i byn Rätteslöv i Stoby socken i Skåne har 1921 års expedition bara skrivit in kök och stuga på planen och i övrigt anmärkt: »Då ingen av gårdsfolket var hemma, kunde inga andra beteckningar utsättas».⁴⁷ Här uppstod en lucka i vetandet. Om ett rum kallades »hebershus» avslöjade det att byggnaden kan ha haft ett ursprung i form av ett sydgötiskt hus som bestod av olika delar, där en del kallades »härbärgshus», »håb-bare» eller liknande. De boendes egna benämningar behövdes som ett led i att spåra en byggnadstyps historia, och de vetenskapliga termerna som Erixon med flera konstruerade behövdes för att utgöra underlag för definitionerna av typer.⁴⁸

Erixons benämning »sydgötiskt hus» utgår från ett territorium och inte från någon byggnadsteknik. Detta indikerar hur viktigt territoriet och utbredningen i det geografiska rummet var som idé och forskningsområde. Efterleden »götiskt» pekar bakåt i en tidlig riktning. I dokumentationsmaterialet benämns byggnaderna genomgående som »ryggåsstugor» eller ibland »högloftsstugor», ibland har lokala och dialektala benämningar noterats. Fältarbetarna använde alltså inte det vetenskapliga begreppet sydgötiskt hus. Erixon själv växlade mellan benämningar. I *Svensk byggnadskultur* behandlas husen i ett kapitel som har rubriken »Högloftsstugor». Här beskriver Erixon hur

han trettio år tidigare lanserade termen »sydgötiskt hus« som en enhetlig och därför praktisk benämning på en hustyp som hade många olika beteckningar i olika dialekter. Dock menade han att »högloftsstuga« kunde vara en behövlig synonym, som dessutom framhävde det karaktäristiska i husens byggnadsätt.⁴⁹

I vissa expeditioner var arbetet fördelat så att någon av deltagarna ansvarade för beskrivningarna. En rutin hade skapats utifrån deltagarnas kompetenser. I Nordiska museets Skåneexpedition 1920 var det två personer som gjorde skrivarbetet, Gösta Selling och Harry Henschen. När Helsingborgs museum anordnade en expedition 1921 sköttes allt skrivande av Karl-Herman Bergengren. Dessa tre hade det gemensamt att de inte var arkitekter utan »kandidater«. Under Norrbottensexpeditionen 1922 var det språkforskaren Manne Eriksson som gjorde beskrivningarna. Arbetsfördelningen var i enlighet med Ambrosianis instruktioner från 1916, där vikten av att flera olika kompetenser tillsammans undersöker ett och samma objekt framhölls: »är det mycket önskvärt, att en skrivare ock en mätare följs åt«.⁵⁰

Materialet från Helsingborgsundersökningen 1921 är mycket välordnat och välstrukturerat och bär vittnesmål om noggrant efterarbete. Text, fotografier och ritningar samspekar genom att det på ritningarna finns litterering angiven i enlighet med Berlins rekommendationer. Förklaringar ges i den beskrivande texten och ofta kommenteras vissa speciella företeelser som syns på fotografi eller ritning. Beskrivningarna följer alla samma mall: först uppges topografiska uppgifter och gårdsnummer, därefter ägare och eventuell arrendator. Varje byggnad på gården har fått ett

nummer (liksom anläggningar som brunn, vandring samt gödselstad) och varje rum en bokstav som återfinns på planritningen (som på ritningen från Degeberga ovan). Byggnaderna presenteras i vad som kan läsas som en dignitetsordning. Det är alltid bostads-huset som inleder beskrivningen, medan gödselstad och avträde kommer sist. I bostaden har rummen sorterats så att kök och stuga kommer först och förstun sist. Exempelvis är beskrivningen av Olof Anderbergs gård i Slätteberga i Degeberga i Skåne strukturerad enligt följande: 1) stuglänga, 2) svinhuslänga, 3) stalllänga, 4) loglänga, 5) brunn med »brunnljung«, 6) dass. Sedan vidtar en beskrivning av gården på tre sidor. Den deskriptiva texten varierar i längd mellan olika objekt, från en halv till upp till tre handskrivna sidor.

I Sune Ambrosianis »Riktlinjer för uppteckningar om allmogens materiella kultur« från 1916 framhålls att det är »synnerligen önskvärt« att man efter varje dags arbete går igenom sina anteckningar och att de renskrivs medan allt är i friskt minne.⁵¹ Detta var ett ideal som kunde vara svårt att leva upp till under ett intensivt och ansträngande fältarbete. Ibland dröjde det till efter fältsäsongens slut innan all renskrivning gjordes, vilket också ledde till att beskrivningarna innehåller en del slutsatser som bygger på iakttagande av en stor mängd objekt och konklusioner. Även om texten primärt var avsedd att vara en objektiv skildring från det tillfälle då dokumentationen gjordes, inrymde den erfarenheter och värderingar byggda på iakttagelser av ett större material. Mer generella påståenden kunde göras med en större mängd erfarenheter.

Skåne
Gårds hd
Degeberga sn
Slätteberga by

Slätteberga by
Gården nr: 1

Ägare: Olof Anderberg

Öfverskrifningar (ä plan)

1. Stuglänga
 - a) Stuga
 - b) kök
 - c) lillstuga
 - d) köskammare
 - e) förstu
 - f) kammare
 - g) sal
2. Svinhuslänga
 - a) kök
 - b) f. i. svinhus
 - c) brygghus
3. Stalllänga
 - a) drängkammare
 - b) stall
4. Loglänga
 - a) lagård
 - b) loge

Beskrivning av Olof Anderbergs gård i Slätteberga i Degeberga i Skåne, upprättad av Karl-Herman Bergengren 1921 (och arkiverad i Helsingborgs museer). Numren och bokstäverna i beskrivningen motsvaras av företeelser på ritningen på sid. 153. Beskrivningen fokuserar på byggnadsmaterial och de olika byggnadernas ålder. Den är, liksom andra byggnadsbeskrivningar, upprättad i en sorts dignitetsordning och inleds med bostadshuset och slutar med dasset. Texten lyder:

»Gården, som är en korsvirkesgård, har varit kringbyggd, men en länga (loglängan) var vid besöket under rivning. Stuglängan skall vara omkring 65 år gammal, de övriga längorna äro betydligt äldre. Det förstnämnda har korsvirke med tegelfyllnad. Den är tillbyggd något åt väster; här är endast tegel. Längan är helt rappad. Stallängans baksidor och loglängans båda gavlar (ända upp i "toppen") äro av sten, men fö. ha uthuslängornas väggar en rätt egen konstruktion. De nedre korsvirkesrutorna äro fyllda med infalsade, liggande plank, de övre med stående bräder, vilka upptill äro infalsade i hammarbandet och nedtill med ekdubbar äro fastsatta på utsidan av de tvärgående mittbjälkarna i korsvirket. Bakre väggen av svinhuslängan är brädklädd åt gårdssidan. Man hade inget annat namn på väggarna i uthuslängorna än "bålaväggar". Förr var det bränneri, där det nu är brygghus. Man kan ännu i ytterväggen se ett hål där avloppet från bränneriet gick ut (foto 335).

Fönstren i sal och kammare äro nyare, och högre än de gamla.

På baksidan av lagårdslängan har till takbeklädnad använt[s] papp istället för halm.

Gårdsplanen är stenlagd.«

5 Bruan med "bränning"
6 Duss

Gården som är en korsvirkesgård, har varit frångesigt, men en långa (laglängan) var vid besöket under rivning. Stuglängan skall vara omkring 55 år gammal, de övriga längorna äro betydligt äldre. De förstnämnda har korsvirke med tegelstoppad. Den är så byggd något åt väder; här är undret tegel. Längan är helt raggad. Stallängans baksida och laglängans båda gälar (ända upp i toppen) äro av sten, men f.ö. ha uthuslängans väggar en rätt egen konstruktion. De nedre korsvirkesrutorna äro fyllda med infälade liggande plank, de övre med stående bräder, vilka upprätt äro infälade i kammarbandet och nedtill med ekdubbar äro fortsatta på utsidan av de tvärgående mitt- bjälkarna i korsvirket. Båda väggarna av svinkullängan äro det nämnda av tegel. Hela stallängan och öfriga delen av svinkullängan äro bräd- klädda åt gårdssidan. Man hade mycket annat namn på väggarna; uthus- längans äro "bälalaggar". För var det bränneri, för det nu är bygg- hus. Man kan ännu i ytterväggen se ett hål för avloppet från bränneriet gick ut. (foto 335)

Fönstren i sal och kamrarna äro nyare, och högre än de gamla.

På baksidan av laglängan har nu takbalkbräd använd papp i stället för kalen.

Gårdsplansen är stenlagd.

(Se för. plan och foto 333-335)

K. K. Bergström

Gård nr 4 i Lya by i Östra Karups socken i Halland (numera Skåne).
Foto 1921. Detalj ur bild. *Helsingborgs museer* (21-46).

Materialiserad kunskap

»God hittelön utlovas«, stod det på insidan av pärmen av den anteckningsbok som Sigurd Erixon använde i Blekinge 1924. I den fanns samlat flera veckors arbete i form av iakttagelser av skiftande slag: noteringar om bebyggelse och odlingar, hastiga skisser av stort och smått, namn och adress till möjliga uppgiftslämnare, utgifter under resan och vilka fotografier som tagits. Anteckningsboken, vars 114 sidor var numrerade av Erixon för att underlätta användandet och fullklottade med information av skiftande slag, fick inte för-loras eftersom den skulle utgöra underlag för fördjupningar när fältarbetet var över och Erixon åter satt vid sitt skrivbord på Nordiska museet.

I tidigare kapitel i avhandlingen har fältarbetenas samhälleliga och vetenskapliga kontext behandlats. Jag har visat vilka instruktioner och förförståelser som styrde, liksom hur fältarbetena bedrevs i praktiken. I detta kapitel förflyttas fokus från arbetet utomhus till det som gjordes inomhus. Hur gick det till när de enorma materialmängder som samlats in skulle göras tillgängliga för forskning? Och hur gick det till när ett insamlat stoff omvandlades till text? Här finns ytterligare ett tomrum i kunskapen om hur berättelserna om det förflutna har kommit till. Materialet i sig

och hur det är ordnat i dag får utgöra källor för en beskrivning av den processen.

Kunskapen om det förflutna och, i detta specifika fall, om allmogens bebyggelse och byväsende hade uppstått genom studium av olika materialiteter, i synnerhet byggnader. Ting som kameror och måttband spelade en avsevärd roll. Varje enskild fältarbetare blev kunnig på byggnadskulturen inom det område där fältarbetet hade bedrivits. Nu skulle denna kunskap förmedlas till andra genom att ges en materialiserad form och samlas och organiseras. Denna materialiserade kunskap kom att hanteras i en specifik rumslig kontext: arkivet. Själva syftet med att skapa en arkivakt var att den skulle vara ett medium som överförde kunskap om en materiell verklighet från en viss tid och plats till en annan.

Anteckningsboken från Blekinge 1924 tappades inte utan finns kvar – men vad som verkligen försvann från de olika fältarbetarna, trots löftena om hittelön, går inte att veta. Arkivens samlingar, som ordnats och sorterats enligt väldigt statistiska system, är i mångt och mycket resultat av tillfälligheter. Det som kan studeras i efterhand är det befintliga. Det går att se luckor, men vilken omfattning och vilken kvalitet

Fyra undersökare i Skåne 1932. Från vänster: Halvor Zangenberg, Sigurd Erixon, Gösta Berg och Albert Nilsson (Eskeröd) utanför ett hus i Norra Rörum i mellersta Skåne, som uppges vara det sydligaste belägna sydgötiska huset. Nilsson körde runt i bil i Skåne och södra Halland med Zangenberg och hans kollega Kai Ulldal under en veckas tid för att de skulle få en överblick av byggnadskulturen. Erixon och Berg anslöt under en dag. Detta var inte en expedition som syftade till att upptäcka nya fenomen utan snarare att bekräfta det

man redan visste – de besåg objekt som redan var kända av Nilsson. En detaljerad resedagbok från denna färd, upprättad av Zangenberg, finns i Nationalmuseet i Köpenhamn, liksom fotografier och skisser. På bilden har Erixon sin anteckningsbok i handen och Nilsson en behändig liten kamera i en rem över axeln. Skillnaden är stor jämfört med de kameror som syns på bild på sid. 111 och 121. *Sigurd Erixons personarkiv, Linköpings stiftsbibliotek.*

det material som en gång funnits i tomrummen har haft är omöjligt att uppskatta.

Museer och arkiv har en dignitet, inbyggd i sina roller som institutioner och tillskriven av det omgivande samhället, som gör dem till en sorts skiljedomare i vad som kan betraktas som värdefullt att förvara där. Både fotograferande och arkiverande, som musei- och arkivpraktiker, kan ses som ett sätt att skapa värden.¹ Det som hamnar i en institutions samlingar får en dignitet eftersom institutionen representerar dignitet. Arkivakterna som hyser resultatet av utforskandet har betraktats som trovärdiga och värdefulla, eftersom de förvaras hos värdeskapande institutioner.

Det första steget mot skapandet av en arkivakt togs när fältarbetarna gjorde noteringar i anteckningsblock eller små skrivböcker med skissartade ritningar, på det sätt som Sigurd Erixon gjorde under sin resa till Blekinge 1924. En tid senare – tidsrymden kunde variera – överfördes innehållet i anteckningarna på arkivbeständigt papper. Men ofta blev denna överföring eftersatt. Det mest utforskade landskapet är Dalarna, sett till antalet arkivkapslar i Nordiska museets arkiv. Här finns mängder med akter som inte är fullständiga. Beskrivningarna har stannat i fältarbetarnas svarta anteckningsböcker utan att bli renskrivna och förenade med fotografierna. Harry Henschens undersökning av byväsendet i Skåne 1921 återfinns i form av fotografier i den topografiska bildsamlingen. Hans anteckningar från arbetet finns i en anteckningsbok som aldrig renskrivits.² Sannolikt beror det på olika individers skilda arbetssätt och förutsättningar för att kunna slutföra efterarbetet för hur välstrukturerade samlingarna har blivit och i vilken mån arbetsmaterial har förblivit obearbetat. I breven mellan Sigurd Erixon och Torsten Mårtensson om materialet från Skåneexpeditionen 1920 framgår att Bruno Kjellströms sjukdom och död försenade utarbetning och leverans av materialet.³ För det mesta är orsaker-

na bakom luckor i materialet inte så dramatiska, utan det är snarare organisatoriska brister och problem som avspeglas.

Omvandlingar

Dokumentation handlar om att skapa fysiska dokument som representerar kulturobjektet.⁴ Efter fältarbetets genomförande övergick kunskapen från den undersökta materialiteten i skala 1:1 till en representerad materialitet i en arkivakt. En sådan innehåller foton, ritningar och teckningar samt beskrivande text, och är det materiella resultatet av arbetet i fält, som skulle kunna användas vid forskning om allmogesamhället. Arkivakterna är på samma gång medier som bevarar och vidareförmedlar kunskap om allmogesamhället och en materialitet i sig. De utgör materialiserad kunskap om den fysiska verklighet som fältarbetarna upplevde.

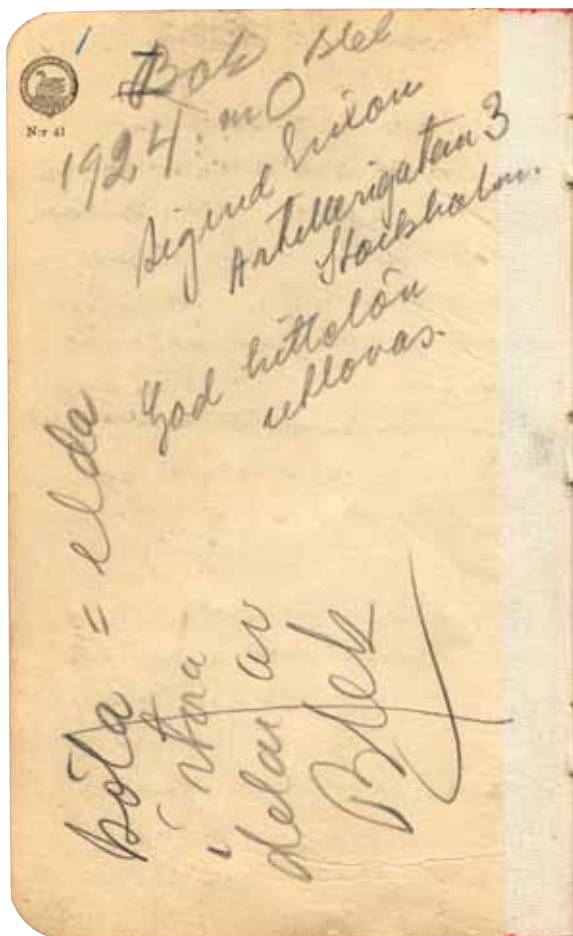
I sin avhandling om hemslöjdsrörelsen använder etnologen Charlotte Hyltén-Cavallius begreppet *materialitetens densitet* för att beskriva skillnaden mellan källvärdet hos ett fysiskt föremål och musik. Föremålet anses ha större källvärde eftersom det blir kvar och tar plats när musiken har klingat ut.⁵ Det är ett begrepp jag gärna lånar och tänjer på. För mig framstår det som att de dåtida fältarbetarna försökte skapa arkivakter där den materiella densiteten hos de originalobjekt som var dokumenterade skulle vara fortsatt iakttagbar men i ett annat medium. Den materiella verkligheten omformades till hanterbara objekt i arkivet, objekt som gick att ordna och sortera, bära omkring på och stapla. Under denna transformation omsattes det praktiska fältarbetet till vetenskaplig kunskap. Det var som en form av kondensering, där det som ansågs som väsentligt att veta om allmogens byggnadskultur koncentrerades i en arkivakt. Kunskapsdensiteten var hög i en sådan akt.

I inledningskapitlet beskrev jag innehållet i en ideal arkivakt – fotografier med information om motivet, ritningar samt beskrivningar av ett objekt. En sådan akt skapade optimal möjlighet för forskning. Långt ifrån alla arkivakter har dock en sådan sammansättning (se ovan om Dalarna). Varje arkivakt representerade otroligt mycket arbete – många timmars mätande i fält på platser som hade krävt långa resor för att nå, långa stunder av manövrerande med kameror och deras beståndsdelar, många timmars renritande. Akten representerade på så sätt också en sammanpressad tid.

De arkivakter som jag har studerat består i allmänhet av ett eller flera kartongark där fotografier har klistrats upp, försedda med nummer eller annan hänvisning till glasplåten eller negativet och med upplysning om den topografiska hemvisten. Under bilderna kan finnas smärre förklaringar som ytterligare förtydliganden och kompletteringar till ritningarna, samt mer eller mindre omfattande beskrivningar. Även ritningarna och beskrivningarna har märkts noga med topografiska uppgifter. Praktiken i arkivet utfördes ibland av samma personer som varit i fält. Av beskrivningarna i *Fataburen* framgår att till exempel Gösta Selling och Gösta Berg periodvis varit anställda i Nordiska museets arkiv. De hade alltså möjlighet att följa materialet under hela den process som omvandlade verkligheten till inskriptioner.

OMSORTERING

Till omvandlingsprocesserna i arkivet hör omsortandet av materialet. Olika fältarbeten fick särskilda beteckningar – »Skåneexpeditionen«, »Bergslagsexpeditionen«, »Dalaexpeditionen«. Åke Campbell skriver i sina brev till Carl Wilhelm von Sydow vid Folkminnesarkivet vid Lunds universitet om sina »samlingar« från olika cykelturer som sammanhållna enheter. Men eftervärlden har sorterat om efter-

»God hittelön utlovas.« Insidan av pärmen till Sigurd Erixons anteckningsbok från fältarbetet i Blekinge 1924. Nordiska museets arkiv, Sigurd Erixons samling (NMA.0064833).

som andra principer har setts som överordnade de som Campbell och Erixon såg. Den som vill följa ett specifikt fältarbete i spåren stöter på problem i mötet med arkivmaterialet eftersom detta inte har hållts samman efter en proveniens, som till exempel »Skå-

neexpeditionen 1920«, utan sorterats in efter topografiska principer baserade på socknar och/eller härad, tillsammans med annat material från samma socken/härad, insamlat vid andra tidpunkter, av andra personer.⁶ Det material från den långa cykelturen genom flera länder 1924 som Campbell sammanställde har vid arkiveringen i Folklivsarkivet delats så att text och fotografi hamnat i olika kontexter. Den topografiska proveniensens har bedömts vara överordnad upphovsperson och motsvarande sammanhang. Fotografierna har lagts i olika lådor beroende på vilket land de är tagna i, och den skrivna texten har hamnat i ett manuskriptarkiv. Det kräver en del bestyr att sammanfoga detta till en helhet igen och läsa materialet så som Campbell avsåg.

På Nordiska museet förvaras materialet i stora kapslar (se bild på sid. 185), sammanhållna av små mässingshaspar. De stående kapslarna har ett utseende som påminner om böcker, med svagt rundade ryggar med etiketter som uppvisar om innehållet. I Helsingborg låg materialet i åtskilliga decennier i hängmappar i ett arkivskåp av metall. I samma skåp, i andra mappar, fanns dokument och fotografier från museets antikvariska ärendehantering avseende kyrkor och fornlämningar. I början av 2000-talet kartongglades hela materialet med bibehållande av den topografiska ordningen. Folklivsarkivet har till stor del splittrat de ursprungliga akterna, så att fotografier och beskrivningar och teckningar eller ritningar i litet format förvaras för sig i det så kallade gårdsarkivet medan de större ritningarna förvaras i det som kallas ritningsarkivet. Många fotografier har också placerats i ett ämnesmässigt ordnat bildarkiv. Det sätt som materialet från expeditionerna har arkiverats på berättar om hur de arkiverande institutionerna betraktat materialet.⁷ Den topografiska principen har varit helt styrande för hur det har hanterats. Vem eller vilka som har varit upphovspersoner har inte varit centralt

utan det är motiven på fotografier och ritningar som har varit det intressanta.⁸

I arkivet går det att ta del av flera tidsatmosfärer samtidigt. Flera »då« kan upplevas. Genom de studerade handlingarna går det att förnimma något av just den tid då de producerades.⁹ Samtidigt är upplevelsen av den tid som har ordnat och paketerat materialet påtaglig. Att Nordiska museet etablerade en »beredskapscentral« i Norrbotten på 1980-talet, dit Sigurd Erixons samling skickades för den »grovförteckning« som präglar hur materialet kan beforskas i dag, är ett uttryck för hur samhället då var organiserat.

Materialitetens vikt

Efter fältarbetet i Skåne 1920, som var ett samarbete mellan Helsingborgs museum och Nordiska museet, dröjde leveranserna till Helsingborg med renritat material. Detta irriteradeintendenten Torsten Mårtensson som året efter skrev till Erixon och beklagade att han inte kunnat uppvisa något resultat av undersökningarna för sin styrelse, som hade anslagit medel. Det fysiska materialet behövdes för att bekräfta de kunskapsresultat som uppnåts.

Jag skulle bra gärna vilja ha reda på hur det går med materialet från vår gemensamma expedition i Skåne.

Det är nu över året sedan vi slutade och jag har ännu icke kunnat uppvisa något resultat för museistyrelsen.¹⁰

Det räckte alltså inte med muntliga och skriftliga rapporter om fältarbetet och vilka resultat som uppnåts (vilket styrelsen fick redogörelser om i 1920 års årsberättelse) utan det var det renskrivna och ordnade materialet som sågs som expeditionens resultat och därmed också resultat av museistyrelsens ekonomiska prioriteringar.

Handlingarna i arkivet var, till skillnad från de byggnader som var ursprunget till dem, flyttbara. De

Halland
Höks hid
Haslöfs s:n
Augustorp nr 1 & 2

21-61

Gårdanna fr. V. Frv. stuglänga, loglänga och stallänga
i nr 2 samt stallänga och loglänga i nr 1.

21-62

Frv. stuglängan i nr 1, stuglängan samt en del av
loglängan i nr 2.

kunde granskas av andra.¹¹ Materialet var i rörelse, från avlägsna trakter på landsbygden till arkivskåp i Stockholm. Istället för att själva röra sig runt de utforskade objekten skapade utforskarna möjlighet för objekten att röra sig.¹² När en allmogebyggnad hamnat på en ritning som lagrats i ett arkiv, blev det möjligt för andra att observera och i överförd bemärkelse dissekera byggnaden. Olika objekt från olika platser kunde läggas på rad bredvid varandra. Nya kombinationer kunde ses och nya samband, som inte hade varit möjliga att observera i fältet, upptäckas. En annan typ av granskning kunde göras, där variabler som regnväder, arga hundar och läckande gödselstackar var borta. Omvandlingen från fysiskt objekt till ritning innebär en transformering från en typ av kultur till en annan typ av kultur.¹³ Nya mönster framträder och det är möjligt att urskilja ny kunskap. En ny visshet, säker kunskap, kan produceras.¹⁴ Enligt Latour stimuleras forskares seende av betraktande av inskriptioner och tryckta rapporter istället för av betraktande av den verklighet som dessa bygger på.¹⁵ Arkivhandlingarna kunde vara ett bättre material att bygga forskning på än den fysiska verklighet som var ursprunget till handlingarna.

Kartongark i folioformat med två fotografier i storlek 13 × 18 cm med en kort upplysande text. Överst till höger på arket finns de topografiska uppgifterna: »Halland, Höks härad, Hasslövs socken, Algutstorp nr 1 o 2.« Under den övre bilden: »Gårdarna fr. V[äster]. Fr. v[änster]. stuglänga, loglänga och stallänga i n:r 2 samt stallänga och loglänga i n:r 1.« Under den nedre bilden: »Fr. v[änster]. stuglängan i nr 1, stuglängan samt en del av loglängan i n:r 2.« Bilderna och bildtexterna var avsedda att läsas tillsammans med beskrivningen över gården (i detta fall en dubbelgård). Detta ark härrör från museiarkivet i Helsingborg men arken från Nordiska museet och Folklivsarkivet ser i allmänhet likadana ut och är i samma format. *Helsingborgs museer.*

När de verkliga erfarenheterna som arkivmaterialet bygger på inte längre kan erfaras av någon, blir det material som bevarar det synonymt med minnet av det. Pierre Nora har hävdats att minnen i det moderna samhället bygger på materiella spår och han tillskriver samtiden, i detta fall det sena 1980-talet, en »besatthet« vid arkiv och en önskan att bevara både nuet och det förflutna för framtiden. Nora ser tillkomsten av arkiv som ett modernitetens karaktärsdrag och han framhåller den aktning med närmast vidskepliga drag som omger arkivet.¹⁶ Samlandet och samlingen är nära knutet till minne.¹⁷ Arkivet är en påtaglig fysisk plats, som samtidigt kan ses som en sorts behållare för immaterialitet. Det är en materiell plats som fantasin kan omge med en symbolisk aura.¹⁸ Med en sådan definition av minnesplats kan även arkivets *innehåll* bli en immateriell minnesplats.

Varje papper som ingår i en arkivakt har uppstått ur materiella faktorer som finns utanför arkivet. På pappret finns en avbildning eller beskrivning av något materiellt – här i betydelsen arkivakter som ingår i det källmaterial som jag har använt – och olika materialiteter har behövts för att framställa denna avbildning eller beskrivning. Efterkommande forskare kan utgå ifrån ett enda sådant papper för att föra en vetenskaplig diskussion. De många timmar av arbete och höga kostnader som ligger bakom tillkomsten av det som står skrivet eller finns ritat på pappret är inte det som diskuteras då.¹⁹

»Ett vackert material har hämtats från Nordskåne«, skrev Märten Sjöbeck 1924 när han beskrev vad han hade uträttat i fält. Han fortsatte: »Dessa samlingar utgöres av fullständiga gårdsuppmätningar, planer och sektioner, specialteckningar till alla intressanta enskildheter, beslag, smide o.s.v. samt härtill en stor samling fotografier.«²⁰ Han framhöll det vackra och syftade kanske lika mycket på intrycket av den välord-

Fältarbetarna Bertil Walldén och Olof Karth dokumenterar fäbodden Skäret i Nederluleå socken i Norrbotten 1926. Börje Nordström tog fotografiet. En vagn och en virkestrave, som hör till fäbodens inventarier, har tagits i anspråk och fått ny användning som sittmöbler under fältarbetet. Vägen till fäbodden var knappast anpassad till de smala cykeldäcken. Cyklarna står lutade mot ett hus och undersöks av kor. Sådana möten mellan fältarbetare och husdjur måste ha

varit frekventa på både fäboddar och bondgårdar men finns inte skildrade i text. Fältarbetarna på bilden var omgivna av en mängd sinnesintryck från den miljö de befann sig i – ljud, lukter, kroppsliga erfarenheter efter cykling och sedan obekvämt sittande, de nyfikna kornas närvaro – men bara det som de såg kom att hamna på papper. Detalj ur bild. *Nordiska museet, topografiska bildarkivet (NMA.0064392).*

Den topografiska samlingen i Nordiska museets arkiv: hyllmeter efter hyllmeter med kunskap om allmogebebyggelse. Året är 1952 och intendenten Skans Torsten Nilsson har öppnat en kapsel och betraktar en bild av det förflutna. Alla kapslar är lika stora och har samma typ av etiketter. I rummet råder en särskild stämning, sakral till sin karaktär. Mängden kapslar skapar en säregen estetik där det ordnade har blivit det sköna. Den bångstyriga verkligheten har transformerats till likformiga föremål. *Nordiska museet (NMA.0057248), foto Bo Törngren.*

nade samlingen som på sina egna teckningar och fotografier. Det ordnade hade blivit det vackra.

DET RÄTTA PAPPRET

Pappersark med text förmedlar ett innehåll, samtidigt som pappren i sig är symboler för ordningsskandet. Skrivarbetet i laboratoriet som Latour undersökte gjordes både för att föra över information till ett hanterbart medium och som insats för att skapa ordning.²¹ Pappret hade också betydelse i sig, utöver att det var bärare av ett innehåll.²² Materialvalet kan ses som ett ansvarstagande för att dokumentationerna skulle finnas kvar i evinnerliga tider – tusentals år. Sune Ambrosiani inskräppte i sina instruktioner vikten av god papperskvalitet vid renskrivning. Fältanteckningarna »böra utskrivnas på papper av god kvalitet«.²³ Under insamlingen av folkminnen och traditioner fästes stor vikt vid vilket papper som användes. Vid Folkminnesarkivet i Göteborg fanns tjänstemän som arbetade med att göra avskrifter av texter som allmänheten skickat in, oftast skrivna på tunt och enkelt anteckningspapper, på bättre papper. Det var både papperskvalitet och format det handlade om.²⁴ Det rätta pappret hade en kvalitet som inte var självklart tillgänglig för allmänheten och ett mått som passade i arkivsystemet.

Det högkvalitativa papper som användes vid renskrivningen var dyrt och evighetsperspektivet som argument för att använda ett dyrbart material upprepades gång på gång. Efter en sommars fältarbete skrev Gotthard Gustafsson till von Sydow i september 1926 om kommande renritningar. Han förordade användning av hög papperskvalitet med argumentet att man arbetade långsiktigt och snålhet nu skulle straffa sig längre fram:

De andra önskemålen rör det rent tekniska, utförandet av uppmåtn., och blir närmast en materialfråga; till ren-

ritandet av planer o.a. borde ett hållbart och bra papper användas (bättre än det i fjor), då arkivet är lagt på lång sikt, och anser jag, att F. A. [Folkklivsarkivet] ej bör se på tioöringar i detta fall.²⁵

Att kvantifiera det förflutna

Arkivrummet, med alla sina kapslar och lådor, var en plats där fältarbetets ackumulerade kunskap kunde avläsas konkret. I en tidningsartikel 1937 med rubriken »Milstolpe i Nordiska museets arbete« presenterades resultaten av det extra stöd från staten i form av lotterimedel för dokumentation av allmogesamhället som museet fått under de senaste tio åren. Nu fanns 125 000 fotoplåtar och 90 000 folioblad med anteckningar och beskrivningar av äldre bebyggelse, plus en oräknad mängd ritningar och teckningar. Museets styresman Andreas Lindblom berättade om hur de utsända expeditionerna hade hunnit med att »undersöka och i ord och bild beskriva inte mindre än 40 procent av Sveriges märkligare äldre allmogebyggnader, omkring 25 procent av herrgårdarna och ungefär 10 procent av de gamla stadshusen«. På en av de bilder som illustrerar artikeln ser man till synes ändlösa rader med arkivkapslar på hyllor, och här säger bildtexten: »Det här är bara ett hörn i det rum i Nordiska museet, där det topografiskt samlade materialet förvaras rörande allmogens byggnadskultur.« Här presenteras mängden arkivakter i både bild och text.²⁶ När Lindblom berättar om Nordiska museets arbete använder han kvantifierbara tal för att beskriva resultaten. Allmogebyggnaderna och stadshusen beskrivs med särskiljande adjektiv – »märkligare«, »äldre«, »gamla« – som han inte använder när han talar om herrgårdarna.

Procentsatserna var väsentliga i Lindbloms beskrivning av Nordiska museets arbete 1937 och materialets kvantifierbarhet var central. Kunskapen om

Sigfrid Svensson sorterar papper vid sitt skrivbord på Nordiska museet. Det han hade iakttagit och dokumenterat under sina fältarbeten omvandlas till platta arkivakter. *Nordiska museet (NMA.0053253)*.

allmogesamhället – som var det immateriella innehållet i kapslarna – hade fått en måttstock i kvantifierbara enheter. I tidigare kapitel mötte vi den danske museiintendenten Kai Ulldal och hans folklivsfilmerna där han dokumenterade gamla seder och arbetsmetoder. År 1929 skrev han till författaren och folklivsskildraren Thorkild Gravlund att han hade använt flera kilometer film, och ett år senare menade han att det skulle ta en hel dag att titta igenom alla filmer.²⁷ Ulldal

anger alltså resultatet av sitt arbete först och främst i kvantitativa termer. Han har mätt och räknat i meter och i timmar. Det var mediet som kvantifierades, inte det som mediet var avsett att förmedla. Ulldal tycks ha tillskrivit mätbarheten lika stor dignitet som innehållet. Medvetet eller omedvetet blev kvantiteten ett argument för kvalitet hos Ulldal.

Folklivsarkivet i Lund arvoderade sina fältarbetare genom stipendier från Hyltén-Cavalliusstiftelsen.

I sina ansökningar motiverade de sökande val av undersökningsområde, men först efter genomfört arbete och inlämnat material betalades stipendiesumman ut. Antalet ark med text, ritningar och fotografier som lämnades in räknades och användes som ett mått på kvalitet. Åke Campbell kommenterade 1923 material som Mårten Sjöbeck samlat in: »Jag översänder härmed Mårten Sjöbecks synnerligen värdefulla samling 'Gammal byggnadskultur i Luggude härad'. 51 stycken fotografier med planer och orienterande text.«²⁸ Campbell beskriver texten som »orienterande«. Fotografierna och planerna, alltså bilderna, var det primära i samlingen medan texten sågs som vägledning till bilderna.

Kvantifierbarheten, att skapa något som kan räknas, har diskuterats av bland andra idéhistorikerna Sverker Sörlin och Anders Ekström. De framhåller hur statistik blir något fastställande och särskiljande: »Statistik är också definierande. Med mättingsrevolutionen skapades ett nytt och kraftfullt instrument för att skilja viktigt från oviktigt i samhället och politiken.«²⁹ Kan något framställas i siffror tenderar samhället att tillskriva detta något större dignitet än förhållanden som endast kan beskrivas och tolkas på ett mer kvalitativt sätt. De framhåller risken för att »enbart det som går att räkna blir det som räknas«.³⁰

KUNSKAP I RÖRELSE

Kapslarna med arkivakter som innehöll fältarbetenas resultat var eftertraktade råvaror för nya forskningsfrågor och fortsatta undersökningar. Arkivakten ägnades stor omsorg och kom att bli ett kapital, en viktig resurs, i olika sammanhang. Arkivets faktainnehåll stod inte stilla. Olika forskare gick igenom akterna och skrev av de fakta som intresserade just dem på lappar, som sedan i sin tur sorterades efter olika variabler. Av dessa sorterade lappar med excerpter kunde varje forskare skapa sina egna excerptlådor som

innehöll nycklar till kunskap i olika fördjupande undersökningar.³¹

På så sätt fortgick transformationen av materialitet från verkligt objekt i skala 1:1 till en arkivakt och vidare till excerpter sorterade efter olika variabler i nya lådor och kapslar. Den avbildade verkligheten var förgänglig men arkivakten skapades för evigheten genom den omsorg som lades på vilka material den bestod av. Dess *materiella densitet* var mycket hög. Charlotte Hyltén-Cavallius begrepp kan här vridas vidare till vad jag vill benämna som *vetenskaplig densitet*. De ursprungliga undersökta platserna fanns, sedan materialet ordnats och sorterats, i koncentrerad form i ett arkivrum på Nordiska museet. Detta blev i sig en plats som representerade alla platser och objekt som hade undersökts under de kulturhistoriska fältarbetena och som också besatt en hög vetenskaplig densitet. Där fanns ju det samlade källmaterialet till den vetenskapliga kunskapen om allmogesamhället.

FRÅN OORDNING TILL ORDNING

På museer pågår ett ständigt ordnande av föremål, en evighetssyssla som aldrig blir klar. Med referens till John Law menar etnologen Lotten Gustafsson Reinius att *ordnande* är en verksamhet som är ständigt pågående. *Ordning* är ett närmast visionärt tillstånd som aldrig uppnås trots att det är målet för *ordnandet*. De ting som ska ordnas har genom att inlemmas i en museisamling blivit frikopplade från tidigare sammanhang knutna till proveniens och kronologi. I det nya museisammanhanget kan tingen bilda underlag för ett obegränsat antal nya berättelser och för ständiga omordningar. Den ordning som för tillfället är iakttagbar ska inte tas för given, för hur självklar den än kan verka är den ett resultat av ett specifikt ögonblicks värderingar om vad som är *den rätta ordningen*. I ett annat, senare, ögonblick blir en annan ordning garanterat önskvärd.³² Under dokumentationerna av ett

försvinnande allmogesamhälle rycktes fragment av allmogekultur från sitt ursprungliga sammanhang och ett nytt skapades. Arbetet med att systematisera, organisera och ordna det som hade samlats in blev ett nytt sammanhang.

Arkivakterna, som är det centrala källmaterialet i min undersökning, är både i ordning och i oordning. Ordningen består i att materialet är organiserat efter i första hand topografiska principer. Landskap, socknar, byar – det är hierarkin i ordningen som gör det möjligt att söka upp data från någon specifik ort eller socken för att ta del av vad fältarbetarna fick med sig hem. Variabeln »varifrån« var helt central i sorterandet och ordnandet av allmogekulturen, och frågor till materialet som är relaterade till geografi kan lätt besvaras. Är man intresserad av någon annan variabel än topografi, till exempel att få veta vilka undersökningar som gjordes ett visst år, eller att söka efter en speciell persons avtryck i arkivet, eller något specifikt byggnadsmaterials användning – då blir det svårare.³³ En oordning träder då fram. Ordningen skapades också av materialets omfång och format. Arkivskåpen i de äldre arkivrummen var dimensionerade efter olika pappersformat.

En av slutsatserna i Bruno Latours studie *Laboratory life* är att arbetet i laboratoriet syftar till att skapa ordning från oordning.³⁴ Detta är en stark drivkraft i all forskning. Redan i valet av forskningsämne gör en avhandlingsförfattare försök att skapa ordning. Vissa företeelser inlemmas i avhandlingsarbetet, vissa lämnas utanför. Forskaren ser ett fält som förefaller oordnat och lockas av uppgiften att ordna och sortera för att försöka förstå vad det är för strukturer som skapar en vid första anblicken osynlig ordning. Sune Ambrosiani gav instruktioner för hur detta skulle kunna göras när han 1916 skrev i sina instruktioner om hur även små uppgifter av »notiskaraktär, när de bli inordnade på sin rätta plats, kunna ega ett betydande

värde ock i en kunnig bearbetares hand bli ett tillfredsställande material«. ³⁵ Även till synes obetydliga uppgifter har alltså en potential att bli betydelsefulla och meningsbärande när de har sorterats rätt av en kunnig person. Ambrosiani fortsätter sina instruktioner med att beskriva hur de insamlade uppgifterna bör delas upp vid renskrivningen med endast en »enhet« på varje blad. »Bladen skola sedermera obehindrat kunna omsorteras ock fördelas efter för var gång bekväma synpunkter«. ³⁶ Arkivhandlingarna kan ingå i ständigt nya relationer som omformar den mening de har. En fullständigt genomförd digitalisering (som i skrivande stund framstår som helt utopisk) skulle kunna öppna för helt nya sorteringar och ordningar. ³⁷

Kunskapen om det förmodat försvinnande allmogesamhället samlades in med syftet att denna kunskap skulle vidareförmedlas till personer som aldrig sett de objekt som dokumenterats. Jämförbarhet var ett viktigt mål. Arkivarbete med att ordna och sortera och använda en taxonomi för att benämna olika företeelser är en process som kan ge ett objekt nya meningar varefter ny kunskap, som insamlaren av ett material i fält inte kunde överblicka, kan uppstå. När något får ett namn skapas stabilitet och forskaren blir säker på vad hon eller han gör. ³⁸

De välordnade arkivskåplarna blev det bestående materiella resultatet av många års fältarbeten i en till synes oordnad verklighet, där olika tekniska innovationer var avgörande för forskningens genomförande och dess resultat. Kapslarna utgjorde sedan ett källmaterial för förnyat ordningsskapande efter skilda premisser, när olika forskare skapade sina excerptlådor utifrån sina egna forskningsfrågor. Oordning och ordning var under ständig omprövning, vilket skapade incitament för nya forskningsfrågor. Det är varje tid och varje forskningsfråga som avgör om det är ordning eller oordning som råder. Oordningen och ordningen finns i betraktarens öga.

Gård i Filborna by öster om Helsingborg. Foto av 1920 års Skåneexpedition.
Detalj ur bild. *Nordiska museets arkiv, Sigurd Erixons samling (vol. 1:90).*

Kulturens ordnande

Under 1900-talets inledande decennier dokumenterades både materiella och immateriella uttryck av vad som då sågs som ett försvinnande allmogesamhälle. Denna avhandling har uppmärksammat dokumentationerna av byar och bebyggelse. Min studie har främst varit inriktad mot fältarbetenas roll i det tidiga 1900-talets kunskapsuppbyggnad kring det som då definierades som allmogekultur. Jag beskriver hur kunskap om det förflutna har kommit till och olika teknologiers roller i denna process. Studien är ett bidrag till etnologins ämneshistoria och det svenska museiväsendets historia, sedd och tolkad genom praktiken istället för genom stora mäns gärningar och vetenskapens teoretiska utveckling, vilket har varit det gängse sättet att skriva ämneshistoria.

I inledningskapitlet formulerades ett syfte: att med exempel hämtade från bebyggelsedokumentationernas fältarbetspraktik undersöka hur vetenskaplig kunskap produceras. Här introducerades också de teoretiska verktyg och de begrepp som har använts för att analysera empirin som ingår i undersökningen. Som stöd i tolkningen och analysen av fältarbetspraktiken har Ludwik Flecks teorier om det stabila tankekollektivet tillsammans med Bruno Latours teorier

om förhållandet mellan människa och ting använts. Min metod har varit närläsning av både texter och bilder tillkomna i fältarbetsituationen samt studium av den teknik som stod de dåtida fältarbetarna till buds. I kapitel 2 satte jag in bebyggelsedokumentationerna i en vetenskaplig och samhällelig kontext och visade kontinuiteten från äldre vetenskapliga praktiker till det tidiga 1900-talets utforskande av allmogesamhället. I kapitel 3 undersökte jag fältarbetarnas väljande blick och konsekvenserna som den fick för vilka objekt som blev föremål för dokumentation. I de följande kapitlen visade jag hur utforskandet gick till på mikronivå och vilken betydelse användandet av ting och tekniker i fältarbetspraktikens mikroprocesser hade för det vetenskapliga resultatet. Sedan förflyttades fokus från fältet och fältarbetarna till arkivet, där arbetets resultat ordnades och förtecknades, och där ordning och systematik uppnaddes.

Undersökningen har haft sitt fokus mer på hur utforskandet gjordes än varför. I detta avslutande kapitel ska jag diskutera vilka resultat detta fokus på *hur* har gett. Återknytning görs till avhandlingens centrala teman – tankestil, blick, selektioner, materialitet, ordningsskapande – som har varit vägledande

i min beskrivning och analys av förhållanden under 1900-talets inledande decennier. I avslutningen reflekterar jag kring hur frågeställningarna som styrde utforskandet av allmogekulturen kom att utvecklas längre fram under seklet.

Vilka befolkningsgrupper som ingick i kategorin allmoge definierades aldrig av dem som undersökte allmogekulturen. Det ingick i förståelsen inför vad som skulle dokumenteras. I efterhand framstår allmoge som en kategori som betraktades som skild från det moderna livet, vars livsstil stod i kontrast till det borgerliga, urbana livet.¹ När utforskandet av allmogens kultur var som mest intensivt existerade den rurala/förindustriella världen och den urbana/industriella sida vid sida, på samma gång åtskilda och i en ömsesidig växelverkan. Ur denna växelverkan hämtades utforskandets drivkrafter. Om inget modernt hade hotat det traditionella hade det ju inte funnits skäl att under stor brådska samla in det. Det fanns också en växelverkan mellan teori och praktik. Evolutionism och diffusionism dominerade det vetenskapliga tänkandet under flera decennier. Den typologiska metod som kom att användas för att kategorisera det som samlades in i fält blev en effekt av detta tänkande.

Vid ett studium av det tidiga 1900-talets dokumentationer av allmogesamhället framträder flera paradoxer som resultat av den växelverkan som beskrevs ovan. I det dåtida språkbruket var allmogekulturen »döende«, inte under förändring. Detta beklagades och sågs som en förlust för samhället samtidigt som de tidiga etnologerna vid museer och akademi fick anledning att samla in stora mängder källmaterial, vilket blev en vinst för en framväxande vetenskaplig disciplin. Källmaterialet gav också relevans åt ett museiväsende under uppbyggnad. Under större delen av 1900-talet kom de kulturhistoriska museernas uppdrag att definieras som insamling och förvaltning av arvet från allmogen.² Det var på grund av industrial-

seringen som allmogekulturens livsformer upphörde. Samtidigt var det industrialismens tekniska produkter som gjorde det möjligt att dokumentera och på så sätt rädda allmogekulturens uttryck till framtiden. Förutsättningarna för forskning om allmogesamhället uppstod i samma processer som gjorde att allmogesamhället försvann.

Tankestil, praktik och teknik

I kapitel 3 och 4 visade jag hur knapphändiga instruktionerna var för fältarbetet och vilka brokiga bakgrunder fältarbetarna kunde ha. De lärde av varandra, ställde frågor per brev, telegram och per telefon och fick svar efter hand på olika problem. Kunskap producerades, trots bristen på instruktioner. Fältarbetarna förvärvade kunskap på två skilda områden, dels kunskap om det som var deras objekt för utforskandet – allmogesamhällets byväsende och bebyggelse – dels kunskap om hur det går till att fältarbeta. Kunskap om allmogekulturen uppstod genom en kedja av mikroprocesser, där det inte i varje ögonblick var givet att det var just vetenskapligt arbete som pågick. Men när resultatet av alla små rörelser lades ihop och så småningom blev arkivakter och publicerade texter verifierades att det var vetenskap.

Vid dokumentationerna användes olika tekniska innovationer. Fältarbetarna färdades med tåg och cykel, ibland motorcykel och så småningom bil. De fotograferade först med stora ateljékameror av trä laddade med glasplåtar, senare med mindre kameror avsedda för bladfilm eller rullfilm. Även rörlig bild började under 1920-talet användas för dokumentation av allmogesamhällets yttringar. Rutin krävdes i handhavandet av alla moment i fotograferandet för att resultaten skulle bli lyckade. De många uppberedningarna med enkla men skarpa redskap som ingick i byggnadsmätandet, utförda gång på gång på skilda

platser, var en del i en erfarenhetsmässig inläring som skapade fältarbetarnas kunskap om objekten för sitt arbete och som bidrog till den vetenskapliga kunskapen. Arkeologihistorikern Ola W. Jensen menar, med en hänvisning till den ungersk-tyske kemisten och vetenskapshistorikern Michael Polanyi, att den kunskap som är kroppsligt situerad tas för given och är svår att definiera och än svårare att beskriva i ord. Därför menar många arkeologer att det inte är möjligt att förmedla kunskap om fältarbetstekniker i text – att dessa är färdigheter som måste tränas och läras in just i fält.³ Bebyggelsehistorikern Gunnar Almevik, även han inspirerad av Polanyi, framhåller hur kunskap som inte är bunden till ord utan till görande (tyst kunskap), som till exempel handgreppen vid uppmätning av byggnader, måste upprepas gång på gång i en kontinuerlig praktik för att inte förloras.⁴ För de fältarbetare som utforskade allmogesamhället kom detta att vara en realitet. Instruktionerna för det praktiska fältarbetet var bristfälliga, istället blev det den egna erfarenheten som skapade den kompetens som krävdes för att genomföra dokumentationsarbetet, och momenten måste upprepas gång på gång.

De folklivsforskare, konstvetare och arkitekter som arbetade med dokumentationerna var alla män. De hade en gemensam bakgrund i att de hade gått i läroverk, tagit studenten och påbörjat akademiska studier, och därmed utmärkte de sig i ett samhälle där högre utbildning var förbehållet ett fåtal i samhället. Studentmössan som de bar var en signal om klasstillhörighet. Efter närläsning av källmaterialet har jag tolkat dem som ett stabilt tankekollektiv enligt Ludwik Flecks modell. Som tankekollektiv delade de en gemensam tankestil. Den gemensamma tankestilen var både en produkt av och en förutsättning för dokumenterandet. Den var etablerad i samtiden som en normativ uppfattning, uttryckt bland annat i riksdagsmotioner och andra offentliga skrivelser. Tan-

kestilen låg som ett grundackord i utforskandet av allmogekulturen och förstärktes i de gemensamma rutinerna i fält.

Tillhörighet till ett tankekollektiv enligt Flecks definition uppstod inte bara genom att olika personer delade en ideologisk uppfattning eller värdegemenskap, utan också genom ett intensivt görande i gemenskap, i gemensamma umbäranden och gemensam glädje. Även motsträvighet under möten med landsbygdsbefolkningen, som när fältarbetarna inte blev insläppta eller fotografering förbjöds, var situationer som bidrog till att skapa samhörighet och bidrog till tankestilen.

Att dokumentera allmogekulturen blev närmast en livsstil, sprungen ur tankestilen. I kapitel 4 citerades Bruno Kjellström som hade sökarljuset på även när han var inkallad för militärtjänst, och då observerade byggnadskulturen kring Rommehed och Borlänge. »For scientists there is no day of rest«, skriver Latour i en studie över sammanhagen kring Pasteurs upptäckter i mitten av 1800-talet.⁵ Det är långt mellan dennes laboratorium och det svenska utforskandet av allmogekulturen, men samma engagemang inför uppgiften gjorde sig gällande. Någon vilodag fanns knappast, sinnena var alltid öppna för intryck, problem pockade ständigt på lösning, tankeverksamheten var igång.

Identiteten som fältarbetare och tillhörigheten till tankekollektivet uppstod bland annat genom relationer till ett antal ting: tumstock, papper för anteckning och ritande, kamera och de färdmedel som användes – främst cykeln. Användandet av olika tekniker gjorde en student till fältarbetare. Cykeln, kameran, ritningen – allt bidrog till att *göra* fältarbetaren, liksom situationen med en enkönad grupp som arbetade och levde tillsammans i en miljö som avvek från vardagens. Detta kunde medföra umbäranden, men även positiva effekter. Under första världskriget kunde ett

fältarbete på landsbygden innebära god tillgång till mat, något som inte var självklart att få i universitetsstaden under terminerna.

Mycket ska göras samtidigt i vetenskapen,⁶ också vid utforskandet av allmogesamhället. Fältarbetet innehöll en lång rad praktiska arrangemang med resor, där även cyklar och tungt bagage skulle med, ordnande av bostad, sändning och mottagande av post och telegram, anskaffning av plåtar och film till kamerorna och så vidare. Efterarbete innebar att skapa arkivakter, författande av artiklar och böcker, kontakter med förlag och sökande efter finansierare för nya projekt. Även om det finns stora luckor i källmaterialet är ändå tillgången till brev och andra dokument så pass god att det går att följa och förstå hur detta samtidiga görande gick till. Kontakten mellan olika expeditioner och huvudmannen Nordiska museet upprätthölls med hjälp av brev, brevkort, telegram och telefon. Kameror, kamerastativ och glasplåtar skickades fram och tillbaka. Inköpta föremål skickades från de utforskade bygderna till Nordiska museet. Forskning innebär bland mycket annat att hålla ordning på en massa förbindelser, inom och utom vetenskapen.⁷ Under utforskandet av allmogesamhället skapades förbindelser mellan individer i ett tankekollektiv och mellan individer och ting. När ting som kameror och cyklar krånglade bröts förbindelserna och forskningen blev lidande. Tekniken – fungerande eller icke-fungerande – i form av sårbara cyklar och bilar och svårhanterlig kamerateknik bidrog till att skapa gemenskap mellan användarna. Gemenskap mellan aktörer uppstår ur de svårigheter och problem som finns i arbetsprocessen – sociala relationer och föreställningar skapas ur till synes själlösa, maskinellt framställda, tekniska apparater.⁸

Bruno Latour beskriver hur fysikern Frédéric Joliot-Curie var beroende av andra för sina resultat; ensam hade han inte kunnat nå dit han nådde.⁹

Ludwik Fleck skildrar processen som så småningom ledde fram till metoder för att diagnostisera syfilis som ett kollektivt arbete.¹⁰ Vetenskapliga genombrott som senare historieskrivare har tillskrivit en ensam individ har i själva verket ofta varit resultatet av mångas insatser. På liknande sätt förhöll det sig med Sigurd Erixon. Efterkommande kan förledas att tro att han formulerat allt själv och kommit på lösningar på alla de problem i bebyggelseutvecklingen som han såg på egen hand. Men han hade inte kunnat bedriva sin framgångsrika forskning ensam. För att ta fram allt det material som ligger till grund för hans stora publiceringsverksamhet krävdes ett kollektiv. Också ensamcyklisten Campbell ingick i ett sammanhang. En ensam specialist är en tankemässig motsättning; ingen kan bli en specialist utan att vara omgiven av en miljö av kollegialt granskande som ger bidrag till forskningen.¹¹

I kapitel 4 citerades Åke Campbell när han skildrade hur han arbetade under svåra förhållanden under en cykelfärd. Väldigt mycket arbete hade gett lite resultat. Så kan förhållandena längre fram, under 1930-, 40- och 50-talen när Atlas för svensk folkkultur producerades, också beskrivas. Stora och tidskrävande arbetsinsatser av en mängd människor ledde till ett ganska magert resultat, som dessutom hade förlorat i aktualitet när det väl blev offentliggjort. Men själva arbetsprocessen, där ett kollektiv var involverat i ett stort projekt i ett gemensamt fysiskt rum, var ett resultat i sig eftersom tankestil skapades och upprätthölls.

Kameran och fonografen var tekniker som fångade ögonblicket i samtiden. Men de är också tekniker som medverkade till att det förflutna blev tillgängligt. Bilder av ålderdomliga företeelser, som åldermannen i en by som blåser i en lur eller en sedan länge övergiven byggnadsteknik i någon avlägsen landsända, kunde nu spridas till en stor allmänhet som aldrig skulle få

Manbyggnad i Tockarp i Hallaröds socken i Skåne. Foto 1921. *Helsingborgs museer* (21-350).

en chans att se det som fotografierna avbildade. Med dessa tekniker skapades möjligheter att påverka framtidens uppfattning om det förflutna.¹² Fototekniken och kommunikationstekniken bidrog till förändringar i upplevelse av tid och rum. Fotografiet förmedlade bilder av avlägsna platser, kommunikationerna övervann avstånd. Tillsammans skapade dessa båda teknologier förutsättningar för att kunskap skulle kunna lagras i arkiv och förmedlas vidare. Avbildningen medför en kompression av både tid och rum och är

alltid en tolkning, även om dokumentatörens ideal är att fästa verkligheten i media som fotografi och teckningar och därmed förmedla samma verklighet som man själv befunnit sig i till någon annan.

I kapitel 4, 5 och 6 visade jag att hur nöjda utforskarna av allmogesamhället än var med de ting och tekniker de använde, så fanns en ständig hunger efter nyare ting med större kapacitet. Denna drift att ständigt vilja använda en teknik som är ännu effektivare är, likt önskan att vilja färdas snabbare och snabbare,

ett modernitetens karaktärsdrag. Drivkrafterna förefaller vara desamma att både producera och använda ny teknik.¹³

En kontinuerlig teknikutveckling pågick från 1910-talet till det tidiga 1930-talet – bilar kom att ersätta cyklar, kamerorna blev lättare, smidigare och enklare att använda och tekniken med rörliga bilder, som först var så dyr att den knappt gick att använda, blev tillgänglig genom minskade kostnader och smidigare apparatur. Förändrades då de vetenskapliga frågorna som ställdes och slutsatserna som drogs ur det material som samlades in när tekniken förfinades och mängden material ökade? Betraktad på ett tidsligt avstånd på 80–100 år framstår tankestilen som stadig och stabil under de decennier som jag har hämtat källmaterial ifrån. Under 1900-talets inledande decennier var evolutionism och diffusionism förklaringsmodeller i vetenskapen. Det som diskuterades var huruvida det var »inre utveckling« eller spridning från ett geografiskt område till ett annat som hade orsakat skillnader i hur bebyggelsen såg ut. Tillgången till allt mer insamlat material om allmogesamhället gjorde jämförelser mellan allt mindre variabler möjlig. Ingen företeelse var för liten eller för obetydlig för att kunna beforskas med hjälp av jämförande studier. Metoderna kunde förändras – som när Erixon presenterade hur bemanningen under fältarbetena skulle ändras en bit in på 1920-talet (se sid. 70). Men målen för utforskandet formulerades inte om utan förblev desamma, och det är svårt att i det insamlade materialet se någon skillnad som kan hänföras till förändrad bemanning.

Forskningens resultat påverkades däremot kvantitativt. Mängden fotografier och mängden inspelad film ökade markant mot slutet av den tidsperiod från vilken jag har hämtat mitt källmaterial. Men det var samma vetenskapliga tolkningar som levererades – i evolutionism och diffusionism i lite olika mixer fanns

förklaringar till variationer i byggnadsskick. Positivismen utgjorde bas för typologin, som i sin tur ledde vidare till en taxonomi som underlättade sorterande och skapandet av ordning.

BLICK OCH ÖVERBLICK

Blicken var ett inlärt seende hos fältarbetarna. Hur blicken riktades och vad den fastnade för var ett resultat av kunskap och förförståelser och var gemensam för den tankestil som rådde i gruppen som fältarbetade på landsbygden. Exempelvis var existensen av olika kulturfenomens utbredningsområden och därmed gränser dem emellan självklara i tankestilen och blicken sökte därför gränser för utbredningen av olika byggnadstyper och byggnadsdetaljer. Tankestilen hade formats under utbildningen på läroverk och akademi. Högre utbildning och därmed vetenskaplig profession var förbehållna män. Att det bara var män som studerade bebyggelse har fått konsekvenser för senare tiders kunskap om och förståelse för tillvaron på landsbygden under förindustriell tid. I kapitel 3 visade jag ett exempel på hur de kvinnor som utforskarna mötte under sitt arbete förblev namnlösa, trots att de finns med på många bilder och sannolikt också bidrog med många fakta om de objekt som dokumenterades. Det som inte har något namn tenderar att försvinna och ignoreras. Den manliga blicken under fältarbetets utförande har fått konsekvenser för kunskapen om det förflutna, i detta fall livsvillkoren på landsbygden både under tidigt 1900-tal och under den förindustriella epok som var utforskandets egentliga mål.

Utforskarnas blick sökte sig bakom det synliga för att upptäcka det som inte gick att se. Interiörbilden av en ryggåstuga i Västra Torup i Skåne på sid. 163 visar ett tillstånd med moderna material och inventarier i byggnaden som utforskarna egentligen inte ville se. När kameran lades ned och skissblocket plockades

Fältarbete i byn Päckilå i Hietaniemi socken i Norrbotten 1922. Ett förrådshus (»aitta«) dokumenteras. Teckningen, av Aune Siim 1945, bygger på en skiss av Folke Sandberg. Tidsspannet mellan skiss och färdig ritning var alltså långt men det finns många exempel på det i Nordiska museets arkiv. Under flera decennier upprätthölls samma metoder så att det utan besvär gick att göra färdiga arkivakter av handlingar som legat övergivna i mer än tjugo år. Teckningen visar fotografen under

kamerans svarta duk under överinseende av en kollega. 1922 års expedition i de tornedalsfinska delarna av Norrbotten tog sig fram på motorcykel med sidovagn. Tre tekniker, väsentliga för utforskandet, syns på teckningen, kommunikationstekniken, fototekniken samt ritandets teknik, som kan anas genom att fältarbetaren ses hålla ett block i handen. *Nordiska museets arkiv, topografiska bildarkivet (NMA.0064390).*

fram i ett sådant rum började omvandlingen av motivet. Det gamla som eftersträvades men som inte omedelbart gick att iaktta kunde ta gestalt på pappret. Blicken var riktad mot det som fanns under de sentida ytskikten. Rekonstruktioner kunde både lägga till förlorade lager (som i den raserade malttorkan på sid. 166) och ta bort oönskade lager (som i fallet med den tapetserade ryggåstugan). De visualiseringar av det förflutna som gjordes på detta sätt möjliggjorde en överblick över både det som gick att iaktta och det som inte längre gick att iaktta.

Ordning och oordning

Ju mer man vet, desto mer vet man också om sin okunskap. För varje ny erövring av kunskap identifieras nya kunskapsluckor. Nyvunnen kunskap ger upphov till nya problem att lösa.¹⁴ Filosofen Paul Virilio menar att »ju mer vetandet växer, desto mer växer också det som är okänt« och »ju snabbare informationen kommer, desto tydligare blir det hur fragmentarisk och ofullständig den är«.¹⁵ Vid 1920-talets början fanns en prognos för hur lång tid det skulle kunna ta att systematiskt arbeta sig igenom landet.¹⁶ Men ju mer som dokumenterades, desto större tycktes behoven bli. Varje dokumenterat objekt skapade behov av fler, för att jämförelserna skulle kunna bli så säkra som möjligt. Det fanns inte någon övre eller nedre gräns för hur stort eller litet ett objekt att utforska kunde vara. Hela byar eller enstaka gångjärn – allt kunde vara lika viktigt i kunskapsfångsten.

Folkminneskommitténs utredningsarbete i början av 1920-talet presenterades 1924 i *Betänkande med förslag till ett systematiskt utforskande av den svenska allmogekulturen*. Ordet »systematiskt« framstår som ett nyckelord vid utforskandet. Ordning och systematik skapades både i det lilla och i det stora, i hur byggnader och bebyggelsegrupper kategoriserades i »ty-

per« och sorterades under olika benämningar. Dessa styrde hur arkivakterna och arkivkapslarna byggdes upp. Ordning och systematik träder fram som mål i sig utöver att vara redskap för att komma åt innehållet. Arkivakterna var bärare av information, men hade också ett egenvärde genom sin kvantifierbarhet och den estetik som skapades av regelbundenheten i de rum där de förvarades.

Enligt Latour kan ett väletablerat fakta förlora sin betydelse och mening när det hamnar utanför sin kontext.¹⁷ Det som är ett väletablerat fakta, det vill säga vedertagen kunskap, hos en viss grupp i ett visst sammanhang kan ha en väsentligt olikartad betydelse i en annan grupp i ett annat sammanhang. Det som till exempel var vedertagen kunskap om förhållanden i en by hade en viss betydelse för de som levde och verkade i byn. När fakta om byförhållandena sedan inhämtades av utforskarna av allmogesamhället och systematiserades och ordnades hamnade det i ett helt annat sammanhang och fick en annan betydelse. Den ursprungliga gick förlorad i den nya kontexten men nya betydelser uppstod.

Det naturvetenskapliga inventerandet och kartläggandet var nära förbundet med ett sökande efter dittills okända naturlagar.¹⁸ Förväntningar fanns på att finna motsvarande lagar för kulturen. Jag tolkar sökandet efter lösningar på olika vetenskapliga problem som att Erixon och hans samtida sökte efter en grammatik för allmogens bebyggelse. De visste att grammatiken, som bebyggelsen var strukturerad efter, fanns »där ute« men de hade inte riktigt korn på den. En osynlig grammatik – en logik i både materiella företeelser och social organisation, självklar för de som levde i allmogesamhället och som de därför inte kunde artikulera – var det som forskarna försökte besvärja fram. De nedklottrade anteckningarna i små skrivböcker behövdes för att senare läggas samman och överföras till rapporter där ordningen framträd-

de. I 2000-talets vetenskapssyn framstår den ordning i form av typologiska utvecklingsserier och resonemangen om vandring och spridning som Erixon och hans samtida arbetade med som konstruktioner, något som inte hade sin motsvarighet i verkliga förhållanden. Ordet »upptäckter« som användes under utforskandet indikerar en syn på att det som upptäcktes fanns där hela tiden, först osynligt och oupptäckt och sedan synliggjort genom upptäckt.

När Latour studerade sysslorna i laboratoriet försökte han se ett mönster i de för honom märkliga skeenden han iakttog. Om ett mönster kan iakttas och också beskrivas har iakttagaren möjlighet att övertyga andra om detta mönsters existens. Därmed har iakttagaren lyckats förklara sina observationer.¹⁹ I förlängningen handlar det om att skapa relevans för det vetenskapliga arbetet genom att kunna visa att en ordning existerar i det som framstår som oordning.

Sigurd Erixons elev Dag Trotzig skrev i inledningen till sin avhandling *Slagan och andra tröskredskap* 1943 att han genom studiet av slagor ville »söka lära känna något av lagarna för folkulturens uppbyggnad«.²⁰ Här uttryckte han ett av syftena med utforskandet av allmogesamhället. Utforskarna var övertygade om att det fanns en dold lagbundenhet, en sorts grammatik eller systematik, för de fenomen de studerade. Att blottlägga denna lagbundenhet var en av de vetenskapliga uppgifterna. Trozigs studie är också ett exempel (kanske det främsta, eller i alla fall det mest kända) på en extremt långt driven typologisering av en föremålskategori. Hans forskningsstil var ett resultat av utforskandets frågor och metoder – verksamheten hade då pågått i tre decennier – och den tankestil han formats i under påverkan av bland andra Erixon. Uppfattningen om att det fanns en lagbundenhet för det som benämndes som »folkultur« var ett starkt inslag i tankestilen som styrde utforskandet och det samtida tolkandet av vad som iakttogs och samlades

in. *Naturen* styrdes av sin ordning, som uttolkats och beskrivits av Linné. Utforskandet av allmogekulturen uppstod ur idén om att det också fanns en *kulturens* ordning. Nu var uppgiften att upptäcka och beskriva denna.

Detta tog sig uttryck i en stark strävan efter ordningsskapande. Att bringa ordning i det insamlade materialet var ett mål i sig. Ordningen fick materiell gestalt i arkivrummen, där akter i ett specifikt format samlades i mängder av lika stora kapslar som fyllde hylla efter hylla. Det visuella intrycket av ordning är påtagligt. Den samlade ordningen i arkivrummet var mer idealisk än den oordning som rådde ute i verklighetens allmogekultur. Interiörbilder från Nordiska museets arkiv, Folklivsarkivet och andra institutioner visar en sådan alternativ värld, med en säregen estetik skapad av likformiga kapslar på långa hyllrader och rader av arkivskåp med lika stora lådor där folkkulturen dolde sig på excerpplappar.

Teknik, bilder och inskriptioner

Syftet med dokumentationerna var att skapa ersättning för existerande bebyggelse, byggnader och inventarier. När dessa var upplösta och förintade skulle dokumentationerna kunna utgöra underlag för framtida forskning. Men de ålderdomliga byggnadernas materialitet hade i utforskandets samtid ett egenvärde som dokumentationerna inte kunde ersätta. När John Granlund kom till Gråträsk 1933 för att studera byns timmerkapell hade det nyss rivits. Byggnaden hade dokumenterats i sitt fallfärdiga skick vid flera tillfällen tidigare, och för den vetenskapliga bearbetningens skull borde det ha funnits tillräckligt med material.²¹ Men materien i sig var av stor vikt för Granlunds egen kunskapsprocess och rivningen hade minskat hans möjlighet att studera byggnaden. Trots att den hade varit en förfallen ruin, långt bortom räddning, blev

han oerhört besviken när han fann ruinen förvandlad till en timmerhög. Förlusten var påtaglig. Vissa objekt uppsöktes vid upprepade tillfällen, trots att dokumentationsmaterial redan hade samlats in, och kunskap därmed var »räddad«. Vippentorpet i Halland, som hade en långsiktig förvaltning som syftade till att byggnaden skulle finnas kvar i orubbat skick och därför inte hotades av förfall och nedbrytning, var ett sådant objekt som besöktes och dokumenterades. Syftet var att skapa material till arkivet och underlätta jämförbarheten mellan objekt på olika platser – avstånd i rummet skulle övervinnas.

Fotografierna och ritningarna behövdes för kunskapsöverföring från den dokumenterande samtiden till framtiden. Bilder har varit grundläggande för förståelsen av det förflutna ända från de antikvariska resenärer som kartlade fornlämningar under 1700- och 1800-talen. Innan transportabla kameror fanns utfördes dokumentationer med hjälp av tecknare (exempelvis Mandelgren i Sverige och Meijborg i Danmark). I Norge publicerades ett planschverk med avbildningar av stavkyrkor 1837.²² Utan bilder, ingen kunskap. I den etnologiska vetenskapen och i museipraktiken har bildskapande och bildanvändning varit väsentliga inslag. Etnologi ingick länge i utbildningen för museipersonal. Detta berodde inte bara på att ämnet erbjöd utbildning i allmogens föremålsbestånd utan också på att disciplinen arbetade så mycket med det som är betraktelsebart, något som har kommit att bli en huvuduppgift för museer.

Hur höga ambitionerna än är att skapa exakta avbildningar går det inte att göra en replik av verkligheten, utan resultatet blir en tolkning. De dokumentationer som gjordes var tolkningar av verkligheten, och eftervärlden gör i sin tur tolkningar av det material som dokumentationerna består av. Behovet av nyare, mer komplex teknik ökade ständigt i takt med att sådan blev tillgänglig. Men, som Fleck påpekar, kun-

skap är inte att upprepa eller att göra »tankemässiga efterbilder och mönster av intryck«.²³ Tillgång till mer och mer raffinerad teknik skapar – i alla fall i tanken – möjlighet för en än mer verklighetstrogen tolkning som närmar sig repliken. Latour menar att avbildningen – tillkommen med hjälp av ett antal redskap – visserligen liknar det avbildade. Men den primära uppgiften var faktiskt att ersätta den ursprungliga situationen, inte att efterlikna den.²⁴

Etnologin är en vetenskap som inte bara skapar bilder av föremålet för sina forskningar utan bilder blir också ett resultat av forskningen. De kartor som blev resultatet av till exempel Åke Campbells forskning, de som finns i Trozigs avhandling eller de som finns i *Atlas över svensk folkkultur*, är en form av etnologiska bilder, i vilka väldigt mycket vetande sammanfattas på en liten yta. Kartorna utgjorde koncentrerad kunskap, bilder av något som fanns (eller som ansågs finnas) men inte gick att iakttä. Under fältarbetena skapades bilder av sådant som inte gick att se med ögat, trots att det fanns. Planritningar och sektionsritningar genom byggnader visade byggnadskonstruktioner och sammanhang mellan rum och volymer som inte var möjligt att ta in med blicken. Förutsättningar skapades för ett seende som sträckte sig bortom den egna blickens gränser.

Förtätning av det förflutna

Genom insamlandet och sedan sorterandet av allmogekulturen skapades en ny innehållsrik täthet. Det som var nytt och ointressant hade sorterats bort, bara det gamla och autentiska fanns nu i samlingarna. I museiutställningar och i publikationer (som *Svensk byggnadskultur* och *Möbler i svenska bygder*) kommunicerades allmogekultur i koncentrerad form. De många bilderna av lurblåsning (ett återkommande motiv hos alla de tre institutioner som hyser de arkiv-

Vippentorpet i Ysby socken i södra Halland dokumenterades på ritning (se sid. 159 och 160) och på foto. I beskrivningen som 1921 års expedition upprättade står det att ägaren är »Vippentorpsstugans fornminnesförening, bestående av ett 50-tal personer i Laholmstrakten (Ordförande är för närvarande folkskollärare Aug. Ysenius, Eldsberga).« *Helsingborgs museer* (21-147).

Timmerknot från Gråträsk kapell i Piteå landsförsamling i Norrbotten, fotograferad av John Granlund 1933 och sedan hemförd till Nordiska museet. *Nordiska museets arkiv, topografiska bildarkivet (NMA.0064394).*

akter jag har studerat) skapade en illusion av att detta var ett frekvent förekommande fenomen på landsbygden. I kapitel 2 citerades Åke Campbell när han reflekterade över hur de linbråtor som Nordiska museet ägde fick en ny mening när många sammanfördes i en utställning. Det var ett arrangemang som hade varit orimligt ute i de miljöer som utforskarna dokumenterade – ett sådant redskap fanns förmodligen bara i ett exemplar i varje hushåll. Men i museimiljön skapades

en täthet som medgav nya upplevelser av allmogekulturen.²⁵

I kapitel 5 visade jag hur mängden fotografier som ansågs nödvändiga att ta ökade påtagligt när det fanns små kameror för bladfilm eller rullfilm på marknaden, som alternativ till de stora ateljékamerorna av trä. När tekniken för att ta många fotografier fanns ökade också antalet bilder och urvalet kunde göras mer och mer generöst vid fotograferandet. Bildbeståndet i arkiven blev tätare och tätare.

En verkligt förtätad miljö uppstod i arkivet. Bland arkivkapslar och excerptplådor fortsatte vetenskapen att formas efter fältarbetets avslutande. Ett till synes ändlöst avskrivande och excerperande pågick där, vilket skulle ge upphov till nya relationer mellan källmaterialets olika beståndsdelar. Arkivkapslarna blev de fysiska bevisen för forskningen, tankeverksamheten materialiserades i arkivet. Arkivet kan ses som ett humanistiskt laboratorium, en miljö som för humanisterna motsvarade samtidens framgångsrika vetenskapsmän och tekniker (exempelvis Svante Arrhenius, Gustaf Dahlén, Sven Hedin).

Kunskapen om allmogesamhället skulle räddas till framtiden genom att dess uttryck dokumenterades i avsikt att dokumentationerna skulle kunna ersätta en förlorad verklighet. En autentisk materialitet i skala 1:1 transformerades till en annan materialitet i form av en arkivakt. Den miljö där dessa hanterades blev som ett laboratorium där nya kopplingar kunde göras. Företeelser som i verkligheten var stora och skrymmande och stod långt från varandra blev platta och hamnade tillsammans.²⁶ I förvandlingen av den ibland svårtolkade tredimensionella verkligheten till tvådimensionella bilder – fotografier och ritningar – skapades en mindre förvirrande ny verklighet.²⁷ Ute på fältet kunde mängden data te sig oöverblickbar och utan sammanhang, men i arkivet var det möjligt att skapa och se en struktur av det material som fanns

tillhanda efter fältarbetet. Kunskapen om allmogekulturen uppstod i lika hög grad i arkivets ordnande och sorterande som i fältet.

I arkivet samlades beskrivningarna, ritningar och foton som påtagliga fysiska lämningar från fältarbetet. Genom att ges materiell gestalt blev de resultat som vunnits under fältarbetena synliga, och kunde kvantifieras. Arkivtillväxten, som kunde mätas i antal kapslar och antal hyllmeter, gick att följa år från år. Här fanns en produktiv motbild till det upplevda förfallet på landsbygden.

MYCKET KAN ÄNNU RÄDDAS

Museer inte bara förvaltar minnen från det förflutna, utan bidrar också aktivt till att *skapa* minnen.²⁸ Dokumentationerna av allmogekulturen har i hög grad bidragit till hur minnet av landsbygden under förindustriell tid ser ut och gestaltas. De kulturhistoriska museernas föremålsbestånd dominerades länge av ting hämtade från självägande bönder,²⁹ ett resultat av det tidiga 1900-talets intresse för det försvinnande allmogesamhället. I utställningar och annan verksamhet produceras och reproduceras fortfarande museiprofessionens uppfattning om »det gamla bondesamhället«.

Tankestilen bakom utforskandet kom att vara rådande i både museipraktik och etnologisk vetenskap i flera decennier. Dag Trozigs avhandling från 1943 är redan omnämnd. När Sigurd Erixon skrev sin monumentala bok *Svensk byggnadskultur* 1947 hade han arbetat i trettiofem år med undersökningar av allmogesamhället. Vid en jämförelse med artikeln »Svensk byggnadskultur och dess geografi«, tryckt i *Ymer* 1922, framstår både frågeställningar och resultat som mycket lika trots att tjugofem års intensivt forskande pågått. Bokens materiella gestalt avspeglar dock den dignitet som samtiden tillskrev dess innehåll. Den har över tusen illustrationer och dess omfång (826

sidor i stort format) indikerar att den skulle vara en redovisande sammanfattning av bebyggelseforskningen under 1900-talets första fem decennier. Men Erixon gör klart redan i förordet att så inte är fallet. Boken ska bara ses som en förövning till kommande, ännu mer ingående verk.³⁰ I en initierad och genomgående mycket positiv recension i *Rig* påpekade Gerda Boëthius: »Den som studerar svensk landsbygd vet att mycket ännu kan räddas, ej blott i uppmätningar och fotografier, om det entusiastiska forskningsarbetet kunde forceras och utvidgas.«³¹ Boëthius skriver om att något ännu kan räddas – alltså skriver hon också om en hotande förlust. Tankestilen från 1900-talets början var fortfarande stark. Känslan av den hotande förlusten var något som skapade gemenskap. Samtidigt pekar Boëthius formulering mot en antikvarisk praktik.

Genom det intensiva arbetet med undersökning och insamling av allmogekulturens yttringar kunde det tidiga 1900-talets forskare nå vetenskapliga resultat om ursprung och utveckling, utbredning och gränser. Detta var då väletablerade fakta och vetenskapligt tänkesätt. Men den fortsatta utvecklingen under 1900-talet gjorde oundvikligen de uppnådda resultaten obsoleta. Latour påpekar hur också väl etablerade fakta förlorar sin mening när de hamnar i en annan kontext.³² Positivismen, diffusionismen och evolutionismen förlorade sin aktualitet och sin verkningkraft, och det som setts som självklara och oomtvistade fakta utifrån dessa perspektiv framstod nu som omöjliga konstruktioner.³³ Tankestilen förmodade inte längre vara kreativ – ett tanketvång hade inträffat.³⁴

De frågor som sysselsatt Sigurd Erixon och andra under flera decennier kom dock att övertas och vidareförvaltas av den antikvariska professionen. År 1971 skrev antikvarien Sten Rentzhog, då verksam vid Riksantikvarieämbetet: »Omvandlingen av bygg-

Allmogekulturen förtäts. Målade skåp på väg att transporteras bort från ursprunget. Där hade de varit unika objekt och blandats med samtida industriellt framställda produkter på ett sätt som aldrig skedde i de nya sammanhang som museerna skapade. Tid och plats är okända men till vänster syns sannolikt Harry Henschen, fältarbetare under 1920-talets första år. *Sigurd Erixons personarkiv, Linköpings stiftsbibliotek.*

nadsbeståndet går snabbt. Inom stora delar av landet är det bara en omedelbar dokumentation, som kan rädda kunskapen om den äldre bebyggelsen åt framtiden». ³⁵ Formuleringarna känns igen från hur utforskarna av allmogekulturen uttryckte sig femtio år tidigare. Den terminologi som introducerades då fick under senare delen av 1900-talet fortsatt användning inom kulturminnesvård och bebyggelsehistoria, och Boëthius formuleringar ovan framstår som framåtsyftande. År 1982 gavs *Svensk byggnadskultur* ut i faksimil (men i ett mindre format än det ursprungliga). Boken var då sedan länge borta från de etnologiska kurslistorna, men uppenbarligen fanns det fortfarande ett behov av det empiriska innehållet i andra sammanhang. I utbildningen av byggnadsantikvarier användes den extensivt. ³⁶ I boken *Landsbygdens folkliga byggnadsskick*, utgiven av Riksantikvarieämbetet 1998, påpekas avsaknaden av en översikt av 1900-talets landsbygdsbebyggelse – fortsatta inventeringar ansågs alltså behövas. ³⁷

Både fältarbetenas objekt och värderingar kom att bli ingredienser i kulturminnesvård och i den museipraktik som fortfarande tillämpas. Väljande och bortväljande görs på förment objektiva grunder, där objektiviteten vid ett skärskådande snarare visar sig vara en subjektivitet.

TILLFÄLLIGHETERNAS SPEL

De vetenskapliga resultaten av utforskandet av allmogesamhället kom att bli beroende av förhållanden som låg utanför de arrangerande institutionernas möjlighet att påverka. En sådan banal och ovetenskaplig företeelse som tillgång till tobak kunde bli styrande för hur fältarbetet bedrevs. Bildkvaliteten var avhängig dels de enskilda fältarbetarnas skicklighet som fotografer, dels vilken sorts kamera som kom till

användning. Det senare berodde ofta på om fältarbetarna själva ägde någon kamera som de kunde ta med på fältarbetet. Skicket på cyklarna – som också var varje fältarbetares egen – bestämde vilken radie som kunde utforskas. Noggrann planering av färdvägen kunde vara förgäves när motvilliga landsbygdsbor vägrade fältarbetarna tillträde. Under första världskriget styrde också tillgången på mat både var fältarbeten kom att bedrivas och vilka som deltog. Möjligheten att få rikliga matportioner på landsbygden blev kanske en faktor som lockade studenter som levtt spartanskt i Uppsala under terminerna. Fältarbetarna befann sig långt från vetenskapen i form av dess institutioner. Men de var mitt i vetenskapen, mitt i verkligheten. Detta har format både den etnologiska vetenskapen och museipraktiken. Tillfälligheter som trasiga cyklar och krånglande bilar påverkade hur arbetet kunde utföras. Oavsett vilken kompetens en fältarbetare besatt för sitt uppdrag var han förlorad om cykeln gick sönder. Objekt som skulle kunna bedömas som helt nödvändiga att inkludera i utforskandet blev lämnade därhän därför att ingen kom fram.

Drivkrafterna i utforskandet hämtades ur ett problem som formulerades på många nivåer i samhället. Riksdagsmotioner och statliga utredningar gav officiell status åt det engagemang som Erixon och andra hyste. Fältarbetarna hade en stimulerande uppgift, trots att den bedrevs i en känsla av förlust. Men att då kunna lämna sitt bidrag till räddandet av allmogekulturen blev något tillfredsställande. Till det stimulerande hörde möjligheten att påträffa »fynd«, att få till ett verkligt lyckat kameraskott eller att ha kommit på en lösning på något knivigt vetenskapligt problem. Kreativitet och arbetsglädje bidrog till resultaten av utforskandet lika mycket som de officiellt formulerade målen för verksamheten.

Allmogekulturen var på tillbakagång men vetenskapen tog stora språng framåt. I Sigurd Erixons samling vid Linköpings stiftsbibliotek finns några mer inofficiella bilder från expeditionerna. De vittnar om gott humör och en ironisk distans till den viktiga vetenskapliga uppgiften. Varken tidpunkt, plats, person på bilden eller fotografnamn finns angivet.

NOTER

Förkortningar

ATA	Antikvarisk-topografiska arkivet vid Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
HMA	Helsingborgs museers arkiv.
ISOF	Institutet för språk- och folkminnen, Uppsala.
KB	Kungliga biblioteket, handskriftsavdelningen, Stockholm.
Kulturen	Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige, Lund.
LiS	Linköpings stiftsbibliotek.
LUB	Lunds universitets bibliotek, handskriftsavdelningen.
NMA	Nordiska museets arkiv, Stockholm.
UUB	Uppsala universitetsbibliotek, handskriftssamlingen.
UAL	Universitetsarkivet, Lund.

Kapitel 1

1. Samtliga citat i detta avsnitt är hämtade ur en anteckningsbok från ett fältarbete i Blekinge sommaren 1924, vol. 8:116, Sigurd Erixons samling, NMA. Uppgifter om tågresan kommer från *Sveriges kommunikationer. Officiell tidtabell för Sveriges Järnvägar samt turlistor för Ångbåtslinjer och automobilrouter*, 1 maj 1924, tabell 121 och tabell 230. Sigurd Erixon

(1888–1969) hade studerat bland annat arkeologi och nordiska språk när han 1912 blev anställd vid Nordiska museet som amanuens.

2. Se t.ex. Erixon 1936 och 1941 samt Svensson 1984.
3. Se t.ex. Hellspong & Skott (red.) 2010.
4. Palmsköld 2007, sid. 14.
5. Berg 1994, sid. 106, i Palmsköld 2007.
6. Arcadius 1997, sid. 11.
7. Ambrosiani 1916, sid. 4.
8. SOU 1924:26, sid. 5.
9. Jfr Legnér 2004, sid. 174 f.; Nilsson, B. 1996, sid. 238; Pettersson 2004, sid. 47.
10. SOU 1924:26, sid. 6.
11. John Lindros (1898–1961), arkitekt utbildad vid KTH i Stockholm där han tog examen 1924, fältarbetade under några år i mitten av 1920-talet åt Nordiska museet. Därefter kom han att under flera år vara verksam i den svenska Cypernexpeditionen.
12. Frykman 1990, sid. 52 f.
13. Arnstberg 1989, sid. 63 f.
14. Bringéus 1966, sid. 252 f.
15. Arnstberg 1989, sid. 64.
16. Brev från Mårten Sjöbeck till Carl Wilhelm von Sydow 1923-05-01, Saml. von Sydow, LUB. Mårten Sjöbeck (1886–1976), tjänsteman vid Kungliga Järnvägsstyrelsen i Helsingborg, bedrev under 1920-talet bebyggelsedokumentationer på uppdrag av Folklivsarkivet och Helsingborgs museum. Senare känd som

- landskapsskildrare, landskapsfotograf och naturvårdsdebattör. Carl Wilhelm von Sydow (1878–1952) blev 1910 docent i nordisk och jämförande folkminnesforskning. Som föreståndare för Folklivsarkivet (som fram till 1946 benämndes Lunds universitets folkminnesarkiv) kom han att vara huvudman för de undersökningar av allmogekultur i södra Sverige som initierades därifrån.
17. Bihang till riksdagens protokoll 1919, 4 saml. 105 häft, motion nr 274 i andra kammaren.
 18. Flygblad i Folkminneskommitténs kommittéarkiv, YK 178, vol. 6, RA.
 19. Bringéus 1972, sid. 12.
 20. Frykman 2001, sid. 109, not.
 21. Nora 2001, sid. 365.
 22. SOU 1924:26, sid. 1.
 23. Jfr Pettersson 2004, sid. 17.
 24. Olsen 2004, sid. 33.
 25. Svensson 1984 och Bringéus 1988.
 26. Svensson 1984, sid. 102.
 27. Latour 1986, sid. 31. Se även Bennich-Björkman 2010, sid. 23.
 28. Ek 2010, sid. 184.
 29. Erikson 1977, sid. 181 f.
 30. Latour 1990, sid. 19 f.
 31. Campbell 1946, sid. 9. Åke Campbell (1891–1957) studerade folklivsforskning för Carl Wilhelm von Sydow, fältarbetade i Skåne och Danmark på 1920-talet och skrev 1928 den första svenska doktorsavhandlingen i etnologi: *Skånska bygder under förra hälften av 1700-talet: Etnografisk studie över den skånska allmogens äldre odlingar, hägnader och byggnader*. 1930 blev han chef för Landsmålsarkivet i Uppsala.
 32. Ludwik Fleck (1896–1961), läkare och biolog, ursprungligen från Polen. Hans dramatiska levnadsbana omfattade bl.a. fångenskap i Auschwitz och Buchenwald. En kort biografi om honom av översättaren Bengt Liljeqvist finns i Fleck 1997.
 33. Fleck 1997, sid. 52.
 34. A.a., sid. 52 ff.
 35. A.a., sid. 52, 103.
 36. Urry 1993, sid. 1 ff.
 37. Eliasson 1999, sid. 52.
 38. Fleck 1997, sid. 23.
 39. A.a., sid. 48.
 40. A.a., sid. 48, 50.
 41. Jfr Frykman 1990 och 2012 samt Almevik 2012.
 42. Ekström von Essen 1996, sid. 28, 39.
 43. Från idé- och lärdomshistoria finns bl.a. Eliasson 1999, Nordlund 2001 och Molin 2003, från etnologi Fägerborg 1996 och från konsthistoria Widmark 2007.
 44. Latour 1986, sid. 176.
 45. Latour 1986 och Brenna 2011, sid. 25.
 46. Talve 2005, sid. 112 f.
 47. Latour 1986.
 48. A.a., sid. 244.
 49. A.a., sid. 153.
 50. A.a., sid. 18.
 51. A.a., sid. 168.
 52. A.a., sid. 69.
 53. A.a., sid. 151 f. samt Latour 1990.
 54. Latour 1999, sid. 174 ff.
 55. A.a., sid. 24 ff.
 56. A.a., sid. 41.
 57. A.a., sid. 24.
 58. Golinski 1989, i Jensen 2012, sid. 13.
 59. Latour 1986, sid. 166.
 60. A.a., sid. 168.
 61. A.a., sid. 154 ff.
 62. Damsholt & Simonsen 2009, sid. 25.
 63. Naguib & Rogan 2011, sid. 10.
 64. Damsholt & Simonsen 2009, sid. 14.
 65. A.a., sid. 17.
 66. Rogan 2011, sid. 314.
 67. Jfr Latour 1999, sid. 96.
 68. Jfr Hyltén-Cavallius 2007, sid. 21.
 69. Pettersson 2004, sid. 47.
 70. För en översikt av detta material, se Lange 1989.
 71. Materialet är dock inte identiskt hos de bägge institutionerna. De fotografier som finns hos Nordiska museet från 1920 års Skåneexpedition har mer upplysningar om motivet skrivna på kartongarken som de är uppklistrade på, ofta också fotografnamnet, jämfört med dem i Helsingborg. Ofta finns beskrivningar av de undersökta objekten i två exemplar hos Nordiska museet medan beskrivningar kan saknas i Helsingborg. Bevarad korrespondens mellan Sigurd Erixon och museiintendenten i Helsingborg, Torsten Mårtensson, visar på oenigheter i hur kostnads- och ansvarsfördelningen skulle göras mellan institutionerna. Se Gustavsson 2009a.

72. I ett brev till uppdragsgivaren Torsten Mårtensson vid Helsingborgs museum daterat 1921-09-01 skriver fältarbetaren Karl-Herman Bergengren om att det ska ha upprättats en sammanfattande beskrivning av resultaten från 1921 års expedition, men denna har inte kunnat återfinnas i museiarkivet. En sådan sammanfattande beskrivning av en expeditions arbete finns över 1922 års Norrbottensexpedition i vol. 1 från Norrbotten i NMA:s topografiska bildarkiv.
73. I det topografiska bildarkivet finns det material som härrör från de fältarbeten på landsbygden som initierades av Sigurd Erixon och det är dessa som granskas i denna avhandling. Andra typer av fältarbeten resulterade i material som kategoriserades in i andra serier, till exempel herrgårdsundersökningarna och stadsundersökningarna. Dokumentationer av samiska miljöer förvaras i det så kallade Lapska arkivet.
74. Dalarna var sedan länge etablerat som centralt i den nationella mytbildningen och föremål därifrån var rikt representerade i museets samlingar. Se t.ex. Hillström 2006, sid. 214.
75. Bringéus 2001, sid. 31.
76. Löfgren 1997, sid. 97.
77. Se t.ex. Talve 2005.
78. *Fataburen* 1986, sid. 218.
79. Ett illustrativt exempel på hur det inte finns någon strikt gräns mellan de olika samlingarna är att jag fann några sidor av ett långt brev från Erixons danske kollega Halvor Zangenberg, skrivet 1933-08-10, i vol. 8:152, Sigurd Erixons samling i Nordiska museets arkiv. Resterande sidor finns i brevsamlingen i Linköping.
80. Campbell 1946, sid. 17.
81. Erixon 1946, sid. 28.
82. A.a., sid. 30 och Nilsson, B. 2003, sid. 106 f.
83. Se t.ex. Bergquist & Svensson 1999, sid. 6 och Steinrud 2008, sid. 33.
84. Inledande förfrågningar till privatpersoner som var ättlingar till ett par av det tidiga 1900-talets fältarbetare om dagböcker, foton, brev etc. gav inget resultat. Eftersom jag fann en hel del sådant material i offentliga arkiv valde jag att inte fortsätta det tidsödande detektivarbetet att eftersöka material i privat ägo.
85. Jfr Broberg 1995, sid. 36.
86. Harry (Carl-Harald) Henschen (1897–1989) studerade juridik och blev jur. kand. i Uppsala 1922, därefter yrkesverksam som jurist. Nils Sahlström (1895–1959) blev medicine licentiat 1932 och yrkesverksam som psykiater. Han skrev också lokal- och personhistoriska artiklar med utgångspunkt från Dalarna. Adolf Niklasson (1895–1974) arbetade åt Nordiska museet 1918 och kom att utföra uppmättningsarbeten åt Sveriges kyrkor ett par år därefter. Han blev verksam som arkitekt i framförallt Skaraborgs län.
87. Jfr Latour 1999, sid. 102.
88. Exempelvis har jag tagit del av Nils Lithbergs brevsamling, som finns hos Landsarkivet i Visby, och jag har gått igenom stora delar av Sigurd Curmans korrespondens på ATA. Inget av detta syns dock i den färdiga avhandlingen.
89. Jfr Steinrud 2008, sid. 41.
90. Jfr Lennartsson 2010, sid. 59.
91. Lennartsson 2010, sid. 61 samt Bergquist & Svensson 1999, sid. 6.
92. Geertz 1991, sid. 15.
93. A.a., sid. 16.
94. A.a., sid. 23.
95. A.a., sid. 25 f.
96. Ehn & Klein (red.) 1989.
97. Jfr Steinrud 2008, sid. 24.
98. Waller 1989, sid. 128.
99. Tack till Kulturmagasinet inom Helsingborgs museer och Sven Olof Larsén och Lena Wilhelmsson för vägledning bland kamerorna i föremålsmagasinet.
100. Petersen 2007, sid. 15.
101. Löfgren 1996, sid. 158.
102. Frykman 1990, sid. 53, 55.
103. Jfr Damsholt & Simonsen 2009, sid. 10.
104. Nilsson, B. 1996, sid. 22.
105. A.a., sid. 23.
106. A.a., sid. 22, 29.
107. A.a., sid. 25.
108. Nilsson, B. 2000, sid. 222 ff.
109. Nilsson, B. 2004.
110. Hellspong 1993, Talve 2005, Bringéus 1989.
111. Pettersson 2004, sid. 58.
112. Hammarlund-Larsson & Palmqvist 1993.
113. Jfr Lilja 1996, sid. 77, 150 ff.
114. Skott 2008, sid. 37 ff.
115. Stoklund 2003a och 2003b.

116. Dragsbo 2008.
117. Hellspong & Skott (red.) 2010.
118. Rogan 2011.

Kapitel 2

1. Jensen 2012, sid. 22.
2. Latour 1999, sid. 80, 84.
3. A.a., sid. 102.
4. I sin roll som finansminister gynnade dock inte Wigforss gamla vänner och kollegor mer än några andra som uppvaktade regeringen i förhoppningar om anslag till olika verksamheter (Hallberg 2003).
5. Fleck 1997, sid. 33.
6. A.a., sid. 32.
7. Dunér 2010, sid. 41.
8. Nilsson, F. 2000, sid. 94 f., 106 f.
9. Jfr Fleck 1997, sid. 48.
10. Arnstberg 1989, sid. 21.
11. Legné 2004, sid. 139.
12. A.a., sid. 104.
13. Nilsson, B. 2000, sid. 210.
14. Houltz 2003, sid. 170.
15. Eriksson 1978, sid. 11.
16. Erixon 1936.
17. Wittgren 2013, sid. 77.
18. Lilja 1996, sid. 90.
19. Geijer 2007.
20. Curman & Roosval 1912, sid. III.
21. Bihang till riksdagens protokoll 1919, 4 saml. 105 häft, motion nr 274 i andra kammaren.
22. Lilja 1996, sid. 52.
23. Nils Lithberg (1883–1934) arkeolog och etnolog, den förste innehavaren av den Hallwylska professuren knuten till Nordiska museet.
24. Lithberg 1919, sid. 5 f., min kursiv.
25. Erixon 1922, sid. 50.
26. Arnstberg 1989, sid. 65.
27. Lilja 1996, sid. 183.
28. Se t.ex. Svensson 1983, sid. 6.
29. Eriksson 1978, sid. 103, 105.
30. A.a., sid. 110.
31. Eriksson 1978; Nilsson, B. 1996, sid. 29; Nilsson, B. 2000; Pettersson 2004, sid. 39; Sörlin 2005.
32. Pettersson 2001, sid. 179.
33. Pettersson 2004, sid. 12.
34. Arcadius 1997, sid. 16.
35. Sörlin 2005, sid. 132.
36. Nilsson, B. 1996, sid. 29, 55 och Pettersson 2004, sid. 39.
37. Lilja 1996, sid. 42. Se även Pettersson 2004, sid. 12 m.fl. ställen.
38. Albert Sandklef (1893–1990, till 1919 Andersson) var under åren 1921–1961 chef för museet i Varberg. Han publicerade stora mängder artiklar och böcker om halländsk kulturhistoria.
39. Allan Berglund (1887–1950) var utbildad på Chalmers och blev efter anställningar hos Sigurd Curman och Kungliga byggnadsstyrelsen först stadsarkitekt i Uddevalla 1923 och sedan länsarkitekt i Skaraborgs och Älvsborgs län 1925. Se Kulturmiljö Hallands arkitektregister på www.kulturmiljohalland.se/arkitektregister.html.
40. Sandklef 1953, sid. 7.
41. Ekström von Essen 1996, sid. 5.
42. Mogens Mogensen (1900–1969) kom från Falun och studerade till arkitekt på KTH, så även Gunnar Sundbärg (1900–1978). De båda kom att bli konsekventa modernister, Mogensen som husritande arkitekt och Sundbärg som stadsplanerare i Stockholm och Göteborg och från 1945 som stadsplanechef i Helsingborg. Karl-Herman Bergengren (1900–1972) studerade medicin och kom att bli yrkesverksam som läkare.
43. Sigurd Erixon till Sven T. Kjellberg 1917-08-29, Kulturrens arkiv.
44. Erixon 1941, sid. 35.
45. Nilsson, B. 2000, sid. 195 f.
46. Sune Ambrosiani (1874–1950) var arkeolog och kulturhistoriker, verksam vid bl.a. Nordiska museet och Vitterhetsakademien, från 1918 redaktör för *Rig*.
47. Nilsson, B. 1996, sid. 67 f. Oscar Montelius (1843–1921) gjorde en lång karriär på Statens historiska museum. Han blev riksantikvarie 1907. Montelius upprättade en kronologi för bronsåldern och kom att bli Sveriges internationellt mest kände arkeolog.
48. Baudou 2012, sid. 303.
49. Nilsson, B. 2000, sid. 193.
50. Erixon 1941, sid. 33 och Nilsson, B. 1996, sid. 57.
51. Baudou 2012, sid. 345.

52. Campbell 1946, sid. 12.
53. Nilsson, B. 1996, sid. 70. Se även Frykman 2006, sid. 74. Skildringar av Erixons perspektiv och forskningsstil finns t.ex. i Arnstberg 1989 och 2010, Bringéus 1989, Hellspong 1993 och Talve 2005.
54. Ambrosiani 1916, sid. 4.
55. Föredragning av von Sydow i Folkminneskommittén 1921-10-21, Folkminneskommitténs kommittéarkiv, YK 178, vol. 2, RA.
56. Se t.ex. Sigfrid Svenssons artikel om eldstäder i Blekinge, som han hade undersökt 1923. Han beskrev dessa som ett av många intressanta problem som kunde urskiljas i den blekingska allmogekulturen. Men han behövde mera material: »Det insamlade materialet är otillräckligt« (Svensson 1924, sid. 32).
57. Jfr Frykman 1990, sid. 57.
58. Gustafsson 1927, sid. 93. Gotthard Gustafsson (1902–1950) fältarbetade åt Folklivsarkivet på 1920-talet och är upphovsperson till väsentliga delar av gårdsarkivet. Från och med 1929 var han anställd vid Nordiska museet och Skansen.
59. Jfr Latour 1986, sid. 148.
60. Arnstberg 1976, sid. 3.
61. Eriksson 1978, sid. 124.
62. Skott 2008, sid. 142.
63. Lithberg 1918.
64. Campbell 1928.
65. Se t.ex. Erixon 1937, sid. 39 f.
66. Nilsson, B. 1996, sid. 25 och Sundin 2003, sid. 48.
67. Nilsson, B. 1996, sid. 46.
68. Lilja 1996, sid. 36 ff., 18 och Arcadius 1997, sid. 11.
69. Lundström 2005, sid. 84.
70. A.a., sid. 87 och Sundin 2003, sid. 49.
71. Skott 2008, sid. 37, 90.
72. Svensson 1983, sid. 8.
73. Lundström 2005, sid. 87 och Sundin 2003, sid. 56.
74. Lundström 2005, sid. 88.
75. Om begreppet *tekniska system*, se Blomkvist & Kaijser 1998, sid. 7 ff.
76. Sundin 2003, sid. 55 f.
77. Erixon 1946, sid. 26.
78. Lilja 1996, sid. 56, 76.
79. *Fataburen* 1920, sid. 63.
80. Berg 1972, sid. 34.
81. Om Axel Nilsson, se Brodin 2011. Om Keyland, se Garnert 1995 och 2010. Gustaf Upmark (1875–1928), kallad Gustaf Upmark d.y. eftersom han bar samma namn som sin far, var anställd vid Nordiska museet från 1906 och dess styresman från 1913 och fram till sin död 1928.
82. Erixon 1946, sid. 29.
83. Jfr Latour 1999, sid. 103.
84. Forsmark 2012, sid. 38, 40, 47.
85. Selling 1952, sid. 57.
86. Erixon 1941, sid. 6.
87. Uttrycket »rika skördar« används återkommande i de redogörelser för utförda fältarbeten som finns i Nordiska museets årsredogörelser, t.ex. i den för år 1917, publicerad i *Fataburen* 1918, sid. 29.
88. Brenna 2011, sid. 32, 25.
89. Sigurd Erixon till Sven T. Kjellberg 1916-03-19, Kulturrens arkiv.
90. Erixon 1937, sid. 50.
91. Löfgren 1988, sid. 152.
92. Roede 2013, sid. 504.
93. Sigurd Erixon till Sven T. Kjellberg 1916-04-22, Kulturrens arkiv.
94. Eriksson 1978, sid. 37, 43, 49.
95. A.a., sid. 49.
96. Sigurd Erixon till Sven T. Kjellberg 1917-04-03, Kulturrens arkiv. Ärendet behandlades i konselj 1917-03-23 efter yttrande av Nordiska museets nämnd och Vitterhetsakademien som båda tillstyrkte Erixons förfrågan. (Ecklesiastikdepartementet, Konseljhandlingar, konselj 1917-03-23, ärende nr 24, RA.)
Karl Gustav Westman (1876–1944), professor i rätts-historia vid Uppsala universitet och politiker från Bondeförbundet med flera tunga uppdrag. Westman blev preses i Kungl. Gustav Adolfs Akademin då denna bildades 1932. Enligt Sigurd Erixon intresserade sig Westman »redan som student för folkliv och folk-minnen och gjorde under sommarferierna uppteck-ningar rörande folkspråk och folktraditioner i Risinge s:n i Östergötland« (Erixon 1946, sid. 35).
97. Sigurd Erixon till Sven T. Kjellberg 1916-11-02, Kulturrens arkiv.
98. Lewander 2003, sid. 4.
99. Erixon 1946, sid. 31.
100. Brev från AB Svenska metallverken till Sigurd Erixon 1921-11-07, Sigurd Erixons personarkiv, LiS. Brevet

- författades av direktör Erik Falk som var engagerad i tillkomsten av Skultuna bruks historia. I flera brev till Erixon uttryckte han irritation över återkommande fördröjningar i arbetet och höga och ofta oförutsedda kostnader. I detta brev hade han gjort en sammanräkning av alla dittills kända kostnader.
101. Molin 2008, sid. 36 f.
 102. Sigurd Erixon till Sven T. Kjellberg 1917-12-09, Kulturrens arkiv.
 103. Jfr Latour 1999, sid. 90.
 104. Bihang till riksdagens protokoll 1919, 4 saml. 105 häft, motion nr 274 i andra kammaren.
 105. Svensson 1970.
 106. SOU 1924:26-27.
 107. Både betänkandets innehåll och den utdragna remisstiden debatterades i dagspress. Se t.ex. artikeln »Fri folkminnesinsamling eller folkminnesbyråkratism« av Eric Elgquist i *DN* 1929-03-27 och »Enhälligt avstyrkande av förslaget om organisation av folkminnesforskningen« i *UNT* 1929-05-29.
 108. Nilsson, B. 1996, sid. 58. I Redogörelse för Nordiska museets utveckling och förvaltning år 1926 anges att museet genom forskottering kunde disponera 50 000 kr för forskningsresor, eftersom dessa ansågs som angelägna (*Fataburen* 1926, sid. 5 f.).
 109. Svensson 1983, sid. 10.
 110. Erixon 1946, sid. 30.
 111. Per-Edvin Sköld till Carl Wilhelm von Sydow 1918-10-15, Saml. von Sydow, LUB.
 112. T.ex. Erixon 1917, 1919 och 1922.
 113. Se t.ex. Forsblom 1916.
 114. Michelsen 1966.
 115. Halvor Zangenberg (1881-1940), arkitekt och museumsinspektör vid Frilandsmuseet, författare till en lång rad artiklar om äldre dansk byggnadskultur. Kai Ullidal (1890-1988), museiman och föreståndare för Frilandsmuseet från 1941, hedersdoktor vid Lunds universitet 1973.
 116. Roede 2013, sid. 497.
 117. A.a., sid. 500.
 118. Blehr 2009.
 119. Bringéus 1988, 2006, 2008 och Fenton 2012.
 120. Sigurd Erixon till Halvor Zangenberg 30-03-28, vol. 8:180, Sigurd Erixons samling, NMA.
 121. Talve 2005 och Arnstberg 2010, sid. 117.
 122. Gotthard Gustafsson till Carl Wilhelm von Sydow 26-05-26, Saml. von Sydow, LUB.
 123. Eriksson 1978, sid. 66.
 124. Svensson 2010, sid. 108.
 125. Erixon 1946, sid. 31.
 126. Palmköld 2007, sid. 15.
 127. Löfgren 1993, sid. 145 och 2001, sid. 115.
 128. Berg 1972, sid. 51.
 129. Brev från Gösta Berg till Sigfrid Svensson 1971-05-29, Sigfrid Svenssons samling, LUB.
 130. Roede 2013, sid. 499.
 131. Arcadius 1997, sid. 128 ff.

Kapitel 3

1. Sven T. Kjellberg, dagbok från resa i Västmanland 1916, vol. 9:59, Sigurd Erixons samling, NMA.
2. Klein 2013, sid. 132.
3. Lundström 2005, sid. 17.
4. A.a., sid. 101.
5. Det fanns också ett klassperspektiv. Långt ifrån alla som hade kapacitet och fallenhet för högre studier fick möjlighet att studera på grund av ekonomiska omständigheter. Fältdarbetandet byggde också i viss grad på idealitet och egna resurser, genom att t.ex. tillgång till en egen cykel och ofta också egen kamera förutsattes.
6. Lundström 2005, sid. 137.
7. Jfr a.a., sid. 142.
8. Om begreppet separata sfärer, se a.a., sid. 17 och Steinrud 2008, sid. 20.
9. Johannesson 2007, sid. 30.
10. Gerda Cederblom (1867-1931) var amanuens 1900-1929 och Louise Hagberg (1868-1944) 1909-1931, båda vid Nordiska museet. Cederblom publicerade flera artiklar om äldre bebyggelse.
11. Folklivsarkivet i Lund anlidade i början av 1930-talet åtminstone två kvinnor som fältdarbetare. En av dem, Olga Falk, fältdarbetade (troligen ensam) på Öland, vilket framgår av korrespondens mellan henne och Folklivsarkivets dåvarande amanuens Albert Nilsson (Eskeröd) (Handlingar rörande Etnologiska institutionen med Folklivsarkivet, vol: B1:A4 och E1:A1, ULA). Vidare fanns åtminstone en kvinna, Birgit Laquist, som utförde dokumentationer åt Nordiska museet i

- Norrbottnen, också i början av 1930-talet, vilket framgår av material i det topografiska bildarkivet i NMA.
12. Lewander 2004, sid. 24. Jfr Jensen 2012, sid. 38.
 13. Skämt om sprit och anspelningar på drickande är återkommande i brevväxlingarna mellan t.ex. Sigurd Erixon och Sven T. Kjellberg och mellan Sigfrid Svensson och Gösta Berg.
 14. Anteckningsbok från fältarbetet i Blekinge 1924, vol. 8:116, Sigurd Erixons samling, NMA.
 15. Erixon 1941, sid. 309.
 16. Erixon 1921, sid. VIII.
 17. I Sigurd Erixons personarkiv i Linköping finns drygt hundra brev från Alfhild Erixon, skrivna 1904–1949. I de redogörelser för Nordiska museets verksamhet som finns publicerade i *Fataburen* framgår att Alfhild Erixon periodvis var anställd vid arkivet där, t.ex. första halvåret 1924 respektive 1927 samt under två olika perioder 1926 (Redogörelse för Nordiska museets utveckling och förvaltning år 1924, i *Fataburen* 1925. Se även 1926 och 1928).
 18. Lundgren 1990, sid. 79.
 19. Dokumentation från Stenvorps, Västra Torups socken, Skåne, topografiska bildarkivet, NMA.
 20. Lundström 2005, sid. 14.
 21. Ginzburg 1989, sid. 13 och Lennartsson 2010, sid. 64.
 22. Almevik 2012, sid. 167.
 23. Den expedition som Helsingborgs museum organiserade 1921 dokumenterade spår av brännvinstillverkning i bl.a. Bastena by nr 2, Björkholmens by nr 1, Fågelsångs by nr 1 och Jonstorps by nr 1, alla i Våxtorps socken i Halland.
 24. Ragnar Jirlow till Sune Ambrosiani 1922-08-05, ATA. Brevet är inte skrivet under ett fältarbete i Nordiska museets regi utan under en period när Jirlow arbetade med att finna och återuppföra byggnader på friluftsmuseet i Umeå. I samband med det gjorde han resor på landsbygden. Jirlow (1893–1982) blev 1930 lektor i Västerås och fortsatte hela livet ett författarskap kring olika föremål, främst plogar.
 25. Erixon 1936, sid. 18.
 26. Ambrosiani 1916, sid. 7.
 27. Mårten Sjöbeck är ett undantag. Han hade gått på läroverk och sedan påbörjat studier i botanik vid Lunds universitet, som dock fick avbrytas av ekonomiska skäl. Emellertid var han en skrivande person som publicerade mängder med tidningsartiklar och han hade också ett väl etablerat nätverk i den akademiska världen (Gustavsson 2000).
 28. Erixon 1941, sid. 271.
 29. Fältarbetare rekryterades med hjälp av Sigurd Erixons gode vän Herman Geijer, dialektforskare vid Uppsala universitet: »Har Du möjlighet att skaffa mig ett par eller åtminstone en student för sommarens undersökningar? Det gäller å ena sidan allmogekultur i Dalarna–Helsingland å den andra bergsmanskultur i Dalarna. Kan du göra detta [...] bleve jag dig mycket, mycket tacksam.« (Sigurd Erixon till Herman Geijer 1919-05-05, ISOF.)
 30. Nilsson, B. 2003, sid. 106.
 31. Ambrosiani 1916, sid. 4.
 32. Sjöbeck 1924, sid. 64.
 33. Sigurd Erixon till Sven T. Kjellberg 1916-03-20, Kulturens arkiv. Vid detta tillfälle var Erixon positiv till Axel Nilssons teorier från 1903 men längre fram kom han att uttrycka skepsis.
 34. Erixon 1917, 1919, 1921 och 1922 samt Lithberg 1919b.
 35. Gösta Selling (1900–1996) blev museiman och forskare med en framgångsrik karriär som slutade med utnämning till riksantikvarie. Han var oerhört produktiv som skribent inom olika kulturhistoriska områden. Albert Eskeröd (1904–1987, fram till 1945 Nilsson) bedrev fältarbeten för Folklivsarkivets räkning på 1920-talet. Senare anställdes han vid Nordiska museet och Stockholms universitet och betraktas som en av etnologins teoretiska nydanare. Gösta Berg (1903–1993) anställdes vid Nordiska museet 1924, blev dess styresman 1956 och utsågs till chef för Stiftelsen Skansen 1964.
 36. Skott 2008, sid. 57.
 37. Svensson 1924, sid. 33.
 38. Dokumentet finns oregistrerat i Helsingborgs museers arkiv (HMA), vidare ingår det i Folkminneskommitténs kommittéarkiv i RA. Det är odaterat men sannolikt tillkommet på 1910-talet. I brevväxlingen mellan Erixon och Kjellberg åren 1916–1918 nämns det flera gånger.
 39. Undertecknad Sigurd Erixon, i redogörelse över 1920 års byundersökningar, bilaga till protokollsbok för 1920, daterad 1920-11-25, Protokoll för Nordiska museets nämnd 1920.

40. Brevkort från Sigurd Erixon 1926-07-03, Gösta Bergs brevsamling i NMA.
41. Svensson 1971.
42. Bruno Kjellström (1890–1923), arkitekt med examen från KTH, fältarbetade under åren 1915–1921.
43. Nilsson, B. 2000, sid. 197.
44. Hillström 2006, sid. 13; Wittgren 2013, sid. 57.
45. Nilsson, B. 2000, sid. 197.
46. Houltz 2003, sid. 169 f.
47. Enligt *Fataburen* skulle Nordiska museet få dokumentationsmaterial från undersökningarna bekostade av Stora Kopparbergs AB men möjligen har detta inte alltid genomförts.
48. Houltz 2003, sid. 170.
49. Redogörelse för Nordiska museets utveckling och förvaltning år 1920, i *Fataburen* 1921.
50. Artikel, »Byundersökningen en kapplöpning med förödelser. Ett trettonårigt krävande arbete nalkas slutet«, *UNT* 1925-06-12.
51. Svensson 1970, sid. 113. I Redogörelse för Nordiska museets utveckling och förvaltning år 1926, publicerad i *Fataburen* 1927, sägs: »Av 1926 års undersökningsskörd hann föga i textform att utarbetas« (sid. 55).
52. Om de undersökningar som genomfördes av Dalarnas hembygdsförbund, se bl.a. *Meddelanden från Dalarnas hembygdsförbund* 1919 och *Dalarnas hembygdsförbunds tidskrift* 1923 och 1926.
53. Salomonsson 1988, sid. 65.
54. Redogörelse för Nordiska museets utveckling och förvaltning år 1923.
55. Erixon 1924b, sid. 163.
56. Nilsson, B. 2000, sid. 200.
57. Gustavsson 2009b, sid. 110.
58. Molin 2003, sid. 206.
59. Hillström 2006, sid. 212 f.
60. Jfr Nilsson, B. 2000, sid. 199.
61. Brev till Sigurd Erixon från Ruben Lundgren 1918-07-10, vol. 8:152, Sigurd Erixons samling, NMA. 1925 tog Sigurd Erixon initiativ till ytterligare undersökningar i Västra Vingåker och året därpå fotograferade Sven Drakenberg uppskattningsvis hundratalet torp och småställen i socknen. Redan 1913 hade Sigurd Erixon själv varit i Vingåker och då fotograferat torpet Nerstugan i Spånga by. Materialet från socknen fyller fyra volymer i det topografiska bildarkivet. Lundgren och Drakenberg hade olika kunskapsmål vid sina undersökningar i socknen: Lundgren sökte oskiftade byar och Drakenberg ålderdomliga torp och därför blev det kvantitativa resultatet av deras undersökningar så olika.
62. Jfr Latour 1986, sid. 44.
63. Jfr Ehn & Klein 1989, sid. 7.
64. Frykman 2012, sid. 74 ff.
65. Hyltén-Cavallius 2007, sid. 25. Se även Löfgren 1996, sid. 145 och Petersen 2007, sid. 22.
66. Sigurd Erixon till Sven T. Kjellberg 1916-05-15, Kulturens arkiv.
67. Urry 1990.
68. Artikeln »Våra gamla byar och deras lif« av Ernst Klein, *SvD* 1916-11-17.
69. Erixon 1924a, sid. 29 f.
70. Nilsson, B. 2000, sid. 194 f., 199.
71. Skott 2008, sid. 145.
72. Frykman 1990, sid. 54 och Pettersson 2004.
73. Ehn & Klein 1989, sid. 16.
74. Dokumentation av Görslövs by, Jonstorps socken, Luggude härad, Skåne, HMA. Mina kursiv.
75. Gunnar Almevik betonar i sin avhandling om byggnadsdokumentationer starkt vikten av att datera byggnader och menar att det är »avgörande om man vill undersöka samband mellan det materiella och människorna och samhället« (Almevik 2012, sid. 86). I den kontext jag undersöker fanns inte detta samband som ett kunskapsmål.
76. Ambrosiani 1916, sid. 30.
77. Sigurd Erixon till Herman Geijer 1915-07-03, ISOF.
78. Nilsson, B. 1996, sid. 238.
79. Sigurd Erixon till Gustaf Upmark 1927-08-10, Inkommande korrespondens till museets tjänstemän, NMA.
80. Beskrivning av gården nr 1 i Kungsbyggets by, Växtorps socken, Höks härad, Halland, HMA.
81. Beskrivning av Harry Henschen över Fjärestad nr 9, »Ola Hans«, Fjärestads socken, Skåne, topografiska bildarkivet, NMA.
82. Dokumentation av Turagården, Hjärnarps socken, Bjäre härad, Skåne, HMA.
83. Dokumentation av gård nr 2 i Sonnarps by, Örkel-ljunga socken, Norra Åsbo härad, Skåne, HMA.
84. Dokumentation av Harbäckshult nr 1, Örkel-ljunga socken, Norra Åsbo härad, Skåne, HMA.

85. Jfr Lilja 1996, sid. 201.
86. Lundgren 1990, sid. 78.
87. Jfr Arnstberg 1989, sid. 62. I inledningen till en sammanställning av olika typer av timmerknotar, publicerad 1937, skriver Erixon att en typindelning av knutar måste baseras på deras tekniska karaktäristika (Erixon 1937, sid. 13). Typindelningen ska sedan bli ett redskap för datering. Vilken funktion de olika knuttyperna hade analyseras inte utan Erixon stannar vid att betona vikten av att observera de tekniska skillnaderna.
88. Gustavsson 2010.
89. Brev från Mårten Sjöbeck till Carl Wilhelm von Sydow 1924-06-07, Saml. von Sydow, LUB. Sjöbeck 1923 och 1928.
90. Erixon 1917 och Almevik 2004, sid. 195.
91. Sörlin 1998, sid. 17.
92. Werdenfels 1993, sid. 116 ff.
93. Om Bexells ryggåsstuga, se Strömbom 2007. På Kulturen i Lund finns de mellersta delarna av en ryggåsstuga från Göinge respektive Västra Karup återuppbyggda inomhus. När det arrangerades en konst- och industriutställning i Helsingborg 1903 tillhörde en ryggåsstuga från Västra Karup en av attraktionerna. Även på Baltiska utställningen i Malmö 1914 fanns ryggåsstugor.
94. Furst 1884. Författaren till texten, Carl Magnus Furst (1854–1935), var verksam vid anatomiska institutet i Lund. Han föddes i Karlskrona och hade ett intresse för blekingsk hembygdsforskning. En bit in på 1900-talet kom han att verka för grundandet av det statliga institutet för rasforskning.
95. Campbell 1926, sid. 3.
96. A.a., sid. 2.
97. Erixon 1941, sid. 279.
98. Hylten-Cavalliusstiftelsens protokoll 1923-04-16, UAL.
99. Ambrosiani 1916, sid. 25.
100. Erixon 1941, sid. 274.
101. Latour 1999, sid. 145 ff.
102. Latour 1986, sid. 129.
103. Jfr a.a., sid. 177.
104. På några ställen i Erixons anteckningsböcker finns noteringar om hur vedstaplar ser ut – se t.ex. den sida ur hans anteckningsbok från resan i Blekinge 1924 som finns i avhandlingens inledning. Erixon tycks ha odlat ett intresse för hur ved staplades.
105. Arnstberg 1989, sid. 37.
106. Ambrosiani 1916, sid. 7.
107. Skott 2008, sid. 146 f.
108. Erixon 1936, sid. 17.
109. Ruben Lundgren till Sigurd Erixon 1918-07-09, vol. 8:152, Sigurd Erixons samling, NMA.
110. John Granlund till Sigurd Erixon 1931-07-11, Sigurd Erixons personarkiv, LiS.
111. John Granlund till Sigurd Erixon 1931-07-21, vol. 8:183, Sigurd Erixons samling, NMA.
112. John Granlund till Sigurd Erixon 1933-07-11, Sigurd Erixons personarkiv, LiS.
113. Dokumentation av Elof Anderssons gård i Hålsult, Tässjö socken, Norra Åsbo härad i Skåne, HMA.
114. Nilsson, B. 1996, sid. 199.
115. Handlingar rörande Sjulnäs, Piteå landsförsamling, Norrbotten, topografiska bildarkivet, NMA. Beskrivningen är inte signerad med namn.
116. Beskrivning av Bårslöv nr 17, Bårslövs socken, Skåne, topografiska bildarkivet, NMA.
117. Lilja 1996, sid. 130.
118. Gunnar Sundbärg till Torsten Mårtensson 1921-11-28, HMA.
119. Sigfrid Svensson till Gösta Berg 1925-07-21, Gösta Bergs samling, NMA.
120. Sigurd Erixon till Sven T. Kjellberg 1918-08-11, Kulturens arkiv. Huruvida Erixon och hans medarbetare blev bjudna på all mat de skriver om, eller om de betalade för den, framgår inte.
121. Manne Hofrén till Sigurd Erixon 1918-09-04, Inkommande korrespondens till museets tjänstemän, NMA. Emanuel »Manne« Hofrén (1895–1975) fältarbetade ett par somrar åren kring 1920. Från 1924 till 1961 var han landsantikvarie och chef för Kalmar läns museum.
122. Jfr Frykman 2001.
123. Erixon 1923, sid. 121.
124. Sigfrid Svensson till Gösta Berg 1925-08-12, Gösta Bergs samling, NMA.
125. Sigfrid Svensson till Gösta Berg 1926-07-23, Gösta Bergs samling, NMA.

Kapitel 4

1. Gustavsson 2003, sid. 41.
2. Nilsson, F. 2012.
3. Jfr Nilsson, F. 2000, sid. 38 och Revill 2012, sid. 22.
4. Bruno Kjellström till Sigurd Erixon 1917-02-24, vol. 8:152, Sigurd Erixons samling, NMA.
5. Gustafsson 1928, sid. 136.
6. Arcadius 1997, sid. 30.
7. Kern 2003, sid. 216. Kostnaden var dock fortfarande relativt hög. På 1920-talet kostade en cykel motsvarande fyra månadslöner för en manlig lantarbetare (Sjögård 2009, sid. 17).
8. Sven T. Kjellberg till Sigurd Erixon 1916-05-15, Sigurd Erixons personarkiv, LiS.
9. Sigurd Erixon till Sven T. Kjellberg 1916-06-03, Kulturens arkiv.
10. Sigurd Erixon till Sven T. Kjellberg 1916-05-15, Kulturens arkiv.
11. Sigurd Erixon till Herman Geijer 1915-07-03, ISOF.
12. Sigurd Erixon till Sven T. Kjellberg 1918-08-11, Kulturens arkiv.
13. Sven T. Kjellberg till Sigurd Erixon 1917-07-12, Sigurd Erixons personarkiv, LiS.
14. Anteckningar från fältarbete i Dalsland 1919, vol. 8:114, Sigurd Erixons samling, NMA.
15. Josef Svensson till Sigurd Erixon 1918-07-13, vol. 8:117, Sigurd Erixons samling, NMA.
16. Se t.ex. Erixon 1918, sid. 24.
17. Sigurd Erixon till Gustaf Upmark 1916-06-15, Inkommande korrespondens till museets tjänstemän, NMA.
18. Samling hos ISOF med titeln »Danska bondgårdar. Anteckningar, skisser och 80 fotografier under en cykelfärd från Blaavandshuk till Kjöge 5 till 12 september 1920«, ULMA 37510:103.
19. Manuskript hos Folklivsarkivet i Lund, »Den danskskånska gården del II«, M 11726, sid. 27.
20. Vykort från Åke Campbell till modern Amelie Lundgren 1924-09-20, saml. Campbells familjebrev, UUB.
21. M 11726, sid. 43, LUF.
22. Bild nr. 80 resp. 77 i samlingen ULMA 37510:103 hos ISOF.
23. M 11726, sid. 40, LUF.
24. Svensson 1984, sid. 102.
25. Anteckningsbok från fältarbete i Blekinge 1924, vol. 8:116, Sigurd Erixons samling, NMA.
26. Erixon 1941, sid. 236.
27. Sigurd Erixon till Gustaf Upmark 1926-06-13, Inkommande korrespondens till museets tjänstemän, NMA.
28. Erixon 1936, sid. 15.
29. Jfr Naguib & Rogan 2011, sid. 13.
30. Erixon 1941, sid. 236.
31. Manne Eriksson (1895–1974) blev sedermera yrkesverksam vid Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala (ULMA, nu ISOF). Folke Sandberg omnämns med titeln »herr« i redogörelserna medan Hjalmar Waara-Grape (1892–1984) hade titeln fil.lic. och uppges ha fungerat som svensk-finsk tolk (se Redogörelse för Nordiska museets utveckling och förvaltning för år 1922).
32. John Granlund till Sigurd Erixon 1931-07-11, Sigurd Erixons personarkiv, LiS. Den »Welin i Skara« som nämns i citatet är med största sannolikhet Sanfrid Welin, föreståndare för museet i Skara.
33. Selling 1952, sid. 64.
34. Erixon 1941, sid. 310.
35. A.a., sid. 318.
36. Revill 2012, sid. 26.
37. Anteckningsbok från ett fältarbete i Småland sommaren 1923, vol. 8:119, Sigurd Erixons samling, NMA.

Kapitel 5

1. Frykman 2001, sid. 104.
2. Jfr Damsholt & Simonsen 2009.
3. Damsholt & Simonsen 2009, sid. 9.
4. A.a., sid. 15.
5. Jensen 2012, sid. 9 ff., 13.
6. Hallberg 2003, sid. 94.
7. Forsmark 2012, sid. 45.
8. Barthes 1986, sid. 119.
9. A.a., sid. 145, 127.
10. Jfr Barthes 1964/1976, sid. 125.
11. Petersen 2007, sid. 9 f., 14.
12. A.a., sid. 11.
13. SOU 1924:26, sid. 57.
14. Becker 1992, sid. 4.
15. Se t.ex. Törnvall 2012, sid. 19 ff.
16. Fürst 1884.

17. Johannesson 2007, sid. 30.
18. Selling 1952, sid. 55.
19. Latour 1990, sid. 36.
20. Jfr a.a., sid. 34.
21. Johannesson 2007, sid. 29.
22. Forsmark 2012, sid. 109.
23. Det finns exempel från Norge med en systematisk byggnadsdokumentation utförd av tecknare under senare delen av 1800-talet då fotografisk teknik inte användes. Även Reinhold Meiborg i Danmark tecknade av ålderdomlig bebyggelse under 1800-talets senare decennier.
24. Selling 1952, sid. 61. I det arkivmaterial som jag har studerat är detta bildformat det dominerande, även om mindre format också förekommer. Under sin expedition i Blekinge och på Öland 1914 använde Erixon en kamera för formatet 18×24 cm (Erixon 1936, sid. 17). Tio år senare fotograferade han med en kamera med plåtar för formatet 13×18 cm.
25. Torsten Mårtensson till Karl-Herman Bergengren 1921-06-11, HMA.
26. Anteckningsbok 1918, vol. 8:116, Sigurd Erixons samling, NMA. Här avses »Bergslagsexpeditionen«. Det ordnades också en »Allmogexpedition« i Dalarna samma sommar.
27. Telegram från Sigurd Erixon till Gustaf Upmark 1917-06-09, Inkommande korrespondens till museets tjänstemän, NMA.
28. Telegram från Ragnar Jirlow till Nordiska museet 1920-07-08, Inkommande korrespondens till museets tjänstemän, NMA.
29. Exempelvis ställde den danske arkitekten Mogens Clemmenssen frågor till Sune Ambrosiani inför en resa till Öland och Gotland 1925 om det gick att köpa glasplåtar i 13×18-format i Kalmar och i Visby (brev 1925-04-27, Sune Ambrosianis brevsamling, ATA).
30. Mårten Sjöbeck till Lars-Gunnar Romell 1953-01-16, Saml. Sjöbeck, LUB.
31. Glasplåtar och bladfilm kunde användas i samma kamera, förutsatt att den var försedd med två olika, utbytbara bakstycken, anpassade för de olika teknikerna.
32. Ambrosiani 1916, sid. 8.
33. Andra lyckades bättre med den sorts kamera som Campbell använde. Sommaren 1923 använde Sigfrid Svensson en förhållandevis liten och nätt kamera. I oktober detta år skickade han en räkning till LUF över sina utlägg. Han hade använt sju dussin Agfa planfilm i storlek 9×12, framkallat och kopierat 84 kopior (brev till Hylltén-Cavalliusstiftelsen 1923-10-08, vol. E 1 A:3, Etnologiska institutionen med folklivsarkivet, UAL). Många av dessa fotografier finns i dag i Nordiska museets arkiv, topografiska bildarkivet, och de är genomgående av mycket bättre kvalitet än Campbells.
34. Anteckningsbok från Hedbodarna 1915, vol. 8:811, Sigurd Erixons samling, NMA.
35. Asplund 1959, sid. 57. I Arnstbergs bok *Utforskaren* uppges felaktigt att det var 1923 som Erixon gifte sig med Edit Josefsson och att de hade mötts under Göteborgsutställningen. Korrespondens mellan Sigurd Erixon och Edit Josefsson i Linköpings stiftsbibliotek visar att de båda kände varandra redan 1913.
36. Nilsson, F. 2000, sid. 90.
37. Selling 1952, sid. 61.
38. von Sydow 1919, sid. 136.
39. Forsmark 2012, sid. 106.
40. A.a., sid. 40.
41. Garnert 1995, sid. 171 och Becker 1992, sid. 7.
42. Norrbottensexpeditionen bedrev arbete i främst Torneleden och hade som ändamål att undersöka bebyggelse i de trakter där svenska inte var förhärskande som modersmål.
43. Erixon 1925, 1926 och 1947 samt Jönsson 2007 och Garnert 1995, sid. 176.
44. Garnert 1995, sid. 172 ff.
45. Keyland 1919, i Garnert 2010, sid. 43.
46. Mårten Sjöbeck i ansökan om stipendium ställd till Hylltén-Cavalliusstiftelsen 1923-11-01. I protokoll för Hylltén-Cavalliusstiftelsen framgår att man vid sammanträde 1924-05-20 beviljade Sjöbeck 400 kr »för fullföljande av de undersökningar över den materiella bondekulturen i Nordskåne, som han under 1923 påbörjat«. Se Hylltén-Cavalliusstiftelsens protokoll 1921-1944.
47. Selling 1952, sid. 62 ff.
48. Sigurd Erixon till Sigfrid Svensson 1926-04-15, Sigfrid Svenssons samling, LUB.
49. Erixon 1925b och 1926.
50. På många bilder syns suddiga smättingar, och höns och katter kan framträda nästan spöklika på grund av rörelseoskärpa.

51. Selling 1952, sid. 59.
52. A.a., sid. 58.
53. Latour 1999, sid. 29.
54. A.a., sid. 32.
55. Latour 1998, sid. 218.
56. Latour 1986, sid. 47.
57. Latour 1990, sid. 44.
58. A.a., sid. 45.
59. Sontag 1981, sid. 13.
60. Garnert 1995, sid. 169.
61. Jfr Kern 2003, sid. 22.
62. Petersen 2007, sid. 15.
63. Gustavsson 2013b. Jfr Petersen 2007, sid. 16.
64. Sörlin 2011, sid. 59. Angående arrangerade bilder, jfr resonemanget om Keyland i Garnert 1995.
65. Petersen 2007, sid. 24.
66. Naguib & Rogan 2011, sid. 10.
67. Frykman 2001, sid. 108.
68. Gustafsson Reinius 2013, sid. 144.
69. Olsen 2004, sid. 33.
70. John Granlund till Sigurd Erixon 1933-07-11, Sigurd Erixons personarkiv, LiS. John Granlund (1901-1982) arbetade först vid Västsvenska folkminnesarkivet i Göteborg och från 1930-talets början vid Nordiska museet. År 1955 efterträdde han Sigurd Erixon som professor.
Olle Homman (1893-1980) arbetade som tecknare åt Nordiska museet i många år. Hans blick för timmerkonstruktioner är omvittnad i bl.a. Granlund 1966.
71. Latour 1986, sid. 68.
72. Selling 1952, sid. 61 f.
73. Jfr Damsholt & Simonsen 2009, sid. 17.
74. Jfr Latour 1998, sid. 153.
75. Se t.ex. Bennich-Björkman 2010 och Latour 1986, sid. 31.
76. Jfr Löfgren 1997, sid. 14.
77. Selling 1952, sid. 62.
78. Sigurd Erixon till Sven T. Kjellberg 1916-09-04, Kulturens arkiv.
79. Sigurd Erixon till Sven T. Kjellberg 1916-09-11, Kulturens arkiv.
80. Sigurd Erixon till Sven T. Kjellberg 1916-10-05, Kulturens arkiv.
81. Sigurd Erixon till Sven T. Kjellberg 1916-10-08, Kulturens arkiv.
82. Selling 1952, sid. 59.
83. Sigurd Erixon till Sven T. Kjellberg 1917-06-20, Kulturens arkiv.
84. Sigurd Erixon till Sven T. Kjellberg 1917-08-12, Kulturens arkiv.
85. Min slutsats om Erixon som fotograf bygger på de bilder jag har sett, inte på någon information från andra källor om hans kompetens på området. Möjligheten finns förstås att det också har funnits en mängd »dåliga« fotografier med Erixon som upphovsperson men att dessa har sorterats bort vid ordnande och arkivering. Men eftersom det är vanligt även med »dåliga« fotografier (suddiga, felexponerade, dåligt beskurna, sneda) i arkiven drar jag slutsatsen att bildernas kunskapsinnehåll sågs som överordnat bildkvaliteten och att även mindre lyckade fotografier därför arkiverades.
86. Jfr Frykman 1990 och 2012, sid. 26 samt Rogan 2011, sid. 359.
87. Edvin Brännström till Sigurd Erixon 1932-10-20, vol. 8:152, Sigurd Erixons samling, NMA. Edvin Brännström (1902-1979) var fil.lic. i nordiska språk och arbetade med insamling av dialekter, ortnamn och traditioner i norra Sverige.
88. Edvin Brännström till Sigurd Erixon 1932-08-24, vol. 8:152, Sigurd Erixons samling, NMA.
89. Latour 1986, sid. 61.
90. Sandels 1959, sid. 37.
91. Selling 1952, sid. 62.
92. John Granlund till Sigurd Erixon 1931-07-02 och 1931-07-09, Sigurd Erixons personarkiv, LiS. Tage Heimer (1900-1981) var bland annat lokalredaktör för *Nya Wermlandstidningen* i Dals-Ed och utgav en lång rad lokalhistoriska skrifter om Dalsland.
93. Jag har studerat fotografier från Floby socken, tagna av Granlund och Heimer 1931.
94. Sigurd Erixon till John Granlund 1933-07-05, John Granlunds samling, KB. Hur många bilder som gick att få ut från en filmrulle var beroende på vilket format kameran hade. Det kunde bli 6×4,5, 6×6, 6×7, eller 6×9 cm stora bilder.
95. Inför arbetet med Göteborgs stads jubileumsutställning 1923 hade kostnaden för trettio filmer hamnat på ungefär 100 000 kr (SOU 1924:26, sid. 57 f.).
96. Redogörelse för Nordiska museets utveckling och förvaltning 1926, *Fataburen* 1927, sid. 67.

97. Ulldal 1928, sid. 76.
98. Kai Ulldal till Thorkild Gravlund 1929-09-10 resp. 1930-11-08, Thorkild Gravlunds samling, NKS 4080, Det Kongelige Bibliotek.
99. Frykman 1990, sid. 51 f. och Frykman 2012, sid. 84 ff.
100. John Granlund till Sigurd Erixon 1933-07-11, Sigurd Erixons personarkiv, LiS.
101. Latour 1999, sid. 20.
102. Jfr a.a., sid. 147.
103. A.a., sid. 179 f.

Kapitel 6

1. Kern 2003, sid. 6.
2. Jfr a.a., sid. xxiii.
3. Ambrosiani 1916, sid. 8.
4. Anteckningsbok om fältarbeten 1918, vol. 8:116, Sigurd Erixons samling, NMA.
5. Berlin 1918, sid. 2.
6. Ekström & Sörlin 2012, sid. 53.
7. Berlin 1918, sid. 2.
8. Latour 1990, sid. 36.
9. I »Redogörelse för Nordiska museets utveckling och förvaltning«, som publicerades varje år i *Fataburen*, anges vilka som ingick i de olika expeditionerna och vem som var ledare för en expedition. Av korrespondens från fältarbetare till Nordiska museets styresman och kassakontor framgår det ekonomiska ansvaret. Fältarbetsledarna rekvirerade pengar genom brev eller telegram för att betala expeditionernas utgifter.
10. Berlin 1918, sid. 4.
11. Dagbok från resa i Västmanland sommaren 1916 av Sven T. Kjellberg, vol. 9:59, Sigurd Erixons samling, NMA.
12. Sigurd Erixon till Gustaf Upmark 1917-08-21, Inkommande korrespondens till museets tjänstemän, NMA.
13. Detta gäller framförallt Nordiska museets fältarbeten.
14. Sigurd Erixon till Sven T. Kjellberg 1917-03-22, Kulturrens arkiv.
15. Gunnar Sundbärg till Torsten Mårtensson 1922-01-06, HMA.
16. Under cykelturen genom Danmark sommaren 1920 gjorde Campbell enkla skisser av bondgårdars disposition och planlösningar, som komplement till sina foton. Materialet finns hos ISOF i Uppsala (ULMA 37510:103).
17. Åke Campbell till Carl Wilhelm von Sydow 1925-05-20, saml. von Sydow, LUB.
18. Barthes 1964/1976, sid. 124.
19. I sin avhandling *Datering av knuttimrade hus i Sverige* från 1976 beskriver Karl-Olov Arnstberg en sådan process. Arnstberg valde att lägga ner stort arbete på att rita av andras dokumentationer av timmerknutar för att själv lära sig och förstå hur timmerknutarna var konstruerade. Det räckte inte att bara titta på bilder, själva *görandet* av bilder var avgörande för hans forskningsprocess.
20. Roede 2013, sid. 511.
21. Berlin 1918, sid. 1.
22. Granlund 1966, sid. 264.
23. Hallerdt 2003-2006.
24. Jfr Latour 1999, sid. 66.
25. Berlin 1918, sid. 8.
26. Jfr Latour 1990, sid. 27.
27. Nils Sahlström till Sigurd Erixon 1918-08-02, Sigurd Erixons personarkiv, LiS.
28. Adolf Niklasson till Sigurd Erixon 1918-09-14, Sigurd Erixons personarkiv, LiS.
29. Adolf Niklasson till Sigurd Erixon 1918-10-29, Sigurd Erixons personarkiv, LiS. Skissen av den långa ladugården finns i Västergötland, vol. 11, topografiska bildarkivet, NMA.
30. Exempel finns i *Skånska gårdar och hus. Uppmättningsritningar utgivna av Karl Berlin och Fritjof Hazelius*, en publikation som gavs ut i 13 häften mellan 1916 och 1925 av Skånska föreningen för byggnadskultur.
31. Erixon 1947, sid. 370. Se även Jönsson 2007.
32. Campbell 1921, sid. 119.
33. Nilsson, B. 1996, sid. 25.
34. Svenstorps by, Västra Torups socken, Skåne, Topografiska bildarkivet, NMA.
35. Åsbo-Össjö var en station vid järnvägen mellan Ängelholm och Klippan.
36. Beskrivning från Össjö socken, Skåne, topografiska bildarkivet, NMA.
37. Jfr Latour 1999, sid. 65.
38. Brenna 2011, sid. 31.
39. Almevik 2012, sid. 73.

40. John Granlund till Sigurd Erixon 1931-07-21, vol. 8:183, Sigurd Erixons samling, NMA.
41. Erixons stora kunskaper om olika typer av timmerknutar framgår bland annat i Erixon 1937.
42. Berlin 1918, sid. 15.
43. Ambrosiani 1916, sid. 4. Se även Nilsson, B. 1996, sid. 61 f.
44. Sune Ambrosianis skriftspråk skilde sig från det som hade blivit vedertaget i stavningsreformen 1906 genom att han stavade mer ljudenligt än vad stavningsreglerna föreskrev. »Termer« blev således »tärmer« och ordet »och« blev »ock«.
45. Berlin 1918, sid. 16, 18.
46. Ambrosiani 1916, sid. 41.
47. Handlingar rörande Rätteslöv, Stoby socken, Östra Göinge härad, HMA.
48. Jönsson 2007, sid. 199.
49. Erixon 1947, sid. 230 ff.
50. Ambrosiani 1916, sid. 6.
51. A.a., sid. 5.
10. Torsten Mårtensson till Sigurd Erixon 1921-09-28, Sigurd Erixons personarkiv, LiS.
11. Jfr Brenna 2011, sid. 34.
12. Jfr Latour 1999, sid. 101.
13. Jfr Brenna 2011, sid. 34.
14. Jfr Latour 1998, sid. 217, 219.
15. Latour 1990, sid. 39.
16. Nora 1989, sid. 373 f.
17. Naguib & Rogan 2011, sid. 11.
18. Nora 1989, sid. 381, 374.
19. Jfr Latour 1986, sid. 69.
20. Sjöbeck 1924, sid. 61.
21. Latour 1986, sid. 245.
22. A.a., sid. 75.
23. Ambrosiani 1916, sid. 7.
24. Skott 2008, sid. 169.
25. Brev från Gotthard Gustafsson till Carl Wilhelm von Sydow 1926-09-04, saml. von Sydow, LUB. Herman Geijer i Uppsala och Carl Wilhelm von Sydow i Lund diskuterade också materialfrågan i brev. Geijer framhöll vikten av att använda bästa sortens papper för »renskrifter som för all framtid skola bevaras«. Brev från Geijer till von Sydow 1928-04-16, vol. E 1A:3, Etnologiska institutionen med folklivsarkivet, UAL.
26. Artikeln »Milstolpe i Nordiska museets arbete«, *Svenska Dagbladet* 1937-05-03. I den syns en namngiven man på bild, nämligen John Granlund, som står bredvid en kvinna som sitter ner och arbetar. Kvinnan har inget namn i bildtexten eller artikeltexten.
27. Kai Ulldal till Thorkild Gravlund 1929-09-10 resp. 1930-11-08, Thorkild Gravlunds samling, NKS 4080, Det Kongelige Bibliotek.
28. Åke Campbell till Carl Wilhelm von Sydow 1923-01-16, saml. von Sydow, LUB.
29. Ekström & Sörlin 2012, sid. 49.
30. A.a., sid. 49.
31. Löfgren 1996, sid. 142.
32. Gustafsson Reinius 2010, sid. 122 f.
33. Se t.ex. Louise Brodins bok (2011) om Axel Nilsson. I Nordiska museets arkiv försökte hon hitta de byggnadsdokumentationer som Nilsson hade utfört. Museologen Bengt Wittgren beskriver i sin studie av museers föremålskataloger hur biografiska aspekter i allmänhet har varit ointressanta eller förbisedda vid katalogisering. Föremålet i sig, inte vem det var som

Kapitel 7

1. Becker 1992, sid. 3.
2. Henschens anteckningsbok finns i vol. 4:106 i Sigurd Erixons samling, NMA.
3. Brev från Sigurd Erixon till Torsten Mårtensson 1923-06-14, HMA. Då skrev Erixon att han ännu hoppades på bättring för Kjellström.
4. Almevik 2012, sid. 318.
5. Hyltén-Cavallius 2007, sid. 191 ff.
6. I Folklivsarkivet och Helsingborgs museum sorteras materialet efter variablerna socken, härad och landskap. Dessutom skrevs länstillhörigheten på materialet. I Nordiska museets arkiv har härad inte varit en faktor vid organiserandet av materialet men många akter är ändå märkta med härad eller, som i materialet från Norrbotten 1922, med tingslag.
7. Jfr Becker 1992, sid. 3.
8. Initialt var också Nordiska museets utställningar arrangerade landskapsvis (Campbell 1946, sid. 12 och Sundin 2003, sid. 62). Ordningen i arkivet avspeglade hur museiföremålen exponerades för publik.
9. Jfr Sjöholm 1999, sid. 188.

- skänkte det eller på annat sätt såg till att inlemma det i samlingen, var det primära (Wittgren 2013, sid. 60).
34. Latour 1986, sid. 235 ff.
 35. Ambrosiani 1916, sid. 4.
 36. A.a., sid. 8.
 37. Digitalisering av fotografier öppnar också för nya tolkningar genom originalbildernas ofta mycket höga kvalitet tack vare de stora negativformaten, som gör att de tål att förstoras upp många gånger med bibehållen skärpa. Vid kraftig uppförstoring av äldre bilder kan detaljer framträda som tidigare inte har gått att se, som t.ex. människors ansiktsuttryck. Exempel på detta finns bl.a. i kapitel 3 på sid. 87, där bilden är beskuren och uppförstorad så att det äldre parets ansikten syns. Också bilden på sid. 184 är uppförstorad så att cyklarna, som har betydelse i denna avhandling, framträder. På originalbilden i storlek 13×18 cm anses de bara.
 38. Latour 1999, sid. 121.

Kapitel 8

1. Jfr Lilja 1996, sid. 246.
2. Silvé-Garnert 2003, sid. 25.
3. Jensen 2012, sid. 17. Jfr Frykman 1990 och 2012, sid. 74 ff.
4. Almevik 2012, sid. 78.
5. Latour 1999, sid. 155.
6. A.a., sid. 99.
7. Jfr a.a., sid. 90.
8. Jfr Löfgren 1997, sid. 156.
9. Latour 1999, sid. 95.
10. Fleck 1997, sid. 77, 82.
11. Latour 1999, sid. 102.
12. Kern 2003, sid. 38.
13. Jfr Latour 1990, sid. 35.
14. Fleck 1997, sid. 58.
15. Virilio 1996, sid. 56.
16. Redogörelse för Nordiska museets utveckling och förvaltning 1920, sid. 37.
17. Latour 1986, sid. 110.
18. Eriksson 1978, sid. 103 f.
19. Latour 1986, sid. 37.
20. Trotzig 1943, sid. 9.
21. Flera bilder av det fallfärdiga timmerkapellet från 1922, 1931 och 1933 samt odaterade finns dels i den topografiska bildsamlingen i Nordiska museets arkiv, dels i Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA) hos Riksantikvarieämbetet, sökbart via nättjänsten Kulturmiljöbild. Många hade alltså varit på plats före Granlund för att dokumentera kapellet.
22. Storsletten 2000, sid. 23.
23. Fleck 1997, sid. 38.
24. Latour 1999, sid. 67.
25. En linbräta (eller linbråka) är ett redskap som krossar de hårda delarna av linets stjälk innan det häcklas och sedan spinns.
26. Latour 1990, sid. 54.
27. A.a., sid. 39.
28. Silvé-Garnert 2003, sid. 25.
29. A.a., sid. 28.
30. Erixon 1947, sid. 8. Samma tanke framförs i en till synes mycket noggrann och innehållsrik presentation av olika typer av timmerknutar (Erixon 1937). Det är bara en översikt och en förövning inför mycket mer ingående studier som ska komma (sid. 49 ff.).
31. Boëthius 1948, sid. 35.
32. Latour 1986, sid. 110.
33. Gustavsson 2013a.
34. Jfr Fleck 1997, sid. 119.
35. Rentzhog 1971, i Arnstberg 1982.
36. Jönsson 2007, sid. 194.
37. Palmqvist 1999, sid. 20. I boken konstateras att de äldre utforskarna av landsbygdens bebyggelse utslutande ägnat sig åt det som de bedömde vara ålderdomligt och autentiskt och därmed gick förbi det som var 1900-talets vardagslandskap.

ENGLISH SUMMARY

Expeditions into the past

Ethnological fieldwork and the vanishing peasant culture at the start of the twentieth century

Introduction

In the first decades of the twentieth century there were fieldwork expeditions in rural Sweden, documenting archaic buildings and villages in words and pictures. These documentation efforts were part of a larger context, where the ambition was to survey and collect all aspects of what was presumed to be a vanishing peasant culture. The documentation was carried out by several different museums and archives, with the Nordiska Museet as the major actor. Young men who had studied art history, Scandinavian languages, and archaeology did fieldwork during the summers in the Swedish countryside, travelling by train and bicycle. They documented everything from entire villages to individual buildings, using cameras and various types of measuring instruments, and writing descriptions in words. The result of the documentation was

a large number of archival records with photographs, drawings, and descriptions which are stored today in the Nordiska Museet and the Folklife Archives in Lund, besides a number of smaller museums. The aim of establishing an archival record was that it would be a medium conveying knowledge about a material reality from a certain time and place to another.

The problem studied in the dissertation is the relationship between practical fieldwork and processes of scientific knowledge. The focus is on everyday life in the field and the function played by technology and tools for the fieldwork and for the production of scientific knowledge. The aim of the dissertation is to use examples from the fieldwork practice of documenting buildings to investigate how scientific knowledge is produced. The study is confined to a specific time – from the 1910s to the early 1930s – and a particular place – Sweden and to some extent the rest of Scan-

dinavia. These chronological and spatial boundaries have been set on the basis of the qualities and limitations of the available source material. Figuring in the dissertation are persons, publications, and practices that were significant in the museum system and in early ethnology in Sweden. The study can be read as a contribution to the disciplinary history of ethnology and museum history, viewed through the fieldwork practice rather than through the texts written by the early ethnologists or the biographies written about the great men who are usually pointed out as the pioneers of the subject.

Theoretical framework, material, and method

The empirical material is analysed using tools taken from several different theorists who have studied the production of knowledge and scientific facts. The scientist Ludwik Fleck examined how scientific knowledge arises, which is a central question in the dissertation. Fleck's case study concerns the diagnosis of syphilis and the production of knowledge about the characteristics of the disease. According to Fleck's model, a *thought collective* is formed when at least two individuals meet and exchange thoughts. This quickly leads to new ideas which would not have been shaped in any of the people separately. A shared *thought style* arises in the thought collective. If the thought collective exists for a sufficiently long time, the thought style can become fixed and formalized in its structure, and the formal structure threatens to take over the original creativity. The stage that Fleck calls *thought compulsion* occurs when more and more of the group's thinking and action has become implicit and defined once and for all. The contexts – the practice of fieldwork expeditions – that created the empirical material for this dissertation were exam-

ples of this kind of collective work, carried out by men working and living together round the clock, in many different settings.

The sociologist Bruno Latour has emphasized the significance of the tools used in the construction of scientific facts. In the charting of peasant society, a number of artefacts and techniques were essential. Latour's theories of the relation between humans and objects have been central in the interpretation of the source material and have helped me to focus attention on how things and techniques have influenced the performance of the fieldwork and the priorities that were chosen.

Fleck mainly based his analysis on written texts, whereas Latour has done fieldwork among different categories of researchers in order to detect how knowledge arises. But Fleck's and Latour's analyses of a scientific process have many parallels. Both focus on scientific discoveries and breakthroughs. The view of science as a laborious struggle to achieve unique revelations is found today chiefly in the natural sciences, but during the period covered by my study this outlook was taken for granted by researchers of peasant culture.

Archival records with photographs, descriptions, and drawings have been used here as source material. Other important sources are notes and letters. Contemporary texts and letters exchanged between key persons, along with the documents from the fieldwork, convey the atmosphere at the time and the context in which the fieldwork was done. Letters give good insight into relations between different persons who were active at different levels and positions in society, something which is not always visible in printed material and official texts.

As a method I have used *close reading* of both texts and images, as well as the objects and techniques used during the fieldwork. A close reading means that the

actual reading is done in a focused way and is allowed to take time, with constant returning to sources already read. Both what can be read explicitly and what is *not* written has been noted and analysed, as well as what was *not* captured in pictures. The relationship between text and image also contains a great deal of information about the fieldworkers' gaze and the importance attached to different phenomena that can be seen in the pictures.

The context of the fieldwork

The idea of the need to explore peasant society emerged from the contemporary scholarly, societal, and political context. The museum world and ethnological scholarship were still under development at the start of the twentieth century, building on experiences and traditions from the previous centuries. The early twentieth-century documentation of peasant culture did not arise out of nothing, but from existing research traditions. One such tradition was the relationship between travel and science. Travel and research were closely associated at the start of the twentieth century, a relationship based on a tradition going back to the days of Linnaeus. The voyages to explore natural history and antiquities in the eighteenth century and the early nineteenth century meant that the travel itself was a quest for knowledge.

A zeal for systematism and measurement, weighing and quantification could be found in a great many contexts in the first decades of the twentieth century. Systematism was an ideal in the work of charting peasant culture, both as a result and as a working method. The systematism not only *created* scientificness, the word *systematic* in this context became *synonymous* with scientific. The aims and the methods merged.

The age of industrialism was a period of inventories

and surveys. In various disciplines, inventories, which were to be a typical feature of the entire scientific community at the start of the twentieth century, were both a scientific method and often also a desirable result in themselves. Those who explored peasant society were part of a series of representatives of science whose method for achieving scientific knowledge was to compile inventories, to collect large amounts of material, and to categorize. A positivist ideal of science prevailed, with the goal being objective truth, free of evaluation, which meant that the early ethnologists in the twentieth century adopted the view that large quantities of material and “density of attestations” strengthened credibility and scientificness. The creation of a complete catalogue of material as a foundation for research was an ideal.

A positivist scientific outlook puts its faith in objectivity and not in interpretations. Evolutionism and diffusionism were used to explain variations in building practices. Evolutionism was based on the idea that development had proceeded from something simple to increasing complexity, while diffusionism was based on the notion that cultural phenomena could be spread geographically. The scientific problem that these studies of buildings were supposed to solve concerned the origin and the oldest form of individual building types and of farm types composed of several different buildings, and whole villages with their social organization. This problem both arose from and helped to maintain the belief in evolutionism and diffusionism as models for explaining how buildings, farms, and villages were constructed and designed.

The discovery of folk culture during the nineteenth century can be interpreted as part of the ongoing modernization process. The Nordiska Museet did the first documentation of villages and vernacular architecture in 1896. From 1912, when Sigurd Erixon was employed as an assistant (becoming professor of eth-

nology in Stockholm in 1934), the intensity of the work was increased. It received support from many quarters, including the Swedish parliament, where two social democrats, Olof Olsson and Per-Edvin Sköld, tabled a bill on the matter in 1919. Their wording conveyed a sense of urgency: “All that is old is disappearing.” They viewed it as the responsibility of the state to take measures to preserve peasant culture through documentation. Their aim was coordination and a state organization which would ensure more efficient results from the study.

The bill led to the establishment of a committee on folklife, known as *Folkminneskommittén*, the brief being to suggest how systematic research on peasant culture should be organized, and the consequence of this was that the state decided in 1926 to grant extra funding to some of the major actors. These were then able to intensify their work in the spirit desired by the men who had proposed the bill in 1919. Among other things, this favoured the fieldwork expeditions of the Nordiska Museet.

Everyday fieldwork and the eye for the archaic

The fieldworkers worked together all day and lived close to each other for weeks on end, sometimes in trying conditions. The fieldwork techniques were related to bodily experiences as much as to intellectual work, and the fieldwork situation was loaded with masculine connotations, a powerful factor in the marginalization of women. A homosocial male community, which can be regarded as a thought collective in Fleck’s sense, was created through the physical challenges of the work and the focus on the design of buildings.

The eye and the gaze were the fieldworker’s prime tools. The gaze registered, among other things, the age

of an object; the older, the better. There was a deep-seated belief at the time that it was possible in the villages and buildings to see continuity going all the way back to prehistoric times, and archaic features took priority in the documentation. Through the selections that were made, it would be possible to find phenomena demonstrating unbroken continuity since prehistory. The study of buildings in the field was expected to give results that reinforced the prevailing evolutionistic outlook. The collection of peasant culture was based on a devolutionistic view of culture, according to which the genuine and authentic expressions of culture could be found in the past, not in the present. This outlook had been established at least since the first half of the eighteenth century.

Techniques for travel and depiction

The establishment of a dense railway network considerably widened the geographical scope of the surveys. The nineteenth-century horse-drawn transports, which did not follow a timetable, had been replaced in the twentieth century by trains with times of departure and arrival that were known in advance. It was no longer just the physical capacity of humans (and horses) that determined what could be explored. The railway, the bicycles, and the motor car were of great significance for the practical implementation of fieldwork, giving the impression that time and space were compressed. What had previously seemed distant and inaccessible had now come closer.

This is one of several paradoxes: that industrialization was viewed as the reason for the disappearance of expressions of peasant culture, while it simultaneously provided technical products enabling the documentation and rescue of folk culture for the future. The conditions for research on peasant society arose in the same processes that caused the extinction of

that society. Railway technology, which facilitated the rescue of peasant culture, was simultaneously regarded as a threat to everything old and authentic that had to be saved.

Hurry arises when it becomes possible to be in a hurry. The antiquarian travellers in the eighteenth and nineteenth centuries travelled by horse and carriage or on foot. This dictated the framework for what it was possible to accomplish, and there is no explicit mention of haste in their narratives. With inventions like the railway and the bicycles it became possible to travel faster than ever before. When it became possible to hurry, there was a new urgency. Fieldwork on bicycle was fast enough to allow variations in landscape and architecture to be observed on a journey, but slow enough so that the eye could see significant details of buildings. The speed that could be achieved on bicycle (which must have been rather moderate given the often poor state of the roads) was ideal for the purpose of the fieldwork.

Drawing has always been important in science. Photography was not essential for making pictures, but despite the greater clarity of line drawings and various graphic techniques when reproduced, more importance was attached to photography during the fieldwork. One advantage of photography was that it gave the possibility to compare objects of different geographical origin. Many people could see places and things that had previously been visible to only a few. Photography can be perceived as conveying spatial immediacy but chronological distance in the past; in the photographs an observer can feel present in a situation in a different place, but with the knowledge that what the photograph shows is already a part of the past.

Those who explored peasant society used the photographic image not only to document what was to be archived, but also to spread knowledge in the pre-

sent. Folklife studies became one of the sciences that *showed* what the scholar was talking about. Being able to show something was an easy way to argue, more effective than arguing with words.

Without photographic technique using portable cameras, the documentation of vernacular buildings would probably not have been done on the same scale or with the same orientation. Access to technology helps to create a need for it – ability and need go hand in hand. The documentation could have been managed by drawing pictures (as had been done by several pioneers in the nineteenth century) but the camera as a technical instrument and the photographic technique as it had been developed by the 1910s *enabled* photography in the field – whereupon a *need* arose to photograph in the field.

Bruno Latour has emphasized in several texts the significance of *inscriptions* in science. By that he means both the meaning of the written word and the signs (letters, diagrams, etc.). Establishing inscriptions is a way to create order in the material and the reality that is to be studied. With an inscription it is possible to do things that cannot be done with the actual research object to which the inscription corresponds. Inscriptions are movable and also changeable. An inscription is stable. It is flat and has a limited area and can therefore be mastered. Compared with a real building, an inscription is ideal as a research object. Its scale can be changed, within certain limits, without changing the content. Above all, inscriptions, through their compression of time and space, can be moved. New combinations can be created, as can comparisons, independent of time and space. Layers can be added to layers, which could never have been done with the real objects.

The photograph is an inscription in the sense that Latour gives the word. It is both a medium that contains knowledge and an object in itself, where time

and space have been pressed together. Long after a fieldwork expedition has left the field, both those who were there on the spot and other people can place their finger on the photograph and mark both the knowledge contained in it and the materiality.

The camera is not just an object but also a subject which influences the person using it. A person who carries a camera sees what it is possible and suitable to photograph, the potential photographs dictate how the gaze is directed, what is seen and what is ignored. The photographer sees a motif, but also sees a potential photograph in the mind. The “certain manufacturing skill” of the photographer and the interaction between researcher and equipment were crucial for the result in the study of peasant society. Photography in the field comprised several micro-processes, sometimes with a large measure of uncertainty resulting from the technique. The photograph could be influenced in several stages both inside and outside the camera.

The work of measurement contained a number of micro-processes and was based on routines and movements repeated at each object. The routine character, the fact that the measuring was done in the same way, with the same implements, on different objects, was necessary to achieve comparability. The instruments that were used to measure peasant buildings, although they were simple in design, were sharp. The more complex an instrument is, the greater is the risk of different ways of using it in different hands, leading to a greater risk of reduced comparability.

By measuring a building or structure and then making a drawing of it, the physical reality was transformed into an inscription in Latour’s sense. Knowledge about the documented object as it appeared at the moment of documentation was concentrated into an observable drawing, which was the material result of the expeditions to document peasant culture.

The gaze that was fixed on a specific object gave way to a view from above. The whole that can be found in a drawing cannot be seen when looking at the physical reality on the spot. The drawing concentrates the knowledge about the building that was considered relevant to archive for the future, to become a resource for coming research.

Several different strata of time could be visualized in one and the same drawing. Buildings and parts of buildings that had been demolished at the time of documentation could be resurrected by being drawn in. A changed plan could be presented on paper. A long span of time could be compressed in one and the same picture.

When depicting an object by drawing, the result is available immediately and can be corrected; the drawer alone is responsible. The result of photography is absolute, unlike a drawing, which can be constantly revised and is therefore relative. A photograph is created at the moment when the photographer presses the shutter release. Views that cannot be captured with the eye or with the camera, such as the plan of a building, can be created in a drawing. A reality that is actually impossible to see nevertheless becomes possible to observe – and hence interpret – by being transformed into a two-dimensional drawing. The drawing becomes the inscription that enables scholarly work which could not have been done without the drawing/inscription.

The descriptions that were compiled during or after the fieldwork were primarily descriptive, not involving any analysis or conclusions, and they were written to serve as a foundation of knowledge for other people’s continued research and analyses of the collected material. The available instructions emphasized the difference between collecting and scientific processing.

The effects of chance

The scholarly results of the study of peasant society were to be dependent on circumstances that could not be influenced by the arranging institutions. For example, such a banal and unscholarly thing as access to tobacco could determine how the fieldwork was done. The quality of pictures could depend both on the individual fieldworker's skill as a photographer and on the type of camera that was used. Careful planning of the routes was in vain when uncooperative country people refused access. During the First World War the availability of food also helped to decide where the fieldwork was done and who took part. The fieldworkers were far from science in the form of its institutions. But they were in the midst of science, in the midst of reality. This has shaped both ethnological scholarship and museum practice. Chance events such

as damaged bicycles and broken-down cars affected how the work could be done. Regardless of the competence possessed by a fieldworker, the task could not be accomplished if his bicycle was out of order.

The driving forces behind the fieldwork derived from a problem that was formulated at many levels in society. Bills in parliament and government inquiries gave official status to the fieldworkers' mission. They had a stimulating task, even though it was performed with a sense of loss. But doing one's bit to save peasant culture gave some satisfaction. One of the stimulating aspects was the possibility of discovering special "finds", managing a really successful camera shot, or finding a solution to a knotty scholarly problem. The creativity and the pleasure derived from the work contributed to the results of the fieldwork just as much as the officially formulated goals.

Translated by Alan Crozier

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Otryckta källor

Dansk Folkemindesamling, Köpenhamn

Hans Ellekildes brevsamling, brev från Åke Campbell.

Det Kongelige Bibliotek, Köpenhamn

Thorkild Gravlunds samling, NKS 4080.

Folklivsarkivet med Skånes musiksamlingar, Lund

Gårdsarkivet: topografiskt ordnade akter.

Manuskriptarkivet: Åke Campbells reseberättelse »Den skånsk-danska bondgården. Anteckningar från en cykelfärd år 1924 Fristad–Paris«, M 11726.

Bildarkivet.

Ritningsarkivet.

Helsingborgs museers arkiv

Topografiskt ordnade akter.

»Undersökning av by- och samfundsväsende«, oregistrerat dokument av Sigurd Erixon.

Äldre korrespondensserie.

Institutet för språk- och folkminnen, Uppsala

Korrespondens mellan Sigurd Erixon och Herman Geijer.

Åke Campbells reseberättelse »Danska bondgårdar.

Anteckningar, skisser och 80 fotografier under en cykelfärd från Blaavandshuk till Kjöge 5 till 12 september 1920«, ULMA 37510.

Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige (Kulturen), Lund

Sven T. Kjellbergs efterlämnade papper.

Kungliga biblioteket, handskriftsavdelningen, Stockholm

John Granlunds samling.

Linköpings stiftsbibliotek

Sigurd Erixons personarkiv.

Lunds universitetsbibliotek, handskriftsavdelningen

Carl Wilhelm von Sydows samling.

Sigfrid Svenssons samling.

Mårten Sjöbecks samling.

Nationalmuseet, Köpenhamn

Bondegårdsundersökningarna, Halvor Zangenbergs dokumentationer av svenska objekt, Anteckningsbok från resa i Skåne och Halland 1933.

Nordiska museets arkiv, Stockholm

Topografiska bildarkivet.

Sigurd Erixons samling.

Gösta Bergs brevsamling.

Protokoll för Nordiska museets nämnd.

Inkommande korrespondens till museets tjänstemän.

Riksantikvarieämbetet, Stockholm

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA): Sune Ambrosianis brevsamling.

Riksarkivet, Stockholm
Folkminneskommitténs kommittéarkiv, YK 178.
Ecklesiastikdepartementet: Konseljhandlingar.

Universitetsarkivet, Lund
Etnologiska institutionen med Folklivsarkivet:
Hyltén-Cavalliusstiftelsens protokoll 1921–1944, vol. A1:1.
Inkomna skrivelser från myndigheter och enskilda 1915–
1933, vol. E1 A:1–3.

Uppsala universitetsbibliotek, handskriftssamlingen
Saml. Campbells familjebrev.

Elektroniska källor

Kulturmiljö Halland
Arkitektregistret: <http://www.kulturmiljohalland.se/arkitektregistret> (läst 2014-05-03).

Riksantikvarieämbetet
Söktjänsten »Kulturmiljöbild«: <http://kmb.raa.se> (läst 2014-05-03).

Tidningsartiklar

- »Våra gamla byar och deras lif« av Ernst Klein, *Svenska Dagbladet* 1916-11-17.
- »Byundersökningen en kapplöpning med förödelsen. Ett trettonårigt krävande arbete nalkas slutet«, *Uppsala Nya Tidning* 1925-06-12.
- »Fri folkminnesinsamling eller folkminnesbyråkratism« av Eric Elquist, *Dagens Nyheter* 1929-03-27.
- »Enhälligt avstyrkande av förslaget om organisation av folkminnesforskningen«, *Uppsala Nya Tidning* 1929-05-29.
- »Milstolpe i Nordiska museets arbete«, *Svenska Dagbladet* 1937-05-03.

Tryckta källor och litteratur

- »Allmoge«, uppslagsord i *Svenska akademins ordbok*. Band 4 (1909).
- Almevik, Gunnar 2004. Det sydgötiska husets (vetenskapliga) konstruktion. *Rig 4/2004*.
- Almevik, Gunnar 2012. *Byggnaden som kunskapskälla*. Diss. Gothenburg studies in conservation 27, Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för kulturvård.
- Ambrosiani, Sune 1916. Riktlinjer för uppteckningar om allmogens materiella kultur. *Svenska landsmål och svenskt folkliv B 15*. Stockholm.
- Arcadius, Kerstin 1997. *Museum på svenska. Länsmuseerna och kulturhistorien*. Stockholm: Nordiska museet.
- Arnstberg, Karl-Olov 1976. *Datering av knuttimrade hus i Sverige*. Stockholm: Nordiska museet.
- Arnstberg, Karl-Olov 1982. Efterskrift till Svensk Byggnadskultur. I: Erixon, Sigurd (1982[1947]). *Svensk byggnadskultur. Studier och skildringar belysande den svenska byggnadskulturens historia*. Faksimilupplaga. Lund: Walter Ekstrands bokförlag.
- Arnstberg, Karl-Olov 1989. *Utforskaren. Studier i Sigurd Erixons etnologi*. Stockholm: Carlssons förlag.
- Arnstberg, Karl-Olov 2010. Sigurd Erixon. I: Hellspong, Mats & Skott, Fredrik (red.) *Svenska etnologer och folklorister*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs akademien för svensk folkkultur.
- Asplund, Karl 1959. *De ljusa timmarna. Minneskåserier*. Stockholm: Bonnier.
- Barthes, Roland 1964/1976. Bildens retorik. I: Aspelin, Kurt & Lundberg, Bengt A. (red.) *Tecken och tydning. Till konsternas semiotik*. Stockholm: Pan/Norstedts.
- Barthes, Roland 1986. *Det ljusa rummet. Tankar om fotografiet*. Stockholm: Alfabeta.
- Baudou, Evert 2012. *Oscar Montelius. Om tidens återkomst och kulturens vandringar*. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien i samverkan med Atlantis.
- Becker, Karin 1992. Picturing our past. An archive constructs a National Culture. *Journal of American Folklore* 105 (1992).
- Bennich-Björkman, Li 2010. Frihet. I: Cronqvist, Marie (red.) *Allt som tänkas kan. 29 ingångar till vetenskapens villkor*. Sid. 18–31. Göteborg/Stockholm: Makadam.

- Berg, Gösta 1972. Nordiska museet som forsknings- och bildningsanstalt. Grundläggningsåren. *Fataburen*. Nordiska museets och Skansens årsbok 1972. Stockholm: Nordiska museet.
- Bergquist, Magnus & Svensson, Birgitta (red.) 1999. *Metod och minne. Etnologiska tolkningar och rekonstruktioner*. Lund: Studentlitteratur.
- Berlin, Karl 1918. *Handledning i uppmätning och beskrivning av mindre byggnader*. Lund: Gleerups.
- Betänkande med förslag till ett systematiskt utforskande av den svenska allmogekulturen. SOU 1924:26–27. Stockholm: Victor Petterson.
- Bihang till riksdagens protokoll 1919, 4 saml. 105 häft. Motion nr 274 i andra kammaren.
- Blehr, Barbro 2009. Etnologins regionala karaktär och internationella ambitioner. *Rig* 1/2009.
- Blomkvist, Pär & Kaijser, Arne (red.) 1998. *Den konstruerade världen. Tekniska system i historiskt perspektiv*. Eslöv: Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Boëthius, Gerda 1948. Recension av Sigurd Erixon. *Svensk byggnadskultur. Rig* 1/1948.
- Boström, Mathias, Lundberg, Dan & Ramsten, Märta (red.) 2010. *Det stora uppdraget. Perspektiv på Folkmusikkommisionen i Sverige 1908–2008*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Brenna, Brita 2011. Materielle forbindelser. En natursamlende biskop og hans ordning av verden. I: Naguib, Saphinaz-Amal & Rogan, Bjarne (red.) *Materiell kultur & kulturens materialitet*. Oslo: Novus forlag.
- Bringéus, Nils-Arvid 1966. *Gunnar Olof Hyltén-Cavallius. En studie kring Wärend och Virdarne*. Stockholm: Nordiska museets handlingar 63.
- Bringéus, Nils-Arvid 1972. Artur Hazelius och Nordiska museet. *Fataburen. Nordiska museets och Skansens årsbok* 1972. Stockholm: Nordiska museet.
- Bringéus, Nils-Arvid 1988. Lärostolen och ämnesbeteckningen. I: *Folklivsarkivet i Lund 1913–1988*. Lund: Skrifter från Folklivsarkivet i Lund nr 26.
- Bringéus, Nils-Arvid 1989. Sigurd Erixon i helbild. Högtidsföreläsning på Nordiska museet den 26 mars 1988 i anledning av hundraårsdagen av hans födelse. Sid. [17]–38, *Saga och sed* 1988.
- Bringéus, Nils-Arvid 2001. Sigfrid Svensson 1901–1984. I: *Sigfrid Svensson som folklivsforskare. En minnesskrift i anledning av hundraårsdagen av hans födelse den 1 juni 1901*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.
- Bringéus, Nils-Arvid 2006. *Carl Wilhelm von Sydow som folklorist*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.
- Bringéus, Nils-Arvid 2008. *Åke Campbell som etnolog*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.
- Broberg, Gunnar 1995. *Statlig rasforskning. En historik över Rasbiologiska institutet*. Lund: Avdelningen för idé- och lärdoms historia, Lunds universitet.
- Brodin, Louise 2011. *Axel Nilsson. Museiman och föregångare*. Sävedalen: Warne.
- Bäckström, Mattias 2012. *Hjärtats härdar. Folkliv, folk museer och minnesmärken i Skandinavien, 1808–1907*. Diss. Göteborg: Institutionen för litteratur, idéhistoria och religion, Göteborgs universitet.
- Campbell, Åke 1921. *Våra bondgårdar. En översikt av den svenska allmogeenografien samt riktlinjer för uppteckningsarbetet*. Lund: Ph. Lindstedts universitetsbokhandel.
- Campbell, Åke 1926. Friluftsmuseet i Halmstad. *Vår bygd* 1926. Halmstad: Hallands Hembygdsförbund.
- Campbell, Åke 1928. *Skånska bygder under förra hälften av 1700-talet. Etnografisk studie över den skånska allmogens äldre odlingar, hägnader och byggnader*. Diss. Uppsala universitet.
- Campbell, Åke 1946. Hembygdsrörelsen i den svenska odlings nyare historia. I: Campbell, Åke & Erixon, Sigurd (red.) *Svensk bygd och folkkultur i samling, forskning och vård. Del 1*. Stockholm: Gothia.
- Campbell, Åke & Erixon, Sigurd 1946. Förord. *Svensk bygd och folkkultur i samling, forskning och vård. Del 1*. Stockholm: Gothia.
- Christensen, Arne Lie 1995. *Den norske byggeskikken*. Oslo: Pax.
- Curman, Sigurd & Roosval, Johnny 1912. Företal. *Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Uppland. Band 4:1. Erlinghundra härad*. Uppsala: Vitterhetsakademien.
- »Cykel«, uppslagsord i *Nationalencyklopedin*.
- Dalarnas hembygdsförbunds tidskrift* 1923. Falun: Dalarnas hembygdsförbund.
- Dalarnas hembygdsförbunds tidskrift* 1926. Falun: Dalarnas hembygdsförbund.

- Damsholt, Tine & Simonsen, Dorthe Gert 2009. Materialiseringer. Processer, relationer og performativitet. I: Damsholt, Tine, Simonsen, Dorthe Gert & Mordhorst, Camilla (red.) *Materialiseringer. Nye perspektiver på materialitet og kulturanalyse*. Århus: Århus Universitetsforlag.
- Dragsbo, Peter (red.) 2008. *Haus und Hof in Schleswig und Nordeuropa*. Heide: Boyens.
- Dunér, David 2010. Innovation. I: Cronqvist, Marie (red.) *Allt som tänkas kan. 29 ingångar till vetenskapens villkor*. Sid. 36–50. Göteborg/Stockholm: Makadam.
- Ehn, Billy & Klein, Barbro (red.) 1989. Inledning. *Etnologiska beskrivningar*. Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Ek, Sven B. 2010. Sigfrid Svensson (1901–1984). I: Hellspong, Mats & Skott, Fredrik (red.) *Svenska etnologer och folklorister*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur. Sid. [177]–185.
- Ekström, Anders & Sörilin, Sverker 2012. *Alltings mått. Humanistisk kunskap i framtidens samhälle*. Stockholm: Norstedts.
- Ekström von Essen, Ulla 1996. *Paradigm eller tankestil? En jämförelse av Ludwik Flecks och Thomas S Kuhns kunskaps- och vetenskapsteorier*. Stockholm: Avdelningen för idéhistoria, Stockholms universitet.
- Eliasson, Pär 1999. *Platsens blick. Vetenskapsakademien och den naturalhistoriska resan 1790–1840*. Umeå: Umeå universitet. Idéhistoriska skrifter 29.
- Eriksson, Gunnar 1978. *Kartläggarna. Naturvetenskapens tillväxt och tillämpningar i det industriella genombrottets Sverige 1870–1914*. Umeå: Umeå universitetsbibliotek.
- Erixon, Sigurd 1917. Det nordiska husets historia. *Fataburen* 1917.
- Erixon, Sigurd 1918. Bebyggelseundersökningar. *Fataburen* 1918.
- Erixon, Sigurd 1919. Svenska gårdstyper. *Rig* 1/1919.
- Erixon, Sigurd 1921. *Skultuna bruks historia. Del 1. Bruksområdet och socknen*. Stockholm: Aktiebolaget Gunnar Tisells tekniska förlag.
- Erixon, Sigurd 1922. Svensk byggnadskultur och dess geografi. *Ymer* 1922:1.
- Erixon, Sigurd 1923. Bruno Kjellström. *Fataburen* 1923.
- Erixon, Sigurd 1924a. Om allmogens materiella kultur. *Handledning i kulturminnesvård. Utgiven av Uplands fornminnesförening*. Uppsala.
- Erixon, Sigurd 1924b. Inlägg vid Det tredje Nordiske Folkemindeforskarmøde. *Danske studier* 1924. København: Akademisk forlag.
- Erixon, Sigurd 1925a. Gärdesgårdstyper i Blekinge. *Blekingebygder* 1924.
- Erixon, Sigurd 1925b. *Möbler och heminredning i svenska bygder. Del 1*. Stockholm: Nordiska museet.
- Erixon, Sigurd 1926. *Möbler och heminredning i svenska bygder. Del 2*. Stockholm: Nordiska Museet.
- Erixon, Sigurd 1936. Från mina upptäcktsresor i hemlandet. I: *Svenska kulturbilder* 1936. Stockholm: Skoglunds bokförlag.
- Erixon, Sigurd 1937. The north-european technique of corner timbering. *Acta ethnologica Europaea. Svensk årsbok för europeisk folklivsforskning*. 1937:1. Sid. 13–60.
- Erixon, Sigurd 1941. *Strövtåg i svenska bygder*. Malmö: John Kroon.
- Erixon, Sigurd 1946. Folklivsforskningen och hembygdsrörelsen. Förutsättningar, organisationer, institutioner och verksamheter. I: Campbell, Åke & Erixon, Sigurd (red.) *Svensk bygd och folkkultur i samling, forskning och vård. Del 1*. Stockholm: Gothia.
- Erixon, Sigurd 1947. *Svensk byggnadskultur. Studier och skildringar belysande den svenska byggnadskulturens historia*. Stockholm: Bokverk.
- Fataburen – Husdjuren och vi. Nordiska museets och Skansens årsbok* 1986. Stockholm: Nordiska museet.
- Fenton, Alexander (red.) 2012. *A Swedish field trip to the Outer Hebrides, 1934. In memory of Sven T. Kjellberg and Olof Hasslöf*. Edinburgh: NMS.
- Fleck, Ludwik 1935/1997. *Uppkomsten och utvecklingen av ett vetenskapligt faktum. Inledning till läran om tankestil och tankekollektiv*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Forsblom, Valter 1916. Sydösterbottniska allmogebyggnader. *Folkloristiska och etnografiska studier*. Del 1. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Forsmark, Ann-Sofi 2012. *Stockholmsfotografer. En fotografihistoria från Stockholms stadsmuseum*. Stockholm: Stockholmia.

- Frykman, Jonas 1990. What people do but seldom say. *Ethnologia Scandinavica* 20:1990.
- Frykman, Jonas 2001. Sigfrid Svensson och tingen. I: Bringéus, Nils-Arvid (red.) *Sigfrid Svensson som folklivsforskare. En minnesskrift i anledning av hundraårsdagen av hans födelse den 1 juni 1901*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien. Sid. [103]–110.
- Frykman, Jonas 2006. Ting som redskap. *Rig* 2/2006.
- Frykman, Jonas 2012. *Berörd. Plats, kropp och ting i fenomenologisk kulturanalys*. Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Fürst, Carl M. 1884. Ryggåstugor i Bleking. *Meddelanden/ Samfundet för Nordiska museets främjande* 1884. Sid. 94–102.
- Fägerborg, Eva 1996. *Miljoner och my. Kunskapssyn och tänkande på en verkstadsindustri*. Diss. Stockholms universitet.
- Garnert, Jan 1995. Rethinking visual representation. Notes on the folklorist and photographer Nils Keyland. *Nordisk museologi* 1995/2.
- Garnert, Jan 2010. Nils Keyland (1867–1924). I: Hellspång, Mats & Skott, Fredrik (red.) *Svenska etnologer och folklorister*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur. sid. [41]–50.
- Geertz, Clifford 1991. Tjock beskrivning för en tolkande kulturteori. *Häften för kritiska studier* 1991:3.
- Geijer, Mia 2007. *Makten över monumenten. Restaurering av vasaslott 1850–2000*. Diss. Kungliga tekniska högskolan. Stockholm: Nordiska museets handlingar 132.
- Ginzburg, Carlo 1988. *Ledtrådar. Essäer om konst, förbjuden kunskap och dold historia*. Jubileumsutgåva. Stockholm: Häften för kritiska studier.
- Granlund, John 1966. Som folkminnes- och folklivsforskare i fältarbete för 40 år sedan och nu. I: Andersson, Sven (red.) *Festskrift tillägnad K. Rob. V. Wikman på hans åttiårsdag den 20 maj 1966*. Åbo: Institutet för nordisk etnologi vid Åbo akademi.
- Gustafsson, Gotthard 1927. Bidrag till den skånska gårdens historia. *Kungl. humanistiska vetenskapssamfundet i Lund årsberättelse* 1926–27.
- Gustafsson, Gotthard 1928. Undersökningar av vägg- och byggnadskonstruktioner i Albo härad i Skåne. *Nordiskt folkminne. Studier tillägnade C. W. von Sydow* 21/12 1928. Stockholm: Fritzes.
- Gustafsson, Lotten Reinius 2010. Ordna. I: Cronqvist, Marie (red.) *Allt som tänkas kan. 29 ingångar till vetenskapens villkor*. Sid. 116–131. Göteborg/Stockholm: Makadam.
- Gustafsson Reinius, Lotten 2013. Där karbunkelstenarna en gång satt. Om hur föremål går förlorade och återvinns. I: Ronström, Owe, Drakos, Georg, Engman, Jonas (red.) *Folkloristikens aktuella utmaningar. Vänbok till Ulf Palménfelt*. Högskolan på Gotland.
- Gustavsson, Karin 2000. Mårten Sjöbecks kulturhistoriska fältarbeten. *Rig* 3/2000.
- Gustavsson, Karin 2003. »min stora kärlek för allt, hvad fornforskningen rörer«. *Carl Gyllenstierna, fornforskaren på Krapperup och hans tid*. Nyhamnsläge: Gyllenstiernska Krapperupstiftelsen.
- Gustavsson, Karin 2009a. 1920-talets by- och bebyggelsedokumentation. *Kring Kärrnan* 37. Helsingborg: Helsingborgs Museiförening.
- Gustavsson, Karin 2009b. *En ärans och lärdomens man. Bror Emil Hildebrand och Krapperup*. Nyhamnsläge: Gyllenstiernska Krapperupsstiftelsen.
- Gustavsson, Karin 2010. Mårten Sjöbeck och den folkliga kunskapen. I: Tunon, Håkan & Dahlström, Anna (red.) *Nycklar till kunskap om människans bruk av naturen. Introduktion till etnobiologiska källor*. Uppsala: Centrum för biologisk mångfald.
- Gustavsson, Karin 2013a. Den dansk-skånska gården som forskningsproblem. *Ale* 2013:2. Sid. 13–24.
- Gustavsson, Karin 2013b. Fotografens blick och betraktarens syn. I: Sjögård, Göran, Hagström, Charlotte & Sjöholm, Carina (red.) *ETN:LUF Folklivsarkivet i Lund 100 år*. Lund: Etnologiska avdelningen, institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet.
- Hallberg, Göran 2003. Ernst Wigforss som språkforskare. *Saga och sed* 2002. Sid. [91]–107.
- Hallerdt, Björn 1991. *Gösta Sellings tryckta skrifter 1920–1991, förteckning*. Stockholm: Samfundet S:t Erik.
- Hallerdt, Björn 2003–2006. Gösta Selling. I: Karlsson, Åsa (red.) *Svenskt biografiskt lexikon*. Band 32 (Sehlstedt–Sparre). Stockholm: Svenskt biografiskt lexikon.
- Hammarlund-Larsson, Cecilia & Palmqvist, Lena (red.) 1993. *Kulturhistoriska expeditioner. Nordiska museets fältarbeten 1888–1992*. Stockholm: Nordiska museet.
- Hellspång, Mats 1993. Den glansfulla Sigurd Erixon-epoken. Den Hallwylska professuren 1934–1955. I: *Lusthusporten. En forskningsinstitution och dess framväxt 1918–*

1993. *Festskrift till den Hallwylska professuren i folklivsforskning i Stockholm vid dess 75-årsjubileum*. Sid. 52–73. Stockholm: Nordiska museet.
- Hellspong, Mats & Skott, Fredrik (red.) 2010. *Svenska etnologer och folklorister*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.
- Hillström, Magdalena 2006. *Ansvar för kulturarvet. Studier i det kulturhistoriska museiväsendets formering med särskild inriktning på Nordiska museets etablering 1872–1919*. Diss. Linköping: Linköpings universitet. Linköping Studies in Arts and Science 363.
- Houltz, Anders 2003. *Teknikens tempel. Modernitet och industriarv på Göteborgsutställningen 1923*. Diss. Stockholm: Kungliga tekniska högskolan.
- Hyltén-Cavallius, Charlotte 2007. *Traditionens estetik. Spelet mellan inhemska och internationella hemslojd*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet.
- Jensen, Ola W. 2012. A thematic and theoretical introduction to histories of archaeological practices. I: Jensen, Ola W. *Histories of Archaeological Practices. Reflections on methods, strategies and social organisation in past fieldwork*. Stockholm: National Historical Museum.
- Johannesson, Lena 2007. Inledning. Om folkkonst, massbildsproduktion och andra visuella moderniteter. I: Johannesson, Lena (red.) *Konst och visuell kultur i Sverige 1810–2000*. Stockholm: Signum.
- Jönsson, Lars-Eric 2007. Ett betydelselöst monument? Om Sigurd Erixons Svensk byggnadskultur. *Rig* 4/2007.
- Kern, Stephen 2003. *The culture of time and space 1880–1918*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Klein, Barbro 2013. Women and the formation of Swedish folklife research. *Journal of American Folklore*, vol. 127, no. 500.
- Lange, Ulrich 1989. Bergslagsexpeditionerna och de uppländska bruken. *Uppland* 1988. Sid. 119–132.
- Latour, Bruno & Woolgar, Steve 1986. *Laboratory life. The construction of scientific facts*. [Ny upplaga] Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Latour, Bruno & Wennerholm, Elisabeth 1998. *Artefaktens återkomst. Ett möte mellan organisationsteori och tingens sociologi*. Stockholm: Nerenius & Santérus.
- Latour, Bruno 1990. Drawing things together. I: Lynch, Mike & Woolgar, Steve (eds.) *Representations in scientific practice*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Latour, Bruno 1999. *Pandora's hope. Essays on the Reality of Science studies*. Cambridge, MA/London: Harvard University Press.
- Legné, Mattias 2004. *Fäderneslandets rätta beskrivning. Mötet mellan antikvarisk forskning och ekonomisk nyttokult i 1700-talets Sverige*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet, Historiska institutionen.
- Lennartsson, Rebecka 2010. *Etnografiska utfärder i 1700-talets Stockholm*. Etnologi, historia och metod. *Kulturella perspektiv. Svensk etnologisk tidskrift* nr 3.
- Lewander, Lisbeth 2003. *Forskning utan gränser. Den svenska Antarktisexpeditionen 1901–1903. Gränser. Humanistdag-boken* 16. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Lewander, Lisbeth 2004. *Polariseringens politik. Studier av nation och kön*. Karlstad: Karlstad universitet. Karlstad university studies 51.
- Lilja, Agneta 1996. *Föreställningen om den ideala uppteckningen. En studie av idé och praktik vid traditionssamlade arkiv – ett exempel från Uppsala 1914–1945*. Uppsala: Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala B:22.
- Lithberg, Nils 1918. Till allmogekulturens geografi. *Rig* 1918:1.
- Lithberg, Nils 1919a. Allmogeforskningen och etnologien. Installationsföreläsning å Nordiska museet 7/5 1919. *Fataburen* 1919.
- Lithberg, Nils 1919b. Den skånska gården. *Svenska turistföreningens årsskrift* 1919. Stockholm: Svenska turistföreningen.
- Lundgren, Britta 1990. Etnologi och kvinnoforskning. *Rig* 3/1990.
- Lundgren, Britta 1993. Den bekönade kulturen. I: Ehn, Billy (red.) *Kultur och erfarenhet. Aktuella teman i svensk etnologi*. Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Lundström, Catarina 2005. *Fruars makt och omakt. Kön, klass och kulturarv 1900–1940*. Diss. Umeå: Umeå universitetet.
- Löfgren, Orvar 1988. Ett ämne väljer väg. I: Bringéus, Nils-Arvid (red.) *Folklivsarkivet i Lund 1913–1988. En festskrift till 75-årsjubileet*. Lund: Skrifter från Folklivsarkivet i Lund nr 26.
- Löfgren, Orvar 1993. Gösta Berg och en etnologisk klassiker. I: *När livet var som bäst. En bok till minnet av Gösta Berg*. Stockholm: Nordiska museets förlag.

- Löfgren, Orvar 1996. Sakletarna. Om det materiellas betydelse i etnologin. I: Daun, Åke (red.) *Ting, kultur och mening*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Löfgren, Orvar 1997. Scenes from a troubled marriage. Swedish Ethnology and material culture studies. *Journal of Material Culture* 1:1997.
- Löfgren, Orvar 2001. Hur kom den nya tiden till bygden? I: Bringéus, Nils-Arvid (red.) *Sigfrid Svensson som folklivsforskare. En minnesskrift i anledning av hundraårsdagen av hans födelse den 1 juni 1901*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien.
- Meddelanden från Dalarnas hembygdsförbund. Utdrag ur hembygdsförbundets avdelning i Lantbrukstidskrift för Dalarna 1919*. Hedemora: Dalarnas hembygdsförbund.
- Michelsen, Peter 1966. The Investigation of Old Rural Buildings. I: Rasmussen, Holger & Steensberg, Axel (red.) *Dansk Folkemuseum & Frilandsmuseet – History & activities. Axel Steensberg in honour of his 60th birthday 1st June 1966*. Köpenhamn: Nationalmuseet.
- Molin, Torkel 2003. *Den rätta tidens mått. Göthiska förbundet, fornforskningen och det antikvariska landskapet*. Umeå: Institutionen för historiska studier, Umeå universitet.
- Molin, Torkel 2008. Om Nils Johan Ekdahls inventeringar i Ådalens antikvariska landskap. I: Mårald, Erland (red.) *När dalen var röd och kusten blev hög*. Umeå: Skrifter från forskningsprogrammet Landskapet som arena 19.
- Naguib, Saphinaz-Amal & Rogan, Bjarne 2011. Materiell kultur og forskning på tvers. En introduksjon. I: Naguib, Saphinaz-Amal & Rogan, Bjarne (red.) *Materiell kultur & kulturens materialitet*. Oslo: Novus forlag.
- Nilsson, Bo G. 1996. *Folkhemmets arbetarminnen. En undersökning av de historiska och diskursiva villkoren för svenska arbetares levnadsskildringar*. Stockholm: Nordiska museets handlingar 121.
- Nilsson, Bo G. 2000. Folkklivets upptäckare. Sigurd Erixons by- och bebyggelseundersökningar. I: Eriksson, Bengt Erik & Qvarsell, Roger (red.) *Samhällets linneaner*. Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Nilsson, Bo G. 2003. Frågor, svar – och vad mer? I: Nilsson, Bo G., Waldetoft, Dan & Westergren, Christina (red.) *Frågelist och berättarglädje. Om frågelistor som forskningsmetod och folklig genre*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Nilsson, Bo G. 2004. Framtidens salt. Om museernas och folklivsforskarnas bidrag till folkhemsbygget. I: Hammarlund-Larsson, Cecilia, Nilsson, Bo G. & Silvé, Eva. *Samhällsideal och framtidsbilder. Perspektiv på Nordiska museets dokumentation och forskning*. Stockholm: Carlssons bokförlag (i samarbete med Nordiska museet).
- Nilsson, Fredrik 2000. *I rörelse. Politisk handling under 1800-talets första hälft*. Diss. Lund: Nordic Academic Press.
- Nilsson, Fredrik 2012. Ett ypperligt fortskaffningsmedel i Herrens krig. Den cyklande Frälsningsarmén och det modernas besvärjelser. I: *Idrott, historia och samhälle. Svenska idrottshistoriska föreningens årsskrift 2012*. Linköping: Svenska idrottshistoriska föreningen.
- Nora, Pierre 2001. Mellan minne och historia. I: Sörlin, Sverker, Karlsson, Ingemar & Pettersson, Richard (red.) *Nationens röst*. Sid. 365–389. Stockholm: SNS förlag.
- Nordiska mötet för folklivsforskning i Stockholm den 16 och 17 aug. 1920. *Fataburen* 1920.
- Nordlund, Christer. *Det upphöjda landet. Vetenskapen, landhöjningsfrågan och kartläggningen av Sveriges förflutna 1860–1930*. Umeå: Kungl. Skytteanska samfundets handlingar 53. Skrifter från forskningsprogrammet Landskapet som arena 3.
- Olsen, Bjørnar 2004. Momenter til et forsvar av tingene. *Nordisk museologi* 2004/2.
- Palmqvist, Lena 1998. *Landsbygdens folkliga byggnadsskick*. Studier till kulturmiljöprogram för Sverige. Stockholm: Riksantikvarieämbetets förlag.
- Palmköld, Anneli 2007. *Textila tolkningar. Om hängkläden, drättar, lister och takdukar*. Diss. Lund: Lunds universitet. Nordiska museets handlingar 133.
- Petersen, Anja 2007. *På visit i verkligheten. Fotografi och kön i slutet av 1800-talet*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Pettersson, Richard 2001. *Fädernesland och framtidsland. Sigurd Curman och kulturminnesvårdens etablering*. Umeå: Institutionen för historiska studier, Umeå universitet.
- Pettersson, Richard 2004. *Blick för kultur. Idéhistoriska aspekter på etnologisk och arkeologisk kulturforskning i Sverige under 1900-talet*. Umeå: Kulturgräns norr.
- Redogörelser för Nordiska museets utveckling och förvaltning. *Fataburen* 1906–1929.

- Revoll, George 2012. *Railway*. London: Reaktion Books.
- Roede, Lars 2013. Byggeskikkforskernes østafjells. I: Rogan, Bjarne & Eriksen, Anne (red.) *Etnologi og folkloristikk. En fagkritisk biografi om norsk kulturhistorie*. Oslo: Novus forlag.
- Rogan, Bjarne 2011. Et faghistorisk etterord om materiell kultur og kulturens materialitet. I: Naguib, Saphinaz-Amal & Rogan, Bjarne (red.) *Materiell kultur & kulturens materialitet*. Oslo: Novus forlag.
- Rogan, Bjarne & Eriksen, Anne (red.) 2013. *Etnologi og folkloristikk. En fagkritisk biografi om norsk kulturhistorie*. Oslo: Novus forlag.
- Ruud, Lise Camilla & Planke, Terje 2011. Rolstadloftet. En vitenskapshistorisk biografi. I: Naguib, Saphinaz-Amal & Rogan, Bjarne (red.) *Materiell kultur & kulturens materialitet*. Oslo: Novus forlag.
- Salomonsson, Anders 1988. Kulturdokumentation i ord och bild. I: Bringéus, Nils-Arvid (red.) *Folklivsarkivet i Lund 1913–1988. En festskrift till 75-årsjubileet*. Lund: Skrifter från Folklivsarkivet i Lund nr 26.
- Sandels, Karl 1959. *Sjuttiofem år i fotografins tjänst. Fotohistoriska glimtar i anslutning till Forsner, Nerliens, Stöltens jubileumsår 1959*. Stockholm: Forsners AB.
- Sandklef, Albert 1953. *Hallandsgårdar. Bebyggelse på gårdar och torp före 1900*. Stockholm: Nordiska museet.
- Selling, Gösta 1952. Museifotografering. *Fotografisk årsbok 1952*. Stockholm: Nordisk fotografvyr.
- Silvén-Garnert, Eva 2003. Samtidsforskning som ett förhållningssätt. I: Bohman, Stefan & Palmqvist, Lennart (red.) *Museer och kulturarv*. Stockholm: Carlssons bokförlag.
- »Självsyn«, uppslagsord i *Svenska akademiens ordbok*. Band 25 (1969).
- Sjöbeck, Mårten 1922. Exteriörer av gamla bondgårdar inom Luggude härad (Skåne). I: *Skånska folkminnen, samlade och utgivna av folkminneskursen i Tomelilla 1922*. Stockholm: Gunnar Tisells tekniska förlag.
- Sjöbeck, Mårten 1923. Bidrag till kännedomen om utkragande och flätade gavelrösten i den skånska korsvirkesgården. *Folkminnen och folktankar* X:1.
- Sjöbeck, Mårten 1924. Kan den för hembygden intresserade skåningen bidra till utforskandet av den skånska allmogens byggnadskultur? Några synpunkter och önskemål vid studiet av de gamla byggnadsformerna. *Skånskt bondeliv. Årsbok utgiven av föreningen Skånska folkminnen 1924*. Klippan: Föreningen Skånskt Folkminnesarkivs förlag.
- Sjöbeck, Mårten 1928. Om gavlar i skånska allmogebyggnader. *Årsskrift 1928. Hälsingborgs museum*. Helsingborg.
- Sjögård, Göran 2009. Svältsnöret. Om den norrländska cykelstigen. I: Hagström, Charlotte & Jönsson, Lars-Eric (red.) *ETN:HOJ*. Lund: Etnologiska avdelningen, institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet.
- Sjöholm, Carina 1999. Biobiljetter, filmstjärnealbum och frågelistor. I: Bergquist, Magnus & Svensson, Birgitta (red.) *Metod och minne*. Sid. 176–201. Lund: Studentlitteratur.
- Skott, Fredrik 2008. *Folkets minnen. Traditionsinsamling i idé och praktik 1919–1964*. Göteborg: Institutet för språk och folkminnen. Avhandlingar från historiska institutionen i Göteborg 53.
- Sontag, Susan 1981. *Om fotografi*. Stockholm: Norstedts.
- Steinrud, Marie 2008. *Den dolda offentligheten. Kvinnlighetens sfärer i 1800-talets högreståndskultur*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet.
- Stoklund, Bjarne 2003a. Ethnology and vernacular architecture. Revisiting a classical field of study. *Ethnologia Scandinavica* vol 33. Sid. 5–20.
- Stoklund, Bjarne 2003b. *Tingenes kulturhistorie. Etnologiske studier i den materielle kultur*. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Storsletten, Ola 2000. Fra akvarell till fotogrammetri – opmåling i Norge. I: Sjömar, Peter, Hansen, Erik, Ponnert Hans & Storsletten, Ola. *Byggnadsuppmätning. Historik och praktik*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Strömbom, Margareta 2007. *Bålastugan. Bexellska ryggåsstugan. Föregångare till friluftsmuseet Skansen i Stockholm. Ett unikt svenskt kulturarv*. Varberg: CAL-förlag.
- Sundin, Bosse 2003. Hembygden som idé. Konstruktionen av lokal och regional identitet. I: Bohman, Stefan & Palmqvist, Lennart (red.) *Museer och kulturarv. En museivetenskaplig antologi*. 2:a rev. uppl. Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Svensson, Birgitta 2010. Forskning och insamling i Folkmusikkommisionens tid. I: Boström, Mathias, Lundberg, Dan & Ramsten, Märta (red.) *Det stora uppdraget. Perspektiv på folkmusikkommisionen i Sverige 1908–2008*. Stockholm: Nordiska museets förlag. Sid. 107–113.

- Svensson, Sigfrid 1924. Spis och ugn i de gamla blekingska allmogehusen. Studier från en samlingsresa 1923. *Blekingebygder* 1924.
- Svensson, Sigfrid 1970. Folkminneskommittén – ett 50-årsminne. *Rig* 4/1970.
- Svensson, Sigfrid 1971. *Sigfrid Svenssons tryckta skrifter under 50 år. 1922–1971*. Lund: Etnologiska sällskapet i Lund.
- Svensson, Sigfrid 1983. Som etnologie studerande på 20-talet. *Nord-Nytt* 1983.
- Svensson, Sigfrid 1984. Etnologi – en akademisk namnkarusell. *Rig* 4/1984.
- Sveriges kommunikationer. *Officiell tidtabell för Sveriges Järnvägar samt turlistor för Ångbåtslinjer och automobilrouter*, utgiven 1 maj 1924.
- von Sydow, Carl Wilhelm 1919. *Våra folkminnen. En populär framställning*. Lund: Domförlaget.
- Sörlin, Sverker 1996. Minnets arkitekter. *Thule. Kungl. Skytteanska Samfundets Årsbok* 1996. Umeå.
- Sörlin, Sverker 1998. Artur Hazelius och det nationella arvet under 1800-talet. I: Medelius, Hans, Nyström, Bengt & Stavenow-Hidemark, Elisabet (red.) *Nordiska museet under 125 år*. Sid. 17–39.
- Sörlin, Sverker 2005. Kulturarvsproduktion? Om förflutenhet som differentiering och historia som integration. I: Aronsson, Peter & Hillström, Magdalena (red.) *Kulturarvens dynamik. Det institutionaliserade kulturarvets förändringar*. Linköping: Tema kultur och samhälle, Linköpings universitet. Skriftserie 2005:2.
- Sörlin, Sverker 2011. Bilden av bilderna. Åtta anteckningar om fotografiet och ”det svenska landskapet”. *Fataburen – Landskapspejare. Nordiska museets och Skansens årsbok* 2011. Sid. 23–67.
- Tälve, Ilmar 2005. I Villa Lusthusporten hos professor Sigurd Erixon. *Saga och sed* 2004. Sid. [101]–114.
- Trotzig, Dag 1943. *Slagan och andra tröskredskap. En etnologisk undersökning med utgångspunkt från svenskt material*. Diss. Stockholm: Stockholms högskola.
- Törnvall, Gunilla 2013. *Botaniska bilder till allmänheten. Om utgivningen av Carl Lindmans Bilder ur Nordens flora*. Diss. Lund: Lunds universitet.
- Ulldal, Kai 1928. Levende billeder i dansk folkemuseums tjeneste. I: *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* 1928.
- Urry, John 1990. *The tourist gaze. Leisure and travel in contemporary societies*. London: Sage.
- Virilio, Paul 1996. *Försvinnandets estetik*. Göteborg: Korpen.
- Waller, Birgitta 1989. Strövtåg i Sigurd Erixons beskrivningar. I: Ehn, Billy & Klein, Barbro (red.) *Etnologiska beskrivningar*. Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Werdenfels, Åke 1993. Folkligt och fornt i skånsk bebyggelse. I: Werdenfels, Åke (red.) *Mandelgren i Skåne 2*. Kristianstad: Skånes hembygdsförbund.
- Widmark, Henrik 2007. *Föreställningar om den urbana världen. Identitetsaspekter i svensk stadsbild med exemplet Helsingborg 1903–1955*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet.
- Wittgren, Bengt 2013. *Katalogen – nyckeln till museernas kunskap? Om dokumentation och kunskapskultur i museer*. Diss. Umeå: Institutionen för kultur- och medievetenskaper, Umeå universitet. Papers in museology 8.

PERSONREGISTER

- Almevik, Gunnar 32, 152, 193, 214
Almgren, Oscar 43 f.
Ambrosiani, Sune 43 f., 65–68, 73, 82,
84, 113, 115, 139, 146, 172 f., 186, 189, 210,
213, 217, 220
Anderberg, Olof 66, 152, 173 f.
Arcadius, Kerstin 14, 31, 41, 46
Arnstberg, Karl-Olov 15, 30, 84, 217, 219
- Bannbers, Ola 61
Barthes, Roland 108, 149
Berg, Bengt 133
Berg, Gösta 57, 67 f., 89, 92, 134, 178,
180, 213
Berg, Magnus 14
Bergengren, Karl-Herman 42, 110, 152,
173 f., 209 f.
Berglind, Nils 11–14, 35 f., 38, 60, 83, 94,
100, 115
Berglund, Allan 41, 210
Bergman, Sten 133
Berlin, Karl 68, 139, 141, 146, 149, 151,
172 f.
Bexell, Alfred 79, 215
Boëthius, Gerda 203, 205
Boström, Mathias 31
Bourdieu, Pierre 30
Braudel, Fernand 115
Brenna, Brita 51
Bringéus, Nils-Arvid 17, 30
- Brodin, Louise 32, 220
Bruzelius, Nils Gustaf 95
Brännström, Edvin 133, 135, 218
Bäcktröm, Mathias 28, 31
- Campbell, Åke 18, 25, 41, 44, 46, 53, 55,
67 f., 79, 98 ff., 104, 113 f., 120, 147, 158,
180 f., 188, 194, 200, 202, 208, 217, 219
Cederblom, Gerda 50, 60, 212
Christensen, Arne Lie 32
Curman, Sigurd 31, 102, 209 f.
- Damsholt, Tine 22, 32, 107
Davidsson, Sigrid 119
Djurklou, Nils Gabriel 46, 95, 104
Dragsbo, Peter 32
Drakenberg, Sven 214
- Elgquist, Erik 212
Ek, Sven B. 17
Ekberg, Olof 28, 40, 61
Ekman, Oscar 52
Ekström, Anders 139, 141, 188
Ekström von Essen, Ulla 19, 41
Eliasson, Per 18
Eriksen, Anne 32
Eriksson, Gunnar 17, 37, 52, 55
Eriksson, Manne (Emanuel) 101, 106,
173, 216
Erixon, Alfild 62, 213
- Erixon, Sigurd 11–17 samt *passim*
Eskeröd (Nilsson), Albert 67, 88, 178,
212 f.
- Falk, Erik 212
Falk, Olga 212
Fett, Harry 67
Fleck, Ludwik 18 ff., 92, 191–194, 200,
208, 223, 225
Forsblom, Valter 54, 67
Forsmark, Ann-Sofi 110, 115
Foucault, Michel 18, 29
Frykman, Jonas 16, 29, 32, 107, 135
Fürst, Carl Magnus 79, 215
- Garnert, Jan 117
Geertz, Clifford 26, 27
Geijer, Herman 54, 73, 146, 213, 220
Grape-Waara, Hjalmar 101, 216
Granlund, John 86, 100, 102, 115, 125,
128 f., 133–136, 149, 161, 171, 199, 202,
218–221
Gravlund, Thorkild 187
Gustafsson, Gotthard 44 f., 48, 55, 67,
96, 186, 211
Gustafsson Reinius, Lotten 188
- Hagberg, Louise 60, 212
Hammarlund-Larsson, Cecilia 30
Hammarstedt, Nils Edvard 67 f.

- Hazelius, Artur 28, 59, 68, 71, 79, 109
 Heimer, Tage 115, 133, 135, 161, 218
 Hellspong, Mats 30
 Henschen, Harry (Carl-Harald) 8, 26, 62 f., 69, 74, 81, 121–127, 146, 148, 162 f., 166, 168, 173, 179, 204, 209
 Hintze, Bertel 61
 Hofrén, Manne (Emanuel) 67, 92, 171, 215
 Homman, Olle 128 f., 149, 155, 218
 Hyltén-Cavallius, Charlotte 179, 188
 Hyltén-Cavallius, Gunnar Olof 15, 50, 95
- Jensen, Ola W. 29, 193
 Jirlow, Ragnar 65, 84, 113, 213
 Josefsson (Erixon), Edit 217
 Jönsson, Sven 87
- Karth, Olof 184
 Keyland, Nils 50, 57, 117
 Kjellberg, Sven T. 43, 51 ff., 59, 67 f., 71, 92, 96 ff., 130–133, 146 f.
 Kjellström, Bruno 8, 28, 68, 91 f., 96, 148, 179, 193, 214, 220
 Klein, Ernst 68, 135
- Larsson, Lars 50, 115
 Laquist, Birgit 212
 Latour, Bruno 17, 20 f., 35, 82, 110, 120 ff., 128, 133, 136, 146, 149, 183, 186, 189–194, 198 ff., 203, 223, 226 f.
 Law, John 188
 Lilja, Agneta 29 ff., 33, 39, 46, 84, 89
 Liljeqvist, Bengt 208
 Lind-Campbell, Hjärdis 98
 Lindros, John 14, 94, 141, 147, 207
 Lithberg, Nils 25, 39, 43 f., 46, 54, 209 f.
 Lundberg, Dan 31
 Lundgren, Britta 62
 Lundgren, Olof 90, 170, 214
 Lundgren, Ruben 71 ff., 86
 Lundström, Catarina 60, 62
 Löfgren, Orvar 24, 28, 51
- Mandelgren, Nils Månsson 50, 79, 95, 200
 Meiborg, Reinhold 217
 Mogensen, Mogens 42, 61, 142, 146 f., 151, 158, 162, 210
 Molin, Torkel 52
- Montelius, Oscar 43 f., 210
 Myrdal, Alva 29
 Myrdal, Gunnar 29
 Månsson, Nils (»Nils Måns«) 62 f.
 Mårtensson, Torsten 89, 110, 147, 179, 181, 208 f.
- Naguib, Saphinaz-Amal 22
 Niklasson, Adolf 26, 156, 209
 Nilsson, Axel 32, 50, 67, 213, 220
 Nilsson, Bo G. 29 f., 33, 70, 86
 Nilsson, Albert – se Albert Eskeröd
 Nilsson, Fredrik 115
 Nilsson, Fritz 140, 142, 144
 Nilsson, Herman 58
 Nilsson, Skans Torsten 185
 Nora, Pierre 16, 183
 Nordenskiöld, Adolf Erik 37
 Nordström, Börje 49, 124, 138, 184
 Nordström, Ingrid 29
 Norlind, Tobias 54, 67
 Nyström, Gösta 10, 146, 148,
- Olsson, Harald 45, 88, 156, 158, 162
 Olsson, Olof 53, 54, 225
- Palm, Hadar 146 f.
 Palmqvist, Lena 30
 Palmsköld, Anneli 14, 55
 Petersen, Anja 28, 109, 122
 Pettersson, Richard 30 f.
 Polanyi, Michael 193
 Pollak, Hans W. 108, 117
 Posselt, Franz 19
 Proust, Marcel 108
- Ramsten, Märta 31
 Rogan, Bjarne 22, 32
 von Rosen, Eric 133
 Rothman, Sven 97
- Sahlström, Nils 26, 155, 209
 Salin, Kasper 50
 Sandberg, Folke 101, 197, 216
 Sandklef, Albert 41, 210
 Selling, Gösta 10, 67, 90, 102, 109 f., 115, 120 f., 128–133, 141, 146–149, 154, 157, 165 ff., 170, 173, 180, 213
- Simonsen, Dorthe Gert 22, 32, 107
 Siim, Aune 197
 Sjöbeck, Märten 15, 25, 66 f., 79 f., 82, 106, 113, 117 f., 126, 183, 188, 207, 213, 217
 Skott, Fredrik 29 ff., 33, 84
 Sköld, Per-Edvin 36, 53 f., 225
 Sontag, Susan 122
 Stattin, Jochum 29
 Stjerna, Knut 43 f.
 Stoklund, Bjarne 32
 Sundbärg, Gunnar 42, 127, 144, 146 f., 151 f., 160, 210
 Sundt, Eilert 55
 Svensson, Axel 127
 Svensson, Johanna 118
 Svensson, Josef 97
 Svensson, Sigfrid 16 f., 24, 28, 48, 57, 67 f., 70, 79, 82, 89, 92, 100, 107, 117, 147, 164, 187, 211, 213, 217
 Svensson, Tomas 79
 von Sydow, Carl Wilhelm 15, 39, 44, 54 f., 67, 115, 117, 180, 186, 208, 220
 Sörlin, Sverker 28, 41, 122, 139, 141, 188
- Talve, Ilmar 20, 30
 Trotzig, Dag 199 f., 203
 Tuneld, Erik 36, 44
- Ulldal, Kai 55, 135, 178, 187, 212
 Upmark, Gustaf 50, 52, 75, 100, 113, 146, 211
 Urry, John 18, 71
- Waldau, Anton 126
 Waldén, Bertil 184
 Waller, Birgitta 27
 Wallman, Johan Haquin 71
 Westman, Karl Gustav 52, 54, 211
 Welin, Sanfrid 216
 Wigforss, Ernst 36, 48, 108, 210
 Virilio, Paul 198
- Ysenius, August 201
- Zangenberg, Halvor 55 f., 178, 209, 212
- Öystilla, Daniel 101

UNDER 1900-TALETS inledande decennier genomfördes omfattande fältarbeten på den svenska landsbygden. Ålderdomlig bebyggelse dokumenterades på bild och i ord av arkitekt-studeranden och studenter från konsthistoria, nordiska språk, folklivsforskning och arkeologi. De tog sig fram med cykel och tåg, så småningom också med bil, på resor eller »expeditioner« som resulterade i fotografier, ritningar och beskrivningar som i sin tur samlades i arkivakter. Dessa låg sedan till grund för både vetenskapliga och populära publikationer.

Fältarbetena ingick i ett större sammanhang. Ambitionen var att alla spår av den – som det förmodades – försvinnande allmogekulturen skulle kartläggas, beskrivas och arkiveras. By- och bebyggelsedokumentationerna utfördes av flera olika museer och arkivinstitutioner med Nordiska museet i Stockholm som den stora aktören. I denna rikt illustrerade bok får vi följa fältarbetarna i deras arbete runt om i landet och se både hur deras vardag gestaltade sig och hur deras arbete kom att präglade bilden av den svenska allmogen.

Nordiska museets förlag

ISSN 0346-8585

ISBN 978-91-7108-570-2

9 789171 085702